

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1987

bron

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1986-1987. E.J. Brill,
Leiden 1988

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_jaa003198701_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m.

Verhandelingen

Robert Fruin De geschiedenis van een reputatie Jaarrede door de voorzitter Dr. H.L. Wesseling

‘Geachte Medeleden

‘Andermaal valt mij de eer te beurt Uwe Vergadering te openen, en U, namens het Bestuur, hartelijk welkom te heeten aan deze plaats op den jaarlijkschen Feestdag onzer Maatschappij. Vertrouwende op de welwillendheid, mij vroeger door U betoond, heb ik mij niet willen onttrekken aan de moeilijke taak om Uwe Vergadering te leiden, hoezeer ik ook om Uwent wille gewenscht had, dat zij aan een ander, aan een man van meer ervaring ware toevertrouwd. Uwe toefelijckheid zal mij tegemoet komen, waar ik te kort mogt schieten: ik beveel mij daartoe met vertrouwen bij U aan.’

Met deze woorden opende honderdvijfentwintig jaar geleden, om precies te zijn op 18 juni 1862, de toenmalige voorzitter de jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.¹ Die voorzitter was de beroemde Leidse historicus Robert Fruin. Fruin was niet alleen beroemd, hij was ook nog vrij jong, achtendertig jaar oud. Vandaar de bescheidenheid, waaraan hij ook het jaar daarvóór, toen hij voor het eerst als voorzitter optrad, uitdrukking had gegeven: ‘Niet zonder schroom heb ik dien eerepost aanvaard. Heden gevoel ik meer dan ooit, hoe gepast die schroom, hoe verstandig mijn aarzelen was. Een vergadering, als die ik thans voor mij zie, waarin zich zoo veel mannen van achtbaren leeftijd, van uitnemende talenten bevinden, verdiende geleid te worden door een waardiger voorganger.’² Deze woorden zeg ik hem graag na.

Fruin groeide langzaam in zijn hoge waardigheid, want bij zijn derde jaarvergadering sprak hij nog slechts van ‘een aangename plicht, die ik heden voor de derde en tevens voor de laatste maal te vervullen heb.’³ Ook dat zeg ik hem vandaag graag na. Overigens zou het bij Fruin met dat ‘derde en tevens laatste maal’ wel meevallen. Fruin had kennelijk de smaak te pakken gekregen. Hij zou later nog twee keer voorzitter worden, respectievelijk in 1875-1876 en 1881-1882. Laat mij U gerust stellen: ik heb veel bewondering voor Fruin, maar voel mij geenszins geroepen hem na te volgen, zeker niet in dit opzicht.

Dit brengt mij op het onderwerp van mijn rede, de reputatie van Fruin als historicus. Dat Fruin bewondering maar geen navolging verdient, daarop komt in enkele woorden samengevat het oordeel over Fruin zo ongeveer neer. Er is vrijwel geen Nederlands historicus geweest die niet af en toe de lof van Fruin heeft gezongen. Er is echter ook vrijwel geen historicus geweest die zich niet op de een of andere manier kritisch over Fruin heeft uitgelaten. Het is niet mijn bedoeling mij vandaag in deze rij te voegen. Ik zal namelijk niet zozeer spreken over Fruin zelf als wel over de geschiedenis van zijn reputatie. Omdat vrijwel alle Nederlandse historici over Fruin hebben geschreven, is de Fruin-interpretatie als het ware een spiegel van de Nederlandse geschiedbeoefening. Daarover wil ik het hebben. Alvorens dat te doen zal ik echter eerst iets zeggen over zijn leven en werken en zijn betekenis voor de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.

Leven

Robert Fruin werd op 14 november 1823 te Rotterdam geboren. De familie, oorspronkelijk Frewen of Frewin geheten, was van Engelse afkomst.⁴ Roberts grootvader had na veel tegenslag in zaken het voornemen opgevat in Amerika zijn geluk te beproeven, maar was bij de realisering van dit voornemen niet verder gekomen dan Rotterdam. Hij voorzag daar met een reeks onwaarschijnlijke beroepen (bellenmaker, rookverdrijver) in zijn levensonderhoud.⁵ Zijn zoon, Roberts vader, werd apothekersassistent. Hij toonde een goed zakelijk inzicht door te trouwen met de dochter van zijn principaal, zich hierdoor niet alleen een achttien jaar jongere vrouw doch ook een apotheek verwervend. Hij werd een welgesteld man. Robert Fruin heeft dan ook nooit geldzorgen gekend. Hij zou zelfs een vrij aanzienlijk vermogen nalaten, deels aan familieleden, deels aan een nog steeds bestaand Fonds voor studiereizen⁶ en voorts aan enkele andere goede doelen, zoals onze Maatschappij. Na het gymnasium studeerde hij in de letteren te Leiden en promoveerde er op een Egyptologisch onderwerp. Hij was toen vierentwintig jaar oud en, geen inkomen behoevend, besloot hij voorlopig eerst verder te studeren in - de waarheid gebiedt het te zeggen - Utrecht.

In 1849 aanvaardde hij zijn eerste en tegelijk zijn op één na laatste functie. Hij werd leraar aan het Leids gymnasium als opvolger van Matthijs de Vries, die in Groningen tot hoogleraar in het Nederlands was benoemd. Fruin, die het geld niet nodig had, nam van De Vries alleen de lessen in de

geschiedenis over. Zo hield hij veel tijd over voor studie en schreef hij als leraar zijn twee bekendste werken, *De tien jaren* en *Het voorspel*. Deze werden in het jaarverslag van het Leids gymnasium gepubliceerd. Het waren toen andere tijden dan nu. In 1853 keerde Matthijs de Vries van Groningen terug naar Leiden, om hier aan de universiteit Nederlandse taal- en letterkunde te gaan doceren. De geschiedenis wilde hij kwijt en met zijn instemming ijverde Jacob van Lennep voor de instelling van een aparte leerstoel voor de vaderlandse geschiedenis. 'Ik weet,' schreef De Vries aan Van Lennep, 'dat het mij een jaarlijks verlies van f 900,- aan honorarie zal wezen en geenerlei vergoeding daarvan heb ik ooit in de verte bedoeld. Volgaarne wil ik dat offer in het welbegrepen belang van de zaak brengen.'⁷ Ik zei het al, het waren andere tijden dan nu! Het zou overigens nog vele jaren duren voor de Kamer tot deze uitgave bereid werd gevonden. Nadat enkele eerdere pogingen waren mislukt, werd het voorstel door de Kamer op 6 december 1859, wellicht onder invloed van de Sinterklaasgedachte, aanvaard. Op 1 juni 1860 hield Fruin zijn oratie en vierendertig jaar later gaf hij op diezelfde dag zijn afscheidscollege. Een kalm bestaan.

Ondanks Fruins grote verdiensten en bekendheid was continuering van zijn leerstoel niet gegarandeerd. De Senaat wilde deze opheffen of althans samenvoegen met die der algemene geschiedenis, zulks ten einde een leerstoel in de oude geschiedenis te kunnen creëren. Curatoren en de minister zagen het anders en het plan ging niet door. Zo kon Fruin worden opgevolgd door Blok. Wel werd hem nog gevraagd de jonge prinses Wilhelmina ter voorbereiding op het koningschap te onderrichten in de vaderlandse geschiedenis doch hij wist deze beker aan zich te laten voorbijgaan. Zijn opvolger Blok werd ermee belast. Fruin schreef hierover in een brief: 'Morgen trekt Blok voor het eerst naar het Loo, of eigenlijk reeds vanavond naar Amsterdam, om er morgen niet zoo heel vroeg heen te moeten. Vervolgens zal hij om 7 uur van hier vertrekken en 's avonds om 7 uur terug wezen, ten einde drie kwartier met de 14-jarige geschiedenis te doen. Hij liever dan ik.'⁸ Fruins leven was in de eerste plaats het leven van een geleerde. Hij bleef vrijgezel en leidde een eenzaam bestaan, zonder veel affectieve banden, behalve met zijn moeder en broer. Hieraan is nog al eens aandacht besteed in de verschillende studies die zijn werk uit zijn aanleg en karakter proberen te verklaren. Er bestaat namelijk een lange traditie van psychologische en karakterologische beschouwingen, teruggaande op Bijvanck, die in 1899 in een sensationeel artikel zijn vernietigend oordeel over Fruin uitsprak en diens mislukken als historicus verklaarde uit zijn

karakter.⁹ Vaak wordt hierbij aandacht gegeven aan Fruins ongetrouwd blijven, waarbij soms een of zelfs twee ongelukkige liefdes worden vermeld, soms ook wel toespelingen worden gemaakt op een mogelijke homofiele geaardheid. Zo schrijft Gerretson over Fruin: 'dat leven heeft zijn verborgenheid gehad, die wellicht wordt aangeduid door zijn sterke binding met zijn vriend en collega, de kerkhistoricus Acquoy (zij hebben zich naast elkaar laten begraven) en met zijn moeder.'¹⁰ Ook Van Heyst noemt de vriendschap van Fruin met Acquoy 'van bijzondere aard.'¹¹ 'Wij hadden elkander waarlijk lief,' citeert hij uit Fruins correspondentie en hij wijst erop dat Fruin niet, zoals Gerretson schreef, naast doch zelfs samen met Acquoy in hetzelfde graf werd begraven.¹² Ik herinner mijzelf van een doctoraal-college dat Rüter, van 1946 tot 1961 hoogleraar in de vaderlandse geschiedenis te Leiden, over zijn voorganger gaf, dat ook hij iets dergelijks suggereerde. Het gerucht ging dat hij dit onderwerp zou aanroeren in zijn rede bij de herdenking van het honderdjarig bestaan van de leerstoel vaderlandse geschiedenis, die, ruim een jaar te laat, op 6 oktober 1961 werd gehouden. Dit bleek echter niet het geval te zijn en ook in de aantekeningen voor deze rede, in Rütters verspreide geschriften gepubliceerd, staat hierover niets. We vinden er wel enigszins geheimzinnige notities als 'Fruin door de liefde aangeraakt. Loopt mis. Waarschijnlijk vrouw als moeder'¹³ en 'Fruin nog eens in de ban van Eros, weer mislukking; uit lood geslagen.'¹⁴ Hoe dit alles ook zij, Fruin was en bleef celibatair, leefde tamelijk eenzaam en teruggetrokken en wijdde zich hoofdzakelijk aan zijn werk, dat wil zeggen aan onderwijs en wetenschap. Toch moet men hem zich niet als een wereldvreemde kamergeleerde voorstellen. Fruin was een vooraanstaand lid van de Senaat en trad ook een jaar als Rector Magnificus op. Hij was actief in de politiek, in het bijzonder in de liberale kiesvereniging.¹⁵ Hij schreef een aantal politieke brochures, was zeer geïnteresseerd in de kwestie Zuid-Afrika, was lid van een aantal geleerde genootschappen en speelde een rol van betekenis in de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Het is hier de plaats daarover iets te zeggen.

Fruin en de Maatschappij

De steller van Fruins Levensbericht, zijn oud-leerling P.L. Muller, wees al op Fruins rol in de Maatschappij: 'Onze Maatschappij,' zo schreef hij, 'was [...] juist de vereniging, die hij wenschte en die hij noodig oordeelde. Niet, dat hij hare werkzaamheid en inrichting volmaakt achtte, maar toch

wel in zooverre, dat hij van oordeel was, dat met goeden wil en toewijding en vrijzinnige opvatting veel goeds door haar tot stand kon komen.¹⁶ Fruin was in de Maatschappij zeer actief en is tot drie keer toe voorzitter geweest, respectievelijk van 1860-1863, 1875-1876 en 1881-1882.

Toen Fruin in 1860 voor het eerst voorzitter werd, was het met de Maatschappij niet erg goed gesteld. De prijsvragen die door de Maatschappij geregeld werden uitgeschreven, leverden weinig en soms zelfs in het geheel geen inzendingen op. Ook werden vrijwel geen bijdragen voor publikatie in de Werken der Maatschappij meer aangeboden, of, zoals Fruin in zijn eerste jaarrede zei: 'De leden zijn in het algemeen niet zeer gul met hunne bijdragen.'¹⁷ Fruin lag er niet wakker van. 'Ik voor mij betreur niet, dat onze Werken in omvang en in gehalte zijn afgenomen. Immers het is niet aan onze mindere bekwaamheid of werkzaamheid te wijten; het ligt aan de veranderde omstandigheden waaronder wij werken.'¹⁸ Wat Fruin hiermee bedoelde, was simpelweg dat er vroeger nauwelijks tijdschriften hadden bestaan, terwijl er nu mogelijkheden voor publikatie te over waren. Men publiceerde dus wel, maar niet meer in de Werken, doch elders. Fruin beschouwde dit verschijnsel als een echte historicus: 'laat al wat verouderd is en zijn levenskracht verloren heeft zijn natuurlijke dood sterven.'¹⁹ Van het uitlokken van letterkundig werk door prijsvragen was hij ook geen voorstander. Hij vond dit geen teken van hoge 'letterkundige beschaving.'²⁰ Deze houding was karakteristiek voor Fruin. Twintig jaar later was hij weer voorzitter en sprak hij in dezelfde geest: 'Wanneer men, zoals ik thans, aan het eind van een jaar de som der verrichtingen van een ledenrijke Maatschappij heeft op te tellen, dan wordt men eerst recht gewaar, hoe weinig ten slotte door een vereeniging van zooveel krachten is tot stand gebracht.'²¹ Sommigen klagen hierover, maar, zo merkte hij bij weer een andere gelegenheid fijntjes op, dit zijn vaak de personen die zelf niets doen: 'Ik voor mij ben spoediger tevreden met hetgeen de genootschappen, waarvan ik de eer heb lid te zijn, verrichten, omdat ik niet zooveel van hen verwacht.'²² Fruin was een zeer nuchter man.

Deze lakonieke houding stond warme belangstelling voor de Maatschappij niet in de weg. Integendeel, Fruin bezocht trouw de maandvergaderingen, voerde er vaak het woord en was zeer actief in de Historische Commissie. Ook als voorzitter ontplooid Fruin verschillende activiteiten. Hij achtte het traditionele werk verouderd en achterhaald, maar zag ook nieuwe taken, met name op het gebied van wat wij tegenwoordig collectieve projecten noemen. Hij bepleitte de uitgave van moeilijk publi-

ceerbare geschriften als historische bronnen en stukken uit de oude Nederlandse letterkunde, zomede van een bibliografie. Hij protesteerde met succes bij de regering toen deze weigerde subsidie te verlenen ten behoeve van het vervaardigen van een woordenboek der Nederlandse taal en hij zette zich zeer in voor de reorganisatie van de bibliotheek, die hij ook zelf met giften verrijkte.

Tijdens zijn laatste voorzitterschap viel de oorlog in Zuid-Afrika. Overal in Nederland ontstonden comité's tot steun aan Transvaal. Fruin vond dat ook de Maatschappij hier een taak had. Hij lichtte het bestuursstandpunt in deze toe in een uitgebreide historische beschouwing, waarin hij inging op de plaats van Nederland in de wereld. Hij betreurde 'de geringe getalsterkte van ons volk' en de gevolgen daarvan: 'ons volkskarakter verslapt onder het gevoel van machteloosheid in het Europeesche statenstelsel.'²³ Dit had een verlamme invloed op de politiek, maar hieraan was niets te doen. 'Op onze letterkunde werkt onze schamele kleinte even noodlottig. Ons taalgebied is te klein.'²⁴ Daaraan was misschien nog wel wat te doen, al waren in het verleden grote fouten gemaakt. Nieuw-Nederland had voor ons kunnen worden wat Amerika is voor de Engelsen. Maar dat is verkwanseld door kortzichtige politici. In Zuid-Afrika is dezelfde fout gemaakt. Ook daar had een Nieuw-Nederland kunnen ontstaan maar wij hebben het in 1806 afgestaan voor 'een som gelds', met alle gevolgen van dien. 'Ook daar begon van stonde af aan wat wij in Amerika voleindigd zien, de herschepping van Hollanders in Engelschen.'²⁵ Maar er is nog hoop sinds 'dien heuglijken zondagmorgen, toen Hollandsche vastberadenheid en moed op den Majuba-heuvel een aanvankelijke nederlaag in een schitterende overwinning deden verkeren.'²⁶ Hier ligt voor Fruin de laatste kans voor de expansie van de Nederlandse taal. De Zuid-afrikanen spreken weliswaar een zeer vreemd soort Nederlands, maar 'met het verfijnen der beschaving moet de taal, hoezeer zij zich verwilderd moge hebben, weer tot de oorspronkelijke zuiverheid terug keeren.' Hieraan moet de Maatschappij haar steentje bijdragen door 'aan onze Afrikaansche neven [...] een blijk van belangstelling en toegenegenheid te geven.'²⁷

Het bestuur stelde daarom voor de Transvalers een 'bibliotheek van goede Nederlandsche boeken' aan te bieden. Dit plan werd met enthousiasme ontvangen. Fruin zette zich er persoonlijk voor in en schreef bijvoorbeeld brieven aan Beets om enige present-exemplaren te vragen. Het resultaat was echter teleurstellend. De nieuwe voorzitter, Kuenen, moest tijdens de volgende jaarvergadering bekennen dat vele boeken nauwelijks

toonbaar waren. Maar beter iets dan niets en met zekere trots werd toch vermeld dat in de zomer van 1883 de eerste zending op de plaats van bestemming was aangekomen 'na de reis per ossewagen te hebben volbracht.'²⁸

In deze beschouwingen en in zijn artikelen over Transvaal en zijn activiteiten voor het Transvaal Comité²⁹ toonde Fruin zich de typisch Nederlandse negentiende-eeuwse nationalist die hij was met de 'prikkelbaarheid van een kleine natie met een groot verleden,' zoals Kernkamp het uitdrukte.³⁰ Toch is zijn visie op dat grote verleden enigszins paradoxaal. Dat grote verleden, dat is natuurlijk de tijd van de Republiek, de gouden eeuw, waarover Fruin zijn belangrijkste historische werken schreef. Maar die Republiek heeft eigenlijk niet Fruins echte sympathie. In zijn schematische indeling van onze geschiedenis in de drie tijdvakken vormt ze het tweede tijdvak, een tussenspel in feite tussen de Oostenrijkse tijd en het glorieuze eindresultaat, de negentiende-eeuwse constitutionele monarchie. Zijn kritiek op de zeventiende eeuw lijkt in strijd met zijn nationalistische trots op deze gouden eeuw, maar ze is het niet. Het was juist zijn nationalisme dat hem de zeventiende eeuw weliswaar als een gouden eeuw deed zien, maar in het licht wat mogelijk was geweest, ook als een eeuw van gemiste kansen. Had Nederland een beter staatsbestel gehad, waarin niet kortzichtige kooplieden en regenten, maar vorsten als de Oranjes het voor het zeggen hadden gehad, dan waren die kansen misschien niet gemist en was Nederland een grote mogendheid geworden, zoals Engeland of Frankrijk, en had het Nederlands nu geheerst in Amerika, Afrika en Duitsland. Het is naar die hoge maat dat Fruin de Republiek meet en te kort vindt schieten.³¹

Fruin heeft, met andere woorden, een duidelijk politiek-ideologische, een partijdige visie op de Nederlandse geschiedenis. Toch is juist zijn onpartijdigheid lange tijd als vaststaand aangenomen. Sommigen hebben hem er om geprezen als de ware, onpartijdige geschiedschrijver. Anderen hebben juist deze onpartijdigheid als dor en bloedeloos afgewezen en hem hierom als geschiedschrijver mislukt verklaard. Fruins onpartijdigheid en Fruins kwaliteit als geschiedschrijver, ziedaar de twee grote thema's uit de geschiedenis van zijn reputatie. Daarover zal ik het nu hebben.

Fruin: grootheid of mislukking?

Dat Fruin de grootste Nederlandse historicus van zijn tijd was, is zelden ontkend. De Nederlandse Ranke, is hij wel genoemd, ja, soms groter dan

Ranke, zeiden sommigen.³² Maar er heeft ook altijd een smet op die reputatie gerust, de smet dat hij zijn beloften niet ten volle heeft ingelost, dat hij na het schitterend begin van zijn *Tien jaren* en *Voorspel* voor groter werk is teruggedeeind en in detailstudies is blijven steken.

Fruin heeft het onderwerp zelf in zijn afscheidscollege aan de orde gesteld: 'Waarom schrijft gij (werd mij soms gevraagd) bij voorkeur kleine monografieën en artikelen in tijdschriften? Waarom niet liever een algemeene geschiedenis des vaderlands [...]?'³³ Fruins antwoord was simpel. Hij was verschillende malen in de grote vacantie aan zoiets begonnen, maar er steeds weer mee gestopt als de colleges waren begonnen. 'Immers, niets dat zoo geschikt is om van gestadigen arbeid aan één groot onderwerp af te leiden als college geven.'³⁴ Hij had er achteraf wel spijt van. Het lag overigens ook wel aan zijn aanleg, gaf hij toe. Een te sterke neiging tot napluizen en ontwarren had hem verhinderd tot groot samenvattend werk te komen. 'I am nothing if not critical,' zei hij Shakespeare's Jago na.³⁵

Dit antwoord van Fruin is niet helemaal bevredigend, al moet gezegd worden dat hij van die colleges veel werk maakte. Schöffers heeft er terecht op gewezen hoe belangrijk die overzichtscollages in de tijd van Fruin waren.³⁶ Zij vormden de kern van het onderwijs. Fruin nam ze heel ernstig. Hij gaf er twee: een over de vaderlandse geschiedenis en een over de staatsinstellingen. Het dictaat van dat laatste college is door Colenbrander bewerkt en heeft als Fruin-Colenbrander vele generaties studenten gediend. Het is nog onlangs heruitgegeven.

Toch is de verklaring van Fruins falen over het algemeen niet in zijn onderwijsverplichtingen maar in zijn aanleg en karakter gezocht. Zijn talent dreef hem in de richting van de detailstudie. Hij miste de 'eigenlijke scheppingsdrang',³⁷ kende niet het 'désir de se voir imprimé',³⁸ miste ook de financiële prikkel tot publiceren (zoals P.L. Muller bondig zei: 'Uitgevers placht hij bijna altijd af te wijzen'³⁹) en kende nauwelijks persoonlijke ambitie. Aldus de algemene opinie. Is men het hierover eens, wat verschilt is de appreciatie. De leerlingen van Fruin spreken over zijn detailstudies met een zekere verontschuldiging en betogen vaak dat Fruin hiermee op dat moment de wetenschap het meest vooruit hielp. Anderen drukten onverholen hun minachting hiervoor uit. Dat deed bijvoorbeeld de onstuimige bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek W.G.C. Bijvanck. Deze 'subjectivistische levensfilosoof van Nietzscheaans stempel,' zoals J.W. Smit hem niet onaardig getypeerd heeft,⁴⁰ opteerde bij de keuze tussen 'die Historie und das Leben' zonder aarzelen voor het laatste. In een

karakter als dat van Fruin zag Bijvanck niets. 'Een ding mankeerde: de bezieling; en nog iets anders: de goddelijke vreugd van het ruime, vrije leven, de beste gaaf van den mensch.'⁴¹ Bijvanck kwam tot een vernietigend oordeel over Fruins werk en achtte hem als historicus ronduit mislukt. Hij verklaarde deze mislukking uit wat hij zag als Fruins verminkte karakter, een onderwerp waarover hij met graagte uitweidde. Die neiging is ook door latere Fruin-specialisten naar hartelust uitgeleefd. Nog bonter dan Bijvanck bijvoorbeeld maakte het een halve eeuw later Z.W. Sneller, die zich als uitgever van Fruins brieven in zijn persoon had verdiept. Hij schildert een uiterst onaangenaam portret van Fruin en constateert een scherpe spaarzaamheid, een zucht tot overheersing van zwakkeren, een gebrek aan geestdrift en een verbleekt gevoelsleven. Fruins spaarzame en niet bijzonder attractieve deugden als ordelievendheid en plichtsbetrachting verklaart Sneller uit een dwangneurotisch karakter. Het eigenaardigste is dat de amateur-psycholoog Sneller dit alles opmaakt uit één kwajongensstreek.⁴²

Ook Rüter, die zich eveneens met zijn grote voorganger heeft beziggehouden, maar niet tot een publikatie over hem is gekomen, toonde een sterke interesse voor Fruins psyche. Ook hij tekent Fruin als een psychologisch probleemgeval: 'curieus gevoelig, maar niet tot krachtige liefde, in de beperkte of algemene zin, in staat. Teruggetrokken en huiszittend, gesloten, ambitieus en naijverig zijn positie behoedend. Verkild langzamerhand en tragisch vereenzamend.'⁴³ Rüter legt zoveel nadruk op deze psychische kant, omdat ze zijns inziens 'de intellectuele sfeer beïnvloedt.' Zo is volgens Rüter de *Tien jaren* 'met verve geschreven,' omdat Fruin 'op de geschiedenis der Republiek zijn eigen beleven [...] projecteert [...] zijn eigen soevereiniteit, zijn volwassenheid.'⁴⁴ Maar later ging het mis. Zijn 'scheppingsmacht verdort, zoals zijn ganse wezen min of meer verdort.' Rüter verklaart hieruit ook Fruins kritische houding ten opzichte van de Republiek. Hij 'durft de tijd der conflicten en het conflict niet aan.'⁴⁵

Er zijn er ook die Fruins tekort schieten op een andere, of althans voor een deel op een andere, wijze proberen te verklaren, niet uit de persoon, maar uit de omstandigheden of, zoals Japikse zei, uit 'de tijdgeest zelf.'⁴⁶ Fruin was bij zijn jeugdwerk geïnspireerd door een liberale visie. Hierdoor kon hij een samenhangende visie op de geschiedenis geven. Het liberalisme verdorde en verstarde echter en verloor voor Fruin zijn inspirerende werking. Zo verdorde hij ook zelf en raakte in de ban van een positivistische geschiedopvatting die de geschiedenis naar natuurwetenschappelijk

voorbeeld op strikt empirische wijze wilde beoefenen. Op Fruin had dit streven een verlamme werking. Tot scheppend werk kwam hij niet meer. Dit was het negatieve effect van zijn op zichzelf prijzenswaardige streven naar historische objectiviteit. Hiermee komen we dus bij het andere grote onderwerp uit de Fruin-interpretatie, Fruins onpartijdigheid.

Historicus zonder partij?

Geen reputatie heeft in de Nederlandse historische wereld zo lang vast gestaan als die van Fruins onpartijdigheid. Ze bestond al tijdens zijn leven en is in de eerste halve eeuw na zijn dood onwrikbaar overeind gebleven. De historische objectiviteit of onpartijdigheid - op dat onderscheid kom ik nog terug - was een onderwerp waaraan Fruin zelf grote betekenis hechtte. Zijn oratie ging *Over de onpartijdigheid van den geschiedschrijver*. Ook zijn rectoraatsrede en zijn afscheidscollege waren aan dergelijke geschiedtheoretische onderwerpen gewijd. Wij kunnen Fruins inzichten dus leren kennen uit deze theoretische beschouwingen, maar wij kunnen natuurlijk ook kijken naar zijn werk zelf. Dat onderscheid is niet zonder belang. Er zijn over Fruins onpartijdigheid namelijk twee vragen te stellen: ten eerste of hij in zijn historisch werk zelf onpartijdig was en ten tweede of de door hem in zijn theoretische geschriften verdedigde objectiviteitsopvatting houdbaar is.

Ten aanzien van het eerste punt heeft lange tijd een duidelijke consensus bestaan: Fruin was zeer onpartijdig. De enige die direct al de vraag gesteld heeft of dat eigenlijk wel zo was, was - alweer! - Bijvanck. Deze wees er op dat Fruin de neiging had de hele geschiedenis te laten uitlopen op zijn eigen tijd en de normen en waarden daarvan te verabsoluteren. Maar Bijvancks kritiek was te heftig om veel invloed te hebben. Fruins reputatie begon pas in de vijftiger jaren te wankelen. Toen werd ook het tweede punt, zijn kentheoretische objectiviteitsideaal, aan de orde gesteld. De kritiek kwam van twee kanten. Sommige historici, Sneller en Vermeulen met name, verdiepten zich in Fruins theoretische werken en kwamen op grond van moderne kentheoretische inzichten tot een principiële afwijzing van Fruins objectiviteitsopvatting. Andere historici, zoals Geyl en J.W. Smit, verdiepten zich in Fruins praktische geschiedwerk en kwamen tot de conclusie dat de natuur sterker was geweest dan de leer. Zij betoogden dat Fruins werk in feite wel degelijk door een politiek ideologische opvatting was gekleurd. De beide kritiepunten sloten elkaar dus in feite uit.

Sneller verdiepte zich zoals gezegd in de theoretische geschriften van Fruin. Hij ging daarbij uit van een in zijn tijd moderne kentheoretische benadering die het natuurwetenschappelijke objectiviteitsbegrip voor de geesteswetenschappen afwijst en, kort gezegd, historische objectiviteit juist tracht te bereiken door de bewuste aanvaarding van de onvermijdelijke subjectiviteit. Sneller achtte Fruins positivistische objectiviteitsideaal niet alleen naïef maar meende ook dat dit tot onmacht moest leiden. Hij stelde hiertegenover zijn idool Groen, die de onvermijdelijke subjectiviteit nu juist bewust had aanvaard en daardoor tot groot werk was gekomen. Fruin daarentegen was door zijn positivisme veroordeeld tot onvruchtbaar detailwerk.⁴⁷ Men ziet dat hier tussen de beide thema's, onvruchtbaarheid en onpartijdigheid, een verband wordt gelegd, omdat Sneller Fruins falen niet alleen verklaart uit zijn verwarren karakter maar ook uit zijn onjuiste geschiedtheorie.

De Nijmeegse historicus E.E.G. Vermeulen, die overigens in deze eerder lijkt te zijn geïnspireerd door Romein dan door Rogier (de laatste had Snellers kritiek immers juist krachtig bestreden⁴⁸) wijdde zijn dissertatie, althans de helft ervan - de andere helft ging over Huizinga - aan een beschouwing over deze zaak en betoogde dat Fruin sterk door het positivisme was beïnvloed. Hij baseerde zich hierbij uitsluitend op Fruins theoretische beschouwingen die hij kunstig parafraseerde en krachtig verwierp.⁴⁹ Voor een man van zo praktische natuur en met, in de woorden van Huizinga, zo weinig behoefte aan 'wijsgerigen grondslag'⁵⁰ als Fruin is dit een wel zeer beperkte basis.

Vruchtbaarder en origineler waren de observaties die J.W. Smit in zijn proefschrift over Fruin gaf. Smit, een promovendus van Geyl, bouwde voort op een stelling van Geyl, die zich aan Sneller nogal geërgerd had, de stelling namelijk, dat Fruin het verleden wel degelijk met een bepaalde visie bezien had. Deze visie duidde hij aan als de 'liberaal-orangistische.'⁵¹ Smit wijdde ook wel enige aandacht aan Fruins theoretische geschriften maar hechtte hieraan niet zo veel betekenis. Hij constateerde hierin overigens een aanvaarding van de onvermijdelijkheid en wenselijkheid van subjectiviteit. Ja, hij suggereerde zelfs dat Fruin eigenlijk een aanhanger was geweest van Romeins theorie van de tijdgeest.⁵² Belangrijker dan deze, waarschijnlijk door lust tot plagerij en neiging tot polemieek ingegeven overdrijving, zijn de analyses die hij aan Fruins praktisch historische werk heeft gewijd. Smit laat duidelijk zien hoe dit door een politieke visie gekleurd werd. Fruin was een voorstander van de in zijn tijd tot bloei geko-

men constitutioneel-monarchale staatsvorming. Hij waardeerde de monarchie zowel uit nationalistische overwegingen, als tegenwicht tegen de middelpuntvliedenden krachten die nationale eenheid en grootheid in de weg stonden, als ook uit conservatieve overwegingen, namelijk als tegenwicht tegen een te vérgaande volksinvloed. Fruins visie is dus niet die van het klassieke liberalisme à la Bakhuizen, maar van een conservatief liberalisme.⁵³ Hij heeft daarom weinig sympathie voor de regenten en voor de burgerlijke traditie in onze geschiedenis. Bij de zeventiende eeuw brengt hem dit in moeilijkheden, omdat hij het particularisme en regentendom van de Republiek niet erg waardeert, maar als historicus de grootheid van deze tijd niet kan ontkennen en als nationalist deze grootheid natuurlijk bewondert.

Hier komen we bij het punt dat we in het begin al even aanstipten. Fruins wat dubbelzinnige houding ten opzichte van de zeventiende eeuw, de eeuw waarmee hij zich zo vaak heeft beziggehouden. Misschien lag deze dubbelzinnigheid niet aan Fruin, maar aan de Nederlandse geschiedenis zelf. Fruin beschouwde als zovelen van zijn tijdgenoten in binnen- en buitenland de geschiedenis als een aanloop tot het gezegende eindresultaat van zijn eigen tijd. Ware hij Engelsman geweest, hij zou ongetwijfeld een aanhanger van de Whig Interpretation of History zijn geweest, dat wil zeggen van de interpretatie die de Engelse geschiedenis opvat als de gestadige groei naar het liberaal democratische Engeland van de negentiende eeuw. De Nederlandse geschiedenis laat zo'n interpretatie niet toe. De Republiek, Fruins *Tweede tijdvak*, was nu eenmaal een radicale breuk met het verleden geweest en een afwijking van het algemeen Europees patroon der nieuwe monarchieën. En de door Fruin zo geliefde constitutionele monarchie van zijn eigen tijd was ook weer voortgekomen uit een breuk, de breuk namelijk met de particularistische Republiek. Voor een voorstander van de monarchie en van Oranje was het dus moeilijk sympathie te koesteren voor de tegenstanders daarvan, de Regenten. Toch waren het diezelfde regenten die het land hadden geleid in wat ongetwijfeld zijn grootste periode is geweest, de zeventiende eeuw. Fruins oplossing voor dit dilemma is de zeventiende eeuw te zien als een eeuw van grootheid, zeker, maar tevens van de gemiste kans op nog meer grootheid. Bij een beter staatsbestel en meer invloed van de Oranjes was meer mogelijk geweest. De zeventiende eeuw was voor Fruin dus vooral de eeuw van de gemiste kansen. Treffend en zelfs ietwat ontroerend komt dit besef tot uitdrukking in een brief van Fruin uit 1882, waarin hij schreef: 'Vaak verdiep ik mij in bespie-

gelingen, welk een geheel ander lot ons ten deel zou zijn gevallen, indien het huis van Oranje twee eeuwen vroeger op den troon van Nederland was verheven. Dan hadden onze vorsten misschien in Europa de rol op zich genomen, die nu door de Hohenzollern gespeeld is.⁵⁴ Zo nuchter was Fruin dus ook weer niet! Zoals Smit zijn oordeel over Fruin samenvat met een variant op de bekende boutade van Gide over Victor Hugo: 'Onze grootste historicus van de negentiende eeuw, helaas!'⁵⁵, zo zou men Fruins oordeel over de zeventiende eeuw wellicht kunnen samenvatten als: De grootste eeuw van onze geschiedenis, helaas!

Conclusie

Er is sinds de jaren vijftig veel over Fruin geschreven, vaak in kritische zin. Het Fruinbeeld is daardoor nogal gewijzigd. Zijn reputatie is aangetast. Zijn onpartijdigheid bleek minder groot dan men vroeger gedacht en dan hij zelf gesuggereerd had. Zijn geschiedtheoretische opvattingen hebben ons niet veel meer te zeggen. De vergelijking met Ranke of Macaulay lijkt wat overdreven. Is Fruin dan eigenlijk een mislukt en middelmatig historicus, die in zijn tijd sterk overschat is?

Laten we de twee thema's, onpartijdigheid en improductiviteit, nog een keer bezien. Wat het eerste betreft: het staat wel vast dat Fruin partijdiger was dan hij zelf dacht en dat hij het verleden bezag vanuit het perspectief van zijn eigen tijd. Op zijn theoretische geschriften hierover valt heel wat aan te merken. Maar de opvattingen van Sneller cum suis, die Fruin hierover zo kapittelden, hebben ook al weer iets achterhaalds. Hun kritiek op Fruin is overdreven. Mag Fruin in zijn onpartijdigheid wel eens wat zijn doorgedraafd en er wat naïef over hebben geschreven, wij zullen hem er niet hard om vallen. Zijn streven naar eerlijkheid en billijkheid is en blijft bewonderenswaardig.

En Fruins grootheid? Die lijkt juist de laatste jaren, na alle kritiek, weer meer te worden erkend. Van improductiviteit, van falen of tekortschieten zullen toch weinigen, oog in oog met *Het voorspel*, de *Tien jaren* en de tien kloeke delen *Verspreide geschriften* willen spreken. Zeker, Fruin heeft geen overzichts- of standaardwerk geschreven, geen samenvattende visie gegeven, zoals Groen en Nuyens en later P.J. Blok dat deden. Moeten wij dat betreuren? Waarschijnlijk wel, want het zou interessant zijn geweest Fruins visie uitgewerkt te zien. Moeten wij hem er een verwijt van maken? Dat toch niet. Er is in de geschiedwetenschap een soort pendelbeweging te zien. Er zijn periodes waarin het belangrijkste werk de synthese is, de sa-

menvatting in één grote visie van wat door velen onderzocht en bedacht is. En er zijn periodes waarin het belangrijkste de analyse is, waarin vooral nieuw onderzoek nodig is, nieuwe vragen gesteld moeten worden en nieuwe methoden gezocht om de wetenschap verder te helpen. Zo'n periode was die van Fruin. Het belangrijkste, het nuttigste wat Fruin voor de geschiedwetenschap van zijn tijd kon doen, was kritisch zijn, de onderzoeksmethoden verfijnen, een standaard van vakmanschap neerzetten, een maat geven voor wat kon en wat niet kon. Dat is wat hij deed en zo doende heeft Fruin veel klein werk afgeleverd, maar dat kleine werk is ook nu nog leesbaar en boeiend. Fruin is waarschijnlijk de enige Nederlandse historicus uit de negentiende eeuw die nog wordt gelezen en door studenten bestudeerd en wiens werk geregeld in pocket-edities wordt herdrukt. Is het niet verbluffend dat, ondanks het bestaan van een nieuw handboek over de staatsinstellingen, zo'n vraag naar Fruin-Colenbrander bleef bestaan dat de uitgever het in 1980 opnieuw heeft herdrukt, zodat studenten ook nu nog gebruik maken van de colleges die Fruin honderdvijfentwintig jaar geleden gaf?

'The proof of the pudding is in the eating.' Het eerste, zoal niet het belangrijkste criterium voor historisch werk is of iemand het de moeite waard vindt om het te lezen. Dat is bij Fruin meer dan een eeuw later nog altijd het geval en, behalve Huizinga, is er geen ander Nederlands historicus dan Fruin van wie ik zou durven voorspellen dat het ook in de eenentwintigste eeuw nog het geval zal zijn.

Eindnoten:

- 1 Handelingen der Jaarlijksche Algemeene Vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1862, p.5.
- 2 Handelingen, 1861, p.6.
- 3 Handelingen, 1863, p.6.
- 4 Vgl. P.J. Blok, in Jaarboek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen 1899, Amsterdam 1900, p.102.
- 5 Vgl. A.J.C. Rüter, *Historische studies over mens en samenleving*, Assen 1967, p.472.
- 6 Vgl. W. den Boer, *Robert Fruin en zijn fonds voor studiereizen*, in Jaarboekje voor Geschiedenis en Oudheidkunde, 59, Leiden 1967, p.107-121.
- 7 Geciteerd in W. Otterspeer, *De Leidse School. De leerstoel vaderlandse geschiedenis, 1860-1925*, in W. Otterspeer (red.), *Een universiteit herleeft*, Leiden 1984, p.45.
- 8 H.J. Smit en W.J. Wieringa (uitg.), *Correspondentie van Robert Fruin*, Groningen/Djakarta 1957, p.451.
- 9 W.G.C. Bijvanck, *Robert Fruin*. In *Litterarische en historische studiën*. Zutphen 1910.
- 10 C. Gerretson, *Fruin intime*, in *Verzamelde werken*, Baarn 1976, deel 6, p.433.
- 11 J. van Heyst, *Robert Fruin in brieven en andere stukken*, in *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, 77, 1963, p.254.
- 12 Ibidem.
- 13 Rüter, *Historische studies*, p.473.
- 14 Ibidem, p.474.
- 15 Vgl. R. Liesker, *Kruimels voor een biografie. De rol van Robert Fruin in het maatschappelijk leven van Leiden 1850-1899*. In D. de Boer (red.), *Leidse facetten*. Zwolle 1982.
- 16 P.L. Muller, *Levensbericht van Robert Fruin*, in *Levensberichten der Afgestorven Medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, Bijlage tot de Handelingen van 1899-1900, Leiden 1900, p.34.
- 17 Handelingen, 1862, p.12.
- 18 Ibidem, p. 13.
- 19 Handelingen, 1863, p. 15.
- 20 Handelingen, 1861, p. 15.
- 21 Handelingen, 1882, p.8.

- 22 Handelingen, 1876, p.8.
- 23 Handelingen, 1882, p.22.
- 24 Ibidem, p.23.
- 25 Ibidem, p.27.
- 26 Ibidem, p.27.
- 27 Ibidem, p.29.
- 28 Handelingen, 1883, p.20.
- 29 Hierover bijv. M. Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme*. Amsterdam/Dieren 1985.
- 30 G.W. Kernkamp, *Over Robert Fruin*, Utrecht 1901, p.149.
Vgl. hierover ook P.B.M. Blaas, *De prikkelbaarheid van een kleine natie met een groot verleden: Fruins en Bloks nationale geschiedschrijving*, in *Theoretische Geschiedenis*, 9, 1982, nr.3, p.271-303.
- 31 Handelingen, 1882, p.23.
- 32 J.W. Smit, *Fruin en de partijen tijdens de Republiek*, Groningen 1958, p.ix.
- 33 R. Fruin, *Verspreide geschriften*, Den Haag 1904, deel 9, p.405.
- 34 Ibidem, p.406.
- 35 Ibidem.
- 36 I. Schöffer, *Inleiding*, in R. Fruin, *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek*, Den Haag 1980, p.IV-XIX.
- 37 S. Muller, *R. Fruin*, in *De Gids*, 58, 1894, deel II, p.357.
- 38 P.L. Muller, *Levensbericht*, p.17.
- 39 Ibidem, p.18.
- 40 Smit, *Fruin*, p.x.
- 41 Bijvanck, *Fruin*, p.218.
- 42 Z.W. Sneller, *Het ouderlijk huis van Robert Fruin*, in *Rotterdams Jaarboekje*, 7, 1949, p.200.
- 43 Rüter, *Studies*, p.474.
- 44 Ibidem, p.473.
- 45 Ibidem, p.475.
- 46 N. Japikse, *Robert Fruin herdacht*, in *Bijdragen tot de Vaderlandse Geschiedenis*, VI, 1924, 1, p.4.
- 47 Vgl. Z.W. Sneller, *Opzoomer en Fruin en Groen van Prinsterer en Fruin*, in *Mededelingen van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letteren*, Nieuwe reeks, 12, 1949, nr. 10 en nr. 12.
- 48 L.J. Rogier, *Robert Fruins verhouding tot Opzoomer*, in *Terugblik en uitzicht*, Hilversum/Antwerpen 1965, deel 2, p.275-288.
- 49 E.E.G. Vermeulen, *Fruin over de wetenschap der geschiedenis*. Arnhem 1956.
- 50 J. Huizinga, *De wetenschappen in het algemeen en die der afdeling letterkunde*, in *Verzamelde werken*, Haarlem 1950, deel 8, p.459. Vgl. ook zijn *Robert Fruin*, in *Verzamelde werken*, deel 6, p.526-530.
- 51 P. Geyl, *Historische appreciaties van het zeventiende eeuwse Hollands regentenregiem*, in *Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie*, 1954, p. 17.
- 52 Smit, *Fruin*, p. 35.
- 53 Ibidem, p. 161.
- 54 Fruin, *Correspondentie*, p.273.
- 55 Smit, *Fruin*, p.214.

Benoeming tot erelid van Rienk Visser Laudatio door Rudi van der Paardt

Volgens de antieke rhetorica behoort de laudatio tot het epideiktische genre of het genus demonstrativum. De spreker hoeft niet een jury te overtuigen van schuld of onschuld van een beklagde, noch de voor- of nadelen van een bepaald voorstel te belichten zoals bij andere genera, maar hij toont de kwaliteiten van iemand of iets aan zonder dat daar directe doelen mee worden beoogd. Een laudatio na de benoeming van een uwer tot erelid is dus eigenlijk een wat paradoxale zaak. Als ik nu de kwaliteiten van Rienk Visser releveer, dan kan ik haast niet anders dan al bekende zaken te berde brengen: waren zij dat niet, dan zoudt u immers wat lichtvaardig uw instemming met het bestuursvoorstel hebben gegeven - een handelwijze die niet strookt met het gewicht van uw lidmaatschap van onze eerbiedwaardige Maatschappij. Maar gelukkig is niets helemaal waar en ook dit niet.

Er kunnen verschillende redenen zijn om iemand tot erelid van de Maatschappij te benoemen: een groot literair oeuvre, zoals bij Theun de Vries, of een indrukwekkend aantal wetenschappelijke publikaties, zoals bij dr. Stutterheim. De Maatschappij stelt er een eer in zulke verdienstelijke leden in haar midden te hebben en brengt dit tot uitdrukking door het aanbieden van het erelidmaatschap. Bij Rienk Visser ligt dit anders. Hij is geen schrijver en geen geleerde, maar was uitgever, peetvader van wat wel eens het mooiste fonds van Nederland is genoemd: Meulenhoff-educatief. Hij was ook hoofddirecteur van Kluwer NV - in zijn tijd zou Elsevier er niet aan gedacht hebben op het concern een bod uit te brengen! Maar hoe verdienstelijk hij zich daar ook mee gemaakt heeft, daaraan heeft hij toch zijn benoeming niet, althans niet in de eerste plaats, te danken. De Maatschappij ziet in het verlenen van dit erelidmaatschap een daad van eenvoudige rechtvaardigheid: onder zijn bestuur is zij geworden tot wat zij nu is: een traditie-rijke, goed georganiseerde, springlevende vereniging, die méér is dan een broodkruimel op de rok van het Nederlandse literaire universum; een vereniging die méé telt als het gaat om het ontwikkelen en ten uitvoer brengen van initiatieven op letterkundig gebied, zoals de reeks Klassieken, waarover u in het jaarverslag van de secretaris hebt kunnen lezen, of de nieuwe stichting P.C. Hooftprijs, waaraan in de media zoveel aandacht is besteed.

In drie functies heeft Rienk Visser de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde gediend; in chronologische volgorde: als penningmeester, voorzitter en secretaris. Nauwelijks tot lid benoemd, werd hij in 1979 de nieuwe penningmeester, opvolger van Gerrit Borgers. Met zijn ervaring in het uitgeversvak en bijvoorbeeld als voorzitter van de Uitgeversbond opgedaan, betekende hij een grote bestuurlijke versterking. Het bestaande financiële tekort werd weggewerkt, onder meer doordat hij zorgde voor een goedkopere vervaardiging van de jaarboeken (zonder dat aan de hoge kwaliteit ervan afbreuk werd gedaan), zodat hij met enige beroepstrots in de jaarvergadering van 1981 kon melden dat 'uit de voorziening van twee jaarboeken de kosten van drie bestreden konden worden.' Door onvermoeibaar lobbyen bij O & W, waar hij vanouds de weg wist, slaagde hij er bovendien in te bereiken dat het jaarlijkse subsidie flink werd opgetrokken.

Maar er was meer te doen. Dat kon gebeuren toen hij door zijn medebestuurders bij het afscheid nemen van Riet Schenkeveld als voorzitter in 1981 de meest geschikte kandidaat werd geacht om haar op te volgen. Nóg uit hij in persoonlijke gesprekken, met het voor hem zo karakteristieke, het einde van zijn zin vrijwel onverstaanbaar makende lachje, zijn verbazing dat hem, geen schrijver en geen literator, een dergelijke eer werd waardig gekeurd. Als nieuwe voorzitter pakte hij twee zaken aan die hij, in zijn eerder door mij geciteerde toelichting bij zijn begroting, als penningmeester al had genoemd. (Voor toekomstige Visser-vorsers wijs ik met klem op de betekenis van deze tekst: een sleutel tot zijn voor velen kennelijk wat raadselachtige persoonlijkheid.) In de eerste plaats zocht hij (laten we het woord maar gebruiken) een betere infrastructuur van het secretariaat. Zelf sprak hij over de totstandkoming van een klein apparaatje, waarmee een zogenaamde halve secretaresse werd bedoeld. Zijn visie (ongetwijfeld de juiste, maar het duurde even voor zij algemeen was aanvaard binnen het bestuur) was dat het eigenlijke werk gedaan zou moeten worden door een betaalde kracht, naar directieven en onder leiding van de onbezoldigde secretaris. Op die manier zou het mogelijk worden het anders zeer veel eisende en dus voor velen onaantrekkelijke secretariaat (en dit geldt ook voor het voorzitterschap) door geschikte personen te laten vervullen. Tijdens zijn eigen secretariaat heeft Visser zijn plannen definitief kunnen verwezenlijken. Het huidige bestuur weet niet beter of alle praktische zaken worden, als in het sprookje van Psyche in het paleis van Amor, door een onzichtbare gestalte geregeld.

Dit speelde zich voor het overgrote deel van u in het verborgene af - vandaar dat ik zei dat het niet helemaal wáár was, dat u precies wist waarom u het erelidmaatschap zo van harte aan Rienk Visser gunde. Maar van de tweede zaak waarvoor hij zich inzette, hebt u meer kunnen merken: hij heeft geprobeerd de Maatschappij uit haar splendid isolation te halen; om met zijn vriend Den Uyl te spreken, haar dichterbij de mensen te brengen. Natuurlijk, het deftige, bezadigde, zo men wil typisch Leidse van de Maatschappij had en heeft nog steeds een bepaalde bekoring. Maar het stoot anderen en vaak juist de creatieve schrijvers ook af. Ik denk dat tot voor kort toch heel wat potentiële belangstellenden niet veel anders oordeelden over de Maatschappij dan Conrad Busken Huet, die in een lezing *Drie voorwaarden van kunstgenot* in 1878 opmerkte: '[zij] raakt aan de Nederlandsche letteren slechts op enkele verwijderde punten, en onderhoudt met de Nederlandsche letterkundigen geen andere gemeenschap, dan tot uitbreiding der bibliotheek [...], den leden bij hun leven eene matige contributie te doen betalen, en na hunne dood eervol melding van hen te maken in de jaarboeken.' Die bibliotheek en de jaarboeken zijn uiteraard nog steeds twee pijlers van de Maatschappij, maar aan de manifestaties rond de prijzen - die men zeer wel de derde pijler zou mogen noemen - wist Visser toch veel meer ruchtbaarheid te geven dan tevoren gebruikelijk was. Door zijn goede contacten in de literaire wereld kon hij ook de goede mensen vinden om deze bijeenkomsten tot iets bijzonders te maken - ik denk hierbij aan Peter van Zonneveld en Adriaan van Dis. Het zal hem dan ook veel genoeg hebben gedaan dat na een zeer geslaagd dagje Antwerpen, maart vorig jaar, Rob Schouten in Trouw vaststelde dat 'het wat stoffige beeld dat de buitenwereld wel eens van haar heeft uit de boeken geschrappt diende te worden.'

Wat is nu het geheim van Vissers succes. Zijn vakkennis, uiteraard; zijn organisatorische kwaliteiten, zeker. Wie van nabij heeft meegemaakt hoe Visser een vergadering als deze voorbereidde, met complete draaiboeken, begrijpt dat daar ook weinig fout kón gaan. Maar verklaringen zijn dit nog niet, hoogstens noodzakelijke voorwaarden. In een boekje dat in 1978 verscheen ter gelegenheid van zijn afscheid van Kluwer, geeft Dingeman van der Stoep een antwoord dat mij heel raak lijkt. Vissers succes, zegt hij, 'is gelegen in een mengsel van charme, bonhomie, menselijkheid, veroveringskunst en hardnekkigheid.' Rienk, zou ik er aan toe willen voegen, is allereerst een 'visser van mensen.'

Ik kan, meneer de voorzitter, de onweerstaanbare kracht van dit meng-

sel misschien illustreren met het relaas van de manier waarop hij mij als zijn secretaris wist te winnen, toen de zittende hem, door zijn functie ter beschikking te stellen, was ontvallen. 'Ab uno disce omnes'! Het begon met een telefoontje. Hij vroeg me wanneer het mij gelegen kwam hem te ontvangen: hij wilde mij namens de Maatschappij iets vragen. Ik wist als bestuurslid natuurlijk al direct wat mij nu stond te wachten: achteraf besef ik, dat ik toen al had moeten ingrijpen, want ik meende met mijn drukke werkzaamheden voor dit zeker toen tijdrovende secretariaat geen tijd genoeg te hebben. Maar ik wist nog niet dat er van Dante's beroemde regel deze variant bestaat: 'Wie Visser binnenlaat, kan elke hoop op ontsnapping beter laten varen.' Op de bewuste zaterdagmorgen kwam hij rond koffietijd met bloemen voor mijn vrouw, die hem nog niet persoonlijk kende, maar hem, op grond van enkele eerdere telefoontjes 'een heel aardige man' vond en daar, na deze bloemen, niet bepaald anders over is gaan denken. Visser begon niet met de frontale confrontatie, maar, na enige obligate praeludiën, met zijn bewondering uit te spreken voor de wijze waarop ik zovele werkzaamheden wist te combineren - een meesterlijke zet, want als ik daar op inging was het pleit beslecht. Ik tuinde er met open ogen in. Mijn schakende zoon zou zoiets herdersmat noemen. Ik zei dus toch ja, toen Visser wat later met zijn vraag kwam en heb daar achteraf geen spijt van gehad, want anders stond ik hier niet.

Tot slot dit: het is mij opgevallen dat mensen dikwijls te typeren zijn met woorden of uitdrukkingen die zij zelf vaak gebruiken. Ik aarzel niet om bij Rienk Visser als zodanig het adjectief *warm* te kiezen. Hij spreekt over een 'warme brief', een 'warm verslag', ja zelfs over een 'warm stuk' - waarmee hij toch iets anders bedoelt dan u en ik op het eerste gehoor zouden denken. Vandaar natuurlijk ook dat hij mocht rekenen op uw 'warm applaus'.

Meer dan een krasje op een rots

Door Dr. J.W. de Vries

‘Sy zyn niet bequaam, dat sy haar eigen kinderen opvoeden, maar bevelen deselve, sodra sy geboren zyn, aan een zwarte min.... dat te weeg brengt dat sy, tot haar jaren gekomen zynde, nauwelycks een goed duits woord kunnen uyten of enige redenen voortbrengen, of 't selve is met basterd Portugeesentaal vermengd, om welke reden sy ongaarn met iemand d'Hollanders taal sullen spreken.’

Dit is te lezen in *Reisen van Nicolaus de Graaff gedaan naar alle gewesten des werlds, beginnende 1637 tot 1687 inclus*, in 1930 opnieuw uitgegeven als het drieëndertigste deel van de Werken van de Linschoten-Vereniging door J.C.M. Warnsinck. De Graaf heeft het niet over Aziatische, maar over Europese vrouwen en hun kinderen in het Batavia uit de tweede helft van de zeventiende eeuw. Zulke opmerkingen over het gebrek aan kennis van de Nederlandse taal komt men vaak tegen in verslagen van reizigers, predikanten en schoolmeesters in de tijd van de Loffelijcke Compagnie. Zoals S. Kalff opmerkt in *Eene doode taal in Indië* (Baarn 1915): ‘De vroegere Nederlandsche geslachten in Indië bekreunden zich meer om de zuiverheid van Spaansche matten en van dukatengoud dan om de zuiverheid van taal.’ De blijvers in de archipel, vaak getrouwd met Aziatische vrouwen of met hen in concubinaat levend, en vooral hun afstammelingen, gebruikten naast een min of meer verbasterd Nederlands het Portugees of het Maleis. De trekkers, compagniedienaren die slechts tijdelijk in de archipel verbleven, mogen dan soms over het geradbraakte Nederlands klagen, een voortdurende zorg was het ook hun niet.

Aan taaltrouw ontbrak het de Europese bovenlaag. Voor de verspreiding van het Nederlands onder de autochtone bevolking had men nog minder aandacht. De schaarse officiële pogingen om het Nederlands te bevorderen liepen op niets uit, zoals het besluit van de Compagnie in 1641 dat een redelijke beheersing van het Nederlands geboden was voor slaven die een hoed wilden dragen of een vrijbrief wensten, Inlanders die tot de burgerwacht wilden toetreden en Inlandse vrouwen die met een Nederlander wensten te trouwen. Zulke taalpolitieke maatregelen werden overigens alleen genomen met het oog op de Inlanders die voor de Compagnie van enig nut werden geacht als dienaren of verwekkers van nageslacht.

Ook in de negentiende eeuw heeft men aan de verbreiding van het Ne-

derlands weinig gedaan. Uit een onderzoek van het Nederlandsch-Indische Onderwijzersgenootschap aan het einde van de eeuw, blijkt dat 41% van de kinderen in de eerste klas van het Europese lager onderwijs geen Nederlands kende en 29% slechts weinig. Van de Inlandse bevolking kende alleen een vliedunne bovenlaag Nederlands. Velen zullen zich ook afgevraagd hebben of de Inlander onze taal wel zou kunnen leren, vooral de Inlander met Maleis als moedertaal. Schreef Busken Huet op 20 oktober 1869 niet aan Van Deventer: 'De gemakkelijke taalvormen van het Maleisch dooden, schijnt het, bij de geboorte een gedeelte van het denkvermogen'?

Met de systematische verbreiding van het Nederlands is men pas in de twintigste eeuw begonnen, drie eeuwen nadat de eerste Nederlanders in de archipel waren aangekomen. De toelating tot Europese scholen voor inheemsen werd vergemakkelijkt. Chinese en Inlandse lagere en middelbare scholen werden gesticht en gelijkgesteld aan de Europese. Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak, beheersten ongeveer 400.000 Indonesiërs het Nederlands uitstekend als gevolg van tenminste een lagere-schoolopleiding. Dit lijkt een mager resultaat, omdat het aantal van 400.000 slechts 0,7% van de toenmalige bevolking van zestig miljoen bedraagt. Maar kaneel moet bij 't lood gewogen worden: deze Gideonbende gaf immers vorm en leiding aan de nieuwe natie, de Republiek van Indonesië.

Nu, een veertig jaar na de onafhankelijkheid, heeft het Nederlands in Indonesië de positie verloren die het eens bezat. Dat heeft voor de jonge natie geen verlies betekend, maar winst. Er zijn weinig derde-wereldlanden waar de problematische aspecten die verbonden zijn met de keuze, de standaardisering en de verspreiding van een nationale taal zo bevredigend zijn opgelost: het Indonesisch heeft het Nederlands in een korte tijd bijna overbodig gemaakt.

Het Nederlands wordt nu nog steeds gebruikt. Van de 400.000 leven er nog ruim 100.000, Indonesiërs die met graagte, als het van pas komt, Nederlands spreken. Het zal nog enige tijd de prestigetaal blijven van ouderen die ermee kunnen tonen een goede opvoeding te hebben genoten. Door deze houding van de ouderen tegenover onze taal volgen jaarlijks ongeveer tienduizend jongeren ergens in de archipel een cursus Nederlands, maar zoals de ouderen Nederlands spreken, zullen zij het nooit. Bijzondere relictten van het gebruik van Nederlands zijn er ook nog, zoals in Depok, een dorp ten zuiden van Jakarta, waar afstammelingen wonen van achttiende-eeuwse slaven, die bij het overlijden van hun laatste heer

het landgoed in communaal bezit erfd. In Depok groeide in de loop van de negentiende eeuw een kleine christengemeente; in de twintigste eeuw werd het Nederlands de omgangstaal. Nederlands wordt er nog steeds gesproken en de Statenvertaling en de Libelle worden er nog steeds gelezen. In de kerk mag in het Indonesisch worden gezongen, gelezen en gebeden, het stille gebed thuis is voor veel ouderen nog Nederlandstalig.

Een ander singulier gebruik van het Nederlands is door mij aangetroffen onder een aantal travestieten uit Jakarta, die 's avonds uitnodigend flaneren in een deftige wijk. Hun leiders hebben, of hadden althans in 1976, toen ik me onder hen begaf, nadat een antropoloog me erop opmerkzaam had gemaakt dat ze bij hem voor de deur sinterklaasliedjes hadden gezongen, veelal een goede beheersing van het Nederlands. En dat kwam van pas. Het verhoogde niet alleen hun aanzien in de groep, maar ze konden er zich ook van bedienen als ze hulp nodig hadden bij te veel eisende klanten.

Het Nederlands moge dan niet zo snel zijn verdwenen als al dan niet linguïstische profeten in het begin van de vijftiger jaren voorspeld hebben, in de eerste decennia van de volgende eeuw valt onherroepelijk het doek voor het Nederlands als omgangstaal.

Passieve beheersing van het Nederlands zal nog enige tijd nodig zijn: er is in het verleden een schat aan kennis over Indonesië in het Nederlands verzameld die toegankelijk moet blijven.

In één opzicht zal de invloed van het Nederlands onuitwisbaar blijven. In de loop van deze eeuw zijn duizenden Nederlandse woorden in het Indonesisch opgenomen. In de laatste honderd jaar, niet in de eeuwen eraan voorafgaand. Wel raakte men al vroeg bekend met enkele Europese producten als schoenen, kisten en kerken, maar die waren al geïntroduceerd door de Portugezen vóór de Nederlanders er voet aan wal zetten: 'sepatu' (schoen) (Portugees 'sapato'), 'lemari' (kast) (Portugees 'armario') en 'gereja' (kerk) (Portugees 'igreja'). Behalve enkele namen voor ambtelijke rangen beperkte onze bijdrage aan de woordenschat zich in de tijd van de Compagnie tot 'kakus' (toilet), waarin met enige moeite het verouderde woord 'kakhuis' te herkennen valt.

Leenwoorden weerspiegelen culturele invloeden van buiten. Het omgekeerde hoeft niet het geval te zijn: culturele ontlending gaat niet noodzakelijk gepaard met de weerslag ervan in de woordenschat. Ook als een taal op een gemakkelijke wijze vreemde woorden opneemt, zoals het Indonesisch, is het verband tussen culturele en lexicale beïnvloeding niet met harde cijfers aan te tonen, zolang er geen methode is ontwikkeld die het

mogelijk maakt culturele ontlening te meten: leenwoorden kan men tellen, culturele invloeden niet.

Er is nog een ander probleem waar ik u op wil wijzen. Een vreemd woord kan in het algemeen op twee manieren in een taal doordringen. In de eerste plaats kunnen taalbouwers de woordenschat op een systematische wijze uitbreiden. Lacunes worden gevuld met nieuwe termen, vooral op het gebied van de techniek en de wetenschap. De taalingenieurs hebben de keus tussen internationale woorden, meestal van Grieks-Latijnse herkomst, en woorden die gemaakt zijn uit inheemse bouwstoffen. Als de keus valt op de aanpassing van internationale woorden, zoals het geval is in Indonesië, komen deze woorden de ontvangende taal binnen via de donortaal waarmee de taalbouwers bekend zijn. En die taal is het Nederlands. In het Indonesische woord 'leksikograf' is de bron gemakkelijk te herkennen.

In de tweede plaats zijn er vreemde woorden die op een niet systematische wijze binnendringen. In deze gevallen moet geprobeerd worden de bron te achterhalen: ieder woord heeft zijn eigen geschiedenis. Het onderzoek naar de woordvelden waar leenwoorden voorkomen, is door gebrek aan systematiek niet gemakkelijk, zelfs als de ontleningen verwijzen naar nieuwe zaken die zijn geïmporteerd, de belangrijkste oorzaak van lexicale ontlening. Het Nederlandse woord 'automobiel' is ontleend als 'mobil', maar naar een trein wordt verwezen met 'kereta api', letterlijk 'vuurwagen'. Deze woorden zijn in dezelfde tijd ontstaan: het valt niet mee te achterhalen, waarom sommige zaken worden aangeduid met leenwoorden en andere, die tot hetzelfde woordveld behoren, niet.

Het grootste deel van de aan het Nederlands ontleende woorden zijn zelfstandige naamwoorden, namelijk 85%. De reden is niet grammaticaal of structureel van aard, maar semantisch: nieuwe zaken moeten worden aangeduid, en naar zaken wordt nu eenmaal met zelfstandige naamwoorden verwezen. Het aantal bijvoeglijke naamwoorden onder de leenwoorden, 13%, is wel opmerkelijk. Het Japans bijvoorbeeld, dat ongeveer even veel Engelse leenwoorden bevat als het Indonesisch Nederlandse, heeft slechts ruim 5% bijvoeglijke naamwoorden ontleend. Dat ook naar eigenschappen en kwaliteiten met Nederlandse woorden wordt verwezen, duidt op een invloed die dieper reikt dan de invloed van het Engels op het Japans (M. Higa, *Sociolinguistic aspects of word-borrowing*, in W.F. Mackey & J. Ornstein (eds.), *Sociolinguistic studies in language contact; methods and cases*, The Hague/Paris/New York, p.277-292.) Tot de kern van de Indonesische woordenschat behoren ook groeten als 'dah' (hallo, dag), aanspreekti-

tels als 'om' (mijnheer) (Nederlands 'oom'), vloeken als 'hotperdom', waarvoor 'godverdomme' model stond, en tussenvoegsels als 'toh', met 'toch' als bron. Bij deze woorden valt de verbleking in betekenis op: 'om' verwijst niet naar een bloedverwant, en 'hotperdom' mist nog meer dan in het Nederlands alle religieuze connotatie; een parkeerwachter in Jakarta spoorde me beleefd aan mijn auto iets achteruit te rijden met 'ateret hotperdom'.

Ongeveer 30% van de woorden die aan het Nederlands zijn ontleend, behoren tot het domein van de wetenschap en de techniek. In de meeste gevallen zijn het woorden van Grieks-Latijnse oorsprong, internationale woorden als 'fenomenologi', 'sociolog' en 'telipun' (ons 'telefoon').

Veel leenwoorden (bijna 40%) verwijzen naar het openbare leven. Meer dan de internationale woorden op het gebied van de wetenschap en de techniek geven deze woorden een indruk van de Nederlandse culturele expansie. Vele behoren tot het domein van de overheid en politiek, zoals 'koloni' (kolonie), 'presiden' (president), 'nasionalisasi' (nationalisatie), en 'partai' (partij). Groot is ook het aantal woorden in de rechtspraak, zoals 'haatzaai', eertijds verwijzend naar artikelen in de pers die de koloniale regering onwelgevallig waren; het met dezelfde naam aangeduide wetsartikel wordt nog steeds gebruikt. Handel, industrie en nijverheid tonen de sporen van Nederlandse invloed: 'andil' (aandeel), 'bengkel' (kleine garage, werkplaats, met 'winkel' als model), 'kantor' (kantoor), 'kasbuk' (kasboek), en 'konfeksi' (confectie).

In zijn voortreffelijke studie over *De Franse woorden in het Nederlands* (Amsterdam 1906) acht J.J. Salverda de Grave de invloed van een vreemde taal des te groter als de betekenis van het vreemde woord naar persoonlijker sferen verwijst. Wetenschap en techniek, maar ook het openbare leven zijn minder persoonlijk dan het privéleven. Ruim 20% van de leenwoorden wordt in dit domein aangetroffen, wat volgens Salverda de Grave op een diepgaande invloed duidt. Alledaagse gebruiksvoorwerpen behoren ertoe: 'aktentas' (aktentas), 'ritsleting' (ritssluiting), 'sakelar' (lichtschakelaar), 'rim' (riem), en 'spiral' (voorbehoedsmiddel). Zelfs vele groentenamen zijn aan het Nederlands ontleend, zoals 'buncis' (boontjes), en 'kol' (kool). Dit behoeft niet te betekenen dat deze groentesoorten door Nederlanders zijn geïmporteerd. In het Indonesisch wordt gewoonlijk naar welke groente ook verwezen met één woord, 'sayur'. Groente is voor de Indonesiër een niet belangrijke component van de maaltijd. Ook een Fransman zal naar zijn diner niet verwijzen met de benaming van de groente. Een Nederlander wel: hij antwoordt met bloemkool, spinazie of spruitjes, als

hem gevraagd wordt wat hij heeft gegeten. Dat het Indonesisch de gevarieerdheid aan naamgeving van groentesoorten heeft uitgebreid met behulp van het Nederlands, wijst op beïnvloeding in de huiselijke sfeer. Zelfs woorden die de persoonlijke omgang betreffen, zijn ontleend, zoals 'spontan' (spontaan), en al genoemde aanspreekvormen als 'om'.

Al eerder heb ik kort verwezen naar een studie over Engelse leenwoorden in het Japans. Een vergelijking toont opvallende verschillen. Ruim 12% van de Engelse woorden in het Japans verwijzen naar het domein van de kunst; het Nederlandse aandeel bedraagt in het Indonesisch slechts 3%. Ruim 15% van de Engelse leenwoorden in het Japans hebben met sport te maken; nauwelijks 2% van de Nederlandse leenwoorden in het Indonesisch. Aan de andere kant, de 17% woorden op het gebied van de wetenschap en techniek in het Japans steken schril af tegen de ruim 30% in het Indonesisch; leenwoorden op het terrein van de overheid, de politiek en de rechtspraak zal men in het Japans tevergeefs zoeken.

Het motto en de titel van *Krassen op een rots* ontleende Hella S. Haasse aan Willem Walraven: 'Wij leggen het hier af, zelf, of in ons nageslacht, maar aan hen verandert niets. Nog geen krasje op een rots betekent onze invloed'. Uit wat voorafging, blijkt dat althans de talige invloed meer dan een krasje is geweest: een niet onaanzienlijk deel van de Indonesische woordenschat is ontleend aan het Nederlands.

Afrikaans en Hollands

Korte samenvatting

Zoals bekend is ons moderne ABN het resultaat van een gevecht tussen de teksttraditie (Vlaams-Brabants) aan de ene kant, en de mengtaal van Oudamsterdams en Antwerps die in het begin van de zeventiende eeuw in Amsterdam ontstaan is. Wel heeft het Hollands in Zuid-Afrika in contact met niet-Europese talen daar, een paar grondige morfologische vereenvoudigingen en syntaktische veranderingen ondergaan, maar leksikaal heeft zich daar een soortgelijke strijd tussen tekst en Hollands afgespeeld als in Holland zelf. Het verschil is dat het tempo er lager lag: er waren minder schoolmeesters en Holland was heel ver weg, zodat het contact met Nederlandse teksten er aanzienlijk minder intensief was. Door dat lagere tempo van het gevecht zijn er ook aanzienlijk meer Hollandse relikten aanwezig als in Holland zelf (afgezien van een reliktdialekt als het Katwijkse).

Het Afrikaans is zeker niet uit één Nederlandse dialectgroep ontstaan, maar zijn woordenschat is overwegend Hollands gekleurd; daarin heeft Kloeke ongetwijfeld gelijk. Maar in zijn keus voor het zuidelijke Zuidhollands zou hij zich wel eens kunnen vergissen; er zijn sterke aanwijzingen dat talen en dialecten binnen Amsterdam op zijn minst een belangrijke rol gespeeld hebben bij het ontstaan van de Afrikaanse woordenschat (bijvoorbeeld Afrikaans 'hij het', dat volgens Kloeke zelf per se geen Zuidmaar Noordhollands is), zoals ze het ook gedaan hebben bij het ontstaan van het ABN.

Ten onrechte heeft de Nederlandse taalkunde (en met name de dialectkunde) de studie van de Afrikaanse woordenschat de laatste tientallen jaren verwaarloosd; de kultuurtaal-problematiek is voor het Afrikaans en het ABN in de grond precies dezelfde. De vergelijkende studie van de twee talen is evenwel zo'n veelomvattende zaak dat een groot samenwerkingsverband tussen Afrikaanse en Nederlandse taalkundigen dringend nodig is. Onze Maatschappij die een afdeling in Zuid-Afrika heeft, lijkt de aangewezen instantie om zo'n verband tot stand te brengen.

Het Nederlands in Suriname

Door G.A.T. Koefoed

Nederlands is maar een van de veertien of vijftien talen die in Suriname worden gesproken. Er zijn onder andere indianentalen en bosnegertalen; door de Javanen wordt Surinaams-Javaans gesproken, door de Hindostanen Surinaams-Hindostaans (Sarnami) en door de creoolse bevolking in de kustgebieden Sranan of Sranantongo (vroeger Neger-engels genoemd). Dit Sranan heeft ook sprekers buiten de creoolse bevolkingsgroep verworven, met name in Paramaribo en omgeving. Van al deze talen is er precies één die officiële status op nationaal niveau heeft verworven, dat is het Nederlands. Nederlands fungeert als de taal van bestuur, wetgeving en rechtspraak; het is de enige voertaal in het onderwijs, vanaf de lagere school tot en met de universiteit; het is de dominerende taal in de massamedia: televisie, radio, kranten, tijdschriften. De algemene verwachting is dat dit nog wel twintig jaar zo zal blijven. Het Nederlands dankt deze positie aan de koloniale onderwijs- en cultuurpolitiek, die erop uit was van Suriname een Nederlandse provincie te maken, maar ook aan zijn neutraliteit ten opzichte van de talen van de verschillende bevolkingsgroepen.

Is het Nederlands in Suriname herkenbaar als specifiek Surinaams-Nederlands? Nee, voor zover het gaat om officieel of formeel geschreven Nederlands. Regeringsnota's, bekendmakingen, krante-artikelen, wetenschappelijke artikelen, scripties van studenten, schoolboeken en schooltoetsen zijn over het algemeen gesteld in een Nederlands dat niet te onderscheiden is van het Nederlands in Nederland. Literaire taal heb ik buiten mijn opsomming van formeel geschreven Nederlands gehouden, daar kom ik nog op terug.

Gesproken Nederlands in Suriname is wel zeer duidelijk anders dan het Nederlands in Nederland. Het is, afgezien van de duidelijk herkenbare uitspraak, gekenmerkt door een groot aantal eigen woorden, voor een deel woorden die ook in het Nederlands voorkomen, maar met een andere betekenis, voor een deel woorden die in het Nederlandse Nederlands niet voorkomen. Van Donselaar heeft deze woorden verzameld in zijn *Woordenboek van het Surinaams-Nederlands*. De eerste druk bevatte ongeveer twaalfhonderd woorden, de tweede, die hopelijk in 1988 zal verschijnen, bevat er tussen de vier- en vijfduizend. Het Surinaams-Nederlands heeft ook specifieke kenmerken op het gebied van de zinsbouw, waarvan ik

straks een voorbeeld zal geven. In feite is er niet één Surinaams-Nederlands, maar een scala van variëteiten, variërend van beschaafd SN, dat relatief weinig, en een diep-SN, dat aanzienlijk van het Nederlandse Nederlands verschilt. Het vormt dus een continuum met vloeiende overgangen, zoals ook voor veel Nederlandse dialecten geldt. Veel afwijkingen in het SN ten opzichte van het Nederlandse Nederlands zijn toe te schrijven aan de andere talen in Suriname, in het bijzonder het Sranan. Invloeden van andere talen gaan waarschijnlijk grotendeels via het Sranan.

Ten aanzien van het Surinaams-Nederlands bestaat er onder Surinamers een toenemend gevoel van autonomie. Surinaams-Nederlands heeft langzamerhand voldoende eigen karakter gekregen om niet langer beschouwd te worden als Nederlands met afwijkingen of Nederlands met fouten. In Nederland wordt dit gevoel onder Surinamers eerder sterker dan zwakker. Maar voltooid is dit proces van autonoom worden niet, gezien het feit dat voor formeel geschreven Nederlands nog steeds een zo goed als Nederlandse norm wordt gehanteerd, en al die officiële stukken fungeren natuurlijk toch nog als een soort ideaal-model.

Deze situatie heeft tot gevolg dat er in Suriname een groot verschil is tussen geschreven en gesproken Nederlands. Echter, er zijn dichters en schrijvers die dit verschil proberen te verkleinen, die dichter aansluiten bij gesproken taal, en daarmee het eigen karakter van het Surinaams-Nederlands en de autonomie ervan proberen te onderstrepen. Anders dan in een betrekkelijk homogene taalgemeenschap als Nederland, is in Suriname iedere schrijver of dichter ook taalpoliticus of taalopvoeder. Met hun werk kunnen zij de taalsituatie beïnvloeden. Door in een bepaalde taal te publiceren dragen ze bij aan de opwaardering en het prestige van die taal. Dat geldt voor het Sranan, het Sarnami, het Surinaams-Javaans, en dus ook voor het Surinaams-Nederlands.

Omdat ik graag veel wil zeggen over het Nederlands in Suriname, en ik daarvoor maar vijftien minuten tot mijn beschikking heb, heb ik voor de beweringen die ik wil doen, de vorm van stellingen gekozen. Ik presenteer drie stellingen, die ik kort zal toelichten:

Stelling een: Het Surinaams-Nederlands is in Suriname formeel wel te onderscheiden van de andere talen, maar functioneel zijn er geen grenzen tussen de talen, slechts vloeiende overgangen. Het Nederlands functioneert eerder als één register, of als een set van registers, als onderdeel van een complex geheel aan uitdrukkingsmiddelen. Gesproken taal in Suriname wordt gekenmerkt door talloze overgangen. Het Nederlands neemt

woorden uit de andere talen op, en omgekeerd nemen de andere talen talloze Nederlandse woorden op. Er is soms haast geen onderscheid te maken tussen Nederlands met veel Sranan erin, of Sranan met veel Nederlands erin:

'A vooruitgang foe wi kondre sidon na a landbouw pe den landbouwer dag in dag uit e wroke ini het zweet huns aanschijs foe tja na alési, ma ook a man di e diki gotro, ab' en positieve bijdrage in' a ontwikkeling, want arbeid is geen schande, ongeacht welke arbeid dat is.'

In de literatuur komt de samengroei van diverse talen tot één functioneel geheel tot uitdrukking doordat bijna alle Surinaamse dichters in meer dan één taal publiceren, niet alleen in hun gehele oeuvre, maar ook per bundel. Het is heel gewoon dat een bundel van een Surinaams dichter verzen in twee of drie talen bevat: Sranan, Nederlands en diep Surinaams-Nederlands of Sarnami en Nederlands. De sfeer van het gedicht of het onderwerp bepaalt de taalkeuze. Het komt ook voor dat een dichter per strofe van taal wisselt. Voor taal-puristen moet dit een gruwel zijn, maar ik heb er geen bezwaar tegen. Integendeel, op deze wijze profiteert de dichter van de talige rijkdom en van de gevoelswaarde en de sfeer die de verschillende talen, als registers van één geheel van verbale uitdrukkingen, uitdrukken.

Stelling twee: Eén taal kan meer dan één cultuur tot uitdrukking brengen. Tussen een taal en een Weltanschauung, een manier van werkelijkheid beleven, bestaat geen nauwe samenhang. Een Surinamer die Nederlands schrijft of spreekt, heeft daarmee niet een Nederlandse werkelijkheidsbeleving overgenomen. Dit wil ik illustreren met een gedicht van een MULO-leerling van ongeveer zestien jaar, geschreven in het Nederlands, en zelfs in een Nederlands dat naar Nederlandse normen geen grammatikale of andere 'fouten' bevat, maar waarin de formulering, de vormgeving in taal aan het gevoel, toch erg on-Nederlands aandoet:

Afscheid

mijn hart is gebroken
 mijn lichaam dood
 verdriet nam mij
 ontmoedigde mijn geest
 want verloren was zij
 mijn zuster

Hilda Koopman, een onderzoekster van Creolentalen in het Caraïbische gebied, is van mening dat deze manier van formuleren van aandoeningen, zoals men die vindt in: 'verdriet nam mij', een Westafrikaanse oorsprong heeft. Voorbeelden uit Westafrikaanse talen die zij noemt zijn: 'ziekte slaat me'; 'hitte brandt mij'. In het Sranan is de uitdrukking voor 'ik heb dorst': 'watra e kir' mi, 'dorst doodt mij'. In het Surinaams-Nederlands zijn dus Westafrikaanse kenmerken aan te wijzen!

Stelling drie: Het Surinaams-Nederlands, mits inderdaad op een of andere wijze herkenbaar als Surinâáms-Nederlands, wordt beleefd als uitdrukking van een Surinaamse identiteit, een gevoel van eenheid, dat naast de bindingen met de diverse etnische groepen bestaat, en daarmee ook niet in strijd is. Eenheid in verscheidenheid was en is het ideaal voor een Surinaamse samenleving. Geen smeltkroesidee, zoals dat in de Verenigde Staten heeft bestaan als ideaal, maar nooit realiteit is geworden. De Surinaamse literatuur in haar geheel, in haar veeltaligheid, geeft uitdrukking aan die verscheidenheid, aan die plurale samenlevingsopbouw. De vloeiende overgangen tussen de talen weerspiegelen de interactie tussen alle groepen. Een Nederlands dat herkenbaar Surinaams van karakter is, kan gezien worden als uitdrukking van iets, een gevoel, een wijze van leven en met elkaar omgaan, die Surinamers van verschillende groepen met elkaar delen.

Mengelingen

'Zamen bengelen, dat het klinkt'

Een polemieek uit 1837 over de aard van de Nederlandse cultuur

Door W. van den Berg en G.J. Hooykaas

In februari 1837 verscheen in de Berlijnse *Jahrbücher für Wissenschaftliche Kritik* een uitvoerige bespreking van zeven Leidse dissertaties die onder de inspirerende leiding van Thorbecke waren tot stand gekomen.¹ De schrijver van deze recensie, de historicus Leo,² sloot zijn beoordeling af met de opmerking 'dass die deutschen Universitäten durch eine Reihe so tüchtiger Abhandlungen, welche eine einzige Universität im Zeitraum von zwei Jahren über Themata, die alle nur einem kleinen Kreise der Wissenschaft angehören, geliefert hat, sammt und sonders beschämt werden; denn wie wenige sind unter ihnen, die in gleichem Zeitraum sieben nur einigermassen vergleichbare Abhandlungen ihrer Zöglinge aus dem ganzen Bereich der Wissenschaften aufzeigen können.'

Deze conclusie was des te verrassender omdat Leo in het eerste gedeelte van zijn recensieartikel de Nederlanders had verweten zich staatkundig en cultureel van Duitsland te hebben losgemaakt. De straf daarvoor was niet uitgebleven. De Republiek had weliswaar een Gouden Eeuw gekend maar op den duur was haar zelfstandigheid schadelijk gebleken. Er was stagnatie opgetreden. Men teerde op oude roem. Thorbecke, 'der obwohl Niederländer doch seiner litterarischen Thätigkeit nach auch ons angehört, und welcher einer von den wenigen Niederländern gewesen ist, die in Deutschland selbst den Stand unserer geistigen Bildung und Dichtung kennen lernten und sich derselben mit Liebe anschlossen', had voor de behandeling van de Nederlandse geschiedenis nieuwe belangstelling en inzichten weten te stimuleren en jong talent gekweekt. Maar hij was een uitzondering. Leo signaleerde bij zijn naburen ook een misplaatste hoogmoedigheid getuige Tollens, die immers had gedicht dat het zuivere Nederlandse bloed van vreemde smetten vrij was. Hoewel de recensent dat niet met zoveel woorden schreef was de impliciete boodschap onmiskenbaar: de Nederlanders zouden er goed aan doen in het oude Germaanse vaderhuis terug te keren.

Het duurde tot de tweede helft van oktober voordat Thorbecke het recensieartikel in handen kreeg, maar hij aarzelde niet te reageren. Zijn antwoord aan Leo verscheen in Franse vertaling onder de titel *L'Allemagne et*

les Pays-Bas anoniem in het Journal de la Haye van 6/7 november. De oorspronkelijke Nederlandse versie - die wij hier citeren - van zijn kernachtige reactie werd zonder opschrift, waarschijnlijk gepostdateerd Leiden 3 november en ondertekend T., gepubliceerd in de Algemeene Konst- en Letterbode van 17 november.³ In bondige bewoordingen wees Thorbecke de strekking van Leo's betoog van de hand: 'In taal, in geschiedschrijving, in wetenschap en poëzij waren wij, tot op het laatste derde gedeelte der 18de eeuw, Duitschland vóór. Tot dien tijd toe konden wij met Duitschland niet één weg houden zonder terug te gaan.' Hij moest echter toegeven: 'Sinds dat tijdstip hebben de duitsche taal en letteren eene verwonderlijke vlugt genomen, en is Duitschland, in geleerdheid en wetenschap, het eerste land, het hart van Europa geworden. Sinds dien tijd zijn wij achtergebleven. Wij willen de staatkundige en andere omstandigheden, onder welke dat gebeurd is, nu niet tot onze verontschuldiging doen gelden. Wij hebben ongelijk gehad. Wij verdienen, wij erkennen het, sinds dien tijd vele van de verwijtingen, welke de schrijver ons doet. Wij hebben, wel niet zóó algemeen, als de heer Leo schijnt te denken, echter in vele opzichten, op ons kapitaal en onze oude glorie voortgeleefd. Wij laten door de voorbeelden der klassieke oudheid, door de vormen eener vroegere engelsche, en vooral fransche letterkunde, door ons eigen verleden, door vooroordeel, onze oorspronkelijke kracht boeijen.' Maar vastberaden formuleerde hij: 'Wij zijn nederlanders; wij zijn geen duitschers.' Nederland had een zelfstandige plaats tussen Duitsland en Engeland en Thorbecke zag voor zijn vaderland in die positie ook een taak: 'De eigen genie van kunst en wetenschap, veel of weinig, die ons geschonken werd, behooren wij, gelijk ons staatkundig zelfbestaan, autonoomisch te ontwikkelen.'⁴

Dat waren fiere woorden in jaren van grote onzekerheid. Op de Belgische revolutie was in Noord-Nederland een euforie gevolgd, maar die uitbarsting van exclusief protestants natiebeseft had niet lang aangehouden. Veel Nederlanders voelden zich in de steek gelaten door de grote mogendheden op wier instigatie de Groot-Nederlandse staat tot stand was gekomen. Dit gevoel van frustratie, de twijfel ook aan de vooruitzichten van Nederland als kleine mogendheid en soms zelfs aan de levensvatbaarheid van de monarchale staatsvorm, veroorzaakten een ware identiteitscrisis. Typerend voor dit nationale defaitisme was de aanbeveling die de Leidse hoogleraar Van Assen in januari 1833 aan Willem I deed om Nederland in de onder Oostenrijkse leiding staande Duitse Bond te doen opnemen. Een

paar maanden later overwoog de koning zelf, mede uit politieke overwegingen, de mogelijkheid van een aansluiting bij de door Pruisen geleide Zollverein.⁵ In deze crisis van het nationale bewustzijn klonken Thorbeckes zelfverzekerde woorden als een heldere klaroenstoot.

Zijn antwoord aan Leo is niet zonder respons gebleven. Het was echter niet Van Assen maar een andere Leidse hooggeleerde die reageerde - Geel. Een kleine polemiek volgde. Alvorens wij het debat tussen Geel en Thorbecke aan een nadere beschouwing onderwerpen, willen wij enige aandacht schenken aan beide protagonisten en hun onderlinge relatie.

Jacob Geel (geboren 1789) was de oudste van de twee. Classicus van origine werd hij in 1822, na een langdurig gouverneurschap bij de familie Dedel, benoemd tot tweede bibliothecaris van de universiteitsbibliotheek van Leiden. Hij kwam daardoor op de plaats die voor de bijna tien jaar jongere Johan Rudolph Thorbecke (geboren 1798) bestemd was geweest. Ook Thorbecke was van origine classicus. Tijdens een studiereis door Duitsland was hij geboeid geraakt door de daar gepropageerde nieuwe wijsgerige stelsels. Dat kostte hem een ordinariaat in de filosofie.⁶ Voor het onderbibliothecarisschap koesterde hij zelf geen belangstelling meer. Dat viel Geel toe. Wanneer de heren elkaar persoonlijk hebben leren kennen, is onduidelijk.⁷ Geels eerste brief aan Thorbecke is van 24 november 1825 en getuigt van vriendschap.⁸ In de volgende jaren werkt Thorbecke vanuit Gent, waar hij buitengewoon hoogleraar in de letteren is, mee aan de *Bibliotheca Critica Nova*, een Leids tijdschrift in boekvorm in de redactie waarvan Geel een hoofdrol speelt.⁹ Na het uitbreken van de Belgische revolutie vestigt Thorbecke zich in Leiden. Hij wordt toegevoegd aan de juridische faculteit en in 1834 benoemd tot ordinarius. Ook Geels positie aan de universiteitsbibliotheek verandert: in 1828 krijgt hij de titulaire rang van hoogleraar, vijf jaar later wordt hij bibliothecaris.

In het najaar van 1830 geven beide vrijgezellen gehoor aan 's konings oproep tot een algemene vrijwillige wapening. Onder toezicht van een oud-officier exerceren zij twee uur per dag om enigszins getraind te zijn voor een mogelijke verdediging van Leiden. Dat zij nu in dezelfde stad wonen en elkaar frequent kunnen spreken moet op hun epistolaire contact invloed hebben gehad, maar de ontwikkeling van hun vriendschap en intellectuele relatie laat zich uit de bewaard gebleven brieven zeer wel aflezen.

Van de meer dan 120 brieven en kattedelletjes die Geel tussen 1825 en 1846 aan Thorbecke verzond stammen er 24 uit 1837 en 1838. Daarna

verloopt de correspondentie gaandeweg om abrupt te eindigen op 18 maart 1846, wanneer 'een kwa-jongensbrief' van Geel zo'n ijzige reactie van Thorbecke teweeg brengt, dat de persoonlijke verhoudingen voorgoed zijn verstoord.¹⁰ Men mag aannemen, dat de over-en-weer-correspondentie ongeveer evenveel brieven van Thorbecke aan Geel opleverde, maar spijtig genoeg zijn die brieven verloren gegaan op enkele ontwerpen na. Toch valt uit de brievenserie van Geel duidelijk op te maken hoe hartelijk en coöperatief de contacten tussen beiden geweest zijn in de jaren dertig. Het traditionele beeld van een vrij koele relatie is dan ook duidelijk aan bijstelling toe.

Thorbecke en Geel vonden elkaar in hun gemeenschappelijke afwijzing van de eigentijdse literaire productie en hun pogingen daarin verbetering te brengen. In dat kader ondernamen zij een, zij het vergeefse, poging een nieuw kritisch tijdschrift in het leven te roepen,¹¹ zonden zij elkaar eigen publikaties of van anderen ter beoordeling toe en zetten zij een schriftelijk begonnen discussie vaak mondeling voort of omgekeerd. Men ontkomt niet aan de indruk, dat in deze intensieve contacten de jongere Thorbecke domineert. Van hem gaan de initiatieven tot de oprichting van het tijdschrift uit en hij neemt Geel op sleeptouw. Bij het overleggen van voorgenomen publikaties is Geel veelal de vragende partij, die aan het oordeel van Thorbecke veel gewicht hecht. 'Als *gij* zegt: Geel, dat zit goed in malkaam, er is slot in en gezond verstand, dan raak ik in de wolken met mijn nederige kruin,'¹² vertrouwt hij Thorbecke toe. Van zijn kant gaf Thorbecke hoog op van Geels stilistische kwaliteiten, getuige zijn zeer positieve bespreking van *Onderzoek en phantasie*, maar hij lijkt niet geplaagd door de onzekerheid die Geel bevangt als deze zijn publikaties, waaronder zelfs recensies, aan zijn kritische collega voorlegt. Ook al acht Thorbecke Geel een 'autoriteit' op stilistisch terrein, deze ziet zichzelf eerder als 'een zoekende ziele', die wel nooit zal vinden wat hij zoekt.¹³ Opmerkelijk is, dat Geel herhaaldelijk terugkomt op uitspraken van Thorbecke over zijn werk, nadere toelichtingen wil hebben, er nog eens over wil praten. Zijn beduchtheid voor Thorbeckes scherp oordeel brengt hem er zelfs toe deze te verzoeken zijn recensie over *Onderzoek en phantasie* nog enige tijd op te houden als diens oordeel negatief zou uitvallen.¹⁴ Anderzijds houdt, zoals uit het vervolg mag blijken, Geel voet bij stuk als Thorbecke hem niet vermag te overtuigen. Geels hoogstpersoonlijke, onconventionele schrijftrant valt bij Thorbecke ook niet altijd in goede aarde en veroorzaakt nogal eens een epistolaire aanvaring. In een jolige bui voegt Geel Thorbecke toe,

dat hij naar de maan mag lopen als hij een bepaalde vergelijking niet begrijpt. Thorbecke moet daar gepiqueerd op gereageerd hebben en Geel haast zich dan om het misverstand uit de weg te ruimen: 'dewijl ik zie, dat gij mijn humeur nog niet kent, zal ik in het vervolg voorzigtiger wezen; niet omdat ik U voor kwalijkneemsch houd, of voor scherpte, van wien ook, bang ben, maar omdat ik alles, zelfs mijn humeur, opofferen wil, om in geen verschil te raken met iemand, van wien ik zoo onbepaald veel houd als van U. Uw briefje valt mij als een emmer water op het lijf. Mijne pouulletjes zijn geschreven conversaties en geen diplomatische brieven.'¹⁵

Al met al rijst uit de eenzijdige correspondentie een beeld van een andere Geel dan gewoonlijk wordt geschetst. Minder superieur, minder hautain, onzekerder, twijfelend aan eigen kunnen en enigszins opziend tegen en onder de indruk van Thorbecke die hij als zijn meerdere erkent. Hij mist de durf die Thorbecke aan den dag legt, diens intransigent scheiden van zaken en personen en het daarmee gepaard gaande onbarmhartige oordeel. Als bibliothecaris wilde Geel zich niet teveel vijanden maken en dat was wel het laatste waar Thorbecke zich om bekommerde.

Keren wij nu terug naar de polemieken in het Journal de la Haye. Geel, die blijkens de bewaard gebleven correspondentie¹⁶ op vriendschappelijke voet verkeerde met de Utrechtse hoogleraar in de klassieke filologie en filosofie Ph. W. van Heusde - zij wisselden onder meer getrouw elkaars publikaties uit - ontving op de avond van de zeventiende november diens *Brieven over het beoefenen der wijsgeerte*. Hij leest het 82 bladzijden tellende boekje in één adem uit en schrijft terstond daarna in het Frans een bespreking met het oog op plaatsing in het Journal de la Haye. De volgende dag legt hij, gewoontegetrouw, deze recensie aan Thorbecke voor: 'De vraag is: of het stuk presentabel is: of de angel, die onder het gras ligt, onzen vriend Van Heusde ook al te erg zeer zou kunnen doen; of er humaniteit genoeg is in het opstel, eindelijk of ik mijn naam er onder zetten kan. Het boekje is het beste dat ik nog van Van Heusde gelezen heb.'¹⁷

Opvallend is, dat Geel, die in een eerder ongedateerd schrijven Thorbeckes antwoord aan Leo 'verdomd goed'¹⁸ had genoemd, nu met geen woord rept over het begin van zijn recensie, waarin hij zich toch op een vitaal punt distantieert van Thorbeckes principiële betoog. Vreemder nog is, dat hij uitgerekend aan Thorbecke de vraag voorlegt of hij Van Heusde niet al te hard heeft aangepakt. Hij kon immers weten, dat Thorbecke elke poging om zijn bête noire¹⁹ hardhandig op zijn nummer te zetten van harte zou toejuichen!

Hoe dan ook, Geels brieven laten zien, dat deze zijn stuk enigszins heeft bijgesteld naar aanleiding van kritische opmerkingen van Thorbecke zonder echter al diens wijzigingsvoorstellen over te nemen. Geel schrijft hem op 22 november dat zijn bespreking de deur uit is, 'eenigszins naar Uwen zin gewijzigd.' Geels formulering 'Van Heusde zal wel zeggen, dat hij beleefd behandeld is, maar zoo hij er bij lacht, dan zal *ik* beschaamd staan' doet vermoeden, dat Thorbecke een directere refutatie van Van Heusde had voorgesteld, maar dat Geel daar niet aan wilde. In dezelfde brief spreekt Geel ook over een expres vaag gehouden zinsnede in zijn recensie over het *principe hollandais* versus het *principe opposé*, waarmee hij doelt op de 'morele en letterkundige worsteling van *Holland* met *Belgie*.' Hij is er van overtuigd, dat de samenvoeging van beide landen de Nederlandse cultuur schade heeft berokkend en hij spoort Thorbecke aan die gedachtegang eens nader uit te werken.²⁰

Twee dagen later reageert Geel op een vriendelijk briefje van Thorbecke, dat hij op de avond van 23 november ontving. Hij ontzenuwt de veronderstelling dat hij de inzending van zijn recensie heeft doorgezet, omdat hij met het opstel ingenomen was 'als stuk van stijl.' Geel haast zich nu te verklaren, dat dit geenszins het geval is. Veeleer is het zo, dat Thorbecke hem niet heeft kunnen overtuigen, 'dat ik de zaak op die manier niet mededeelen moest.' Uit het vervolg van Geels antwoord wordt nogmaals duidelijk, dat Thorbecke in zijn commentaar pleitte voor een rechtstreekse aanval op Van Heusde, waar Geel de verholde attaque prefereerde. Geels bewoordingen houden tegelijkertijd een rake typering in van beider schrijfwijze: 'Ieder vogel zingt zooals hij gebekt is. Mijne schrijfwijze verschilt ongetwijfeld hemelsbreed van de Uwe. Gij zijt kort, sententius, op den man af, en daarom overtuigt gij de *verstandigen* terstond, maar Uwe pillen zijn noch met goud noch met zilver overtrokken. *Mijne* natuur is, soms zoo wat om de zaak heen te praten, maar toch opregt te wezen, en even zeer als gij, *rondheid* en *waarheid* te bedoelen. Wanneer gij het opstel nog eens leest (ingeval Box het plaatst) en er dan nog een oogenblik attentie aan schenkt, dan zult gij zien, dat de *goede* buitenlandsche lezers, zien zullen wat ik *wezenlijk* over Van Heusde's boek denk, en toch zal ik Van Heusde niet in het harnas gejaagd hebben. Wie weet of mijn *manier* hem niet tot nadenken brengt [...]'²¹

Geel houdt dus, bij alle waardering en ontzag voor Thorbecke, voet bij stuk, nu zijn eigen schrijfwijze en zijn vriendschappelijke relatie tot Van Heusde in het geding zijn. Thorbeckes ver doorgevoerde scheiding van zaken en personen is zijn stijl niet!

Nog dezelfde dag komt Geel in een tweede briefje op zijn recensie terug. Hij laat Thorbecke weten, dat hij bij het omwerken en overschrijven - klein, maar niet onbetekend detail - de Van Heusde kwalificerende term *meritée* bij nader inzien toch maar heeft vervangen door de minder positief evaluerende omschrijving 'jouis d'une grande réputation.' Voorts heeft hij de alinea over het *principe hollandais* geschrapt als te politiek geladen: 'ik heb er niet meê te doen.' Hij eindigt dit briefje met een formulering, waarmee hij al dan niet opzettelijk voor een voortzetting van de polemieek heeft gezorgd: 'Zooals het artikel nu verschijnen zal [...] wil ik al het geschrevene verdedigen; niet tegen *U*, maar gij zult mij ook niet aanvallen; maar zoo *gij* aan die klok trekt, dan zullen wij *zamen* bengelen, dat het klinkt.'²²

Op 26 november verschijnt de recensie, ondertekend J. Geel, in de kolommen van het Journal de la Haye. En zo ergens, dan is Geels zelfkarakteristiek, dat hij 'soms zoo wat om de zaak heen' praat, van toepassing op deze bespreking. Geel valt niet met de deur in huis, maar morrelt eerst aan Thorbeckes stellingname, dat de Nederlandse cultuur weer een eigen, oorspronkelijk gezicht kan gaan vertonen. Als aangrijpingspunt fungeert de moderne letterkunde, die in het optimistische betoog van Thorbecke slechts in margine behandeld was. Geel staat sceptisch tegenover de mogelijkheid van een profilering van de nationale letterkundes in het algemeen en die van de Nederlandse in het bijzonder. De onderlinge uitwisseling en beïnvloeding van de Franse, Duitse en Engelse letterkunde is zo groot geworden, dat deze literaturen hun identiteit dreigen te verliezen. Ongeveer als de muntjes bij Sterne, die door het langs elkaar heenschuiven hun beeldenaar zien afslijten.²³ Als dit al geldt voor de literatuur van de ons omringende landen, hoe moet het dan wel de Nederlandse letterkunde, ingeklemd tussen die van de nabuurlanden, vergaan? Bijkans verpletterd onder deze invloedssferen zal zij zich nooit aan het hoofd van een Europese literaire beweging kunnen stellen. Haar rest slechts eclecticisme volgens de richtlijnen van het gezond verstand, 'ce *household common sense*', dat geen van de nabuurlanden Nederland ooit heeft betwist.

Met deze zwartgallige taxatie distantieert Geel zich nadrukkelijk van Thorbeckes optimisme. In hoeverre hij hier opzettelijk overdrijft valt moeilijk vast te stellen. In ieder geval verschaft hij zich via deze introductie een uitstekende uitgangspositie om Van Heusdes *Brieven over het beoefenen der wijsgeerte* te attaqueren.

Deze beoogde met zijn *Brieven* 'het doelmatig beoefenen der wijsgeerte, inzonderheid in onze tijden' te bevorderen. Zijn keus viel daarbij niet op

de metafysische stelsels van de Duitse idealistische filosofie, maar op de 'oude Socratische, zoo als die in de schriften van Plato is uitgedrukt.' Hij zet die voorkeur kracht bij door zich onder meer te beroepen op grote voorgangers als Hemsterhuis, Ruhnkenius en Wyttenbach, die naar zijn oordeel meer waarde hechtten aan een juiste en doelmatige opvoeding van de jeugd volgens de principes van de socratisch-platonische wijsbegeerte dan aan het bezorgen van kritische tekstedities van klassieke auteurs. In zijn optiek was er zo een traditie ontstaan, die Nederland stempelde tot 'het land der oudere letterkunde' en bij uitstek geschikt maakte voor de socratische filosofiebeoefening. Om dat aannemelijk te maken somt Van Heusde een aantal characteristicen van de Nederlandse volksaard op, die, zij het met een minder positieve waardering, ook door Geel in zijn inleiding op zijn bespreking van Van Heusde waren genoemd. Ook Van Heusde wijst Nederland een middenpositie aan tussen de nabuurlanden. Dat noopt zijn landgenoten tot een eclecticisme dat hij, in navolging van Kist, vergelijkt met de activiteit van bijen, die 'uit de beste bloemen in hun nabuurschap de beste sappen inzuigen en daarvan den zuiversten honing toebereden.' Ook Van Heusde dicht de Nederlanders als meest opvallende karaktertrek het gezond verstand toe, dat hen meer dan wie ook geschikt maakte voor de socratische filosofiebeoefening. Hij gaat zelfs nog verder: Nederland zou het voortouw kunnen nemen met de verbreiding van deze filosofie in geheel Europa, dat immers op zoek is naar een leidend beginsel: de socratische filosofie is het 'welke het ware heil, de ware *civilisatie* van Europa, door het wel en doelmatig beoefenen der kunsten en wetenschappen bevorderlijk kan zijn.'²⁴

Zoveel zelfingenomen hubris kan Geel niet ongestraft laten. In het geding is voor hem vooral de positie van de Nederlandse classici, wier naam en faam door Van Heusdes voorstelling van zaken aangetast dreigen te geraken. Met veel strijkages en egards wijst hij Van Heusde zijn plaats door hem voor alles een filoloog te noemen, waarmee diens rechten om Europa (filosofisch) de les te lezen vervallen worden verklaard. Met de invoering van het begrip filoloog zorgt Geel overigens niet voor veel opheldering, omdat deze term zowel een enge als brede betekenisvulling toeliet. Aanvankelijk verstond men onder een filoloog de classicus die zonder een methodisch uitgangspunt zich bezig hield met teksinterpretatie en tekstemendatie. Met de opkomst van het neohumanisme in de tweede helft van de achttiende eeuw werd de betekenisinhoud echter aanmerkelijk ruimer. Vooral in Duitsland werd het usance de klassieke filologie te verwijden tot

Altertumswissenschaft: naast filologie ook geschiedenis, filosofie, archeologie en antiquiteiten. Binnen het neohumanisme werden bovendien de Grieken als belichaming van de ware humaniteit als eigentijdse Bildungsidealen vereerd. Deze filosofische interpretatie van de klassieke letterkunde ten behoeve van een Bildungsideaal werd in Nederland door Hemsterhuis in praktijk gebracht, zonder echter de taalkundige studie van de klassieke schrijvers te overwoekeren. Die accentverschuiving vond echter wel plaats bij Wyttenbach, de leermeester van Van Heusde. Van Heusde zelf werd de meest uitgesproken exponent van deze filosofisch-moralistische benadering van de klassieke oudheid. Tegenover diens 'Utrechtse school' ontwikkelde zich in Leiden een meer taalkundig gerichte benadering van de klassieke oudheid, die bij Bake inzet en bij Cobet zijn meest uitgesproken vorm zal krijgen.²⁵ Geels aanval op Van Heusde kan men dan ook interpreteren als het profileren van het Leidse standpunt. Binnen deze optiek betekende Van Heusdes filosofiebeoefening het loslaten van ware wetenschap en een afglijden in dilettantisme en goedkope popularisering. Geel is er dan ook veel aan gelegen om de grote Nederlandse voorgangers vrij te pleiten van een inlijving als Van Heusde beoogde. En daarmee zet hij hen meer naar zijn hand dan met hun praktijk overeen kwam. Overigens zou het onjuist zijn aan Geel zelf een eng-filologisch standpunt toe te schrijven. Zijn opstellen *Het blijspel bij de Grieken* en *Over het Delphische orakel* bewijzen ruimschoots, dat hij een bredere dan alleen taalkundige belangstelling voor de klassieken aan den dag legde.²⁶

Hoe omzichtig Geel Van Heusde ook aanpakt, zijn bespreking laat er geen misverstand over bestaan welke eisen hij aan de wetenschap stelt: zij zoekt waarheid en niets dan de waarheid en laat de taak van popularisering en vulgarisering aan anderen over. Deze beginselverklaring houdt een ontzenuwing van de pretenties van Van Heusde in, maar wordt zo hoffelijk verpakt, dat deze recensie als 'stuk van stijl' van veel raffinement getuigt.

Thorbecke echter moet met dit artikel allesbehalve ingenomen zijn geweest. Geels pessimistische introductie zal hem hebben geprikkeld. Had zijn vriend hem aanvankelijk niet in geheel andere geest geschreven?²⁷ De Geeliaanse distantie tot 'le premier homme de l'université et du pays', zoals Van Heusde door Cousin na een bezoek aan Utrecht was gekwalificeerd,²⁸ was met een achting en een minzaamheid omgeven die Thorbecke allerminst kon opbrengen. Bovendien deed Geel op een essentieel punt in zijn betoog een beroep op het *household common sense*, wat regelrecht aan Van Heusde leek ontleend.²⁹ Naar aanleiding van een ander 'onnoozel

boekje' van de Utrechter had Thorbecke zijn collega Van Assen voorgehouden: 'Moet deze wijsheid kinderlijk, of kinderachtig, heeten? Men vermake zich en zijne vrienden met aardige, ijdele praat. Doch dit wijsgeerte te noemen, is spot.'³⁰ Zo gemakkelijk mocht Van Heusde er nu in het Journal niet van afkomen.

Zonder zijn epistolaire gesprekspartner vooraf in te lichten reageert Thorbecke anoniem in het nummer van 3 december. Het Sterne-citaat, dat hij als motto boven zijn polemische beschouwing plaatst en dat hij al eens eerder had gebruikt om een landgenoot de les te lezen,³¹ is indirect maar onmiskenbaar duidelijk gericht tegen de onmatigheid en onoorspronkelijkheid van de Utrechtse filosoof. Daarmee is de toon gezet: na Leo is nu Van Heusde als prototype van de Nederlandse intellectueel aan de beurt. Alle niet zonder ironie geformuleerde beleefdheidsfrases ten spijt is de kern van het betoog duidelijk. Van Heusde is om zijn braafheid en ijver een eerbiedwaardig voorbeeld. Maar wat wordt met de navolging van die eigenschappen bereikt? Als men die vraag stelt, sticht het gekozen voorbeeld grote verwarring. Van Heusde noemt zich filosoof maar is eigenlijk filoloog, wiens publikaties een eindeloos, onsystematisch gekeuvel over het ware, het schone en het goede zijn. Is dat gebrek aan oorspronkelijkheid, dat teren op de erfenis van Plato, is dat dilettantistisch karakter typerend voor Nederland? Is Geels oplossing niet louter ironie? 'Een *household common sense* brengt geen onsterfelijke werken voort. Slechts wat uit eigen kracht ontsprongen is, sterft niet.'³² Geel zelf heeft herinnerd aan de onsterfelijke werken van Nederlandse filologen. Waarom zou die scheppende kracht verlamd zijn? 'Indien zij als eene echt Nederlandse kracht mag worden gekenmerkt, correspondeert met *dat* scheppend vermogen in philologie niets in andere wetenschappen, in de fraaije letteren en kunsten?' En moet uit het contact met de literaturen van de omringende culturen - zo zet Thorbecke Geels metafoor naar zijn hand - nu juist niet de vonk ontspringen?

In zijn reactie definieert Thorbecke niet wat hij zelf onder de Nederlandse eigenheid en oorspronkelijkheid verstaat. Hij attaqueert Geel in de vragende vorm en in die retorische vragen worden de contouren van zijn eigen opvatting zichtbaar. Daar moet de goede verstaander het mee doen. Een conclusie wordt niet aangeboden.

Een dag na het verschijnen van het Journal schrijft Geel aan Thorbecke, die hij als anoniem auteur heeft herkend: 'gij hebt een perfecten commentarius geleverd op mijn artikel, en wie *goed* leest, weet nu precies, wat wij

over die waauwel-school denken. Laten wij er dus nu een speld bijsteken, en afwachten wat Van Heusde doen zal [...] Afwachten, want: 'Gij hebt zelf de quaestie reeds aan den uitersten rand gebracht, dien *ik* bereiken wil.'³³ Een afwachtede houding komt hem ook van pas omdat hij problemen heeft met de kwestie van de originaliteit waarover Thorbecke hem ironie in de schoenen heeft geschoven. Maar de beminnelijke en bescheiden Van Heusde, die afkerig is van polemieken,³⁴ zal zich in een brief aan Geel beperken tot de opmerking, dat diens artikel invloed op zijn onderzoek zal hebben.³⁵

Voor Thorbecke is echter de kous nog niet af. Hij had zijn opponent immers een paar vragen voorgelegd en wil daarop ook antwoord. Hij moet Geel echter tot tweemaal toe schriftelijk om repliek verzoeken, voordat deze zwicht: 'Ik geef toe om *Uwentwil*, en niet omdat ik een weinig onbedacht, U voorgesteld had mee aan den klok te trekken.' Hij zit een beetje met die dubbele aanval op Van Heusde in zijn maag: 'Ik houd te veel van Van Heusde als vriendelijk en gemoedlijk man, om hem te *plagen*, en ik vind eigenlijk, dat hij en ons vraagstuk al te verheven zijn, om op de bomorste koffijhuistafels te slingeren: want buiten die toevlugtsoorden der slenterende ledigheid, bemerk ik nu, dat het *Journal* niet veel gelezen wordt.'

En passant verschaft Geel Thorbecke nog enige leesinstructies over zijn tweede stuk: 'Ik hoop dat gij tevreden zijn zult. Een geschiedenis van onze taal en letteren te geven in zulk een naauw bestek, daar kon en *dorst* ik niet aan; maar ik heb een paar waarheden gezegd en wenken gegeven, die behartigd mogen worden. Gij zult zien, dat Van Heusde niet boos *mag* worden, en toch heb ik gepoogd naauwkeurig uit te drukken, hoe ik over hem denk. Ik heb er eene flauwe schemering in gebracht van knorrigheid over Uwe beschuldiging van ironie, maar ik eindig met een grap, en daarmede tred ik buiten het strijdperk.'³⁶

Geels repliek verschijnt in de vorm van een open brief aan zijn anonieme opponent in het *Journal de la Haye* van 15 december en zet verzoenend in. In hoofdzaken zitten zij op hetzelfde spoor, hoewel hij de suggestie van ironisering graag wil terugkaatsen. In zekere zin heeft zijn opponent voor een aanvulling op zijn recensie gezorgd. Het overige is terug te voeren op eigen onnauwkeurige formuleringen. Vandaar nog enkele toelichtingen.

Om Van Heusde te ontzien verlegt Geel de accenten van het debat. De Utrechtse classicus figureert slechts in de eerste alinea van Geels repliek. Geel stelt, dat Van Heusdes zogenaamde filosofische geschriften slechts

een tijdelijk excurs betekenen ten opzichte van diens filologische arbeid. Hij sauveert zijn Utrechtse vriend door te veronderstellen, dat deze ongetwijfeld terug zal keren tot zijn hoofdtaak: de tekstinterpretatie van klassieke auteurs. Dat vormt het fundament van het universitaire onderwijs. Gewapend met deze kennis kan de student in tweede instantie filosofieonderwijs gaan volgen. Hij bezit dan immers een ideale toetssteen voor alle vage noties rond het ware en het schone.

Uitvoerig gaat Geel vervolgens in op de reeks samenhangende vragen die zijn opponent hem heeft gesteld naar aanleiding van de onsterfelijke werken die Hemsterhuis en zijn navolgers hebben nagelaten. In de beantwoording van dit vragencomplex komt hij tot een duidelijke omschrijving van de specifiek empirische methode die volgens hem de Hollandse school van classici heeft gekenmerkt. Voor de toekomst bepleit hij een voortgang op dezelfde weg, al zal men de andersgerichte ontwikkelingen in Duitsland niet mogen ignoreren. In hoeverre een dergelijke methode ook geldt voor de andere wetenschappen, waagt Geel niet te beslissen, al acht hij het wel waarschijnlijk. De uitdrukking *household common sense*, zo expliciteert Geel, heeft hij uitsluitend gebezigd in verband met de Nederlandse letterkunde. Zijn repliek eindigt met een aantal observaties rond deze nationale letterkunde. In het korte bestek van een krantartikel mag men van hem geen uitvoerige karakterisering verwachten. Hij wil volstaan met enkele typering en desiderata. We beschikken weliswaar over enkele opsommende literairhistorische overzichten en een studie, waar de buitenlandse invloed op de Nederlandse letterkunde wordt beschreven, maar we missen nog een overzicht, waar periodegewijs de autonome ontwikkeling van de vaderlandse letterkunde in kaart is gebracht. Vast staat in ieder geval, dat de spanwijdte van de literatuur wordt belemmerd door de nationale deugden. Zo gaat men zich al te veel te buiten aan de verheerlijking van het nationale verleden. Alle verlichting ten spijt blijft de letterkunde te zeer doortrokken van idealen van huiselijkheid. Menig talentrijk auteur zet zijn licht onder de korenmaat op grond van godsdienstig obscurantisme. Alleen Bilderdijk vormt een uitzondering op de regel. In de verte dienen zich vroegrijpe talenten aan, die wellicht in diens voetspoor kunnen treden, maar dan moeten zij wèl discreet worden aangemoedigd en dient een strenge, verlichte kritiek hun aarzelende stappen binnen de letterkunde te begeleiden.

Evenals zijn opponent hoopt Geel op een opleving van de Nederlandse literatuur, maar diens optimisme deelt hij niet. Zijn metafoor van de geld-

stukjes die door een voortdurende wrijving hun beeldenaar verliezen, laat niet de toepassing toe, die zijn anonieme tegenstrever eraan ontleent.

In de laatste zin van zijn open brief maakt Geel duidelijk dat hij zich met deze uiteenzetting uit het publieke debat - hij spreekt van een arena - terugtrekt. Zijn opponent mag het laatste woord hebben. Thorbeckes dupliek verschijnt, eveneens in briefvorm, in het Journal de la Haye van 21 december. Hij eerbiedigt Geels welwillendheid jegens Van Heusde, die niet meer met naam wordt genoemd, maar koppelt daaraan de wat bittere vraag 'of in dit kleine land letterkundige beoordeeling met genoegzame vrijheid kan worden geoefend; of zij niet op allerlei collegaschappen, vriendschappen, neefschappen of andere persoonlijke betrekkingen schipbreuk lijden moet.'³⁷ De repliek van zijn tegenspreker heeft hem weinig overtuigd en hij plaatst dan ook kritische kanttekeningen en ironische vragen bij diens antwoorden.

De meeste aandacht besteedt hij aan het thema van de Nederlandse letterkunde. Geel had die gelieerd aan *household common sense*. Nuchter stelt Thorbecke vast, dat dit geen privilege van welk volk dan ook kan zijn. Vervolgens wijst hij de uitzonderingspositie van Bilderdijk in een kernachtige typering van de hand: 'Hij heeft de oude poetische kunst uitgeput, maar geen nieuwe gesticht. Een nieuwe wel nevens het oude bed, sterk genoeg om een stroom te worden op zich zelve, maar die, niet slagende om zich een eigen bed te graven en zijn eigen loop te regelen, eindigde met de aangrenzende wateren te vergrooten.'

Geel ziet nieuwe uitzonderingen in het verschiet, maar hun werken zijn 'luchtverhevelingen, die geen spoor nalaten.'³⁸ In het algemeen zijn zijn landgenoten te veel geneigd hun normen te ontleen aan het nationale verleden in plaats van eigen waarden te creëren. Daartegenover stelt Thorbecke als levensbeginsel, dat ieder tijdperk vraagt om nieuwe ontwikkeling. 'Erfelijke behandeling van wetenschap of kunst wordt ten laatste *mechanische* uitoefening.' De evolutie van de menselijke beschaving verloopt soms schoksgewijs wanneer creatieve geesten als Shakespeare en Goethe zich aandienen. Zoiets kan men echter niet forceren. Er is nog een andere weg die de vernieuwing bevordert, en dat is de weg van de kritiek. Vooral die kritiek, 'welke de bron gestadig weder zuivert; welke het besef der voortbrengende kracht gestadig levendig houdt; welke, terwijl zij wat gedaan is vergelijkt met 't geen mogelijk ware te doen, de roeping van een volk, van een leeftijd, gelijk van het individu ontdekt. Zulk eene kritiek opent de toekomst, in afwachting van het genie, dat haar met zijne werken vervulle.'

Een dergelijke hoge kritiek, die de zelfingenomen middelmatigheid tuchtigt, is in Nederland onbekend. Maar dit type kritiek moet men ook niet aan het buitenland overlaten: 'Weest uwe eigene regters.' Meer dan ooit staan de beschaafde naties met elkaar in onderling contact. In de zich vormende Europese letterkunde zal de Nederlandse zich moeten voegen naar de algemene tendenties. Wie daarin niet participeert, wordt speelbal van anderen. Nogmaals: Geels metafoor laat een minder defaitistische uitleg toe.

Thorbecke ondertekende zijn afsluitende bijdrage aan de polemieken met de initialen V.A., waarmee hij waarschijnlijk *Votre Ami* bedoelde. De argeloze lezer van het *Journal* kon echter op de gedachte komen dat Van Assen de auteur was. En misverstand bleef ook niet uit. Thorbecke zag zich genoodzaakt om in een open brief aan de redacteur, geplaatst in het *Journal de la Haye* van 24 december, opheldering te geven: 'Comme les initiales V.A., qui se trouvent au bas de la lettre à M. Geel dans votre n^o du 21 décembre, pourraient faire supposer qu'elles appartiennent réellement à tel ou tel nom propre, je vous prie de vouloir bien, par l'insertion de la présente, faire connaître à vos lecteurs, que ces initiales ne sont pas précisément celles du nom de votre correspondant, mais qu'elles se rapportent à un titre que peut prendre tout *Ami de la Vérité*.' Deze brief ondertekende hij met de letter T.

Ter afronding van onze samenvatting van de polemieken veroorloven wij ons nog enige algemene observaties.

Vooreerst, onze weergave van het debat is noodgedwongen gebaseerd op de interpretatie van de teksten zelf. In het geval van Geel beschikten wij over aanvullende informatie van zijn bewaard gebleven brieven. Deze extra toelichting stond ons voor Thorbecke niet ten dienste. Een geheel bevredigende interpretatie werd bovendien nog bemoeilijkt door een typische Thorbeckiaanse stijlfiguur: hij benadert zijn opponent veelal vragenderwijs waarbij het niet altijd duidelijk wordt welke antwoorden hij op het oog heeft. Thorbecke vond het beter 'het denken van anderen te wekken, dan wat men zelf gedacht heeft, mede te deelen.'³⁹ Dit stijlprocédé 'om de premissen aan te stippen en het besluit over te laten',⁴⁰ heeft tijdgenoten soms in verwarring gebracht. De lezer van toen en nu wordt er door gehandicapt. Daar komt nog bij, dat beide combattanten elkaar over en weer ironie in de schoenen schuiven zonder dat het ons altijd even helder is waar de ironie overgaat in serieuze betoogtrant en omgekeerd.

In zijn tweede reactie toont Thorbecke zich een typische historicist. Hij spreekt van 'ce principe de vie de la nation, qui à chaque époque nouvelle, demande un nouveau développement.' Deze woorden herinneren aan de befaamde passage uit Thorbeckes rectorale oratie van 1841, waarin hij zegt: 'Ieder tijdvak heeft zijn eigen beginsel van beweging; laat men dat slapen, dan ontstaat in het volgend tijdvak verwarring van beweging. Gestadige aaneenschakeling wordt niet door werkeloosheid, maar door gestadige schepping onderhouden.'⁴¹

Des te opmerkelijker is het dat de historicist Thorbecke er niet toe komt om aan zijn vriend met een enkele pennestreek de eigenheid, de individualiteit van de Nederlandse wetenschapsbeoefening en letterkunde voor te houden. Sterker nog, zijn taxatie van de Nederlandse literatuur valt voor iemand, die zo optimistisch inzette, verrassend negatief uit. Geel is over de nationale letterkunde explicieter en uiteindelijk positiever. Ongeremder uit hij zich in een brief aan de secretaris van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde van 22 april 1836, waarin hij terugkomt op een eerder gedaan prijsvraagvoorstel over de oorspronkelijkheid van de Nederlandse poëzie: 'Ik zie wel vooruit, dat eene beantwoording dezer vraag veel bevatten zou, wat reeds menigmaal herhaald is: dat de geest onzer Letterkunde vooral *huiselijkheid* en *vroomheid* is; misschien zou er nog veel *koophandel*, *roem onzer vroegere geschiedenis*, *water*, en (wat John Bowring zegt) eene doorgaande *middelmatigheid* bijkomen; maar ik zou de vraag evenwel gaarne uitgeschreven zien, of misschien iemand moed genoeg had, om eene menigte vooroordeelen, en in zijne beantwoording, in een diep onderzoek te treden over de vraag, of er niet één algemeen regerend beginsel in de fraaije letteren is, en of de zogenoemde *nationale eigendommelijken* niet in vele gevallen bekrompenheid is, en de erkenning en toepassing van het algemeen beginsel in den weg staat.'⁴²

Het gehele debat overziende is Geel toch meer de man van de terughoudende, pessimistische taxatie en Thorbecke de energieke optimist, die tot nationale herleving wil wekken. Het zou tegenover de bibliothecaris niet fair zijn om onvermeld te laten dat ook de jurist zijn ogenblikken van moedeloosheid heeft gekend. In 1847, toen Thorbecke tien jaar ouder, ervaringen rijker en illusies armer was, kreeg hij bezoek van de Franse historicus Michelet. Bij die gelegenheid was de Leidenaar uitermate defaitistisch over de politieke en culturele zelfstandigheid en eigenheid van Nederland. De remedie, die Thorbecke zich liet ontvallen, zo noteerde de verbaasde Fransman in zijn dagboek, 'c'était que la Hollande fût rattachée à la Belgi-

que (c'est-à-dire aux prêtres), qui, dit-il, a plus de vie morale!⁴³ Het verschil met het fiere antwoord aan Leo en de zelfverzekerde reacties op Geel is wel heel opmerkelijk.

Karakteristiek voor Thorbeckes opvatting over de mogelijke reactivering en revitalisering van het culturele klimaat is de rol die hij toekent aan fikse, onafhankelijke kritiek zonder aanzien van persoon geoefend. Ook Geel heeft het wapen van de kritiek aangewezen, zonder echter daaraan die hoge normen te verbinden die zijn vriend eiste. Geels kritiek viel voor Thorbecke onder de categorie 'zeer eenvoudig'.⁴⁴

Merkwaardig is, dat de polemiek, die toch over vitale aspecten van de Nederlandse cultuur ging, zo weinig weerklank heeft gevonden. Ons althans zijn alleen reacties in brieven bekend. Bake, de Leidse ordinarius in de Griekse taal- en letterkunde, had de 'altercatie' in het Journal de la Haye 'met plezier' gelezen maar de kwestie was hem 'nog niet geheel helder'.⁴⁵ Van de al eerder terloops genoemde redacteur van het Journal, Box, ontving Thorbecke bericht over de receptie in Haagse kringen: 'Wat ben ik blijde, Waarde Vriend, dat Uwe artikelen even als die van den heer Geel eene tournure hebben genomen die U toelaat den persoon van professor Van Heusde buiten de discussie te laten. Wat ik voorzag reeds bij den ontvangst van het 1 artikel van den heer Geel, is gebeurd. Een zuur gezicht. Maar na Uw artikel barst[t]e de storm los.'⁴⁶

Ook Geel werd door Box op de hoogte gehouden van de 'opschudding' die de artikelen hadden veroorzaakt: 'Sommige keuren ze goed: en aan het hoofd van dezen is de heer Falck. Andere schreeuwen als magere varkens, dat zij te scherp over Van Heusde zijn, vooral de twee eersten. Het verwijt der scherpste schreef ik op Uwe rekening, en ik geloof dat gij het gaarne overnemen wilt.'⁴⁷

Het ontbreken van contemporaine gedrukte reacties zullen beide polemisten wel op het conto van de 'lamzaligheid', om een karakteristiek Geeliaans woord te gebruiken, van hun landgenoten hebben geschreven. Toch blijft het curieus, dat zelfs De Gids niet bij het debat heeft aangeknoopt. Zou een verklaring kunnen liggen in het gegeven, dat zowel Geel als Thorbecke geen heil zagen in een reanimering van de eigentijdse letterkunde door zich door het nationale verleden te inspireren? Hun voorstellen stonden immers haaks op de verheerlijking van de zeventiende eeuw die Potgieter en Bakhuizen van den Brink weldra in De Gids zullen propageren.

Een gedeelte van het debat zou, ironisch genoeg, doorsijpelen naar

Duitsland. In het Zeitschrift für die Alterthumswissenschaft verschijnt een vertaling van Geels Van Heusde-recensie, gevolgd door het grootste deel van zijn repliek op Thorbecke, het geheel voorzien van breedvoerige kanttekeningen. Deze teksten worden een jaar later ongewijzigd overgenomen in het Niederländisches Museum.⁴⁸

‘[...] *zamen* bengelen, dat het klinkt’, zo typeerde Geel vooraf de mogelijkheid tot dispuut met zijn Leidse confrère. Hoe principieel en belangwekkend hun polemieek met de toekomst van de Nederlandse cultuur als inzet ook is geweest, de conclusie moet zijn, dat zij met hun actie de Nederlandse parochie niet hebben weten te alarmeren. Met een integrale weergave van het debat willen wij, honderdvijftig jaar na dato, de beide klokkeluiders en illustere leden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde nog eenmaal het touw in handen geven.

Bijlagen I

L'Allemagne et les Pays-Bas

Les n°s 36 et suivans des *Annales de critique scientifique de Berlin*, (1837), contiennent un examen étendu de plusieurs dissertations académiques de l'école historico-politique de Leyde.

Cet article, qui nous a paru assez important pour être traduit et reproduit dans cette feuille, est dû à la plume d'un historien de réputation, le professeur Léo.

Dans l'introduction, l'auteur reproche à la Hollande, de s'être séparée politiquement et littérairement de l'Allemagne. Il attribue la cause principale de cette séparation à l'indépendance nationale que nous avons acquise au xvie siècle, et au rôle brillant que la république a rempli en Europe. Il nous invite à rentrer, comme l'enfant prodigue, dans la maison paternelle.

M. Léo se trompe sur la cause du fait qui provoque ses reproches. Il reconnaît bien ce que nous étions, mais non pas ce qu'était l'Allemagne. Notre isolement politique de l'Allemagne, depuis l'époque où nous secouâmes le joug de l'Espagne, doit être bien moins imputé à nous, qu'à l'Allemagne elle-même. Il suffira pour s'en convaincre, que M. Léo se rappelle l'histoire de nos relations avec sa patrie.

Mais on nous reproche aussi notre isolement sous le rapport littéraire. M. Léo avoue lui-même que pendant le xvie, xviie et xviiie siècle, nous avons produit des choses admirables en architecture, peinture, poésie, éloquence, aussi bien que dans d'autres branches? Où en étaient à cette époque la science et les arts, en Allemagne? L'auteur oublie qu'il n'existait rien, sous ce rapport, qui fut de nature à nous y rattacher.

Que M. Léo se le demande à lui-même, quel fut, même encore au milieu du siècle précédent, l'esprit qui présidait à la culture de la science et de l'art en Allemagne, et qu'il nous dise ensuite, si nous eussions pu en tirer quelque avantage? Le crépuscule qui s'éleva à l'horizon depuis Thomasin, et qui commençait alors à peine à se changer en jour, était-ce là une lumière dont la Hollande avait besoin pour s'éclairer? M. Léo aurait-il désiré peut-être, nous envoyer à l'école chez Gottsched?

Que M. Léo veuille bien entendre la vérité. L'Allemagne a pris rang parmi les nations modernes, plus lentement et plus tardivement que nous, et que d'autres pays de l'Europe. Jusqu'aux trente dernières années du xviiie siècle, nous avons devancé l'Allemagne en fait de langue, d'histoire, de science et de poésie. Jusqu'à ce moment-là nous ne pouvions suivre la même route qu'elle sans rétrograder. Nous voguions déjà, depuis long-temps, en pleine mer, quand les Allemands luttaient encore sur la côte avec les vents contraires.

Depuis lors la langue et les lettres allemandes ont pris un essor merveilleux, et l'Allemagne scientifique et littéraire a pris le pas sur tous les autres peuples de l'Europe. Depuis lors, nous sommes restés en arrière. Nous n'alléguerons pas maintenant pour notre excuse, les circonstances politiques et autres qui ont présidé à ce fait. Nous avons eu tort. Depuis ce temps-là, il faut bien le reconnaître, nous avons mérité plusieurs des reproches que M. Léo nous adresse. Sous beaucoup de rapports, quoique non pas d'une manière aussi générale que cet auteur paraît le croire, nous avons vécu de notre capital et de notre ancienne gloire. Nous laissons entraver par les exemples de l'antiqui-

té classique, par les formes de la littérature anglaise, et surtout française d'autrefois, par notre propre passé, par des préjugés, enfin, le développement de nos forces originaires. La médiocrité occupe une grande place chez nous. Il se publie ici des livres qui sont lus avec édification, et qui ne produiraient ailleurs d'autre effet, que de faire sauter aux jeux de tout le monde la complète incapacité de leur auteur. Des considérations personnelles et des pusillanimités de toute espèce, mettent obstacle à une critique solide. Beaucoup de noms sans aucune valeur réelle, ont cours chez nous, uniquement à cause de leur empreinte. Il peut arriver en Hollande, qu'un homme qui passe toute sa vie pour un savant estimable, termine sa carrière, sans avoir jamais rien fait pour la science, ou avoir jamais eu une idée à lui. Au lieu d'édifier pour l'avenir, nous nous bornons, parfois, à attacher un prix exagéré à ce qui fut bâti jadis, et ce qui a fait son temps. Nous empruntons la règle aux travaux d'autrefois, au lieu de l'établir en agissant par nous-mêmes. Ce n'est que partiellement que nous nous sommes mis en communication avec la nouvelle vie intellectuelle de l'Allemagne.

Il est temps de ne plus laisser parler pour nous nos pères seuls, et de prendre notre place dans le nouveau monde. Nous reconnaissons qu'il nous faut essayer, plus que cela n'a eu lieu jusqu'à présent, de marcher de conserve avec l'Allemagne. Mais s'ensuit-il que nous n'aurions qu'à lui prendre la main et nous laisser conduire par elle? N'aurions-nous d'autre tâche à remplir qu'à faire des variations sur des thèmes allemands? De ce que nous nous sommes arrêtés pendant quelque temps, en résulte-t-il que notre carrière soit déjà fournie?

Nous sommes *Hollandais* et non pas *Allemands*. Nous n'en reconnaissons pas moins, même avec orgueil, notre affinité morale avec ceux-ci. Nous formons un membre de l'Europe germanique, mais sans cesser pour cela d'être nous-mêmes, un membre dont les fonctions ne se bornent pas uniquement à recevoir l'impulsion, mais qui la communique aussi de son côté; un organe sur lequel beaucoup d'éléments étrangers agissent d'une manière autre qu'ils ne le font sur l'Allemagne. Nous occupons une place au milieu, entre l'Allemagne et l'Angleterre. Nous voyons en Allemagne une activité abstraite, subjective, spéculative, qui peut se suffire à elle-même, et trouver l'accomplissement de ses vœux dans le monde qu'elle se crée. La Hollande, au contraire, par suite de son organisation physique, morale et politique, se trouve sans cesse, directement ou indirectement, sous l'influence du monde sensible, extérieur, objectif, de la société, enfin, et de la pratique.

Notre tâche à nous, c'est de développer autonomiquement, et à l'instar de notre indépendance politique, le génie, n'importe à quel degré que le Ciel nous l'ait départi, pour les sciences et les arts. Il n'est point de pays, avec lequel, politiquement parlant, nous ayons une plus grande communauté d'intérêts, qu'avec l'Allemagne. S'ensuit-il que nous n'ayons rien de mieux à faire que de nous laisser incorporer dans le corps allemand, ou de devenir membres de la Confédération germanique? Le contraire est vrai. Indépendamment et à côté d'Allemagne, nous pouvons agir de concert avec elle et dans son intérêt; mais nous ne pouvons nous subordonner à elle, sans abdiquer la force et la mission qui nous distinguent, sans oublier ce que nous devons à nous-mêmes comme aux autres. Nous ne voulons pas énumérer ici tout ce que l'Allemagne a d'obligation à la République des Provinces-Unies. Nous montrerons de la reconnaissance

envers elle plutôt que d'exiger qu'elle nous en témoigne. Mais qu'on nous permette seulement de demander si la République *eût pu être* ce qu'elle a été en général, et pour l'Allemagne en particulier, si elle avait été un pays allemand? Ce qui est vrai ainsi dans le domaine de la politique et de la diplomatie, ne l'est pas moins sous le rapport de la science et de l'art. Si nous cherchons à développer notre individualité en dehors de toute relation, ou même en guerre avec le génie allemand, nous méconnaissons la base fondamentale de notre nationalité, et nous renonçons à l'auxiliaire le plus fort de notre puissance. Nous avons un centre commun avec l'Allemagne, quoique nous ayons un centre à nous-mêmes. Nous devons administrer et augmenter *notre part* du grand bien patrimonial, d'une manière distincte des Allemands, et non pas en nous isolant d'eux.

L'Allemagne est un atelier immense; celui des Pays-Bas, au contraire, est très-borné. Nous ne pouvons faire nôtres, et mettre en oeuvre tous les matériaux allemands. Beaucoup de leurs productions, sans que nous les en estimions moins pour cela, ne peuvent, sous la forme qu'on nous les présente, être considérés et reçus chez nous que comme des oeuvres qui nous sont étrangères. Ceci n'empêche pas qu'il ne reste encore immensément d'objets à l'égard desquels nous devons rendre hommage aux Allemands comme à nos maîtres. Mais, est-ce à dire que nous ne pouvons rien par nous-mêmes? Qu'il nous serait défendu de créer ce qui, pour le fond et pour la forme, nous fût propre?

L'histoire est là pour démontrer que nous avons, même sans aucun soutien de la part de nos frères allemands, pu le faire. Et maintenant, aidés, stimulés que nous sommes, par le grand mouvement intellectuel de l'Allemagne, éclairés par le nouveau jour, qui se répand de ses hauteurs, cela ne nous serait plus possible? Qui est-ce qui peut se croire en droit de l'affirmer, rien que pour nous avoir vus sommeiller pendant quelque temps?

Mais laissons parler M. Leo lui-même.

II

Brieven over het beoefenen der wijsgeerte, inzonderheid in ons vaderland en in onze tijden, door Ph. W. van Heusde. Utrecht, 1837

On a lu dernièrement dans ce journal une réponse à M. le professeur Léo: ce savant avait manifesté quelque part le désir, que les Hollandais missent de côté leurs préventions de nationalité et se rengeassent tout bonnement sous l'étendard des Allemands, en sciences et en lettres, comme en politique. L'auteur de la réponse a dessiné à grands traits la ressemblance et les divergences de caractère des deux nations, et sans doute personne ne lui reprochera, qu'il ait flatté le peuple des Pays-Bas, ou qu'il se soit fait illusion sur le degré d'originalité qui leur est tombé en partage. Mais ce qui donne matière à réflexion, c'est cette originalité des Hollandais, dont parle l'auteur de l'article en question, et le *développement de cette originalité*, dont il les croit capables. L'expérience et grand nombre de discussions savantes ont prouvé jusqu'à l'évidence, que de temps immémorial la position géographique des Pays-Bas a exercé une grande influence sur la manière, dont on y cultivait les lettres. En parlant de *lettres*, nous voulons dire la littérature moderne. On aurait tort de nier, que les trois grandes nations, dont ce pays est cerné et pressé, l'affluence de leurs productions littéraires en tout genre, notre besoin

général de lecture, nos innombrables traductions, enfin, tant bonnes que méchantes, ne paralysent complètement le développement d'une littérature hollandaise originelle. De là vient, qu'on se demande: qu'est-ce donc que cette originalité? Est-ce le *dulness*, que les Anglais se plaisent si souvent à nous reprocher? Est-ce la médiocrité ou la froideur, qu'un des représentans de la *Jeune Allemagne* nous jette à la tête? Est-ce, enfin, le défaut d'originalité même? ou bien verra-t-on bientôt toutes les originalités littéraires des peuples de l'Europe se confondre, et par leur frottement réciproque ne former qu'un seul caractère, sans signes distinctifs, tout comme les pièces de monnaie de Sterne? Ne voit-on pas de nos jours la France littéraire empruntant une phantasmagorie bizarre aux Allemands, et les jeunes rejetons de la grave Germanie courant après l'esprit, les saillies, le style saccadé de l'École française? Et l'Angleterre reste-t-elle en arrière, et ne se ressent-elle pas de la contagion? - En se faisant ces questions, le Hollandais se sent presque anéanti: il ne trouve d'autre consolation, que sa bonne conscience et son désir de s'approprier, ce qui lui plaît, ce qu'il approuve, ce qu'il comprend. Il ne peut jamais se mettre à la tête d'un mouvement littéraire; mais il peut le mesurer, le suivre des yeux, profiter selon ses besoins, avec ce *bon sens*, ce *household common sense*, qu'aucune des trois grandes nations ne lui a jamais contesté.

C'est sous ce rapport, que la brochure de M. le professeur Van Heusde, *Sur l'étude de la philosophie, surtout dans notre patrie et dans la présente époque*, mérite l'attention de quiconque réfléchit sur le caractère de nos temps. L'auteur jouit d'une grande réputation. Depuis la publication de son *Specimen criticum in Platonem*, il a plus ou moins changé de route: ce n'est pas qu'il ait abandonné les écrits de ce philosophe, mais il s'en est spécialement occupé comme d'une source toute pure de la philosophie de Socrate. Il eût été étonnant qu'un homme d'un caractère doux et d'une âme sensible et religieuse, comme M. van Heusde, ne fût pas tombé dans une espèce d'enthousiasme, en méditant jour et nuit sur les dialogues de Platon, pendant un grand nombre d'années consécutives. Mais alors même, qu'on est tenté de craindre qu'il n'aille trop loin, en faisant découler de cette source presque tout ce qu'il y a de bon dans l'antiquité, ou en érigeant cette philosophie en un panacée pour tous les maux de l'humanité, toujours se sent-on entraîné vers l'auteur, en l'estime, en l'aime. C'est depuis quelque temps, qu'il a redoublé d'activité, en publiant les *Initia philosophiae Platonicae*. Puis revenant bientôt au même sujet, il a tâché de démontrer dans un ouvrage hollandais, en trois volumes, que la philosophie de Socrate, selon Platon, est la seule convenable à nos temps. Ce livre a trouvé beaucoup d'admirateurs. Il plaît moins aux amis de la philosophie spéculative; il y en a même, qui pensent que ce travail, n'offrant en dernier résumé que *méthode sous un point de vue moral*, et cette méthode même étant représentée par un style tant soit peu diffus et causeur, ne saurait convenir à l'esprit du siècle où nous vivons. Quand bien même ce reproche serait fondé, l'ouvrage de M. Van Heusde ne pourrait que faire du bien, dans les mains de notre jeunesse: c'est un véritable antidote contre l'affectation des différens styles étrangers, dont elle s'abreuve.

La brochure, que M. Van Heusde vient de publier récemment, contient huit Lettres écrites à un de ces amis. C'est un livre agréable, et qui, tant par le gracieux abandon de la forme que par l'intérêt du fonds, ne peut manquer d'attirer beaucoup de lecteurs. Il respire un sentiment intime de persuasion, un besoin pressant de se communiquer, qui

impriment au style un caractère d'originalité.

C'est encore à la philosophie spéculative, aux systèmes de métaphysique allemands que M. Van Heusde fait la guerre. On aurait tort de chercher dans la forme épistolaire de ses raisonnemens une grande rigueur de démonstration, mais on voit facilement ce que veut l'auteur. Il s'est demandé à son tour ce que les Hollandais ont d'original, et quelle philosophie leur convient. Il avoue que nous avons fait des essais en transplantant les systèmes allemands sur notre sol; mais il prétend que ses essais ont démontré que la culture en conservera chez nous toujours un caractère exotique. Notre philosophie à nous, selon M. Van Heusde, c'est l'étude des Anciens, dont nos à eux ont enseigné la bonne interprétation à l'Europe. Ils ne se sont jamais bornés à rassembler des variétés de leçon ou à corriger les textes par des conjectures et des combinaisons ingénieuses, mais ils se sont imbus du sens des auteurs, et les idées du vrai, du beau et de la vertu, qu'ils y puisaient, il les ont mises en pratique.

Voilà du moins un trait d'originalité, *notre manière d'étudier les Anciens*. C'est la pensée dominante dans les Lettres de M. Van Heusde. Nous lui savons gré d'avoir développé une assertion, tendant à nous consoler. Il n'était pas du sujet de ses recherches d'examiner l'état des autres sciences dans notre patrie. M. Van Heusde est *philologue*, quoi qu'il en dise, et quelque répugnance qu'il ait pour cette dénomination, l'étude des lettres, dans le sens qu'il y attache, est le seul moyen de former le coeur et l'esprit: personne n'en doute.

En lisant et relisant le livre du célèbre professeur, et tout en avouant la vérité incontestable du principe, qu'il a mis en avant, nous n'avons cependant pu nous empêcher de soupçonner, qu'il y a de l'exagération dans les conséquences que M. Van Heusde en a déduites. L'enthousiasme avec lequel il envisage tout ce qu'il comprend dans le cercle de ses idées chéries, ne prête que trop à une certaine partialité, qui nuit à la conviction, qu'il désirerait communiquer à ses lecteurs. Dans la chaleur de la causerie, le professeur met en avant, que les sciences ne doivent pas être cultivées pour elles-mêmes, mais *avec un but*. Qu'on entende bien M. Van Heusde. Il est loin de ces tristes arrière-pensées de gloriole et d'ambition, qui trop souvent influencent les doctes recherches. Il parle d'une *fin morale et religieuse*, où toute étude bien dirigée doit tendre: la connaissance et la perfection de soi-même et de son prochain. C'est un point de vue sublime, et dont nous ne méconnaissions aucunement la justesse, alors que nous hasardons une grave objection. Nous craignons que la manière vague, dont M. Van Heusde a énoncé cette pensée, ne tende à encourager le *dilettantisme*, qui a, depuis Wyttenbach, poussé d'assez profondes racines dans notre pays. Quiconque cultive une science, et la *professe* dans le vrai sens du mot, n'a d'autre devoir que d'en aplanir les difficultés, de l'approfondir, de l'enrichir, de la remettre plus avancée dans les mains d'une génération suivante. S'il a travaillé, s'il a cherché la vérité, et rien que la *vérité*, sa conscience sera tranquille: car il aura travaillé pour le bien de l'humanité. Il y aura toujours un assez grand nombre de savans, qui prendront la matière préparée dans son atelier, et la mettront plus immédiatement en rapport avec les besoins de la vie et de la moralité. S'il plaît à M. Van Heusde de se ranger dans cette dernière catégorie, qu'il permette aux premiers de se considérer comme *les dépositaires de la science*. C'est un titre dont ils se glorifient. M. van Heusde se trompe, s'il croit, comme il paraît le croire, que Hemster-

huys, Valckenaer, Ruhnkenius et Wyttenbach étaient littérateurs ou philologues dans le sens qu'il attribue à cette dénomination. Les deux derniers descendaient parfois dans les régions inférieures d'une *popularité savante*: Wyttenbach surtout donna d'illustres exemples d'une discussion claire et précise, d'un style latin facile et délié, et qui gagnait les lecteurs, aussi souvent qu'il leur parlait de la divinité de Platon et de la méthode philosophique de Socrate; mais, rentré comme les autres, dans l'intérieur de son cabinet, il remontait à la haute station, que la *science* lui avait assignée. C'est là qu'ils travaillaient à leurs monumens immortels, au Commentaire sur Aristophane, aux éditions de Timée, des deux Tragédies d'Euripide, des OEuvres philosophiques de Plutarque.

Nous espérons que M. van Heusde, lui-même, sera convaincu de cette vérité. Il est impossible qu'il croie sérieusement, qu'une *collection de variantes* et une *correction heureuse du texte* constituent tout le fonds de la science, et que de là il n'y ait qu'un pas à faire pour répandre des idées de vertu dans la société. De notre côté, nous entrevoyons la probabilité, que la Hollande suivra la direction que l'Allemagne savante a, dans les derniers temps, imprimée à la marche des études philologiques. Nous ne l'avons pas suivie assez constamment, au grand détriment de notre solidité.

J. Geel.

III

Tell me, ye learned, shall we for ever be adding so much to the bulk, - so little to the stock? Shall we for ever make new books, as apothecaries make new mixtures, by pouring only out of one vessel into another?

Dans le n° 280 (26 novembre 1837) du *Journal de La Haye*, le professeur Geel nous fait un tableau du Néerlandais, cherchant à découvrir ce qui constitue son originalité, et, pénétré comme il est, de l'impossibilité de la trouver, se contentant en définitive de son *household common sense*.

Comme exemple de la vie intellectuelle du Néerlandais telle qu'elle se passe dans la région inférieure qu'il lui assigne, l'auteur nous cite les lettres du professeur Van Heusde, sur l'étude de la philosophie. Exemple respectable, pour quiconque sait apprécier une intention pure, un zèle ardent pour le bien, un désir sincère d'être utile! Nous félicitons le Néerlandais, si, en général, il peut se croire en possession de si nobles dons du coeur.

Mais que produit-il? Ses oeuvres ne servent-elles qu'à prouver l'existence de ces louables qualités?

Pour résoudre cette question, l'exemple cité par M. Geel ne peut nous être d'aucun secours. On peut dire même qu'il sert plutôt à nous jeter dans une grande confusion.

D'abord, et ceci est une première remarque à faire, tandis que grand nombre de livres de M. van Heusde portent le titre d'ouvrages *philosophiques*, voici un auteur, dont l'opinion a de l'autorité, qui affirme que M. van Heusde, 'quoiqu'il dise', est *philologue*.

Mais supposons que l'on puisse être moins sévère. Admettons avec M. van Heusde, que 'la causerie' sans système, sur le vrai, le beau et la vertu, telle que nous la rencontrons dans son *École de Socrate* et dans ses autres écrits, puisse être appelée de la *philosophie* et de la *philosophie néerlandaise*. Qu'en résulterait-il?

On arriverait à cette conclusion, qu'incapable de penser systématiquement et sans fond philosophique qui lui appar-

tient en propre, le Néerlandais est condamné à ne vivre que de l'héritage de Platon.

Heureusement que M. Geel dispense le Néerlandais du rôle de n'être que le pontife d'une sagesse traditionnelle, là où l'action la plus complètement libre de l'esprit est une condition de rigueur. M. van Heusde, dit-il, est *philologue*. Il faut entendre par là, nous semble-t-il, quelqu'un qui explique l'antiquité classique. C'est là sa sphère, et c'est de ce point de vue qu'il faut le juger. M. Geel ne reconnaît ainsi la compétence du professeur d'Utrecht, que dans un ressort où nul ne peut élever ses prétentions au-delà du titre de conservateur et d'interprète des monumens d'une époque close entièrement.

Depuis son *Specimen Platonicum*, le but des recherches philologiques de M. Van Heusde, semble être moins la connaissance de cette antiquité elle-même que son utilité pour la vie morale. Il s'appuie en ceci à ce qu'il paraît, sur l'autorité des aïeux 's'appliquant à se nourrir du sens des auteurs et mettant en pratique les idées du vrai, du beau et de la vertu, qu'ils y puisaient.'

Cette phrase ne paraîtra pas claire à tout le monde. On demandera, peut-être, s'il n'existe pas une différence essentielle entre *observer ce qu'ont fait les autres* et *agir soimême*? De ce que nous savons comment les Grecs ont excellé en poésie et en architecture, s'ensuit-il, que nous puissions nous croire poètes et architectes comme eux?

Mais ne nous montrons pas si difficiles. Quoique les formes des anciens restent leur propriété inaliénable, nous voulons cependant reconnaître, que les idées générales renfermées dans ces formes, peuvent être empruntées à l'antiquité. Et en effet, il y a longtemps que le monde moderne s'est approprié les matériaux que nous offrent les anciens, à l'usage d'une prétendue philosophie pratique et populaire. Souffrez que le philologue, qui aime la philosophie sans être philosophe, s'occupe à extraire, encore une fois, ces matériaux pour l'usage de nos jours, tandis qu'il généralise l'individuel, et qu'il prend la connaissance historique pour l'action elle-même, et une des conditions de la civilisation moderne pour la règle même de cette civilisation.

Il est loisible à un individu, comme à tous les dilettanti, de confondre ainsi la jouissance avec la production, la satisfaction subjective avec la vérité objective, il peut se livrer à la culture de l'art, sans être artiste: mais peut-on donner le titre de *Nation*, à celle qui se distingue par ce trait caractéristique, ou plutôt par cette absence de caractère? L'originalité néerlandaise consiste-t-elle en ce fait, de comprendre et de s'approprier cette valeur relative des anciens dont parle M. Geel?

M. Geel a l'air de vouloir consoler avec cela ses pauvres compatriotes; mais il s'amuse un instant au dépens de ses lecteurs. Car quelque lignes plus bas, il élève une noble voix en faveur des études réellement scientifiques. Il ne veut pas qu'on mêle de l'eau avec le vieux vin. Il prend hautement le parti de la vraie science, et contre le dilettantisme, et contre ceux qui la subordonnent à un but d'utilité ou autre en dehors de la science.

M. Geel, en faisant voir au Néerlandais la prestigieuse consolation d'une originalité fictive, pour la résoudre ensuite en ironie, offre en même temps à ses compatriotes une consolation meilleure et solide. Il nous rappelle les immortels ouvrages de savans Néerlandais, ouvrages que certainement le *household common sense* ne fait pas éclore. Il n'y a que ce qui a son origine en soi qui ne meurt point.

Des ouvrages immortels? Quelle en était la puissance créatrice? A quoi peut-on la reconnaître? Si elle peut être caractérisée comme une puissance vraiment néerlandaise,

s'arrête-t-elle là? N'y a-t-il rien de pareil, eu d'autres sciences, en belles lettres et en arts, à ce génie en philologie?

Par le mouvement littéraire des grandes nations dont la Hollande est pressée et cernée, le développement d'une littérature hollandaise originale, 'serait-il paralysé complètement?' On ne peut s'empêcher de voir ici encore une fois de l'ironie. Car ce froissement, ce choc, ne devrait-il pas précisément faire sortir l'étincelle de la pierre?

Le Hollandais, dit M. Geel, ce trouve appelé à profiter de ce que d'autres on créé 'selon SES besoins?' Quels sont ces besoins? Quoi! une nation tout entière aurait des besoins *qui lui seraient propres*, à l'égard des sciences, des arts et des lettres, et ne posséderait pas en elle-même de force productrice correspondant à ces besoins?

IV

Réponse à l'auteur de l'article inséré dans le n° 286 (3 décembre 1837) du Journal de La Haye Monsieur,

Je reconnais l'honneur que me font vos remarques obligeantes. J'y vois avec beaucoup de satisfaction, qu'il y a des points essentiels sur lesquels nous sommes d'accord: je pourrais même dire, qu'en cela votre article est une espèce de complément au mien. Cependant, tout en me louant de la politesse et des égards qui ont conduit votre plume, je me crois obligé de répondre à quelques-unes de vos objections, que vous avez énoncées de manière, que je serais tenté de vous rendre le reproche d'une ironie déplacée dans une discussion de haute importance, si je n'avais la conviction que vos remarques judicieuses ont été dictées par un amour sincère de la patrie et de la science. Permettez-moi, monsieur, de vous témoigner qu'il m'en coûterait de vous céder le pas dans l'exercice de cette vertu, que votre article respire. Je présume que par un défaut de précision, j'ai moi-même fait naître un mal-entendu: c'est pourquoi je vais m'expliquer.

D'abord, j'ai dit que M. Van Heusde est *philologue*. S'il se récrie contre ce titre honorable, c'est sans doute parce qu'il n'est d'accord ni avec lui-même, ni avec l'Allemagne, où l'on cherche jusqu'à ce moment une dénomination adaptée à toute l'étendue de la science, qui embrasse l'antiquité grecque et romaine. Quant à moi, je crois que les écrits de M. Van Heusde, annoncés comme *philosophiques*, ne sont que d'excursions populaires, dont il a hasardé la grande responsabilité, poussé comme il était par un désir ardent de bien mériter de ses compatriotes. Je suis intimement convaincu, que dans son âge avancé, mais vigoureux, il va retourner sur la ligne qu'il s'était tracée dès son point de départ. Cet estimable savant croit sans doute, que le premier devoir d'un professeur de littérature ancienne consiste dans l'interprétation du texte des auteurs. Elle repose sur une profonde connaissance matérielle et philosophique de la grammaire, sur l'observation rigoureuse de la propriété de style de chaque auteur, qu'il explique, sur l'emploi judicieux des connaissances subsidiaires de mythologie, d'antiquités, d'histoire. C'est la base de cette partie de l'enseignement universitaire: la *saine critique*, fondée sur cette base, devient l'édifice solide, où toute science se trouvera à l'aise. Qu'après cela, l'étudiant fréquente les cours du professeur de philosophie: il possèdera une pierre de touche pour toutes les idées tant vagues que déterminées du vrai et du beau: il s'attachera de préférence à tout ce qui est profondément pensé, énoncé avec clarté et précision, et qui porte en soi le germe d'un riche développement.

Voilà ce que j'ai voulu dire, monsieur; je ne mêlerai plus le nom respectable du professeur Van Heusde à cette discussion.

J'avais parlé des 'monumens immortels' de Hemsterhuys et de ses successeurs. Vous, monsieur, vous me demandez 'quelle en était la puissance créatrice? A quoi peut-on la reconnaître? Si elle peut être caractérisée comme une puissance vraiment néerlandaise, s'arrêtera-t-elle là? N'y a-t-il rien de pareil en d'autres Sciences, en Belles-Lettres et en Arts, à ce génie en philologie?' Comme vous mettez ces questions en rapport avec le *household common sense*, dont j'avais parlé, vous me permettez de vous rappeler, que je me suis servi de ce terme en designant la littérature nationale. Que mon expression ait été juste ou non, toujours est-il, qu'en l'employant, je ne pensais pas aux études philologiques.

'Quelle en était la puissance créatrice?' - Un esprit d'observation poursuivant jusqu'aux moindres détails, un zèle infatigable dans la recherche des matériaux d'un travail de longue haleine, un jugement sain et solide, qui en garantissant la critique du commentateur ou de l'écrivain des écarts d'une imagination téméraire, retardait souvent l'élan d'une combinaison ingénieuse. C'est là, si je ne me trompe, la puissance créatrice des chefs-d'oeuvre de nos premiers philologues. La prudente sobriété et le tact inné du Néerlandais lui prescrivaient cette méthode, comme le principe d'une science, dont les parties n'étaient ni distinctes ni coordonnées, et dont l'indépendance n'était pas encore établie au dedans de ses propres limites. Il n'était pas donné à une population peu nombreuse, de les étendre, ou de poursuivre ces études jusques dans leurs dernières conséquences. Qui nous en fera un reproche? Pour concourir à ce développement, il fallait une grande réunion de savans, où tous les élémens d'étude, zèle, persévérance, profondeur, force d'abstraction, hardiesse, fussent animés d'un même esprit de nationalité. Il fallait des opinions belligérantes, représentées chacune par un ensemble d'écrivains: il fallait le levain d'idées nouvelles et extravagantes, pour exciter une fermentation salutaire: il fallait enfin le conflit de polémiques acharnées, pour découvrir leurs erreurs, les antipathies, les partialités, et pour faire ressortir la vérité. Voulez-vous que tout cela se produise dans le sein d'une société étroitement bornée, où il se trouve à peine un nombre d'individus équivalant à celui des parties intégrantes de la science?

Le Hollandais, s'il comprend sa vocation, continuera de travailler dans le même sens, comme à l'époque de sa gloire philologique. Grâce à Dieu, dans ce moment même, nous n'avons pas raison de nous plaindre. Je m'abstiens de citer des noms révéérés; mais je suis convaincu qu'il est urgent pour nous, de travailler sans relâche au renforcement de la base des bonnes études: elle en a continuellement un grand besoin. Cela n'empêchera pas, que nous n'étudions le mouvement de la science en Allemagne, c'est, au contraire, une condition de rigueur, par la simple raison que tout principe, qui n'est pas une inébranlable vérité mathématique, peut souffrir ou se modifier par la réaction des conséquences, qui en sont déduites. Je citerais l'école célèbre de Leipsig, si ma thèse avait besoin d'une démonstration.

Pour les autres sciences, monsieur, je ne suis pas en état d'en parler avec connaissance de cause. Je me tromperais fort, si le même esprit d'observation ne caractérisa ici, comme en philologie, les travaux de nos savans.

Quant à l'état et au caractère de notre littérature nationale, il est impossible d'épuiser cette matière dans les colonnes limitées d'un journal. Nous possédons des travaux estimables sur l'histoire de notre poésie, et sur l'influence des littératures étrangères sur la nôtre. Il nous reste à faire non une nomenclature chronologique spécifiant l'individualité des écrivains et des poètes, mais une histoire de notre langue et de nos lettres, dont l'auteur tâchera de comprendre le caractère des différentes époques et d'y trouver un développement indépendant de toute influence. Notre littérature a de tout temps été gênée par les vertus mêmes de la nation. Nos beaux souvenirs historiques, *dont la conservation est pour nous un premier devoir politique*, retiendront toujours une bonne partie de nos belles-lettres dans l'espace circonscrit d'une célébration panégyrique traditionnelle. La nation est éminemment éclairée; mais ses vertus domestiques se réfléchissent toujours dans sa littérature. Il y a même, hélas, plus d'un exemple d'un noble talent obscurci par une piété respectable, mais mal comprise, et qui rétrécit l'expansion des idées libres et scientifiques. Nous avons vu une illustre exception à la règle générale. Bilderdyk, pour l'amour duquel la langue hollandaise devrait être étudiée par tous les Allemands, qui, pour satisfaire à leur besoin d'universalité, vont faire des demandes jusques à je ne sais quel dialecte tatar ou américain, Bilderdyk, s'élevant dans la sphère des idées infinies et d'une abstraction poétique, était en dehors de la nationalité. Il y avait en ceci une coïncidence remarquable de son superbe talent avec l'excentricité de son caractère moral. Nous voyons de loin des talents précoces se former et nous promettre de nouvelles exceptions. Attendons ce qui en deviendra, pourvu que la nation les encourage *avec discrétion*, et qu'une critique bienveillante, mais éclairée et sévère, accompagne leurs pas chancelans.

J'espère avoir démontré, que je reconnais dans notre nation une 'force productrice correspondant à ses besoins.' Le 'froissement, le choc et les étincelles' dont vous parlez, monsieur, sont, je l'avoue, des choses désirables: je souhaite de tout mon coeur, qu'il en éclate un véritable incendie; mais souffrez encore une fois, que je vous fasse observer l'injustice que vous faites à ma métaphore. Une pression n'est pas un choc, ni un froissement, et une lourde masse, qui pèse sur une autre, fera peut-être dégénérer celle-ci, en s'insinuant dans ses pores, mais elle n'y éveillera point d'étincelles.

Permettez-moi, monsieur, qu'après cette explication je me retire de l'arène, en vous témoignant ma plus parfaite considération.

J. Geel.

V

Lettre à M. le Professeur Geel

Je vous suis très-reconnaissant, monsieur, pour les explications contenues dans la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'adresser. Je vous prie de croire, que je n'ai pas eu l'intention de vous *reprocher* d'avoir employé l'ironie. Je ne connais pas de sphère si élevée qu'elle soit, où l'ironie, qui, en détruisant l'apparence fait ressortir le vrai, serait hors de saison. Et même sans employer l'ironie, il est parfois plus utile de provoquer les autres à penser, que de mettre au jour ce qu'on a pensé soi-même.

Vous ne voulez pas, monsieur, paraître coupable d'ironie, qui, aux yeux de beaucoup de vos compatriotes semble peut-être sinon un vice du moins un travers de caract-

tère. Je vous demande par conséquent pardon, d'avoir interprété vos paroles autrement que dans un sens absolument sérieux et dogmatique.

Je respecte vos égards pour celui dont on vous soupçonnait de critiques les travaux en dehors de la philologie. Il peut, certainement, être douteux, si dans un pays de si peu d'étendue que le vôtre, on oserait se livrer avec l'indépendance requise à la critique littéraire, sans crainte de se briser contre les obstacles qu'opposent à cette entreprise les sentimens personnels, tantôt d'un collègue, tantôt d'un ami, tantôt d'un parent, qu'on risque de blesser à chaque pas que l'on fait.

Vous parlez de la philologie comme base de l'enseignement universitaire. C'est un changement de terrain où nous voyons un conflit entre la théorie et la pratique, dans lequel je me garderai de m'engager. Permettez-moi seulement d'observer, que votre jeune homme sera bien heureux, si, ayant fait son cours de philologie, et fréquentant après cela les cours du professeur de philosophie, il possède déjà une pierre de touche pour toutes les idées du vrai et du beau. Mais il ne s'agit pas de la meilleure méthode d'instruire les jeunes gens. Il s'agit de la science et de l'art eux-mêmes, ou plutôt de l'aptitude de la nation pour les cultiver.

La Néerlande a été long-temps un fanal pour les autres peuples, non seulement en philologie mais aussi à l'égard de plusieurs autres sciences. Cette supériorité était-elle l'ouvrage du génie néerlandais ou bien des circonstances? Etait-ce une supériorité que vous deviez perdre dès que les autres nations, et surtout la nation allemande, se trouvaient dans une position plus favorable?

Je vous sais gré, monsieur, de ce que, à ma demande, vous avez bien voulu essayer de caractériser le génie néerlandais. Vous le cherchez d'abord dans un esprit d'observation, poursuivant jusqu'aux moindres détails. Vous conviendrez que c'est là une opération élémentaire, par où commence nécessairement toute étude scientifique. En observant on rassemble les élémens de la science, mais on ne la constitue pas. On observe un beau paysage; devient-on peintre pour cela? Cet esprit d'observation, sur quoi porte-t-il? Est-il également applicable aux sciences historiques et sciences spéculatives? Les autres qualités que vous énumérez, sont évidemment plutôt celles du travailleur judicieux et consciencieux, que de l'architecte. Ne craignez-vous pas d'être injuste envers le caractère national par excès de modestie? En parlant du *household common sense*, vous n'avez pas pensé, dites-vous, aux études philosophiques, ni, à ce qu'il paraît, aux autres travaux des savans néerlandais. Est-ce qu'en effet, leur puissance créatrice, telle que vous la définissez, dépasserait les limites du *sens commun*?

Je ne voudrais pas, monsieur, pour tout au monde, me brouiller avec le sens commun, ni avoir l'air de le dédaigner. Peut-être n'a-t-on pas eu tort de l'appeler le génie de l'humanité. Je constate seulement ce que le mot nous dit lui-même, c'est que, ce qui est *commun*, ne saurait être le privilège spécial d'aucune nation.

Vous maintenez, monsieur, vous-même la qualification du *household common sense* pour les belles lettres nationales. La littérature néerlandaise, selon vous, 'a de tout temps été gênée par les vertus mêmes de la nation et par ses beaux souvenirs historiques.' J'admire, monsieur, votre courage. Vous ne craignez ni l'amour-propre blessé de vos compatriotes, ni que l'étranger ne s'écrie: singulières vertus! étrange beauté de souvenirs historiques que celle qui entrave la poésie au lieu de la nourrir!

Bilderdyk vous paraît être 'en dehors de la nationalité' et vous prévoyez 'de nouvelles exceptions.' A quoi vous serviront-elles? Les travaux de tels auteurs ne fructifieront point sur votre terrain. Ils ne vous fournissent ni préceptes, ni modèles. Ce sont des météores qui ne laissent aucune trace derrière eux.

J'ai été surpris en voyant quelle est la place que vous assignez à Bilderdyk. Je vous confesse que je l'avais jugé tout autrement. Je voyais en lui une fermentation d'éléments néerlandais, une nature dont le talent organisateur n'était pas proportionné à la masse prodigieuse de matériaux qui lui étaient sans cesse fournis par son imagination, par l'activité de sa pensée, par sa science, et par ses passions. Selon moi, Bilderdyk, ne pouvait ni se mettre en harmonie avec lui-même, ni arriver à ce degré d'indépendance poétique, qui sait se dégager des langes des formes traditionnelles. Il a épuisé l'art poétique ancien, mais il n'en a pas créé de nouveau. Il était comme une source nouvelle à côté d'un vieux lit, assez fort pour devenir elle-même un fleuve, mais qui, ne réussissant point à se creuser un lit à elle et à régler son propre cours, finit par grossir les eaux limitrophes.

En général, monsieur, on semble se subordonner chez vous, un peu trop modestement aux ancêtres, qui n'ont pu être l'expression du génie hollandais, que partiellement et pour leur temps seulement. On prend pour mesure de la puissance intellectuelle néerlandaise, ce que les ancêtres ont fait, au lieu de la chercher dans ce que l'on pourrait faire soi-même, si l'on osait emprunter la règle qui préside aux créations de l'esprit, non pas à eux, mais à ce principe de vie de la nation, qui à chaque nouvelle époque demande un nouveau développement. On peut travailler trop long-temps sur le même texte. Les variations du plus beau thème ont leurs limites. Une direction continuée au-delà de son terme dégénère et n'est plus qu'un obstacle pour ce qui doit la remplacer. Une méthode héréditaire dans la culture des sciences et des arts, ne devient à la fin qu'un exercice mécanique.

Il arrive, parfois, que le développement nouveau, commandé par la nature des choses humaines, s'opère soudainement. C'est ainsi que Shakespeare a tout d'un coup, affranchi et mis en évidence le génie anglais, comme Goethe celui des allemands. De semblables esprits créateurs, on ne peut pas les évoquer, il faut les attendre. Aussi, le progrès d'un peuple ne dépend-il pas exclusivement d'une impulsion pareille. Il y a, semble-t-il, un autre véhicule d'un mouvement salutaire.

C'est la critique qu'une nation exerce sur elle-même, ou que d'autres exercent à son égard. Je ne parle pas de cette critique qui blâme ce qui est mauvais: chose assez simple. J'entends la critique qui purifie sans cesse la source, qui vivifie sans cesse la conscience de la force productrice, qui, en comparant ce qui est fait avec ce qu'il est possible de faire, sait éclairer ainsi la vocation d'un peuple, d'une époque, comme de l'individu. Une semblable critique prépare l'avenir en attendant le génie qui le remplira de ses oeuvres.

Dans quel temps a-t-on vu une pareille critique, qui, sans doute, a l'inconvénient de troubler la satisfaction de l'heureuse médiocrité, accompagner les travaux littéraires en Néerlande? Si ce pays est trop limité pour cela, si la liberté littéraire ne pouvait s'élever chez vous au-dessus des considérations personnelles, alors il serait sans doute plus désirable de voir votre littérature se mettre à la remorque de celle d'un pays plus grand,

dont la voix, à défaut d'un tribunal national, rendrait la justice que vous n'oseriez rendre vous-mêmes. Ce serait, sans doute, un moyen de séparer ce qui a une valeur en soi de ce qui n'a qu'un cours conventionnel et local. Mais une critique exercée par des étrangers sur les travaux des Néerlandais, partira rarement du véritable point de vue. Soyez vos propres juges.

Le contact et les rapports littéraires des nations civilisées entr'elles sont infiniment plus fréquents aujourd'hui qu'à aucune autre époque. Quelle est la tâche que la Néerlande aura à remplir dans la littérature *européenne* qui commence à se former? Ce qui est vrai en diplomatie et en politique, l'est également dans les sciences et les belles-lettres. Le mouvement particulier de chaque nation est plus que jamais subordonné au mouvement général.

Vous ne voulez pas admettre, monsieur, qu'une pression soit un choc ou un froissement. S'agit-il ici de masses lourdes, ou de forces élastiques et intellectuelles? Celles-ci pourront-elles se rencontrer, se presser même, et ne pas faire éclater une action de part et d'autre? Ce qui est certain, c'est que le peuple qui ne se meut pas lui-même, qui ne réagit pas, sera le jouet des influences étrangères.

Et maintenant, monsieur, je n'ose plus interrompre vos occupations par une correspondance, que vous nommez *une arène*, et qui m'a paru, à moi, une occasion précieuse de profiter de vos lumières dans une question qui m'intéresse au plus haut degré.

J'ai l'honneur d'être avec une parfaite considération.

Votre très-obéissant serviteur,

V.A.

* De bijlagen zijn afgedrukt naar de teksten in het Journal de la Haye, met weglating van de niet relevante noten. Evidente zetfouten zijn stilzwijgend gecorrigeerd.

Eindnoten:

- 1 Jahrbücher für Wissenschaftliche Kritik, 1837:1, kolom 285-318. Gecenseerd werden de proefschriften van F.W.A. Beelaerts van Blokland, F.W.A. van Knobelsdorff, A. Gordon, J.G.H. van Tets, D.J. Scherer, J. van Doorninck en S.W.H.A. van Beyma thoe Kingma.
- 2 Zie voor deze hoogleraar te Halle, daarna te Berlijn, die, hoewel Lutheraan, de Middeleeuwen verheerlijkte en de nieuwe geschiedenis slechts als een periode van verval kon zien Christoph von Maltzahn, *Heinrich Leo (1779-1878). Ein politisches Gelehrtenleben zwischen romantischem Konservatismus und Realpolitik*. Göttingen 1979. In deze dissertatie (München 1977) wordt het recensieartikel echter niet behandeld. Leo had in oktober 1836 in Leiden met Thorbecke kennis gemaakt: *De briefwisseling van J.R. Thorbecke*, 3, 1836-1840, ed. G.J. Hooykaas, 's-Gravenhage 1988, nr.9.
- 3 *Algemeene Konst- en Letterbode*, 1837:2, p.321-325. Het artikel is onder de titel *Onze betrekking tot Duitschland* herdrukt in J.R. Thorbecke, *Historische schetsen*, 's-Gravenhage 1860, p. 19-22.
- 4 Aan het einde van de vertaling werd een vervolg aangekondigd dat volgens J.B. Manger, *Thorbecke en de historie. Bijdragen tot de kennis van het Nederlands liberalisme*, Amsterdam 1938, p.127 noot 2 'nergens' te vinden is. Dat vervolg, een vertaling van Leo's recensie, werd echter gepubliceerd in het Journal de la Haye van 22, 23, 28 en 30 december 1837.
- 5 J.C. Boogman, *Nederland en de Duitse Bond 1815-1851*, 1, Groningen/Djakarta 1955, p.40. Zie voor het auteurschap van Van Assen *Briefwisseling Thorbecke*, 3, nr.210, noot 4.
- 6 Voor de curieuze gang van zaken: G.J. Hooykaas, *Thorbecke en de Leidse universiteit*, in *Thorbecke in Leiden*, Leiden 1972, p.43-47.

- 7 Uit een brief van Geel aan D.J. van Lennep van 3 september 1820 blijkt dat Thorbecke en Geel elkaar op de vorige dag hadden gesproken. Gemeentearchief Amsterdam, archief Van Lennep (PA 238) nr.181.
- 8 *Het Thorbecke-archief*, 3, 1825-1830, ed. J. Brandt-van der Veen, Utrecht 1967, nr.7.
- 9 Zie W. van den Berg en G.J. Hooykaas, *Leidsche Wetenschappelijke Berigten: een reconstructie van een mislukking*, in *Het Bataafsche Athene. Cultuurhistorische opstellen over Leiden 1800-1850*, red. Peter van Zonneveld, Leiden 1988.
- 10 Algemeen Rijksarchief, archief Thorbecke nr.54: Thorbecke aan Geel, ontwerp gedateerd 18 maart 1846.
- 11 Zie ons in noot 9 genoemde artikel.
- 12 *Briefwisseling Thorbecke*, 3, nr.232.
- 13 *Briefwisseling Thorbecke*, 3, nr.279: 'Wat de taal-details betreft, daar praat ik altijd gaarne met U over, mits gij van mijne 'autoriteit' zwijgt en mij niet beet neemt. Ik ben en blijf een 'zoekende ziele' en zal denkelijk wel nooit vinden, wat ik zoek.'
- 14 Zie W. van den Berg, *Leiden in last of de achtergronden van een voorrede*, in *Traditie en vernieuwing. Opstellen aangeboden aan A.L. Sötemann*, red. W.J. van den Akker, G.J. Dorleijn, J.J. Kloek en L.J. Mosheuvel. Utrecht/Antwerpen 1985, p.80-96.
- 15 *Briefwisseling Thorbecke*, 3, nr.162.
- 16 Deze brieven bevinden zich in de Universiteitsbibliotheek van Utrecht onder signatuur 8.N.2.
- 17 *Briefwisseling Thorbecke*, 3, nr.140.
- 18 *Briefwisseling Thorbecke*, 3, nr.138.
- 19 Zie ons in noot 9 genoemde artikel. Naar aanleiding van de *Brieven over het beoefenen der wijsgeerte* schrijft Thorbecke op 21 november 1837 aan Van Assen: 'Dat Van Heusde eerst even aan de 60 raakt, heb ik met schrik gezien. Hij schijnt zijne sluisen voor goed opengezet te hebben en daar kan dus nog vrij wat water op 't land gelaten worden. Het is wel geen zoutwater, maar het is ook geen Nijlwater. Het is water tout bonnement.' *Briefwisseling Thorbecke*, 3, nr.145.
- 20 *Briefwisseling Thorbecke*, 3, nr.146.
- 21 *Briefwisseling Thorbecke*, 3, nr.148.
- 22 *Briefwisseling Thorbecke*, 3, nr.149.
- 23 Lawrence Sterne, *A sentimental journey*, chapter *Character. Versailles*.
- 24 Zie voor de denkbeelden van Van Heusde: A.J. Lakke, *Ph. W. van Heusde (1778-1839)*, Leiden 1908 en recentelijk J. Roelevink, *Gedictieerd verleden. Het onderwijs in de algemene geschiedenis aan de universiteit te Utrecht, 1735-1839*. Amsterdam/Maarssen 1986.
- 25 Zie voor deze ontwikkelingen J.G. Gerretzen, *Schola Hemsterhusiana. De herleving der Grieksche studiën aan de Nederlandsche universiteiten in de achttiende eeuw van Perizonius tot en met Valckenaer*. Nijmegen/Utrecht 1940 en D.C.A.J. Schouten, *Het Grieks aan de Nederlandse universiteiten in de negentiende eeuw*. Utrecht 1964.
- 26 Van die ruimere kijk op de klassieke oudheid getuigt ook zijn optreden op een filologencongres te Bonn, waar hij de Duitsers hulde bracht als degenen, die 'met handhaving der Oud-Nederlandsche methode, de wetenschap op een breeder basis opgetrokken en nader gebracht had[den] aan de behoeften van het leven.' In M.J. Hamaker, *Jacob Geel (1789-1862) naar zijn brieven en geschriften geschetst*, Leiden 1907, p.41.
- 27 Zie noot 18.
- 28 Victor Cousin, *De l'instruction publique en Hollande*, Paris/Strasbourg 1837, p.90.
- 29 Ph. W. van Heusde, *Brieven over het beoefenen der wijsgeerte, inzonderheid in ons vaderland en in onze tijden*, Utrecht 1837, p.41. Vgl. Schouten, *Het Grieks aan de Nederlandse universiteiten*, p.47-48 en p.261-262.
- 30 *Briefwisseling Thorbecke*, 3, nr.59.
- 31 *De briefwisseling van J.R. Thorbecke*, 1, 1830-1833, ed. G.J. Hooykaas met medewerking van een werkgroep onder leiding van J.C. Boogman, 's-Gravenhage 1975, p.451.
- 32 De citaten zijn ontleend aan het Nederlandse manuscript, gepubliceerd in *Briefwisseling Thorbecke*, 3, bijlage 4.
- 33 *Briefwisseling Thorbecke*, 3, nr.155.
- 34 Schouten, *Het Grieks aan de Nederlandse universiteiten*, p.251.
- 35 In zijn in noot 33 genoemde brief vatte Geel aldus samen: 'hij [Van Heusde] heeft mij geschreven, dat hij eene *historia critices* onderhanden heeft, en dat ik daaruit zien zal, hoeveel *vis et efficacia* mijn artikel op zijn gemoed en studie gehad heeft.'
- 36 *Briefwisseling Thorbecke* 3, nr.156.
- 37 De citaten zijn ontleend aan het gedeeltelijk Nederlandse manuscript, gepubliceerd in *Briefwisseling Thorbecke*, 3, bijlage 5.
- 38 Zie voor Thorbeckes kritiek op Kuser van Beets *De briefwisseling van J.R. Thorbecke*, 2, 1833-1836, ed. G.J. Hooykaas met medewerking van een werkgroep onder leiding van J.C. Boogman, 's-Gravenhage 1979, nr.386.
- 39 Zie noot 37.
- 40 *Briefwisseling Thorbecke*, 3, nr.353.

- 41 Thorbecke, *Historische schetsen*, p.67. Zie E.H. Kossmann, *Thorbecke en het historicisme*. Amsterdam/Oxford/New York 1982, herdrukt in zijn *Politieke theorie en geschiedenis. Verspreide opstellen en voordrachten*, Amsterdam 1987, p. 306-347; in het bijzonder p. 320 en p. 345-346.
- 42 In de vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde van 5 juli 1830 kon men in de klasse der welsprekendheid en dichtkunde een keuze doen uit vier prijsvraagonderwerpen. Het vierde onderwerp luidde: 'Welk is het oorspronkelijk karakter der Nederlandsche Poëzij, waardoor zij zich van alle buitenlandsche poëzij onderscheidt? In welke stukken herkent men dat het best? Wat kan en moet de dichter inacht nemen, om dat eigenaardige nog sterker te doen uitsteken, en haar bij de tegenwoordige zucht tot overzetting van dichtwerken, uit vreemde talen, eene aanzienlijke plaats te zien toewijzen in de Europesche Letterkunde?' Het prijsvraagonderwerp werd toen en ook later niet gekozen. De brief van Geel berust in de Universiteitsbibliotheek van Leiden, archief M.N.L. nr.83.
- 43 Jules Michelet, *Journal*, 1, 1828-1848, ed. Paul Viallaneix, Paris 1959, p.670.
- 44 Zie noot 37.
- 45 *Briefwisseling Thorbecke*, 3, nr.163.
- 46 *Briefwisseling Thorbecke*, 3, nr.166, noot 4.
- 47 *Briefwisseling Thorbecke*, 3, nr.166.
- 48 *Zeitschrift für die Alterthumswissenschaft*, 5, 1838, kolom 601-605 en *Niederländisches Museum*, 2, 1839, p. 20-43.

Levensberichten

Michiel Buisman J. Fzn.

Rheden 21 oktober 1891 - Heerde 5 april 1986

Het levensbericht van een zo aan traditie gehecht, in het verleden geïnteresseerd man als de boekverzamelaar-bibliograaf Michiel Buisman J. Fzn. vereist eerst een stukje genealogie.

Buisman stamde uit een Overijssels geslacht van schippers en landbouwers. De familiegeschiedenis begint met Jan Simons Buisman, die in 1636 compareert op een lijst van het schippersgilde te Kuinre. Buismans onmiddellijke voorouders van vaderskant vinden we echter als landbouwers te Steenwijk; zò grootvader Machiel, naar wie hij genoemd is. Een sterk geslacht, zegt men wel eens; maar dat lijkt hier een understatement. 'Onze' Buisman droeg in zijn hele habitus de sporen van die familiale robuustheid.

Michiel Buisman werd geboren op 21 oktober 1891 te Rheden als oudste zoon van Johan Frederik Buisman, Hoofd van de protestants-christelijke school, en Hilligje Steffens. Beide ouders waren afkomstig uit Steenwijk. Ze kregen zes kinderen, onder wie de latere neerlandicus Johan Frederik Buisman jr., die in 1935 bij De Vooy's in Utrecht zou promoveren op een dissertatie over *De ethische denkbeelden van Hendrik Laurensz. Spiegel*.

In april 1896 verhuisde meester J.F. Buisman met zijn gezin naar Elburg, waar hij - uitzondering op de familieregels - reeds op 21 december 1902 kwam te overlijden. Hoewel zijn naam niet voorkomt in D.L. Daalders overzicht van de Nederlandse kinderliteratuur *Wormcruyt met suycker*, heeft hij toch een zevental kinderboeken geschreven, die tussen 1897 en 1902 zijn verschenen bij G.F. Callenbach te Nijkerk, waaronder *In eere hersteld. Een tafereel uit den tijd van Stadhouder Willem IV*.

In mei 1903 verhuisde de weduwe Buismans met haar zes kinderen naar Leeuwarden, waar haar ouders nog woonden. Breed hadden zij het niet. Maar de Buismannen beschikten over een kennisdorst en drang naar zelfeducatie, die het hun mogelijk maakten zich boven milieu en omstandigheden uit te werken. Michiel Buisman volgde de opleiding aan de Christelijke Kweekschool te Leeuwarden, volontairde enige jaren in Oude Bildtzijl en Sint Annaparochie, en vertrok in 1914 naar Rotterdam. Deze stad zou hem altijd dierbaar blijven, hoewel hij er slechts vijf jaar woonde. In 1919 verhuisde hij naar Ede, waar zijn moeder, broers en zusters waren

gaan wonen. Als onderwijzer aan de Hervormde Paasbergschool aldaar had hij op achtentwintigjarige leeftijd feitelijk al het eindpunt van zijn maatschappelijke loopbaan bereikt. Wel zou hij nog enkele jaren bij De Vooy's in Utrecht voor de akte MO Nederlands gaan studeren. Maar toen die in 1928 was behaald, heeft Michiel Buisman niet de gebruikelijke overstap naar het middelbaar onderwijs gemaakt. Evenmin ging hij in op de suggestie van de taalpedagoog J.H. van den Bosch, die hem de taalkundige richting in wilde sturen. Buisman bleef, levenslang vrijgezel, rustig zitten waar hij zat: op zijn oude school, inwonend bij zijn familie, vanaf 1928 in het grote huis Eikenhorst aan de Arnhemseweg 22 te Ede.

Een kalmer, eenzelviger bestaan dan dat van Buisman is haast niet mogelijk. Had hij dan helemaal geen ambities? Stellig wel, en sterker dan de meesten van ons. Buisman was van jongsafaan geïnteresseerd in boeken. En wel in die op het gebied van het populaire proza uit de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw. Het verzamelen en bibliografisch in kaart brengen van dergelijke 'volksboekjes' was zijn enige passie. De officiële literatuurwetenschap schonk in die tijd nog nauwelijks aandacht aan deze vergeten romans, novellenbundels, anecdotenverzamelingen, levens van beruchte personen en Robinsonades. Ze waren nog voor een luttel bedrag te koop, zeker wanneer men als Buisman genoeg nam met minder nette exemplaren. Omdat er voor zijn enorme verzamelgebied nog weinig bibliografische naslagwerken bestonden, begon hij zelf zoeklijsten samen te stellen.

In het voorjaar van 1929 leerde hij op een boekenveiling de Rotterdamse meubelmaker J.F.M. Scheepers kennen. 'John' Scheepers had dezelfde passie voor het Nederlandse populaire proza als Buisman. Hij was getrouwd met een verloskundige, die over een eigen inkomen beschikte, terwijl hij van zijn kant door handel in oude boeken vele aankopen financierde. Wat voor Buisman een lastige concurrentiestrijd had kunnen worden werd een even plezierige als profijtelijke belangengemeenschap tussen twee rasverzamelaars. Aan de basis van dat verbond lag Scheepers' respect voor Buismans deskundigheid. Omgekeerd bezat de Rotterdamse vriend meer flair en een grotere mobiliteit. Als vanzelf kwamen ze tot een soort taakverdeling: Buisman bestreek Arnhem en omgeving, terwijl Scheepers het Westen van het land voor zijn rekening nam. Op den duur verwierf ook Scheepers zich door het zien (en het lezen!) van de boeken de nodige praktische kennis, terwijl Buisman door het contact een zekere sociabiliteit kreeg. Een flink deel van de week stond Buisman voor de klas, of zat

thuis, in de ouderwetse villa waar zijn moeder en zijn zuster Hilda de scepter zwaaiden. Maar op zaterdagmiddag en in de vakantie reisde hij per spoor naar Rotterdam, als voor een geheime missie. Scheepers en hij hielden dan conclaaf, gewapend met de door Buisman vervaardigde zoeklijsten. Tussendoor schreven zij elkaar elke week minstens één brief of briefkaart over hun jacht op het populaire proza. De wereld om hen heen drong nauwelijks tot hen door.

In augustus 1934 trof Buisman een ernstig ongeluk. Komend van een veiling, raakte hij in Den Haag onder de tram, waarbij hij zijn rechterbeen verloor. Maandenlang moest hij verpleegd worden in het Gemeentelijk Ziekenhuis te Den Haag. Onder zijn nagelaten papieren vond ik de brieven van de kinderen uit zijn klas aan hun 'Lieve Meester'. Het zijn de enige sporen van zijn veertigjarig onderwijzerschap. De stugge man met zijn schelle stem en zijn eigenzinnigheidjes, en bovendien invalide geworden, zou misschien moeilijk passen binnen de profielschets voor een onderwijzer die sollicitatiecommissies thans hanteren, maar voor zijn Edese leerlingen moet hij een onvergetelijk leermeester zijn geweest: degelijke schoolkennis parend aan een vast karakter. Zoals hij over *Robinson of Gulliver* kon vertellen was er geen tweede! En hij had voor alle kinderen interessante boeken bij de hand: de boeken die hij zelf verzamelde.

Buisman was niet het type van een geleerde. Ook het schrijven ging hem moeizaam af. Toch behoorde hij - anders dan Scheepers en de eveneens in Rotterdam woonachtige J.C. Versnel - tot de creatieve verzamelaars die iets met hun boeken willen doen. Lezen alleen was niet voldoende. Het ging erom het uitgestrekte terrein van de populaire ontspanningslectuur naar titel te beschrijven en volgens genre te ordenen. Men moet hierbij bedenken dat Buisman vrijwel geen andere bibliografische hulpmiddelen ten dienste stonden dan de magazijncatalogi *Populaire prozaschrijvers der xviiie en xviiiie eeuw* van de firma's Frederik Muller & Cie (1893) en R.W.P. de Vries (1907). De door Emma Dronckers bewerkte catalogus van de verzameling F.G. Waller verscheen pas in 1936.

Aanvankelijk heeft Buisman het plan opgevat om een bibliografie samen te stellen van Nederlandse Robinsonades, ter aanvulling en completering van W.H. Stavermans proefschrift *Robinson Crusoe in Nederland* (1907). Het manuscript hiervan is in xerox-kopie bewaard, maar de bibliografie werd nooit uitgegeven. Ook van de Nederlandse ridder-, rover-, en verschrikkingsromans tot 1900 maakte Buisman soortgelijke titellijsten met summiere beschrijving. Ze werden naderhand geïncorporeerd in het

breder opgezette *Populaire prozaschrijvers van 1600 tot 1815*. Het was de bedoeling dat de firma B.M. Israël te Arnhem dit boek in 1942, op kosten van Buisman, zou uitgeven. Vanwege de oorlog moest de uitgave echter worden opgeschort, en bij de strijd om Arnhem in 1944 ging het gehele zetsel verloren, zodat Buisman opnieuw moest beginnen. Pas in 1960 heeft de antiquaar Max Israël - als een hommage aan zijn door de Nazi's vermoorde broer Salomo - het inmiddels sterk aangevulde manuscript opnieuw ter perse gelegd. Het werd, zij het pas op termijn, als een belangrijk instrument voor de literatuurgeschiedenis erkend.

Buisman, meer verzamelaar dan bibliograaf, had zijn *Populaire prozaschrijvers* in eerste instantie voor eigen gebruik samengesteld. Aan het uiteindelijk resultaat heeft de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam in belangrijke mate bijgedragen, in de persoon van de heren J.R. de Fraipont en Chr. Nissink, terwijl P. Valkema Blouw op de valreep nog een groot aantal anoniemen en pseudoniemen wist op te lossen. Al eerder waren alle titels uit de UBA gecollationeerd door Buismans medewerker F.J. Dubiez. Ten slotte schreef de bibliothecaris prof. mr. H. de la Fontaine Verwey het voorwoord. Al deze hand- en spandiensten hebben niet kunnen verhinderen, dat dit standaardwerk slechts als 'proeve van een bibliografie' te beschouwen valt, gelijk H.F. Wijnman het in zijn recensie in *Het Boek* (1964) formuleerde. Hoofdbezwaar blijft de onduidelijkheid aangaande de opnemingscriteria, hetgeen weer een gevolg is van de dubbelzinnigheid van de term populair proza(schrijver). Ook daar is al op gewezen, door C. Kruyskamp in het *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* (1961), en door Emiel Willekens in *De Gulden Passer* (1961). Ondanks deze methodologische feilen heeft de Edese doe-het-zelver pioniersarbeid verricht, waarvoor hem terecht het lidmaatschap van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde is aangeboden. Vooralsnog echter werd er van *Populaire prozaschrijvers* gretiger gebruik gemaakt door antiquaren dan door de academische wereld. Pas aan het eind van de jaren zeventig zou daar verandering in komen.

Stellig is de periode 1929-1942 de gelukkigste uit Buismans leven geweest. In 1925 was te Amsterdam het Nederlandsch Verbond van Boekenvrienden opgericht. Michiel Buisman is daar nooit lid van geworden. Voor hem bestond er maar één boekenvriend: Scheepers. Des te harder trof hem daarom de slag, toen deze gelijkgestemde geest in april 1942 door de Sicherheits Polizei werd gearresteerd, om reeds op 29 september van datzelfde jaar de dood te vinden in een Duits concentratiekamp.

Buisman moet minstens een platonische liefde voor misdaad en horror bezeten hebben. Daarvan getuigen niet alleen de honderden gruwelromans die hij bijeen heeft gebracht, maar ook de plakboeken met kranteknipsels in zijn nalatenschap. Hij las elk boek uit zijn enorme bibliotheek en onthield alle finesses. Hij was graag bereid tot het geven van informatie aan geleerden als P.J. Meertens en J.A. van Praag. Het kostte echter veel moeite om hem er toe te bewegen iets over het gelezene op te schrijven. Op verzoek van mr. B. Kist, voorzitter van Het Nederlandsch Verbond van Boekenvrienden, schreef hij een artikel over *De roverroman, in het bijzonder in Nederland* voor het verbondsorgaan *Imp*. Dat Buisman het door hem verzamelde soort teksten zeker niet overschatte, blijkt uit het volgende citaat hieruit: 'De roverroman is nu bijna verdwenen, en beklagen doen we ons daar over niet. Als men hem in deze tijd nog ontmoet is het de z.g. colportage- of sensatieroman, in vele delen en onmogelijk door enigermate ontwikkelden te genieten om zijn onmogelijke conceptie en stijl.' Buisman had er ook geen behoefte aan om die triviale lectuur te verheffen ten koste van de 'hogere'.

Na de vroegtijdige dood van hun geliefde broer Johan Frederik, verzamelaar van letterkunde van Rederijkers, in 1949, en de dood van hun moeder in 1952, bleven Buisman en zijn zuster Hilda alleen op de Eikenhorst over. Vanwege gezondheidsredenen werd Buisman in 1954 op wachtgeld gezet. Nu had hij de tijd aan zichzelf. Behalve het oude boek trok hem ook de lokale historie. Sinds 1937 was hij lid van de vereniging Oud-Ede, terwijl hij over alle plaatsen waar de Buisman-familie gewoond had - Steenwijk, Rheden, Elburg, Leeuwarden en Ede - de historiografie verzamelde.

Een van de zeer weinige mensen met wie Buisman contact onderhield was de Groninger H.F. Geerts. Deze was eigenaar van Geerts' Boekhuis in de Arnhemse Bakkerstraat. Hoewel autodidact bezat Geerts een grote bibliografische kennis. Hij verkocht enkel gangbaar tweedehands spul, en legde alle kostbare oude boeken opzij. Met zijn kraakschoenen, zijn eeuwige pijp in de mond, en zijn filosofie van eigen teelt was deze semivrijgezel een type zoals men dat nu niet meer in de boekenwereld aantreft. Precies passend bij Buisman, die dan ook Geerts' uitnodiging om op ongeregelde tijden in de winkel te komen helpen graag aannam. Loon werd aan de gepensioneerde onderwijzer niet uitbetaald. In plaats daarvan mocht Buisman af en toe een voor hem interessant boek meenemen. Tot 1967 heeft Buisman bij Geerts in de winkel gestaan. Toen deze vriend en werk-

gever in 1974 was gestorven, voorzag Buisman de auctie-catalogus (1975) van een piëteitsvol In Memoriam.

Zijn eigen boeken was hij intussen voor een groot deel kwijt geraakt. Eind 1971 verhuisden zijn zuster en hij naar een nieuwbouw-bungalow te Heerde aan de Haverkamp 8. Daar konden al die duizenden boeken geen plaats meer vinden. Eind 1972 is de collectie van M. Buisman J. Fzn. *Dutch popular literature*, bij de firma J.L. Beijers te Utrecht onder de hamer gekomen. Alleen de Robinsonades, de roverromans en de rariora zijn mee naar Heerde verhuisd en werden later verkocht aan schrijver dezes. Buisman heeft echter het vruchtgebruik ervan tot zijn dood toe gehouden.

Het isolement was nu bijna volkomen. Wie nog aan Buisman dacht, onderstelde dat hij dood was. Maar wie hem bezocht vond een innig vergenoegd, nuchter, ouderwets-gekleed man, met al zijn boeken binnen handbereik, de zuiverste belichaming van het Horatiaanse procul negotiis. Uit zijn geloof moet hij alle kracht geput hebben, toen het lichaam hem allengs begaf. Maar hij sprak daar nooit over. Zelfs tegenover Scheepers heeft hij zich nooit laten verleiden tot intimiteit.

In deze sereniteit - burgerlijkheid op haar best - is Michiel Buisman gestorven. Zijn zuster en jarenlange huisgenote trof hem op zaterdagmorgen 5 april 1986 dood aan in de gang.

Nijmegen, januari 1987

P.J. BUIJNSTERS

Voornaamste geschriften

De roverroman, in het bijzonder in Nederland, in Imp. Tijdschrift voor het Nederlandsche Verbond voor Boekenvrienden, 1, 1941, 3(maart), p.1-8.

Een drietal ontleningen aan het Nederlands in de Duitse ontspanningslectuur der XVIIIe eeuw, in Folium Librorum Vitae Deditum, 2, 1952, 3-4, p.102-108.

De drukken der 'Julia' van Rhijnvis Feith, in Folium Librorum Vitae Deditum, 2, 1952, 3-4, p.109-110.

Populaire prozaschrijvers van 1600 tot 1815. Romans, novellen, verhalen, levensbeschrijvingen, arcadia's, sprookjes. Alphabetische naamlijst door M. Buisman J. Fzn. Met medewerking van F.J. Dubiez en een voorwoord van prof. mr. H. de la Fontaine Verwey. Amsterdam 1960.

In handschrift:

Bibliografie van romans noirs; los inliggend een artikel: *Den gelukkigen Corilon* (Koninklijke Bibliotheek Den Haag, Handschriftenafdeling, sign.135 E 55).

Robinsonaden in Nederland 1720-1940. Bibliografie. (Collectie Buijnsters-Smets, Nijmegen.)

Lidy van Eijsselsteijn

Nieuwe Pekela 3 juni 1904 - Haren 24 oktober 1986

‘Ieder van ons maakt de trek alleen’

De titel van dit levensbericht is ontleend aan het gedicht *Zuidelijk* van Lidy van Eijsselsteijn. Op 24 oktober 1986 overleed zij op tweeëntachtigjarige leeftijd. Zij was een sterke persoonlijkheid en een warm mens, die haar leven in dienst stelde van de poëzie. Hoewel ze zich de laatste jaren van haar leven vaak eenzaam voelde in het besef dat de kring van leeftijdgenoten onder de vrienden steeds kleiner werd, had ze tot op het laatst het vermogen om nieuwe kontakten te leggen, omdat ze zo levendig betrokken bleef op wat er in de wereld om haar heen gebeurde. Ze kon ernstig maar ook relativerend over de dood spreken. Ze wist: ‘Ieder van ons maakt de trek alleen.’ Toch sprak daar meer weten uit dan verdriet.

Het begin

Lidy van Eijsselsteijn werd geboren in 1904 als dochter van een predikant in Nieuwe Pekela. Ze groeide op in een grote dorpspastorie. Men heeft wel eens gezegd, dat de jaren van haar jeugd doorgebracht op het wijde Groningse platteland, bepalend zijn geweest voor de sfeer van haar werk. Ik geloof dat men de schrijfster met deze bewering te kort doet in die zin, dat haar werk veeleer te typeren is als dat van iemand die een aantal herinneringen aan die jeugd hanteert als middel om uitdrukking te geven aan ervaringen en emoties die een sterk universeel karakter hebben. Twee elementen zijn wellicht van bepalende betekenis voor haar ontwikkeling geweest: de dorpspastorie had een grote bibliotheek; zij werd al vroeg geconfronteerd met dood en ziekte. Het eerste leverde de basis voor een grote literaire belangstelling en kennis, terwijl het tweede haar ingaf: gedenkt te sterven, maar ook: gedenk te leven. Hierdoor werd ze een meisje dat zich in de grote pastorie een eigen wereld creëerde, waarin het gemis als realiteit aanwezig was. Dit thema zullen we later in haar hele werk terugzien.

Reeds als zestienjarig meisje zag ze haar gedichten opgenomen in kleine periodieken. Maar het duurde tot 1932 voor dat haar eerste poëzie, onder de titel *De resonans* in boekvorm verscheen. Na haar debuut is een literair oeuvre ontstaan, dat tot het eind van haar leven is blijven groeien, zowel in omvang als in kracht.

De oorlogsjaren en daarna

Na het verschijnen van *De resonans* volgde een lange periode van zwijgen, en later van gedwongen zwijgen, omdat de oorlog uitbrak, en ook de jaren vlak daarvoor niet de meest geschikte waren voor het publiceren van poëzie. Wel werd in deze periode de basis gelegd voor haar latere werk. Ook circuleerden verschillende van haar gedichten gedurende de oorlog clandestien, bijvoorbeeld *De ballade van een kerkklok*, over het weghalen door de Duitsers van de klok uit de kerktoren van Haren. Vlak na de oorlog werd het gedicht als rijmprent, geïllustreerd door Nico Bulder, uitgereikt aan de leerlingen uit de hoogste klassen van de Harener lagere scholen. *Vertrek van gevorderde paarden in de nacht* werd opgenomen in een verzamelbundel van oorlogsliederen, bijeengebracht door Anthonie Donker. *De ballade van Amsterdam* kreeg in 1945 een eervolle vermelding van de stad Amsterdam, en verscheen nogmaals als rijmprent, geïllustreerd door C.A.B. Bantzinger. De oorlogsjaren waren ook de periode waarin vriendschappen ontstonden, zoals die met de schrijver Nico Rost, die, ondanks grote ideologische verschillen tussen hen, een warme bewondering koesterde voor haar werk. In huiselijke kring zochten kunstenaars elkaar op om over hun werk te spreken en sterkte te vinden om door te gaan. Zo ontstond in Groningen een kring van protestants christelijke kunstenaars: de beeldende kunstenaars Pit van Loo en Herman Dijkstra; de architect Piet de Vrieze; de dichter Kees van Duinen en de schrijvers Arjen Miedema en Anne de Vries. Het is niet toevallig dat Lidy zo veelvuldig vertoefde onder beeldende kunstenaars: zij had een grote liefde voor de beeldende kunst en een bijzonder scherp oog om het kaf van het koren te scheiden. Getuige ook haar jarenlange werk als kunstrecensente bij het dagblad Trouw. Mede onder invloed van deze contacten is haar talent in deze periode van gedwongen zwijgen gerijpt. Dat bleek toen in 1947 haar bundel *Gebied zonder grens* verscheen. In een gedicht als *Kleine trilogie van leven en dood* bezon ze zich op leven en dood. Aan de andere kant staat in de bundel een gedicht als *Daniëlle Beltsazare*, dat ze schreef 'voor de dochter die ik graag had gehad.' Deze gedichten zijn zeer verhelderend voor het begrijpen van de aard en het thema van haar kunstenaarschap: kwetsbaarheid, weerloosheid, die nauwelijks te voorschijn durft te komen uit 'het ongeboren bestaan.' Geboren worden, bewust worden, houdt immers in: gekwetst worden. Maar passie voor het leven dwong haar het nietbestaande wakker te zingen. Behalve gedichten van deze aard is in de bundel ook een aantal *Tijdsgedichten 1940-1945* opgenomen. Naast de eerder genoemde oorlogsge-

dichten staat het vers *Na vijf jaren*, dat nog tijdens de bezetting geschreven werd. Hierin wordt zowel haar bewogenheid met het lijden duidelijk, als haar vitale onrust over wat nog zal komen. Het slot van dit lange gedicht luidt als volgt:

Zolang een hart, hoe geschonden,
het zingen niet vergeet,
of een mond gedrongen
bévend de liefde nog weet,

zolang zal het leven winnen
en neemt het getijde keer.

O dood, gij moet u bezinnen.
Dood, haal uw standaard neer.

Dit fragment geeft een duidelijk inzicht in de ondertoon van Lidy van Eijsselsteijns creatieve proces: Zolang een hart nog liefheeft, 'Zolang zal het leven winnen en neemt het getijde keer.' In de loop van haar dichtelijke ontplooiing zal ze dit thema op steeds markantere wijze gestalte geven: ondanks alle leed dat het leven oproept, steeds weer kiezen voor dat leven.

In de eerste naoorlogse jaren heeft de dichteres veelvuldig deelgenomen aan de zogenaamde Pinksterconferenties, eerst in het zendingscentrum te Baarn, en later in Woudschoten. Jaarlijks kwam daar een groot aantal schrijvers, dichters, schilders en musici uit de protestant christelijke kring samen met het publiek. Er werd uit eigen werk voorgelezen, er werden exposities ingericht, er werd gemusiceerd en er werd gediscussieerd over kunst en cultuur. Men kan hier zeker spreken van een cultuurbeweging, die nauwe contacten onderhield met het in 1946 opgerichte letterkundig en algemeen-kultureel maandblad *Ontmoeting*, waarvan het eerste nummer verscheen in oktober 1946, onder redactie van C. Rijnsdorp, P.J. Risseeuw en D. van der Stoep. In dat eerste nummer treffen we ook de eerder genoemde *De kleine trilogie van leven en dood* van Lidy van Eijsselsteijn aan. De Pinksterconferenties gaven kunstenaars de kans zich aan hun publiek te scherpen. Hoewel Lidy van Eijsselsteijn daar geregeld kwam, was zij het eigenlijk in het geheel niet eens met discussies over kunst en cultuur in het algemeen, en in het bijzonder niet wanneer dit gebeurde vanuit de behoefte van die jaren om vast te stellen in hoeverre de besproken kunstuitingen wel of niet christelijk genoemd konden worden. Haar standpunt in dergelijke discussies was zeer duidelijk: Er bestaat geen christelijke

kunst, wel kunst van christenen. Daarbij komt nog, dat zij te zeer 'argeloos-weg' (Anne Wadman) met haar kunst bezig was. Zo'n opmerking is ongetwijfeld ingegeven door het feit dat haar poëzie moeilijk was in te kaderen binnen een literaire stroming. Immers, haar literaire werk kenmerkte zich door een grote onafhankelijkheid ten opzichte van ideologisch denken, literaire groeperingen en literaire modeverschijnselen. Ze had eigenlijk maar één literaire stelling: 'Schaffe Künstler, rede nicht' (Goethe), een stelling die ze bij de genoemde discussies dikwijls zal hebben verzocht. Ze luisterde liever naar de poëzie en de muziek die opklonken en las voor uit eigen werk. Diepe indruk maakte het op haar toehoorders toen zij op de Pinksterconferentie van 1948 fragmenten voorlas uit haar herdichting van *Tristan en Isolde*, getuige een krantenverslag: 'zij stond naast de grote open schouw, typisch interieur-onderdeel van een modern conferentieoord, toen zij ons de proloog liet horen, waarvan de eerste regels ons allen bijgebleven zijn:

Dit is waarvan de minstreels zongen,
in wintertijd, bij vuur in de zaal,
het lied, het oude en immer jonge,
van een grote liefde het klein verhaal.

Dit talent om groepen mensen te boeien door haar voordracht van poëzie en proza maakte dat ze ontelbare malen uitgenodigd werd avonden voor allerlei gezelschappen te verzorgen. In het voorjaar van 1977 bijvoorbeeld zag ik haar, zittend temidden van een groep jonge mensen, die ademloos haar voordracht uit *Tristan en Isolde* volgden.

Tristan en Isolde

In het werk van Lidy van Eijsselsteijn valt steeds een bepaalde spanningsverhouding te constateren tussen kwetsbaarheid en strijdlust, hoop en wanhoop, lijden en getroost zijn, geluk en onvervuld verlangen. Wellicht is vanuit die thematiek voor een deel ook haar belangstelling te verklaren voor het Tristan en Isolde-motief. In haar verantwoording schrijft de dichteres: 'Deze Tristan kan noch wil meer zijn dan een poging, het gezongen verhaal, het lied van den sprokespreker en den minstreel, te doen herleven. Met diepe dankbaarheid en vereering noem ik de bronnen, waaruit ik de gegevens voor deze herdichting heb geput. Ik moge tevens mijn oprechte dank betuigen aan professor dr. K. Snyders de Vogel, die met groote bereidwilligheid mij in moeilijkheden van goeden raad heeft willen

dienen.' De herdichting is opgedragen aan haar neef Ben van Eijsselsteijn: 'Voor Benne, mijn lieve neef, et à Tristan, Sire du moyen-âge qui m'a hantée dans mes rêves.' De herdichting door Lidy van Eijsselsteijn moet naar mijn smaak tot de hoogtepunten uit haar oeuvre gerekend worden. Het motief is aangrijpend, de wijze waarop zij het actualiseert binnen haar dichterschap is van grote allure.

Dit is van de liefde die hen vervoerde
en uithief boven het aardsch bestaan
Tot de dood hun beider harten beroerde
en zij tot zijn stilten zijn ingegaan.

Niet alleen de herdichting is uitmuntend, ook de vignetten en illustraties van Dick de Wilde, waarmee de *Tristan*-uitgave is verlucht, verdienen dat predikaat. Naar aanleiding van het verschijnen van *Tristan en Isolde* in 1948 werd een groot aantal artikelen in kranten en tijdschriften gepubliceerd. Met name wil ik hier het *Critisch drieluik* noemen, geschreven door J. Das, C. Rijnsdorp en J. van Doorne, dat in *Ontmoeting* verscheen. Hierin werd een duidelijke relatie gelegd tussen *Tristan en Isolde* en het andere werk van de dichteres. Na de herdichting verschenen nog vier dichtbundels: *Kyrieleis* (1950); *Spiraal* (1952); de verzamelbundel *Gedichten 1947-1965* en *Zouden wij ooit weten* (1974). De verzamelbundel, waarin zowel eerdere als nog niet gepubliceerde gedichten waren opgenomen, verscheen ter gelegenheid van haar zestigste verjaardag en was samengesteld door Willem Enzinck en Ben van Eijsselsteijn.

Proza

Na de dichtbundel *Spiraal* verschenen haar eerste prozastukken, die rechtstreeks uit haar poëzie zijn ontstaan. Een aantal hiervan werd in 1959 gebundeld onder de titel *Paal 20*. De kritikus De Haas schreef hierover: 'De reeds zelfstandige *Impressies*, die toch een geheel vormen, zou men zelfs kunnen zien als een getransporteerde sonettencyclus.' Een eerdere prozapublicatie is het later geschreven *Het huis de twee Luyckskens*. Het werd opgenomen in een bundel van de Wereldbibliotheek, waarin ook verhalen te lezen staan van Nine van der Schaaf, Anton van der Vet en Theun de Vries (1958). Bij gelegenheid van de Boekenweek van 1960 kreeg haar novelle *Ook een grootmoeder* een eervolle vermelding. Bovendien kreeg ze in dat jaar een reistoelage voor haar niet gepubliceerde verzenbundel *Ontzegd*. Deze toelage maakte het haar mogelijk naar Florence te reizen, waar

haar roman *Salute Florence* ontstond, die in 1962 verscheen. Florence was voor haar een openbaring van kunst en schoonheid. In haar brieven brengt ze haar man verslag uit van haar ontdekkingstochten. Ze schrijft evenwel ook een aantal brieven die zij niet verstuurt, waarin ze haar gevoelens neerschrijft over haar veranderde huwelijksrelatie. En waartoe zal die haar brengen? Tot een leven van opoffering wellicht, maar ook tot een leven dat zij vrijwillig en met open ogen aanvaardt. Het thema van *Salute Florence* ligt in de lijn van de thematiek van haar gehele werk: levensaanvaarding niet in de zin van een noodlot, maar in de zin van de aanvaarding van de opdracht tot zingeving.

Naast oorspronkelijk proza heeft Lidy van Eijsselsteijn ook veel proza van anderen vertaald. In het bijzonder moeten haar vertalingen van korte verhalen uit de wereldliteratuur in Gronings dialect worden vermeld, die zij gedurende een aantal jaren voor de RONO bracht.

Erkenning

Op vrijdag 16 april 1971 kreeg Lidy van Eijsselsteijn op het stadhuis in Groningen uit handen van loco-burgemeester P.G. van Delden in aanwezigheid van een groot aantal vrienden en collega-schrijvers de Hendrik de Vries-prijs uitgereikt voor het jaar 1970. Namens de jury zei L.J.J. Olivier: 'Levensaanvaarding, dat zouden wij samenvattend wel het hoofdmotief van Lidy van Eijsselsteijns dicht- en prozawerk kunnen noemen. Over de ethische waarde van dit motief hadden wij als jury niet te oordelen. Maar dat de dichteres er in geslaagd is aan dit motief op zuiver poëtische wijze gestalte te geven. Dat zij in het Groningse kultuurleven een stem is met een eigen klank, die op overtuigende wijze in beeldende taal haar diepste wezen belijdt, dat waren de overwegingen, die tot ons advies aan het gemeentebestuur hebben geleid.'

In de laatste jaren van haar leven ontstond soms nog een kort gedicht. Ze sprak het uit, schreef het niet meer op. Het was genoeg. Er was al zoveel goeds geweest.

Dit levensbericht kan naar mijn smaak niet beter worden afgesloten dan met het slotgedicht uit de bundel *Zouden wij ooit weten*, dat in vogelvlucht een leven overziet:

Zuidelijk

Wat weten wij van de trek van de vogels
van de afspraak die zij onderling maken

in een taal die geen van ons kent
 'dan en daar als de zon opgaat.
 Wie te laat een nest bouwde
 zal de jongen niet vleugelvast zien:
 laat ze achter'.

Een ogenblik wordt een plek aan de lucht verdonkerd,
 een roeren, een zwenken, dan gaat het zuidelijk.
 Zouden er zijn die zich afvragen
 maar tesamen worden ze opgenomen
 in wind en afstand.

Ieder van ons maakt de trek alleen.
 J.H. STEEGSTRA

Voornaamste geschriften

- De resonans* (poëzie). Bosch en Keuning 1932.
Ballade van Amsterdam (rijmprent). 1945.
Ballade van de kerkklok (rijmprent). 1945.
Gebied zonder grens (poëzie). Leopold 1947 (tweede druk 1948).
Tristan en Isolde (poëzie). Leopold 1948.
Kyrieleis (poëzie). Leopold 1950.
Spiraal (poëzie). Leopold 1952.
Het huis de twee Luyckskens (novelle). Opgenomen in een verhalenbundel samen met werk van Nine van der Schaaf, Anton van der Vet en Theun de Vries. Wereldbibliotheek 1958.
Paal 20 (proza). Kok 1959 (tweede druk Holmsterland 1981).
Salute Florence (roman). Leopold 1962.
Gedichten 1947-1965 (poëzie). Samengesteld ter gelegenheid van haar zestigste verjaardag door Willem Enzinck en Ben van Eijsselsteijn. Leopold 1964.
Zouden wij ooit weten (poëzie). Leopold 1974.
Gedenk dan het donker niet (poëzie). Holmsterland 1976.
Lange, lange Riege (oorspronkelijke verhalen in het Gronings). Holmsterland 1977.
Ook een grootmoeder (novelle). Holmsterland 1978.
De wolvenjoager en andere verhalen (verhalen uit de wereldliteratuur in het Gronings). Grunneger Bouk 1981.

Hendrik Houwens Post

Soerakarta 18 september 1904 - Utrecht 1 september 1986

Hendrik Post werd geboren als jongste kind van de rubberplanter Albert Egges Post en van Johanna Wilhelmina Gerardina Veerman. Zijn vader, zoon van een Gronings plattelandsarts, had de medische studie afgebroken, en was op Java in de culturess gegaan. Zijn moeder was van Euraziatische afkomst. Zeven weken na zijn geboorte werd er voor de kleine Hendrik een rekest tot naamsverdubbeling ingediend. Vanaf 13 mei 1906 mocht hij zich Hendrik Houwens Post noemen.

Voor een Europese opvoeding werd hij in 1911 door zijn vader naar Nederland gebracht. Hij kwam in de kost bij de heer Wartena, leraar oude talen aan het gymnasium te Groningen, en later rector van het gymnasium te Winschoten. Houwens Post volgde het lager onderwijs te Groningen en Winschoten, en het gymnasium te Winschoten. In de zomervacaties van 1920, 1921 en 1922 maakte hij reizen naar Frankrijk, Duitsland en Engeland. In juni 1923 slaagde hij voor zijn eindexamen. Aansluitend studeerde hij romanistiek aan de Rijksuniversiteit van Groningen. Het candidaatsexamen werd afgelegd in oktober 1926, en het doctoraalexamen in maart 1929. Iedere zomer reisde hij naar het buitenland, voornamelijk naar Frankrijk.

Van 1929 tot 1931 was Houwens Post leraar Frans aan de Rijks-HBS in Ter Apel. In die tijd begon hij aan zijn dissertatie te werken, en om haar te voltooien nam hij ontslag. Op 24 september 1932 promoveerde hij te Groningen op het proefschrift *La société des nations de l'Abbé de Saint-Pierre*. Na een tijd ambteloos in Den Haag en Parijs te hebben doorgebracht, vertrok hij begin 1934 naar Nederlands Oost-Indië. Daar vond hij een baan als leraar Frans aan de Gouvernements-HBS te Soerabaja.

Na een korte periode in Batavia reisde hij in 1936 naar Nederland terug om aan de Rijksuniversiteit van Utrecht Indisch Recht te gaan studeren. Hij had een afkeer van het leraarschap gekregen en hoopte mettertijd als ambtenaar bij het Binnenlands Bestuur in Indië aangesteld te kunnen worden. In oktober 1937 legde hij het candidaatsexamen af, en in juli 1940 behaalde hij de meesterstitel. Maar inmiddels was Nederland door de Duitsers bezet, zodat er van uitzending naar Indië geen sprake meer kon zijn. Voor zijn broodwinning was hij opnieuw op het leraarschap aangewezen. Hij vond een betrekking in Breda, waar hij tot 1956 als leraar Frans

aan het Gemeentelijk Gymnasium verbonden zou blijven.

De droge feiten uit het voorgaande kunnen aangevuld worden met mondelinge informatie van personen die hem in die tijd gekend hebben. Het zevenjarig knaapje, dat ver van zijn familie in een Gronings kostgezin was ondergebracht, werd daar door andere kostjongens intens getreiterd. Als beginnend leraar in Ter Apel had hij grote ordeproblemen. Weldra droeg hij de bijnaam 'How is it Possible'. Als Indische jongen kon hij zich moeilijk in het Groningse milieu handhaven.

Daar Houwens Post zich voor het Euraziatische bloed van zijn moeder schaamde, ging hij ertoe over zich ultra-Europees te gedragen, en ultrahoog Nederlands te spreken. Daarmee maakte hij zich onmogelijk. In de jaren vlak voor de Tweede Wereldoorlog had men te Batavia een door de toenmalige Italiaanse regering krachtig gesteunde afdeling van Dante Alighieri. Houwens Post werd er lid van, gaf er Italiaanse lessen, en regisseerde er enkele toneelstukken. Dáár kon de jonge Doctor in de Romaanse Letteren als Europees cultuurdrager schitteren. Maar na zijn terugkeer in Nederland hervatte hij in Utrecht het bestaan van hospitaabewoner. Omdat hij ongehuwd bleef en niet in staat was zelfstandig een huishouding te voeren, zou hem tot zijn dood het lot van kamerhuurder beschoren blijven.

Nadat hij in de zomervacantie van 1921 bij een antiquaar op de Hausvogteiplatz in Berlijn het boek *Metoula Sprachführer für Portugiesisch* had gekocht, was hij met de bestudering van het Portugees begonnen. Tijdens zijn rechtenstudie in Utrecht had hij vanaf 1938 aan de Universiteit van Amsterdam de Portugese colleges van de Lusitanist dr. M. de Jong gevolgd. In de zomer van 1939 had hij voor het eerst Portugal bezocht, en sindsdien wist hij zich voor de bestudering van de taal en de cultuur van dat land voorbestemd en uitverkoren. Die mening was niet op rationele maar op intuïtieve basis gegrond.

Ieder mens leidt naast zijn werkelijke leven een fantasiebestaan. In een levensbericht blijft de droomwereld meestal verzwegen, maar zodra zij het reële leven gaat beïnvloeden, behoort dat vermeld te worden. Houwens Post had genoeg Indische trekken om er een sterk magisch-mystieke instelling op na te houden, die aan enkele familielegendes een veelbetekenend reliëf verlenen.

Legende een laat zijn moeder afstammen van een Bretonse, en dus Keltische grootvader, Riesz geheten, die na de Napoleontische tijd naar Indië was gekomen, en in het koloniale leger tot generaal was opgeklommen.

Deze man zou gehuwd geweest zijn met een Chinese prinses, die als kind door toedoen van Riesz' troepen tijdens een veldtocht bij Bandjermasin op Borneo wees was geworden. Het is echter bekend dat generaal Riesz afstamde van een houtvester uit Hessen, en dat hij als militair nooit bij acties op Borneo betrokken is geweest.

Legende twee vermeldt dat Houwens Post op vierjarige leeftijd met zijn vader een kampong bij Depok op West-Java heeft bezocht, die door de afstammelingen van Portugezen bewoond zou zijn. Daar zou hij voor het eerst (Creools-)Portugees hebben gehoord, wat zo'n onuitwisbare indruk op hem maakte, dat het hem later tot de wetenschappelijke bestudering van het Portugees zou brengen. Het is echter bekend dat de zo genaamde 'Kampong Portugis' bij Depok bevolkt werd door gekerstende en Maleis sprekende Balinezen.

Legende drie vermeldt dat Houwens Post in de periode die hij van 1934 tot 1936 op Java doorbracht, de Hindoetempel Boroboedoer bij Jogjakarta heeft bezocht, waar hij in een visioen van Boeddha de opdracht kreeg zich tot *Eurosativa* te ontwikkelen, een profeet van het Europeanisme.

Legende vier vermeldt dat Houwens Post tijdens zijn eerste bezoek aan Lissabon in de zomer van 1939 tot het inzicht kwam dat hij in een vorig leven een zestiende-eeuwse Portugees moest zijn geweest. In Lissabon herkende hij de zestiende-eeuwse paleizen, hij wist er de weg, en de taal hoefde hij zich alleen maar te herinneren.

Zijn Europeanisme en zijn Lusitanisme raakten sindsdien verstrengeld, en vonden een gemeenschappelijke basis in het Keltisme. In het vóór-Christelijke Europa waren het immers de Kelten geweest die hun Druïdische cultuur over het hele continent hadden verspreid. Die oude pan-Europese Keltische cultuur, waar Houwens Post zich door de vermeende Bretonse herkomst van overgrootvader Riesz in hoge mate mee verwant voelde, had zich ook sterk in Portugal gemanifesteerd, en nog veel krachtiger in het Spaanse Galicia. In later tijden hadden de Germaanse Zwaben een diep stempel op dat gewest gedrukt. Uit Galicia stamde de familie van de zestiende-eeuwse Portugese dichter Luis Vaz de Camoës, dus evenals Houwens Post, een gegermaniseerde Kelt en aanhanger van het pan-Europese Keltisme. De verwoording van die gewaagde theorie is terug te vinden in Houwens Posts onuitgegeven geschriften *Félicien* en *Un voyage au Portugal*. Enkele citaten uit laatstgenoemde titel kunnen het racistische karakter van die leer toelichten: 'Encore aujourd'hui le Portugais est extrêmement dolichocéphale, en comparaison avec les mésocéphales et les bra-

chycéphales du continent castillan. Les Portugais s'en enorgueillissent, aussi de leur stature supérieure du corps, bien que leurs jambes soient plus courtes que celles de leurs voisins espagnols. [...] 600 ans avant Jésus-Christ les Celtes ont envahi la partie occidentale de la péninsule [Ibérique] et y en fait épanouir leur culture comparable à celle des Bretons, des Britanniques celtes, des Irlandais, des Écossais et des Gallois. C'étaient des Lusitaniens. [...] En Portugal, le fonds germanique suève explique pourquoi surtout dans le nord, en rencontre encore aujourd'hui des types purement germaniques, aux cheveux blonds et aux yeux bleus, surtout parmi les femmes, qui gardent toujours mieux les traits ataviques que les hommes, mais aussi parmi les hommes on trouve la haute stature des germaniques. [...] Les *Lusiades*: c'est une épopée nationale, la seule grande épopée européenne, à la glorification de l'Europe de la Renaissance, dans ses relations avec l'Outre-Mer, le poème héroïque des hommes aux yeux clairs en face des hommes aux yeux noirs, c'est-à-dire dans leurs rapports avec les Nègres, les Indiens du Brésil, les Hindous et les Indonésiens.'

Toen Houwens Post in de zestiende eeuw in Lissabon leefde, had hij Camoës persoonlijk ontmoet. Door hun gemeenschappelijke ethnische en filosofische basis was de gereïncarneerde twintigste-eeuwse Eurosatva kosmisch voorbestemd de exegeet en propagandist van de Portugese dichter te worden. Hij hoefde maar in zijn herinnering af te dalen om Camoës te zien en te horen. Bij het schrijven van zijn meest omvangrijke boek *Het heroïeke leven van Luís Vaz de Camoës* zou hem dat zeer te stade komen. Op p.91 leest men de volgende beschrijving van de door hem zelf aanschouwde Germaans-Keltische gestalte van zijn zestiende-eeuwse tijdgenoot: 'Nu moet men zich Camoës niet voorstellen als een geleerde die zich opsloot met zijn boeken. Hij was jong en genoot op zijn eigen jeugdige manier met vrienden en studiegenoten van het volle leven. Hoewel eerder klein dan lang van gestalte, was hij goed gebouwd. Men moet zich hem voorstellen als een slanke jongeman met brede schouders, een hoog en breed voorhoofd met blauwe ogen, vlamvend rossig-blond haar en een opkomende rossige baard, die de Portugezen in die eeuw lieten groeien. Zo werd hij ook op oudere leeftijd met een welverzorgde ringbaard afgebeeld.'

Gedurende de Tweede Wereldoorlog hield Houwens Post zich vooral bezig met de bestudering van het oeuvre van Camoës en het schrijven van diens biografie. Voor het volgen van de Portugese colleges had hij een editie van de *Lusiadas* moeten kopen, maar in de oorlogsjaren was het hem onmogelijk de tekst van Camoës' lyrische gedichten aan te schaffen. Dus

copieerde hij die in zes dikke cahiers van elk tachtig bladzijden uit een exemplaar der Hamburgse editie van 1834 van de *Obras completas*, dat hij uit de Utrechtse universiteitsbibliotheek geleend had.

Behalve met Camoës heeft Houwens Post zich in deze periode ook onledig gehouden met het vertalen van de *Profetieën* van Nostradamus, die in 1941 onder het vertalerspseudoniem W.L. Vreede in Den Haag verschenen.

In de oorlog moest Houwens Post als leraar Frans pas op de plaats maken in Breda. Hij voelde zich echter niet gelukkig in die functie. In het najaar van 1946 deed hij een poging via het Institute of International Education in New York een studiebeurs voor de Verenigde Staten te krijgen. Maar de poging mislukte, en vooralsnog moest hij zich tevreden stellen met een Portugese zomercursus in 1948 aan de Universiteit van Coimbra. Hoewel Houwens Post als Lusitanist amateur-autodidact was, verstoutte hij zich een privatdocentschap in de Portugese taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit van Utrecht aan te vragen. De Coimbraanse zomercursus was zijn voorbereiding op die functie, die hij met ingang van het studiejaar 1948-1949 in deelbetrekking begon te vervullen. Op 18 oktober 1948 hield hij in Utrecht zijn Openbare Les, uiteraard over Camoës.

In 1950 verscheen bij Van Oorschoot te Amsterdam *Het heroïeke leven van Luis Vaz de Camoëns*, een subjectief, dithyrambisch en imperialistisch werk, waarin vol bewondering gesproken wordt over Portugals verheven roeping met innig vroom gemoed Mohammedanen en Heidenen te kerstenen. In de woorden van Houwens Post koesterde Camoës de volgende opvatting over zijn taak als koloniaal soldaat (p.124-125): 'Deze vesting moest tot elke prijs voor het land behouden blijven, als eeuwigdurend symbool van wat het Christendom vermocht tegen de Islam. Daarvoor had hij zijn eigen beste bloed veil, wijl het hier een metaphysische taak en een levende nationale traditie gold. Hij tesamen met alle edellieden uit zijn natie, hadden dit als hoogste roeping: zij waren immers soldaten Gods! Bij deze gedachte zal de dichter de huivering gevoeld hebben, die de beste individuen van een koloniserende natie ondervinden, wanneer ze zich op koloniale bodem bevinden: ze voelen, dat zij een sociale en bovenzinnelijke taak hebben uit te voeren.' Door het boek verspreid kan men een weelderige verzameling van dergelijke citaten aantreffen, waarin de auteur steeds zijn persoonlijke opvattingen onder woorden brengt.

Het heeft Houwens Post zeer gespeten dat dit werk weinig reacties opriep. In de pers werd er ternauwernood aandacht aan besteed. De Gro-

ningse hispanist G.J. Geers besprak het in Vrij Nederland van 19 mei 1951. Hij was er niet geestdriftig over, en kon lang niet alle meningen van de auteur onderschrijven. Hij vond Houwens Post een slecht psycholoog en een uiterst slordig stilist. De zuinige conclusie van zijn bespreking luidde: 'Doch hij levert de materialen voor anderen die het portret willen verscherpen.'

In de naoorlogse jaren werden er aan de faculteit der letteren aan de Rijksuniversiteit van Utrecht plannen gesmeed om ter compensatie van het verlies van Nederlands Oost-Indië te komen tot de oprichting van een ook voor het bedrijfsleven interessant, op Latijns Amerika georiënteerd instituut. In 1951 werd daar het Spaans Instituut opgericht met de hoogleraar C.F.A. van Dam als directeur, en Prins Bernhard als beschermheer. Gezien het economische belang van Zuid-Amerika's grootste land, het Portugeestalige Brazilië, kon aan dat jonge instituut het onderwijs van het Portugees niet gemist worden. Nederlands beste Lusitanist, dr. M. de Jong, was voor Utrecht onbereikbaar, zodat men ertoe overging de ter plaatse reeds aanwezige privaatchoortdocent Houwens Post uit te nodigen voor het geven van Portugese colleges. Met ingang van september 1952 kreeg hij de leeropdracht voor Portugese taal- en letterkunde. De naam van het Spaans Instituut werd daarop in januari 1955 gewijzigd in Spaans, Portugees en Ibero-Amerikaans Instituut, en in 1956 werd Houwens Post in volledige aanstelling bevorderd tot bijzonder hoogleraar aan de Rijksuniversiteit van Utrecht in de Portugese taal- en de Portugese en Braziliaanse letterkunde.

Omdat er vrijwel geen Portugese leermiddelen voor Nederlanders bestonden zette Houwens Post zich in de beginjaren van zijn Utrechtse loopbaan aan het schrijven van zulk materiaal. Een idioomboekje verscheen in 1952, een bewerking van de Portugese grammatica van Van der Kemp en Van Wijk in 1953, eveneens in 1953 een lijst van vervoegde Portugese werkwoorden, en een eigen Portugees taalboekje in 1958. Daarnaast besteedde hij zijn tijd aan de voorbereiding van colleges in de Portugese en Braziliaanse letterkunde, die herhaaldelijk uitmondten in artikelen over lievelingsschrijvers als Gil Vicente, Camoës, en Machado de Assis. Houwens Post baseerde zich daarbij veelal op algemeen erkende standaardwerken van auteurs als Jacob Burckhardt, Johan Huizinga, Marcel Bataillon, Johan Brouwer en de Franse existentialisten, wier principes hij vervolgens in voortrekkersfunctie in de Portugese en Braziliaanse literatuur terugvond. De achterliggende idee was steeds dat de Portugese taal en de

Portugeestalige literaturen en culturen superieur aan alle anderen zijn, maar uit laakbare nalatigheid ten onrechte onbekend zijn gebleven. 'Ik ben allang gewend aan het misprijzen van Portugees als wereldtaal. Men toont alleen maar daarmee zijn eigen barre onwetendheid: een taal die door 100 miljoen Brazilianen en door 20 miljoen Portugezen overal op de wereld wordt gesproken met een eigen cultuur, die veel genuanceerder is dan het Spaans en de Spaanse cultuur.' (Brief 12-2-1974.) 'Het is jammer dat Portugees niet meer gelezen wordt, want dan zou men weleens tot de ontdekking komen dat deze taal en letterkunde vaak universeler zijn dan menig boek in een of andere wereldtaal.' (Brief 1-1-1978.)

Tot 1969 was de hispanist C.F.A. van Dam de directe chef van Houwens Post. De ambitieuze Van Dam stond voortdurend op hoge tenen naar De Deftigheid te reiken, zodat hij zijn instituut wagenwijd openzette voor edelen, grootindustriëlen, diplomaten en bankiers. In dat milieu viel de enigszins ontactvolle Houwens Post volmaakt uit de toon.

Omdat Houwens Post er al snel achter was gekomen dat zijn Portugese handboekje van 1958 niet aan de eisen van een universitair leerboek voldeed, begon hij in 1959 aan het schrijven van een Portugese grammatica, in de veronderstelling dat hij aan een Absoluut Standaardwerk werkte. In 1969 diende hij bij de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek een subsidie-aanvraag voor publicatiekosten in. Bij die gelegenheid gaf hij de volgende omschrijving van zijn manuscript: 'Deze grammatica werd geschreven van juli 1959 tot 1969. Tot nu toe is er nog nooit een volledige grammatica van het Portugees in enige West-Europese taal verschenen. In Nederland verschenen er slechts enige school-grammatica's, o.a. van mij zelf. Dit werk zal ongeveer 750 à 800 bladzijden in 4° omvatten. De laatste min of meer alle onderwerpen omvattende spraakkunst van Joseph Dunn dateert van 1930, is volkomen achterhaald ook wat de spelling betreft, en is bovendien uitverkocht. Deze mijn grammatica omvat ook de afwijkingen van het Braziliaans Portugees.' Op grond van een negatief rapport van een te hulp geroepen deskundige weigerde zwo echter subsidie te verlenen. Houwens Post liet daarop de tekst in het Engels vertalen, met de bedoeling de grammatica te laten verschijnen in de reeks *Janua Linguarum* bij de Haagse uitgever Mouton. In een brief van 21 februari 1973 schreef hij mij: 'De grammatica heb ik gisteren bij Mouton ingeleverd. Het is een zuiver *Descriptive Grammar of the Portuguese Language*, zonder oefeningen etc. Alle voorbeelden, meest uit de beide literaturen genomen (Braziliaans en Portugees), zijn oefeningen op zichzelf met

een zekere normatieve strekking, al is de taal weinig gestandaardiseerd, want ik geef noch regels noch uitzonderingen, alleen algemeen gangbare normen met veel noten, waarin de norm steeds weer tot nul wordt gereduceerd of bijna tot nul. Dit maakt de zaak weliswaar niet overzichtelijker, maar ik ben bezig de Index samen te stellen, die uitgebreid is, zodat men de *use* of de *no use* kan naslaan. Daarmee meen ik voldoende tegemoet te komen aan de bezwaren die een dergelijke Grammatica heeft. Men beschouwe het als een naslagwerk, als een - naar ik meen - vrij volledige radiografie van de taal, zoals die in beide landen door volk zowel als door schrijvers wordt gebezigd. Het is een monnikenwerk geweest, waaraan ik van juli 1959 tot nu toe in al mijn verloren ogenblikken bezig ben geweest. Ik draag het op aan de gehele Portugese Natie. Ik hoop nu maar dat het genoemde volk het niet afwijst.' Maar ook ditmaal werd het manuscript afgewezen. Teleurgesteld heeft Houwens Post het in acht volumes gebonden manuscript in de bibliotheek van het Spaans, Portugees en Ibero-Amerikaans Instituut in Utrecht gedeponneerd.

Bij het bereiken van de zeventig-jarige leeftijd werd Houwens Post met ingang van 1 oktober 1974 eervol ontslag verleend. Hij is zich toen intensief gaan bezig houden met het concipiëren van een Franstalige roman *Félicien van Ranelagh, européen*. Bij de bestudering van het oeuvre van de Portugese dichter Fernando Pessoa had hij het principe der heteroniemen ontdekt. Het *Novo Dicionário da Língua Portuguesa* van Aurélio Buarque de Holanda Ferreira geeft de volgende definitie van het in Nederland weinig bekende begrip heteroniem: 'Een andere, bedachte naam die een schrijver aan sommige van zijn werken geeft, waarbij hij aan de door hem gecreëerde auteur eigen literaire kwaliteiten en eigenschappen toekent die verschillen van die van de schepper.' Ook Houwens Post had een aantal heteroniemen in zichzelf ontwaard, waarvan zijn super-ego Félicien van Ranelagh de belangrijkste was. Deze persoon met zijn Keltische achternaam was evenals zijn schepper in Indië geboren. Félicien bezat alle eigenschappen die Houwens Post graag zelf had willen hebben: hij was universeel, elegant, sportief en dolichocefaal. In de roman houden de beide personages, Félicien en Houwens Post onder het pseudoniem Anatole, lange gesprekken over de toekomst van een Verenigd Europa als culturele eenheid op Keltische basis. Ook zitten er vele elementen uit Houwens Posts eigen levensgeschiedenis in verwerkt. Het werd in het Frans geschreven, want zo hoopte de auteur een groot publiek te bereiken. De onvoltooide, in vijftien dunne schoolschriften genoteerde kladversie werd onlangs in het Uni-

versiteitsmuseum te Utrecht gedeponeed.

Naast zijn werkzaamheden in Utrecht was Houwens Post van 1954 tot 1959 voorzitter van het Centro Cultural Holanda-Portugal-Brasil in Den Haag, en gaf hij van 1956 tot 1970 colleges Portugees aan de Landbouwhogeschool te Wageningen. Wegens zijn grote verdiensten voor de vereniging werd hem in april 1985 het erelidmaatschap van het Centro Cultural verleend. Bij die gelegenheid sprak Houwens Post een rede uit over *De studie van de taal en de cultuur van Portugal sedert de zeventiende eeuw in Nederland*.

Aan de Rijksuniversiteit van Utrecht heeft Houwens Post weinig bijvakstudenten, zeer weinig hoofdvakkers, en geen promovendi gehad. Wie zijn karakter verdroeg hield de studie vol, anderen verlieten hem voortijdig. Want hij kon niet luisteren, was over-enthousiast voor zijn vak, en verpletterde zijn toehoorders onder goedvolle monologen. Niet voor niets had hij in de Openbare Les van 1957 zijn onderwijsideaal aldus geformuleerd: 'Doordringt U steeds van de zeer grote schoonheid en de bijzondere oorspronkelijkheid in de gedachten en de gevoelens der literaire en andere artistieke uitingen van dit edel-begaafde Lusitaanse volk. Gij zult ruimschoots beloond worden voor alle moeite die Gij er aan geeft.'

Wie in de Nederlandse Lusitanistiek kwam bovendrijven kon rekenen op zijn steun en warme belangstelling. Als er buiten Utrecht een nieuwe universitaire voorziening voor het Portugees of Braziliaans werd opgericht, zond hij daar prompt de overdrukken van al zijn artikelen heen, en de doubletten waar zijn eigen Instituutsbibliotheek op dat moment over beschikte. Wie van student tot collega evolueerde ontving zijn onvoorwaardelijke sympathie, al was die vaak bevoogdend. Vol waardering schreef hij in de laatste brief die ik van hem ontving, van 16 mei 1986, over onze collega August Willemsen, bij diens voordracht als lid van de Maatschappij: 'Zeer terecht, want hij heeft de beide Lusitaanse letterkundes meer toegankelijk gemaakt bij het Nederlandse publiek dan wij docenten in die taal en letterkunde die 'ex cathedra' de wereld kond doen hoe belangrijk die taal en die cultuur zijn, maar als verloren stemmen in de woestijn. Maar in de woestijn klinkt het roepen toch ook goed.'

Zo was prof. dr. mr. Hendrik Houwens Post in zijn laatste levensfase tot mildheid gekomen, en kon hij ten volle aanspraak maken op het affectieve element in zijn titel. Want *bijzonder* is hij zeer zeker geweest, als hoogleraar en als mens.

Leiden, mei-juni 1987

B.N. TEENSMA

Voornaamste geschriften

- La société des nations de l'Abbé de Saint-Pierre.* Amsterdam 1932. (Dissertatie.)
La glorieuse folie de l'Abbé de Saint-Pierre. Parijs/Groningen 1933.
 Franse vertaling van *De jure praedae* van Hugo de Groot.
 Manuscript 193?. (Bibliotheek Vredespaleis Den Haag.)
Bergson, De philosophie der intuïtie. Den Haag 1940.
Montesquieu en de Westerse geest. Den Haag 1941.
L'origine germanique du mot et de l'institution de 'Hermandad' en Espagne. In *Neophilologus*, 26, 1941.
De profetieën van Nostradamus. Nederlandsche vertaling, voorafgegaan door een levensschets en een inleiding, en van aantekeningen voorzien door W.L. Vreede (pseudoniem van H. Houwens Post). Den Haag 1941 (derde druk, Amsterdam 1981).
Democratie op kwalitatieve grondslag (met H.J. Kolkman en Johanna C. Hudig). Den Haag 1945.
Luiz de Camoës, 1524-1580, dichter van Voor-Indië en de Indische Archipel. In *Het Baken, Onafhankelijk Orgaan voor Principiële Voorlichting*, 2, 1946.
Jules Michelet (1798-1874) en de Romantiek. In *Het Baken*, 2, 1946.
Het leven van den vernuftigen ridder Don Miguel de Cervantes Saavedra. Den Haag 1947.
Culturele stromingen en intellectuele invloeden der Renaissance in het werk van Luis de Camoës. Groningen/Batavia 1948. (Openbare Les.)
Het heroïeke leven van Luís Vaz de Camoës, Portugees renaissancedichter en avonturier, 1524-1580. Amsterdam 1950.
Palavras e expressões portuguesas da língua cotidiana. Portugees woorden en uitdrukkingen uit de dagelijkse spreektaal. Den Haag 1952.
D.W.A. van der Kemp en H.L.A. van Wijk, Portugees-Braziliaanse spraakkunst voor Nederlanders, met oefeningen en lectuur. Derde herziene en verkorte druk, bewerkt door H. Houwens Post. Den Haag 1952.
Hélio A. Scarabôto. Beknopte geschiedenis van de Braziliaanse letterkunde. Uit het Portugees vertaald door H. Houwens Post. Amsterdam 1952.
De etymologie van de stadsnaam Breda. In *De Oranjeboom*, 6, 1953.
Het Portugees werkwoord. Lijst van vervoegde Portugees werkwoorden. Den Haag 1953.
Het Portugees van Brazilië. Utrecht 1957. (Openbare Les.)
Brazilië, een eigen stem in de literatuur. In *Elseviers Weekblad*, 19 oktober 1957.
Gesproken Portugees. Handboekje voor de moderne Portugees omgangstaal. Den Haag 1958.
O Português do Brasil In *Revista de Portugal*, sér. A, 23, 1958.
Fernando Pessoa, een Portugees pendant van Apollinaire. In *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 15 augustus 1958.
Machado de Assis. In *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 27 september 1958.
Joaquim de Carvalho. In *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 30 mei 1959.
As relações marítimas entre Portugueses e Holandeses na Idade-Média. In *Olísipo*, 23, 1960.
A little known source of The Lusiads. Groningen 1960.
Eine wenig bekannte Quelle der 'Lusiaden'. In *Aufsätze zur Portugiesischen Kulturgeschichte*, 1, 1960.
João Huyghen van Linschoten, administrador da casa do arcebispo de Goa e espião da Holanda, 1583-1587. In *Ocidente*, 58, 1960.

A terminologia portuguesa ou aportuguesada do 'Itinerario, viagem ou navegação à Índia Oriental ou Portuguesa' de João Huyghen van Linschoten, 1563-1611. In Revista de Portugal, sér. A, 25, 1960.

W. Ph. Coolhaas, As notícias neerlandesas mais antigas dos Baixos de Pero dos Banhos e das Chagas. Vertaald door H. Houwens Post. In Studia, 5, 1960.

L'auteur brésilien Machado de Assis et le mythe de Sisyphe. In Annali dell'Instituto Universitario Orientale, sezione romanza, 2, 1961.

Meesters der Braziliaanse vertelkunst. Bijeengebracht en vertaald door H. Houwens Post. Amsterdam 1961 (tweede druk, Amsterdam 1965).

A moderna literatura neerlandesa. In CNA, Órgão de Divulgação e Cultura dos Colégios Nun'Álvares, 2, 1961.

Une source peu connue des 'Lusiades'. In Actas do IX Congresso Internacional de Linguística Românica, 1961.

De Lusitanismen in de Itinerario van Jan Huyghen van Linschoten 1563-1611. In De Nieuwe Taalgids, 55-56, 1962-1963.

Camoões et l'épopée hollandaise de J.F. Helmers de 1812. In Ocidente, 67, 1964. Item in Revista Camoniana, 2, 1965.

Mário de Sá-Carneiro, premier poète surréaliste portugais, 1890-1916. In Neophilologus, 49, 1965.

Gil Vicente's werken als overgang van het Middeleeuws drama naar het toneel der Renaissance. Voorwoord bij: *Gil Vicente, Het Helleschip, het Vagevuurschip, en het Paradijsschip, Zinnespelen.* Vertaling van H.G.F. du Puis. Den Haag 1967.

Gil Vicente proto-érasmien. In Caravelle, 9, 1967.

O ensino da língua portuguesa no estrangeiro: Universidade de Utreque. In Revista de Portugal, sér. A, 32, 1968.

Mário de Sá-Carneiro 1890-1916, precursor do Surrealismo português. In Ocidente, 74, 1968.

Un voyage au Portugal. Manuscript 1968. (Universiteitsmuseum Utrecht.)

A cronologia da composição de várias passagens de 'Os Lusíadas'. In Occidente, 83, 1972.

Cinetism in the imagery of Mário de Sá-Carneiro's modernista poetry. In Ocidente, 84, 1973.

Cornelis Frans Adolf van Dam, Amsterdam 6 maart 1899-Utrecht 25 januari 1972. In Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1972-1973. Leiden 1974.

L'idée du temps dans l'oeuvre de Marcel Proust et ses rapports avec la philosophie heideggerienne de 'Sein und Zeit'. In Bulletin de l'Association des Amis de Marcel Proust et de Combray. Parijs 1974.

Portugese grammatica. Manuscript 1974. (Bibliotheek Spaans, Portugees en Ibero-Amerikaans Instituut, RUU, signatuur P. Vib.532.)

Félicien van Ranelagh, européen. Manuscript 1974-1980. (Universiteitsmuseum Utrecht.)

As obras de Gil Vicente como elo de transição entre o drama medieval e o teatro do Renascimento. In Arquivos do Centro Cultural Português, 9, 1975.

O escritor brasileiro Machado de Assis, existencialista 'avant la lettre', 1839-1908. In Boletim Cultural da Assembleia Distrital de Lisboa, sér.3, 83, 1977.

Camoões visto através da sua obra lírica. In Leituras de Camoões, 1980.

Luis Vaz de Camoëns, victime héroïque du sort et de la destinée In Revista Camoniana, sér.2, 3, 1980.

O governo de João Maurício de Nassau como Governador-Geral do Nordeste do Brasil [...] e as influências erasmianas na sua filosofia política, vista através do ambiente cultural dos Países-Baixos na sua época. In Centro Holanda-Portugal-Brasil, extra bulletin, 1984. (Auteursnaam ontbreekt.)

La thèse de Hugo Grotius sur la liberté des mers et du commerce dans les Indes Orientales et l'argumentation opposée de Serafim de Freitas en ce qui concerne les droits des Portugais sur les mers et le commerce de l'Orient. In *Forum litterarum. Miscelânea de estudos [...] oferecida a J.J. van den Besselaar, publ. por Hans Bots e Maxim Kerkhof.* Amsterdam/Maarssen 1984.

O estudo da língua e da cultura portuguesa na Holanda. Manuscript 1984. (Archief Instituto de Cultura e Língua Portuguesa Lissabon.)

Dr. Johan Brouwer. Manuscript 1986. (Universiteitsmuseum Utrecht.)

Antonius Wilhelmus Coenraad Leonardus Koot Amsterdam 1 maart 1907 - Amsterdam 12 februari 1986

De straten en grachten van de Amsterdamse Jordaan volgen de oude verkaveling van de weilanden. Daardoor staan ze schuin op de Prinsengracht, de buitenste van de zeventiende-eeuwse grachtentrits. Wie aan het begin van zo'n straat woonde op de stompe hoek die deze met de gracht maakt kon dus met enig recht zeggen aan de Prinsengracht te wonen. Tot dezulken behoorden de haringhandelaar Antonius Franciscus Koot en zijn vrouw Wilhelmina Sophia van Dillen, die in 1907 woonden Anjeliersstraat 2. Hun zoon Ton werd op 1 maart van dat jaar echter niet geboren op het genoemde adres, maar op de Lindengracht 145, waar Wilhelmina Sophia bij een vriendin naast het Suykerhofje op bezoek was toen haar eersteling zich aankondigde. Zes jaar later kwam er nog een zusje.

Het geslacht Koot, dat zijn stamboom kent van 1548 af, handelde generaties lang in zeevis, en ook Ton was voor het zakenleven bestemd. Terwijl hij aan de hand van zijn grootvader door de stad wandelde, werd in hem echter die belangstelling gewekt die er toe leiden zou dat hij zich aan het eind van zijn leven cultuurhistorisch adviseur en auteur mocht noemen. De oude Coenraad Koot wees zijn kleinzoon met zijn wandelstok met zilveren knop de gevels aan en leerde hem de verschillende typen te onderscheiden: tuit-, trap-, hals-, klok- en lijstgevels.

Lager onderwijs kreeg Ton op de Alberdingk Thijmschool aan de Herengracht 40. Een historisch pand, waar in de Franse tijd de gouverneur-generaal Charles Lebrun, hertog van Plaisance, gezeteld had en waar later de Stadsbibliotheek ondergebracht was. Een van de onderwijzers daar was Eldert Johannes van Det, die later hoofd zou worden van het Gemeentebureau voor Beroepskeuze. Deze wakkerde bij de jonge Koot de belangstelling voor de geschiedenis en de cultuur verder aan. In die jaren was Ton ook een vechter. Hij nam enthousiast deel aan de strijd tussen Papen en Geuzen, te weten de leerlingen van de RK Jongheherenschool St. Louis aan de Keizersgracht en die van de gereformeerde Van Wijlenschool en de openbare Van der Ende- en Alberdingk Thijmscholen. Fred Thomas heeft Ton later beschreven als een 'magere, aalvlugge jongen, dien wij, Papen, eens bij het Van Brienenhof te pakken kregen, toen hij zich onvoorzichtig, te ver van zijn hoofdmacht verwijderd had. Zoo hevig

verweerde hij zich vóór hem zijn Turksche knoop afhandig kon worden gemaakt, dat de politie er aan te pas moest komen om de vechtenden te scheiden.¹

Voor zijn voortgezette opleiding ging Ton naar de Openbare Handelsschool aan het Raamplein. Daarna deed hij zijn intrede in het voorvaderlijk bedrijf. Met drie vrienden ging hij echter in de avonduren voor onderwijzer studeren. In 1929 behaalde hij zijn akte en in hetzelfde jaar kreeg hij een aanstelling als tijdelijk klasse-onderwijzer. In 1930 werd Koot als zodanig verbonden aan de Karthuizersschool aan het Karthuizersplantsoen, waar hij een jaar later in vaste dienst trad. Intussen was hij in 1930 gehuwd met een collega, de uit Venlo afkomstige Aleida Cornelia Clement. In 1933 werd hun dochter Sylvia Belia Wilhelmina geboren. Wegens de naderende opheffing van de Karthuizersschool verloor Koot in 1935 zijn betrekking, waarna hij als invaller aan diverse scholen werkzaam was, tot hij in 1937 weer een vaste aanstelling kreeg aan de Jan van Galenschool aan de Jan van Galenstraat.

Onderwijl had hij aan het Knorringa Avondlyceum zijn kennis verdiept en verbreed. Bij de organisatie van de in de zomer van 1937 in Vogelenzang gehouden Wereldjamboree der padvinders speelde Koot, die enthousiast verkenners en voortrekker was geweest, een belangrijke rol. Voor dit werk ontving hij de Jamboree-medaille. Ook trad hij op als redacteur van de Jamboree-courant.

In 1938 werd het huwelijk met Aleida Clement door echtscheiding ontbonden en in het zelfde jaar hertrouwde Koot met de uit Haarlem afkomstige Elisabeth Agatha Bouman. Uit dit huwelijk, dat tot Koots dood heeft geduurd, zijn geen kinderen geboren.

In 1939 zei Koot het onderwijs vaarwel. Hij aanvaardde een betrekking ten burele van de Amsterdamse Vereniging voor Vreemdelingenverkeer. Het volgende jaar werd hij er adjunct-directeur. Toen begon de stroom van publikaties.

Het gezin Koot woonde in het benedenhuis aan de Gibraltarstraat 69 in Amsterdam-West. Daar werd tijdens de Tweede Wereldoorlog onder de vloer geluisterd naar de Engelse zender en Radio Oranje. Als de accu leeg was ging Koot er mee om de hoek naar molen De Bloem om hem met windkracht te laten opladen.

In 1944 werd Koot als eindredacteur betrokken bij het bulletin van Vrij Nederland, VN-Nieuws. Hij kon daarbij gebruik maken van de berichten die hem van de gemeentelijke instanties bereikten. Hij had immers een

tijdelijke aanstelling als commies bij de afdeling Kunstzaken der Gemeentesecretarie. Als Gemeentelijk Inspecteur voor het Kunstbezit doorkruiste hij de binnenstad. In die functie beschikte hij over een telefoon, waardoor hij in de gelegenheid was goede vaderlanders te waarschuwen voor razzia's en vorderingen van fietsen. In 1945 nam hij ontslag uit de gemeentedienst in verband met zijn benoeming tot secretaris van het Rijksmuseum.

In de Oorlogsjaren had Koot al deel uitgemaakt van de Commissie voor Heemkunde Amsterdam (de latere Gemeentelijke Commissie voor Heemkennis) en van de Commissie voor het Jeugdwerk van het Genootschap Amstelodamum. Na de Bevrijding namen zijn activiteiten in het culturele leven snel toe in aantal en in importantie. Op 7 november 1945 hield hij op de Algemene Vergadering van de Bond Heemschut te Amsterdam een causerie over het lot van Amsterdam in oorlogstijd. Naast de geleden verwoestingen in onder andere de Jodenbuurt en de havens, noemde hij de bedreigingen van het stadsschoon die te verwachten waren in de komende periode van herstel en vernieuwing. In 1946 werd hij secretaris van de bond en redacteur van het orgaan Heemschut. De bond omvatte toen honderd instellingen en zeshonderd individuele leden. Bij Koots vertrek in 1973 zouden dat er respectievelijk driehonderd en achtduizend zijn. In 1947 werd Koot lid van het Initiatief-Comité Amsterdam (ICA).

Sinds 1948 combineerde Koot zijn werkzaamheden als algemeen secretaris van het Rijksmuseum met die van slotvoogd van het Muiderslot. Van al zijn functies is die te Muiden hem misschien het dierbaarst geweest. Hij maakte het slot tot cultureel centrum met de in 1954 door hem opnieuw opgerichte Muiderkring en het was aan zijn inspanning te danken dat het werd uitverkoren als plaats van uitreiking van de P.C. Hooftprijs. Gedurende zijn voogdij veranderden slot en omgeving en werd de oude staat zoveel mogelijk in ere hersteld. Bovendien legde Koot op het slot een archief aan met kopieën van stukken uit openbare archiefbewaarplaatsen, die hem mede de stof leverden voor zijn grotere en kleinere publicaties over het mysterie van Muiden. Tenslotte beschreef hij de meer dan duizend museale voorwerpen die zich in het Muiderslot bevinden. Dit alles vond in de gemeente Muiden zoveel waardering dat bij zijn afscheid in 1972 de op Koots aandringen aangelegde weg waarover men, ter ontlasting van de langs de Vecht gelegen Herengracht, na een bezoek aan het slot naar Muiden terug keert, Ton Kootsingel werd genoemd.

In 1951 werd Koot lid van de Gemeentelijke Commissie voor de Straatnamen en in 1955 van het bestuur van de Stichting tot Bevordering van de Belangen van het Rijksmuseum. In 1956 was hij voorzitter van het Initiatief-comité Amsterdam. Als zodanig bracht hij bij de herdenking van Rembrandts driehonderdvijftigste geboortedag de Nachtwacht op straat. Dat was een groot succes. Na afloop gingen de kostuums naar het Limburgse Berg en Terblijt, waar sinds 1963 het Nachtwachtsgilde elk jaar op Hemelvaartsdag de vogel schiet. Van 1958 tot 1960 was Koot penningmeester van de Anne Frank Stichting. In 1959 werd hij voorzitter van de Stichting Vrienden van het Muiderslot. Voorts was hij onder meer bestuurslid van de Vereniging Hendrick de Keyser en de Stichting Diogenes en lid van de Raad van Advies voor de Wereldomroep.

In 1960 verhuisde het echtpaar Koot naar de Stadionweg 148. Zuid-Afrika kreeg nu ook zijn belangstelling, vooral in verband met Jan van Riebeeck en diens geboortehuis in Culemborg. In 1964 ontving Koot een uitnodiging om in het kader van het Cultureel Accoord drie maanden naar Zuid-Afrika te komen om lezingen te houden. Hij legde er onder meer contact met de Stigting Simon van der Stel en haar directeur dr. W. Punt. In juni 1968 schreef Koot in het orgaan van de Bond Heemschut een groot artikel over Culemborg en Jan van Riebeeck, en drie jaar later kon hij melden dat de restauratie van diens huis voltooid was. Daarbij constateerde hij dat zelden een restauratie zoveel politieke stof had doen opwaaien en dat het ontstellend was hoeveel onjuistheden en halve waarheden erover waren gepubliceerd om er een stempel van 'apartheidsbeleid' op te drukken. Dit onbegrip heeft evenwel aangehouden. Als museum fungeert het Van Riebeeckhuis nauwelijks meer. Het is nu zetel van het streekarchief Tiel-Buren-Culemborg.

De door Allert de Lange uitgegeven Heemschutserie werd in 1954 afgesloten met deel 74 over Batavia. In 1968 begon bij Van Dishoeck de Fibula-Heemschutreeks te verschijnen, die in 1972 stopte bij nummer 11. Voor de meeste delen is Koot als redacteur opgetreden. In die periode heb ik hem in het Korenmetershuis van nabij leren kennen.

Per 1 januari 1970 werd Koot ontheven van zijn taak als algemeen secretaris van het Rijksmuseum. De toenmalige minister van CRM, dr. Marga Klompé, benoemde hem tot adviseur, toegevoegd aan het directoraat-generaal voor culturele zaken van haar ministerie. Als zodanig heeft Koot zich vooral bezig gehouden met de voorbereiding van de inrichting van het paleis Het Loo te Apeldoorn tot Oranjemuseum. In aansluiting daarop

nam hij twee jaar lang het directeurschap waar van het Rijksmuseum Paleis Het Loo.

In 1971 werd herdacht dat Koot gedurende vijftientig jaar de dubbelfunctie van secretaris en redacteur bij Heemschut vervuld had. In het blad werd de 'ware strijder voor het goede doel' gehuldigd door de oudvoorzitter mr. S.P. baron Bentinck en door het bestuurslid A.G.M. Boost.² Eerstgenoemde merkte daarbij op, dat Koot zich nooit en te nimmer door onbegrip en tegenwerking uit het veld had laten slaan en in weer en tegenweer trouw was gebleven aan zijn idealen. Maar de heer Bentinck kon zich voorstellen dat er wel eens perioden geweest waren waarin Koot gedacht had 'nu ze kunnen het me doen, laten ze nu maar eens een andere secretaris zoeken.' Zou de oud-voorzitter voorvoeld hebben dat er veranderingen op til waren? De aflevering van oktober 1972 was de laatste met Koots naam in de kop. In december werd hij door J.E. van der Wielen opgevolgd als eindredacteur. Secretaris van Heemschut was Koot toen al niet meer. Niet geheel zonder moeite aanvaardde Koot het ere- lidmaatschap van Heemschut. Ook van Natuur- en Stedschoon in België werd hij ere-lid.

In 1976 nam Ton Koot zijn laatste belangrijke functie op zich. Hij werd voorzitter van de Stichting West-Indisch Huis. In het gerestaureerde pand op de Herenmarkt werden bejaardenwoningen, de Volksuniversiteit en de trouwzalen van de gemeente ondergebracht.

De laatste jaren kon men in het Nieuws van de Dag iedere zaterdag een historische bijdrage van Ton Koot lezen. Hij bleef actief. De laatste keer dat ik hem sprak was op 12 september 1985, bij gelegenheid van de overdracht van het door de Stichting Amsterdam Versierd gerestaureerde tochtportaal in de Oude Kerk. Hij betoonde zich ingenomen met dit nieuwe initiatief en was blij dat er weer eens iets gebeurde in de strijd tegen verval en verloedering. Het zich in de praktijk bezig houden met monumenten lag hem altijd beter dan het langdurig praten erover.

Op 12 februari 1986 bracht Ton Koot 's middags enige post naar de brievenbus op het Minervaplein, vlak bij zijn woning. Bij zijn terugkeer voelde hij zich niet goed. Enkele ogenblikken later was hij aan een maagbloeding overleden. Op 17 februari werd hij op zijn uitdrukkelijk verzoek in de familiekring gecremeerd.

Precies een jaar later is op de binnenplaats van het West-Indisch Huis door de commissaris der Koningin in de provincie Noord-Holland, R.J. de Wit, in aanwezigheid van mevrouw Koot en vele genodigden te zijner ere

een bronzen gedenkplaat onthuld. Daarop is zijn door Geurt Brinkgreve vervaardigd profielportret aangebracht met de tekst 'Ton Koot 1907-1986. Onvermoeid strijder voor de schoonheid van stad en land. Voorzitter van de Stichting Het West-Indisch Huis die in de jaren 1977-'81 dit gebouw herstelde.' Op de bijeenkomst in de Compagnieszaal die aan deze onthulling voorafging heeft mr. G.W. van Herwaarden, oud-hoofd van de afdeling Monumenten van het ministerie van WVC, gewezen op het vele dat Koot op het gebied van monumentenzorg bereikt heeft, als individu zowel als in de vermomming van Heemschutbestuurder.

Ton Koot was onder meer officier in de volgende orden: Oranje-Nassau; Kroonorde van België; Académie Française; Poolster van Zweden; St. Olav van Noorwegen, en drager van het Verzetsherdenkingskruis 1940-1945. In 1975 werd hem de Monumentenpenning uitgereikt en ontving hij de Visser Neerlandiaprijs voor zijn vastberaden strijd tegen de aantasting van land- en stedschoon.

J.H. VAN DEN HOEK OSTENDE

Noten

* Ik dank mevrouw E.A. Koot-Bouman voor de mij verstrekte gegevens. Voorts raadpleegde ik Koots persoonskaarten, berustende in de archieven van de secretarieafdelingen Onderwijs en Pensioenbureau op het Amsterdams Gemeentearchief, alsmede de persdocumentatie in de bibliotheek aldaar. Ook nam ik een aantal jaargangen door van het blad Heemschut.

Voornaamste geschriften

En nu... Nederland in!. Als zwerftoerist door eigen land. Amsterdam 1940.

En nu... Amsterdam in!. Zwerftochten in en rondom Amsterdam. Amsterdam 1941 (zevende druk 1975; ook verschenen in Engels).

Klockmuzyck t'Amsterdam. Heemkennisserie deel II. Amsterdam 1942.

En nu... rondom Amsterdam! Toeristische verkenningen. Amsterdam 1944.

In de S. Antonieswaag. Gids Amsterdamsch Historisch Museum. Amsterdam 1944.

De geschiedenis van het VN-Nieuws, verhaald door zijn redacteur. Amsterdam 1945. (Typeschrift.)

Het Stadhuis door Jacob van Campen, Een historisch overzicht. Amsterdam 1946.

Poorters van Amsterdam. Amsterdam 1947.

Rembrandts Nachtwacht in nieuwe luister. Amsterdam 1947.

Rembrandt's night watch, its history and adventures. Amsterdam 1947.

Amsterdam as it is, Zoo is Amsterdam, Vues d'Amsterdam. Amsterdam 1948.

Het Muiderslot. Amsterdam/Antwerpen 1954 (zesde druk 1970).

Quo Vadis Amsterdam? In *Alarm in Amsterdam of het lot der oude binnensteden*, Onder redactie van G. Brinkgreve. Amsterdam/Brussel 1956.

150 jaar Rijksmuseum, 1808-1958. Amsterdam 1958.

Strijd om schoonheid, 50 jaar Heemschut, Samengesteld onder redactie van Ton Koot. Amsterdam 1961. (Met bijdragen van zijn hand over *Vijftig jaar Heemschut en Verloren strijd*.) *Dat was te Muden. Te Muden hadde de Grave staende een huys, Geschiedenis van het Muiderslot*. Wormerveer 1966.

Amsterdam. Met foto's van Frits J. Rotgans. München/Hannover 1967. (Ook verschenen in Duits, Engels en Frans.)

Amsterdamse poortjes 1480-1880. Met tekeningen van W.G. Hofker. Amsterdam 1967.

Rembrandt's night watch, A fascinating story. Amsterdam 1969.

Waarom Heemschut? AO-boekje 1372. Amsterdam 1971.

Langs de Amsterdamse grachten. Met tekeningen van W.G. Hofker. 's-Gravenhage 1973.

Help, ze verpesten ons land. Naarden 1973.

Amsterdam in wintertooi. Baarn 1975.

De glorie van Amsterdam, Samengesteld onder redactie van Ton Koot. Amsterdam/Brussel 1975. (Met bijdrage van zijn hand over *De grachtenhuizen, hun bouwers en hun bewoners*.) *Het mysterie van Muiden, Het Muiderslot, Een monografische beschouwing over een tijdperk van zeven eeuwen, gewijd aan Nederlands roemruchtste kasteel*. Met tekeningen van W.G. Hofker. 's-Gravenhage 1977.

Amsterdam, wat een stad! Met tekeningen van W.G. Hofker. 's-Gravenhage 1981.

Het West-Indisch Huis. Amsterdam 1981. (Met Geurt Brinkgreve.)

Voorts heeft hij artikelen gepubliceerd in het orgaan van de Bond Heemschut, waarvan hij van 1946 tot 1972 redacteur was, in de maandbladen *Amstelodamum* en *Ons Amsterdam* en in het *Nieuws van de Dag*.

Eindnoten:

1 Fred Thomas, *Stad van mijn hart, Een liefdesverklaring aan Amsterdam*, Amsterdam 1946, p.29-30.

2 Heemschut, 1971, p.150-151.

Johannes Linthorst Homan

Assen 27 februari 1903 - Rome 6 november 1986

Voor veel Europeanen heeft de Tweede Wereldoorlog een breuk in hun levensloop veroorzaakt. Een voorbeeld hiervan in Nederland is dr. J. Linthorst. Zijn loopbaan als bestuurder kreeg door zijn optreden als lid van het Driemanschap van de Nederlandse Unie een abrupt einde. Na de oorlog vond hij zijn levensvervulling in de promotie van de Europese eenwording en integratie.

Geboren als oudste zoon van mr. T.J. Linthorst Homan, uit een Drents regentengeslacht, groeide hij onbezorgd op temidden van de noordelijke provinciale elite. Na het Asser lyceum ging hij in weerwil van de familietraditie in Leiden rechten studeren. Linthorst Homan moet een levenslustige jongeman zijn geweest, want zijn vader vermaande hem bij zijn vertrek naar Leiden niet in zeven sloten tegelijk te lopen. Actieve deelname aan het studentenleven belette niet dat zijn belangstelling voor wetenschappelijk onderzoek werd gewekt. Na het behalen van zijn doktoraalexamen in 1926 vestigde Linthorst Homan zich weliswaar als advocaat en procureur te Assen, maar intussen werkte hij aan een dissertatie over *Het ontstaan van de gemeenten in Drenthe*, waarop hij in 1934 bij prof. mr. E.M. Meyers promoveerde. Twee jaar tevoren had hij zijn belangstelling voor de rechtsgeschiedenis gedemonstreerd in *Drenthe's rechtsgroei*. In de jaren daarna publiceerde hij nog over het plaatselijk bestuur in Groningen in de Bataafse en Franse tijd, over de bestuurlijke ontwikkeling van Vledder en over Havelte.

Linthorst Homans ambitie lag echter niet in de wetenschap. Vanaf 1926 ontpopte hij zich als bestuurder, met name in verenigingen en belangenorganisaties. In 1932 werd hij burgemeester van Vledder, een plattelandsgemeente waar de Maatschappij van Weldadigheid uitgestrekte bezittingen had. Om een natuurlijk tegenwicht tegen de directie van deze invloedrijke onderneming te vormen moest een burgemeester over takt en overwicht beschikken. Linthorst Homan beantwoordde in ruime mate aan de verwachtingen en verwierf hiermee crediet, dat bijdroeg tot zijn benoeming tot Commissaris van de Koningin in Groningen in juni 1937.

Als burgemeester, maar vooral als Commissaris ontwikkelde Linthorst Homan een eigen bestuurstijl. Hij was diep onder de indruk geraakt van de gevolgen van de crisis en interpreteerde uitblijven van een doelmatige

crisisbestrijding als een falen van de parlementaire democratie in het verzuilde Nederland. Hij spande zich in samenwerkingsverbanden tot stand te brengen, die de organisatorische en maatschappelijke scheidingslijnen door sneden. Dit bevorderen van gemeenschapszin en van vernieuwing van het maatschappelijk bestel mocht men in zijn ogen niet aan de bestaande politieke en maatschappelijke organisaties overlaten. Zelf probeerde hij impulsen te geven. Zijn initiatief in 1938 tot de Groninger Dag, een bijeenkomst van vertegenwoordigers van de landbouw, nijverheid en handel, overheid, waterschappen en wetenschap op provinciaal niveau, sloeg aan en vond in volgende jaren herhaling. Nieuwe samenwerkingsvormen op provinciaal niveau probeerde hij verder uit te bouwen door middel van de oprichting van de Groninger Maatschappij. De oorlogsdreiging en na augustus 1939 de mobilisatie richtten de aandacht van Linthorst Homan ook op de noodzaak tot een betere defensie, want daadwerkelijke verhoging van de veiligheid was zijns inziens een complement van de bestrijding van de economische crisis. Inzet van zijn streven was de burgers te motiveren.

De Duitse inval op 10 mei 1940 en de bijna gelijktijdige bezetting van de provincie Groningen tastten Homans overtuiging van de noodzaak tot bestrijding van de 'kleine crisis' niet aan. Was hij aanvankelijk verrast door het correcte gedrag van de Duitse militaire autoriteiten, na de invoering van een burgerlijk bestuur werd het hem spoedig duidelijk, dat een dialoog met de bezetter over het bestuur op basis van het Landoorlogreglement uitgesloten was. Op 2 september 1940 vroeg hij ontslag als Commissaris, maar dat werd hem geweigerd. Omdat hij echter nagenoeg al zijn tijd besteedde aan de Nederlandse Unie, had hij vanaf de zomer weinig bemoeienis meer met het bestuur van de provincie.

Linthorst Homans grootste zorg was, dat de bevolking de psychologische schok van de bezetting niet te boven zou komen en zou berusten in de bezetting en ontvankelijk zou worden voor de vreemde ideologie. In zijn ogen kon een dergelijk afglijden alleen voorkomen worden door morele en zakelijke leiding. In Groningen probeerde hij door het organiseren van bijeenkomsten, cursussen en werkweken zijn streven naar een 'frisse nieuwe, inwendige verjonging en versterking van ons volksleven' vorm te geven. Pogingen om Nederlandse autoriteiten in Den Haag tot soortgelijke initiatieven op nationaal niveau te bewegen faalden. Nadat ook pogingen om samen met de leiders van de politieke partijen tot een nationale actie te komen waren mislukt, richtte hij samen met prof. dr. J. de Quay en

mr. L. Einthoven de Nederlandse Unie op. Dit Driemanschap gaf op 24 juli een proclamatie aan het Nederlandse volk en riep het op zich op dit dramatisch ogenblik in de Nederlandse geschiedenis te verenigen 'tot doelbewuste arbeid voor het behoud en de versterking van vaderland en volksgemeenschap en tot voorbereiding van de voorwaarden en de wegen van hun bestaan en welzijn in de toekomst.' Linthorst Homan had binnen het driemanschap zeer uitgesproken opvattingen over de bestrijding van het defaitisme. Propagering van de vernieuwingsgedachte en het aanprijzen van de 'nieuwe tijd' waren zijns inziens ook tijdens de Duitse bezetting nodig, hoewel een publieke discussie over de vormgeving van de vernieuwing uitgesloten was. In zijn op 1 juli verschenen pamflet *Aanpakken!* had hij al een opmaat voor de discussie gegeven. Linthorst Homan streefde niet naar een politieke eenheidsbeweging, maar naar doorbreking van de verzuilde maatschappelijke structuur, van de 'hokjesgeest' die in zijn ogen verlamdend werkte op de bundeling van de volkskracht - een voorwaarde om met succes de grote maatschappelijke en economische problemen aan te pakken.

Zonder de geschiedenis van de Nederlandse Unie in haar kortstondige bloei en overdadige expressie van nationaal bewustzijn te schetsen, kan gesteld worden dat Linthorst Homan in zijn streven naar realisering van zijn doeleinden belangrijke fouten heeft gemaakt. Hij onderschatte het incasseringsvermogen van de bevolking. Angst voor de instelling van een NSB-bewind maakte hem eind 1940 ontvankelijk voor voorstellen tot formele contacten met de NSB en het Nationaal Front in een raad van advies. Hij ging ervan uit, dat de Unie in een dergelijke constellatie voldoende haar eigen gezicht kon behouden. Hij was bereid veel concessies te doen om een onverdachte organisatie als de Unie te laten voortbestaan en hij begaf zich steeds meer, waarschijnlijk onbewust, op een hellend vlak. Een crisis tussen Einthoven en Linthorst Homan leidde in december 1940 tot het, later niet uitgevoerde, besluit, dat De Quay en Einthoven uit de Unie zouden treden. De Duitse autoriteiten zagen in deze ontwikkeling een gereede mogelijkheid de Unie onder Linthorst Homan volgens het nationaal-socialistische leidersbeginsel te organiseren. Het gedrag van Homan in zijn bijna wekelijkse contacten met Generalkommissar F. Schmidt kan hebben bijgedragen tot deze Duitse taxatiefout.

Linthorst Homans handelen als lid van het Driemanschap was enerzijds het gevolg van zijn politieke naïviteit en anderzijds van eigen defaitisme. Zijn innerlijke overtuiging, dat de politieke en maatschappelijke ver-

nieuwing tijdens de bezetting voorbereid kon en moest worden, zodat bij de vrede een krachtige regering met schoon schip op een nieuwe grondslag zou kunnen beginnen, maakte hem blind voor de mogelijkheid dat anderen zijn ideeën over vernieuwing zouden associëren met de nationaal-socialistische leuzen over de nieuwe tijd en de nieuwe orde. Evenmin was Linthorst Homan zich ervan bewust, dat ook hijzelf aangetast was door het in vele kringen heersende defaitisme. Dat hij nog in februari 1941 een compromisvrede tussen Duitsland en Engeland de enige uitweg uit de oorlog noemde, was daarvan een onmiskenbare uiting. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij de roep kreeg deutschvriendlich te zijn. Het was vooral Homans gedrag, dat hem tot de meest omstreden persoon van het Driemanschap maakte, niet zijn innerlijke overtuiging. Zijn vastbeslotenheid de Unie na januari 1941 te laten voortwerken als Nederlands concentratiepunt tegen de bezetter en de NSB was daarvan een bewijs.

Op 13 juli 1942, zeven maanden na de opheffing van de Nederlandse Unie, werd Linthorst Homan gearresteerd en overgebracht naar Haaren, om later met andere gijzelaars te worden ondergebracht in St. Michielsgestel. Na zijn vrijlating in april 1944 bleef hij tot augustus in Brabant. Toen zijn pogingen om naar Engeland te gaan op niets waren uitgelopen, keerde hij terug naar Groningen. Hij nam deel aan het verzet en met de vroegere Gedeputeerden bereidde hij de terugkeer van het provinciaal bestuur bij de bevrijding voor. Zover kwam het echter niet. Op de dag van de bevrijding van de stad Groningen vernam hij, dat hij niet in zijn functie werd hersteld. Strijdvaardig als voorheen en gekrenkt over deze in zijn ogen onrechtvaardige behandeling zette hij zich met steun van het college van Gedeputeerden in voor herziening van dit besluit. In mei 1945 adviseerde een commissie onder voorzitterschap van oud-minister H. van Boeyen Linthorst Homan eervol ontslag te laten vragen, omdat terugkeer als Commissaris der Koningin vanwege enkele gedragingen ongewenst was. De zuiveringscommissie-Scholten kwam in december 1945 tot eenzelfde conclusie. Het zou nog tot oktober 1947 duren voordat aan Linthorst Homan eervol ontslag met dankzegging werd verleend. Was dit ontslag voor hem al grievend, pijnlijker nog trof het hem, dat in de discussie over het Driemanschap hij ook de zondebok dreigde te worden. De commissie-Fockema Andreae ontzenuwde weliswaar beschuldigingen tegen het Driemanschap, maar liet zich over bepaalde daden van Linthorst Homan toch kritisch uit. Homan erkende, dat hij fouten had gemaakt, maar hij ervoer het als ongelijke behandeling, dat hij ambteloos bleef, terwijl De

Quay en Eindhoven op hoge posten waren benoemd.

Deze gang van zaken trok een grote wissel op Homans incasservermogen. Maar breken deed dit alles hem niet. Zijn geestdrift voor de in zijn ogen goede zaak bleef overeind en gaandeweg bekleedde hij een groeiend aantal maatschappelijke functies. Sommige ervan sloten aan bij zijn vroegere betrokkenheid bij de agrarische wereld. Andere hingen samen met zijn betrokkenheid bij de beweging voor Europese eenwording, waarvoor H. Brugmans hem gewonnen had. Mentaal was voor Linthorst Homan de stap van het regionalisme en de nationale vernieuwing naar de Europese eenwording niet groot. Doorbreking van scheidingslijnen, nu echter nationale in plaats van maatschappelijke, was opnieuw de inzet. De wederopbouw van Europa dreigde te verstikken in een herlevend nationalisme. Aanvankelijk was Linthorst Homan voorstander van eenwording via de sectorale weg, hoewel hij overtuigd was van de noodzaak tot vorming van een politieke federatie als ideaal. Tot juni 1952 leverde hij een bijdrage aan de gedachtenvorming over Europese integratie als lid van de Europese Beweging en als voorzitter van de Federatie van Coöperatieve Nederlandse Zuivelbonden en van de International Federation of Agricultural Producers. Zijn benoeming tot Directeur Integratie van het directoraat-generaal voor Buitenlandse Economische Betrekkingen van het ministerie van Economische Zaken in 1952 gaf hem invloed op het Nederlandse integratiebeleid. Zijn denkbeelden over de Europese integratie waren sinds 1948 geëvolueerd van een sectorale benadering naar een aanpak over de gehele linie door de vorming van een gemeenschappelijke markt. Economische integratie was in zijn visie een wezenlijke bouwsteen voor de politieke integratie, die in een Europese federatie zijn voltooiing zou vinden. Medio 1952 kwam het proces van politieke integratie in een stroomversnelling. De ondertekening van het verdrag tot oprichting van de Europese Defensiegemeenschap (EDG) leidde tot de bijeenroeping van een Assemblee ad hoc, die een ontwerp voor een Europese Politieke Gemeenschap opstelde. Linthorst Homan was betrokken bij de formulering van het Nederlandse complement op het politieke eenwordingsplan, namelijk het plan Beyen tot gefaseerde oprichting van een gemeenschappelijke markt. Samen met E.H. van der Beugel en H.F. Eschauzier bezocht hij in februari-maart 1953 de hoofdsteden van de EGKS-landen om het plan toe te lichten en ingang te doen vinden. In de fase van de invlechting van het plan Beyen in het EPG-ontwerp was hij leider van de Nederlandse economische delegatie. Hij betreurde het dat de regeringen in 1954 het project lieten stagne-

ren vanwege de toenemende oppositie tegen supranationale integratie. De afwijzing van de EDG door Frankrijk in augustus 1954 was in zijn ogen het gevolg van dit gebrek aan politieke moed. Hoewel hij niet overtuigd was van de opportuniteit van Beyens keuze voor zuiver economische integratie als enige mogelijkheid om de supranationale samenwerking in West-Europa een nieuwe impuls te geven, werkte hij in 1955 als tweede man van de Nederlandse delegatie intensief mee aan de uitwerking van de 'waslijst' van de conferentie van Messina tot het rapport van Spaak. Bij de uitwerking van dit rapport voor de verdragen van Rome tot oprichting van de Europese Economische Gemeenschap en Euratom was hij hoofd van de delegatie. Zijn aandacht voor de interne cohesie en coördinatie droeg bij tot daadwerkelijke invloed in de formulering van de ontwerp-verdragen en tot positieve besluitvorming in Den Haag. In de kritieke eindfase van de onderhandelingen tussen de regeringsleiders overtuigde hij dr. W. Drees op slag van het mislukken van de onderhandelingen en van de gepastheid van een Nederlandse concessie inzake de betrekkingen met de overzeese gebiedsdelen.

Na zes jaar zeer hard werken in opdracht van de regering kwam in januari 1958 de benoeming tot eerste Nederlandse permanente vertegenwoordiger bij EEG en Euratom niet als een verrassing. Linthorst Homan spande zich in het geesteskind aan wiens materialisering hij had bijgedragen een faire start te geven. In 1962 volgde zijn benoeming tot lid van de Hoge Autoriteit van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal. Nadat de EGKS in 1967 was opgegaan in de EEG nam hij in 1968 de functie van vertegenwoordiger van de EEG bij de Britse regering op zich. In deze hoedanigheid sloot hij in augustus 1971 zijn tweede loopbaan als onderhandelaar en diplomaat af. Aan de onderhandelingen over de Britse toetreding tot de EEG in 1970-1971 nam hij nauwelijks deel. Toch liet hij zich ook in dit opzicht niet onbetuigd. Als public relations officer van het supranationale continentale West-Europa in het insulaire Verenigde Koninkrijk had hij zijn handen vol aan de bewerking van de Britse mentaliteit.

Linthorst Homan trok zich terug in Rome, maar van een otium cum dignitate was nog geen sprake. In volle omvang werd hij geconfronteerd met zijn rol in het Driemanschap van de Nederlandse Unie zoals L. de Jong die presenteerde in de delen vier en vijf van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Samen met De Quay en Einthoven bewandelde hij verschillende wegen om De Jong tot een andere presentatie

te brengen. Toen deze pogingen faalden, maakte hij met gedecideerde terughoudendheid de balans op van zijn eigen verleden in 'Wat zijt ghij voor een vent'.

A.E. KERSTEN

Voornaamste geschriften

Drenthe's rechtsgroei. Een beknopt overzicht van de geschiedenis van het recht in Drenthe. Assen 1932.

Het ontstaan van de gemeenten in Drenthe. Haarlem 1934.

Van kerspel tot gemeente. Schets van de Drentsche gemeente Vledder en haar landbouwleven. Assen 1938.

Het plaatselijk bestuur in de provincie Groningen van 1795 tot 1814, in Gemeentebestuur, december 1938, p. 1-42.

Enige beschouwingen over de waarde van het provinciaal besef in de noordelijke provinciën, in Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1938-1939, Leiden 1940, p. 13-31.

Iets over de marke Havelte, in Nieuwe Drentsche Volksalmanak, 58, 1940, p.39-58.

Aanpakken! Een hartekreet van een jongen Nederlander. Haarlem 1940.

In vaderlandschen zin. Een antwoord op veel critiek. Haarlem 1940.

Tijdskennering. Herinnering aan vernieuwingswerk vóór en na 10 Mei 1940. Amsterdam/Brussel/Londen/New York 1946. (Zeer beperkte eigen editie.)

Europa in de wereldlandbouw, in Het Landbouwkundig Tijdschrift, 63, 1951, p.360-370.

Europese integratie. De spanning tussen economische en politieke factoren. 's-Gravenhage 1955.

Euromarkt en bedrijfsleven. 's-Gravenhage 1957.

Sociaal-psychologische vraagstukken bij de Europese integratie. Eindhoven 1968.

'Wat zijt ghij voor een vent'. Levensherinneringen. Assen 1974.

Anton Reichling

Nijmegen 9 juli 1898 - Amsterdam 25 mei 1986

Mijn eerste kennismaking met Anton Reichling vond plaats in het St. Ignatius-college te Amsterdam in de zomer van 1946, toen ik - na de Indische kampjaren voor de eerste keer weer in Nederland terug - op advies van H.J. Pos Reichlings hulp inriep om mij op de hoogte te brengen van wat er de laatste jaren aan taalwetenschap verschenen was. De tweede keer dat Reichling mij ontving was in 1949, na mijn definitieve terugkeer naar Nederland. Hij woonde toen al aan de Amsteldijk in de flat waar ik later nog zo vaak zou komen, en waar hij, samen met Angèle Zufang, met wie hij in maart 1949 getrouwd was, tot het einde van zijn leven zou blijven wonen.

In de periode tussen deze beide ontmoetingen heeft Reichlings leven een wending genomen van beslissende aard, die voor het begrijpen van zijn latere leven en werken voortdurend in het oog moet worden gehouden.

De geestelijke ontplooiing van Reichling was aanvankelijk evenmin gekenmerkt door rechtlijnigheid. Zoals vroeger wel meer voorkwam in het middenstandsmilieu waartoe zijn ouders behoorden, ging hij na de lagere school naar de Mulo, om daarna pas de hogere klassen van de Handelsschool van het Canisius-college te Nijmegen te gaan volgen, als voorbereiding voor de Rotterdamse Handelshogeschool, waar hij in 1916 als student werd ingeschreven. Het voornemen om later in de handel te gaan dat men uit deze keuze mag afleiden, werd echter spoedig opgegeven.

Na één jaar Rotterdam, gevolgd door enige maanden militaire dienst - het was nog oorlogstijd - trad Reichling na enige voorbereidende studie in de klassieke talen, in september 1918 toe tot de orde der Jezuïeten in Mariëndaal te Grave bij Nijmegen. Na zijn noviciaat en junioraat studeerde hij filosofie te Oudenbosch van 1921 tot 1924. Het jaar daarop begon hij te Utrecht aan een universitaire studie Nederlandse letteren.

Al vroeg was Reichling begonnen met schrijven en publiceren. Eerst kleine bijdragen in de Nijmeegse locale pers, onder andere over economische vraagstukken waarmee hij door zijn Rotterdamse studie in aanraking was gekomen, maar ook over Tennyson. Later artikelen van religieuze aard voor het katholieke tijdschrift *Studiën*. Daarnaast schreef hij in ditzelfde tijdschrift over literaire onderwerpen, vooral over poëzie. Van het-

geen hij publiceerde in deze periode is zonder twijfel het belangrijkste de serie korte opstellen in *Studiën over Boutens*. In 1925 werden deze gebundeld onder de titel *Het Platonisch denken bij P.C. Boutens*. Daarnaast verdient vermelding *Over den grondslag van literaire critiek en literaire wetenschappen*, een uitvoerig artikel waarin de schrijver blijk gaf goed bekend te zijn met recente studies over poëzie.

Een bijzondere taalkundige belangstelling kan uit deze artikelen en boekaankondigingen nog niet worden afgeleid. Niettemin staat het vast dat de periode van tien jaren universitaire studie, die bekroond werd door de dissertatie waarmee hij in 1935 bij De Vooy cum laude de doctorstitel verwierf, jaren zijn geweest van intens studeren, van zeer veel lezen en verwerken op een uitgebreid terrein van wetenschap. Zijn theologische opleiding, die hij in 1938 afsloot, na in september 1937 in Maastricht tot priester te zijn gewijd, had hem bovendien in nauwe aanraking gebracht met veel filosofische en psychologische vakliteratuur.

In 1933 was Reichling begonnen met het publiceren op taalkundig gebied. Dat was betrekkelijk laat, want hij was inmiddels vijfendertig jaar oud. Het valt op hoezeer zijn stijl van schrijven zich gewijzigd had. Terwijl zijn stukken in *Studiën* vaak niet van retoriek zijn vrij te pleiten, begon hij nu te schrijven in een meer zakelijk-wetenschappelijke stijl, waarin weinig ruimte gelaten werd aan affect en emotie. Zijn linguïstische eersteling is een analyse van Overdieps syntactisch-stilistische methode naar aanleiding van het verschijnen in 1932 van het *Eerste stuk* van diens Zeventiende-eeuwse syntaxis. Aan het *Derde stuk* zou hij in 1937 nog een korte beschouwing wijden. Reichling toonde grote waardering voor Overdieps werk, al constateerde hij gebrek aan inzicht in 'de eigenwettelijkheid van het woord en de gevolgen daarvan op de structuur van woordgroep en zin.' Na een beschouwing over grammatica en didactiek naar aanleiding van Langevelds dissertatie over *Taal en denken* verscheen in 1935 Reichlings proefschrift over *Het woord. Een studie omtrent de grondslag van taal en taalgebruik*.

In 1938 werd Reichling benoemd tot privaat-docent aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam in 'de theorie der taal, inzonderheid hoofdstukken uit de psychologie en de filosofie der taal', het begin van een universitaire loopbaan van dertig jaar. In de openbare les *Over essentiële en toevallige grammatica-regels*, waarmee hij zijn docentschap het jaar daarop officieel aanvaardde, bracht Reichling een thema ter sprake dat zijn relevantie tot op de huidige dag heeft behouden: de verhouding tussen

linguïstische en logische wetmatigheden. Voor het leren kennen van Reichlings opvattingen, onder andere met betrekking tot de intieme verbondenheid van taal en taalgebruik, en in het algemeen van het geheel van inzichten dat zijn linguïstiek beheerst, vormt deze rede nog steeds de beste toegang.

In de jaren van zijn privatdocentschap (1938-1946) behandelde Reichling in zijn onderwijs een veelheid van problemen van algemeen taaltheoretische aard. Zo werden colleges gewijd aan 'de onderscheiding van taalgebruik en taalbeschouwing als grondslag voor linguïstisch onderzoek', 'de analyse van het taalgebruik als voorwaarde voor structureel grammatisch onderzoek', 'de theorie van het zinsprimitief', 'de betekenis als sociale denkvorm' en 'het systeembegrip bij De Saussure'. Ook gaf hij geregeld college over primaire taalverwerving, waaruit zijn bekendheid met het werk van Jakobson, Leopold en Grégoire bleek. Natuurlijk behandelde hij ook fonologische onderwerpen. Kenmerkend voor zijn onderwijs was dat hij zich voor wat de taalfeiten betreft hoofdzakelijk baseerde op het Nederlands, hoewel hij op goede theoretische gronden overtuigd was van de noodzaak van vergelijkend onderzoek van gegevens uit uiteenlopende talen.

In de latere oorlogsjaren heeft Reichling in het instituut voor doofstommen in St. Michielsgestel zich uitvoerig verdiept in het taalgebruik van doven. De verworven kennis op dit gebied heeft hij later ter beschikking kunnen stellen van Tervoort, die enige jaren na Reichling onderzoek heeft gedaan in hetzelfde instituut. In diens *Structurele analyse van visueel taalgebruik binnen een groep dove kinderen* is de invloed van Reichlings opvattingen op vele plaatsen terug te vinden.

In 1946 werd Reichling benoemd tot buitengewoon hoogleraar en in 1951 tot gewoon hoogleraar aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. Hij aanvaardde zijn functie in mei 1947 met een rede getiteld *Wat is algemene taalwetenschap?*. In deze intreerede trachtte Reichling antwoord te geven op de vraag van de titel, onder meer door zijn positie te bepalen ten opzichte van De Saussure, wiens opvatting hij onderschreef voor zover De Saussure de noodzaak stelt van een theoretische basis voor het taalkundig onderzoek, maar verwierp voor zover De Saussure aanneemt dat de langue als object van onderzoek direct gegeven is.

In de periode van 1946 tot 1951 bereikte Reichlings carrière wetenschappelijk een hoogtepunt. In deze tijd verschenen in het tweede deel van de ENSIE-encyclopedie zijn uiterst leesbare artikel over *De taal, haar wet-*

ten en haar wezen, en vijf uitstekend geformuleerde bijdragen tot het *Encyclopaedisch handboek van het moderne denken*. In dezelfde periode valt ook een even belangrijk als moedig initiatief: de oprichting van *Lingua*, *International Review of General Linguistics*. Belangrijk omdat hiermee een algemeen taalkundig tijdschrift werd gesticht dat zich ontwikkeld heeft tot een internationaal gewaardeerd forum. Moedig omdat de beide redacteurs, De Groot en Reichling, noch over organisatorische ervaring, noch over de karaktereigenschappen beschikten die nodig zijn voor een dergelijke, regelmatig tijd en aandacht vergende, onderneming.

De invloed die van Reichling tijdens zijn hoogleraarschap uitging liep meer via zijn colleges en zijn persoonlijke contacten dan via publikaties. Levendigheid, spontaneïteit en enthousiasme kenmerkten zijn colleges. Hij was gewoon zich op zeer directe wijze tot zijn studenten te richten en betrok hen graag in discussies. Een serie taalkundigen van naam is bij hem gepromoveerd: mevrouw Siertsema in 1954; Kaper in 1959; Cohen in 1962; Ten Brinke in 1963; Mok en Dik in 1968; Kooij en J.J.M. Bakker in 1971. Op de qua onderwerp sterk uiteenlopende dissertaties van Van der Kun, Fruytier, Stutterheim, Verburg, mevrouw Balk-Smit Duyzentkunst en de al eerder genoemde Tervoort, hebben Reichlings opvattingen grote invloed uitgeoefend. Door de functie die de taalkundigen onder hen aan de Nederlandse universiteiten zijn gaan vervullen, hebben zij zeker bijgedragen tot verbreiding van Reichlings inzichten.

Reichling nam aanvankelijk vrij regelmatig deel aan de maandelijkse bijeenkomsten van de Leidse Linguïstenkring. Mijn relatie met hem werd vanaf eind 1951, toen ik toetrad tot de *Lingua*-redactie, snel hechter; een proces dat zich voortzette toen ik in 1958 in Leiden ook algemene taalwetenschap ging geven. Er waren vaker bezoeken aan de Amstedijk, en er waren veelvuldig telefoongesprekken, bij voorkeur 's avonds laat. Wat sterk bijdroeg tot mijn overtuiging dat Reichling met zijn opvattingen over het woord, speciaal in zijn relatie tot het morfeem, op het juiste spoor zat, waren mijn ervaringen bij mijn onderzoek van de Javaanse morfologie, dat ik in 1951, kort na mijn benoeming tot hoogleraar in het Javaans, begonnen was, en waarvan ik met veel instemming van Reichling de eerste resultaten in 1953 in *Lingua* publiceerde. Er ontstond tussen ons in deze jaren niet alleen een vriendschap, maar vooral ook een wetenschappelijke affiniteit die voor mij van grote betekenis is geweest voor mijn verdere werk, en - zo geloof ik te mogen zeggen - ook voor Reichling een zekere waarde had: ik was een gesprekspartner die met zijn manier van denken vertrouwd was.

Het is hier niet de plaats om een uitvoerig beeld te schetsen van de wetenschappelijke ontwikkeling van Reichling na de tot stand koming van *Het woord*. Ik moet mij beperken tot het aangeven van enkele algemene ontwikkelingslijnen. *Het woord* is een moeilijk boek. Dat komt onder meer doordat de auteur zich in soms uitvoerige discussies begeeft met de voornaamste theoretische werken van zijn tijd. Het gevolg is dat het de lezer vaak moeite kost om uit de vele op zichzelf vaak belangrijke polemische passages het standpunt te distilleren dat de schrijver zelf inneemt. Kenmerkend voor bepaalde hoofdstukken van het boek is de directe spreekstijl, speciaal daar waar Reichling, zich duidelijk tot Nederlands-sprekenden richtend, Nederlands taal materiaal analyseert. Deze passages winnen aan duidelijkheid als men ze voorleest - met de juiste intonatie. *Het woord* is hierdoor, maar voornamelijk toch door de materie die het behandelt, ook in Nederland zelf slechts door zeer weinigen grondig bestudeerd. Reichling placht tegen mij te zeggen met de voor hem karakteristieke overdrijving, dat ik een van de drie taalkundigen was die zijn boek werkelijk 'gestudeerd' hadden. In het buitenland is het boek vrijwel onbekend gebleven, al werd het bij verschijnen wel door enige vooraanstaande vakgenoten - onder wie de taalpsycholoog Kainz - lovend besproken. Het lijdt echter geen twijfel dat - zoals een van de recensenten opmerkte - Reichling 'in het wezen van het woord een zo diepe blik heeft geworpen als zelden voor hem werd gedaan' (Franssen in Leuvense Bijdragen 1927).

Reichling is de algemene theoretische opvattingen van *Het woord* in grote lijnen trouw gebleven, maar hij heeft wel zijn woordleer in verschillende richtingen willen uitbreiden, met het doel te komen tot wat hij in het voorwoord van de herdruk van 1987 noemde: een volledige linguïstiek. Dat hield voor hem in de eerste plaats in dat hij naast zijn woordleer een zinsleer had te ontwikkelen, of liever: verder te ontwikkelen dan in het laatste hoofdstuk van *Het woord* was geschied. Dit bracht hem ertoe al in de jaren die direct volgden op zijn dissertatie, aan de hand van recente onderzoeken de functie te doordenken van de zinsmelodie of zinsklank, waarvan hij de zinkenmerkende functie dankzij Karcevsky al in *Het woord* had doorzien. Zijn bijdrage tot de bundel *De Vooys* van 1940 was een eerste stap op de weg naar de definitie van de zin als een musisch-fatische eenheid, die hij ontwikkelde in zijn artikel in de *ENSIE* (1947). Dit artikel geeft een goed beeld van het geheel van inzichten dat hij toen had bereikt. Woord en zin - zo stelde hij terecht - zijn correlatieve eenheden, waarmee de onverbreekelijkheid van taal en taalgebruik - centraal kenmerk van zijn

taalopvatting - onderstreept en geconcretiseerd werd.

Aandacht voor de zin hield tevens in aandacht voor de syntaxis. Reichling stond sterk kritisch ten opzichte van de traditionele schoolgrammatica; vooral de theorie van de zinsdelen en van de zinsleden vereiste naar zijn mening ingrijpende herziening. Bij onze veelvuldige discussies stond voor ons beiden vast dat om te beginnen tussen lineaire opeenvolging van woorden in de zin en woordvolgorde als syntactisch middel, scherp onderscheid moest worden gemaakt, omdat anders een bevredigende woordgroepenleer niet ontwikkeld zou kunnen worden. Van niet minder principieel belang was de vraag naar de functie van de syntaxis, dat wil zeggen de functie van wat een universeel taalprincipe is, namelijk het feit dat woorden verbonden worden tot groepen, uiteraard volgens per taal verschillende regels. In *Taal als verkeersmiddel* (1952) geeft Reichling daar een verklaring van, een verklaring die gelegen is in de aard van de woordbetekenis. In zijn terminologie: het principe der analytische en beweeglijke symbolisering aan het woord eigen, eist aanvulling met het principe der combinatorisch-syntactische symbolisering.

Beschouwing van de zin vereiste ook beschouwing van de zinsbetekenis. Reichling is daarover niet tot een volledig uitgewerkte opvatting gekomen. Wel heeft hij een eerste bepaling van de zinsbetekenis gegeven door de essentiële onderscheiding te maken tussen de semantische inhoud van de zin als musisch-fatische eenheid, en wat hij met een minder gelukkige term 'het zinsbegrip' wilde noemen, waaronder hij verstond het eindresultaat van de interpretatie van de zinsinhoud door de hoorder in het licht van de niet-linguale kennisgegevens die hem ter beschikking staan (context, situatie, kennis omtrent de spreker, algemene kennis van zaken waarover leden van een taalgemeenschap beschikken).

Ook van de onvolledigheid van zijn semantische theorie was Reichling zich bewust. Enige onderscheidingen stonden vast en behoorden - zo concludeerden wij in de discussies die wij hierover hadden - ook terminologisch tot uitdrukking komen. 'Semantisch aspect' als algemene term voor de kennisbijdrage van taaltekens invoerend, onderscheidde Reichling hierbinnen tussen 'waarde': de van het woord afhankelijke, ondergeschikte kennisbijdrage die morfemen leveren; 'betekenis': een term die uitsluitend voor het woord werd gereserveerd; en voorts 'groepsinhoud' en 'zinsinhoud' voor het semantisch aspect van respectievelijk woordgroepen en zinnen.

Maar ook de woordbetekenis zelf eiste een nadere articulatie. In navol-

ging van allen die zich vóór hem met semantiek hadden beziggehouden, had Reichling zich tot dusverre beperkt tot de analyse van naamwoorden. Met Bühler zag hij nu in dat de zogenaamde noemende woorden anders betekenen en andere mogelijkheden van betekenistoepassing toelaten dan deiktische woorden. Ook eigennamen en zogenaamde technisch-grammatische woorden als voegwoorden en preposities vertegenwoordigen andere semantische typen. Tot een volledige uitwerking van deze distincties is het echter nooit gekomen.

Reichlings werkwijze is door de jaren heen gelijk gebleven. Ten volle bewust van het onderscheid tussen taalbeschouwing en taalgebruik, beperkte hij zich tot nauwkeurige, niet door noties van schoolgrammatica al bij voorbaat beïnvloede analyse van gewone gevallen van Nederlands taalgebruik zoals die in verschillende situaties dagelijks voorkomen, met het doel om aan de hand daarvan dichter te komen tot wat wezenlijk is voor taal als zodanig. Bij dit denken en overdenken van wat in het taalgebruik plaatsvindt was hij, evenals zijn voorganger A.W. de Groot, erg gesteld op discussies met diegenen die hem linguïstisch nastonden.

In de vijftiger jaren verschenen maar zeer weinig publikaties van Reichlings hand. Behalve het reeds genoemde opstel *Taal als verkeersmiddel* gaf hij een korte bijdrage aan het Festschrift *For Roman Jakobson* (1956), en in 1959 een aanvulling op zijn ENSIE-artikel. De reden hiervoor is niet ver te zoeken. Het centrum van Reichlings leven had zich verlegd. Het was, zoals ieder kon waarnemen die met hem in die jaren contact had, verschoven naar zijn huwelijk en naar zijn kinderen die in 1950 en 1954 werden geboren. Wat hem ook bleef bezighouden was het feit dat hij door zijn uittreden uit de orde nog geen definitieve regeling gevonden had wat betreft zijn plaats in de katholieke kerk. Dit moet hij als een ernstig probleem hebben ervaren, alleen al omdat hij zijn geloof allerminst ontrouw was geworden. Op het eerste college dat hij na zijn uittreden gaf heeft hij dit op even eenvoudige als indrukwekkende wijze aan zijn studenten laten weten. Pas vijftien jaar nadat hij getrouwd was kwam de toestemming om het huwelijk kerkelijk te bevestigen. Daarnaast waren er externe factoren: de enorme uitbreiding van de linguïstiek en de ontwikkeling van geheel andere opvattingen daarin. Een van de meest opvallende kenmerken van *Het woord* was de vertrouwdheid met de vakliteratuur die de auteur aan de dag legde. Die vertrouwdheid kon in en na de vijftiger jaren niet meer gehandhaafd worden. Daar ontbrak hem de tijd voor en ook de concentratie. Wel besteedde Reichling natuurlijk aandacht aan de eerste ontwikkelingen in

de transformationeel-generatieve grammatica, maar een geregeld volgen van de stroom publikaties die op Chomskys *Syntactic structures* van 1957 volgde, bleek toch niet meer mogelijk.

Inmiddels was het duidelijk geworden dat het gewenst was de door Reichling ontwikkelde syntactische en semantische inzichten niet alleen nationaal maar ook internationaal meer bekendheid te geven. Reichling, zeer honkvast, was echter slechts met moeite te bewegen tot het houden van voordrachten elders. Daarom heb ik mede uit zijn naam in 1962 op het internationale linguïstencongres te Cambridge Mass. een korte uiteenzetting gegeven over zijn opvattingen over syntaxis *Fundamentals of syntax*. Betrekkelijk kort daarna, begin 1963, heeft Reichling een uitnodiging aanvaard om aan de universiteit van Innsbruck een voordracht over semantiek te houden, die in hetzelfde jaar werd gepubliceerd. In dit artikel gaf hij een analyse van eenvoudig Duits taal materiaal en illustreerde daarmee de semantische en syntactische opvattingen waartoe hij de afgelopen jaren gekomen was. In 1965 liet hij zich verleiden een uitnodiging te aanvaarden van E.B. van Wyk, die zich gedurende een studieverblijf in Nederland vertrouwd had gemaakt met Reichlings woordtheorie, om met zijn gezin een bezoek aan Zuid-Afrika te brengen voor het houden van voordrachten. Tot nieuwe publikaties heeft dit niet geleid.

Het was inmiddels ook duidelijk geworden dat niet meer gehoopt mocht worden op de tot stand koming van een nieuwe synthese van Reichlings inzichten, al bleef hij er nog wel aan werken. Een poging het reeds jaren lang bestaand plan om *Het woord* in het Engels te vertalen mislukte, deels omdat de tekst te omvangrijk bleek, deels omdat Reichling voor die gelegenheid het boek eigenlijk wilde herschrijven. Daarom werd in 1967 besloten *Het woord* onveranderd te herdrukken.

In 1968 trad Reichling af. De tekst van zijn afscheidscollege, waartegen hij nogal had opgezien, is niet gepubliceerd. Ik geloof trouwens niet dat hij zijn college uitsprak op basis van een volledig uitgewerkt manuscript. Ter ere van zijn zeventigste verjaardag verscheen in hetzelfde jaar als afzonderlijke Lingua-jaargang een omvangrijke bundel artikelen, met bijdragen van onder anderen bekende buitenlandse linguïsten als Danes, Vachek, Martinet, Robins, Jakobson, Lotz, Pike en Garvin.

Kort na zijn aftreden werd Reichling benoemd tot lid van de Akademie. Zelden heeft hij echter het Trippenhuis betreden. Een voordracht heeft hij er nooit gehouden. Ook in het kader van de Maatschappij, waarvan hij vanaf 1940 lid was, heeft hij, voor zover ik weet, nooit enige activiteit ontwikkeld.

Na zijn emeritaat is Reichling actief gebleven. Gedurende drie jaar vervulde hij een leeropdracht in taal filosofie in de Amsterdamse centrale interfaculteit. In 1970 verscheen zijn laatste artikel, waarin hij op zijn karakteristieke, levendige wijze, wederom aan de hand van enige eenvoudige gebruiksgevallen, het onderscheid ontwikkelt tussen woordenboekomschrijving en de kennisbijdrage die een naamwoord in het gebruik levert, waarbij hij de nadruk legt op het feit dat kennis van de klankvorm van het woord onderdeel uitmaakt 'van de informatie die de taalgebruiker over de zaken bezit.'

In 1972 kondigde zich de ziekte aan waaraan hij tenslotte zou overlijden. Lange tijd bleef zijn algemene conditie echter redelijk goed. Elk jaar ging hij met zijn vrouw Angèle een paar keer naar Londen, naar zijn beide dochters die daar getrouwd waren. Na 1984 liet zijn gezondheidstoestand reizen niet meer toe. Het einde kwam na een smartelijk lijden op 25 mei 1986.

Schrijvend over De Saussure heeft Bühler in zijn *Sprachtheorie* (1934) opgemerkt: 'Es sind die greifbarsten und anscheinend trivialsten Erkenntnisse, an die sich De Saussure mit Vorliebe hält.' Dit geldt ook voor Anton Reichling. En even verder schrijft Bühler met verwijzing naar De Cours: 'Seine Vorlesungen [...] müssen wohl wie Führungen durch die halbfertigen Entwürfe eines noch ringenden Gestalters groszen Formates gewesen sein.' Ook dit is van toepassing op Reichlings oeuvre. Zijn denken over taal werd gestuwd door een diep inzicht in de wijze waarop taal tussen mensen functioneert. Door oorzaken die waarschijnlijk gezocht moeten worden in zijn levensloop en zijn gelukkig huwelijk, is - schijnbaar paradoxaal - het hem niet mogelijk geweest aan de vrucht van zijn denken volledig vorm en uitwerking te geven.

E.M. UHLENBECK

Noten

* Ik dank mevr. A. Reichling-Zufang, prof. F. Balk-Smit Duyzentkunst, prof. B. Boot-Siertsema, prof. S.C. Dik, prof. Q.I.M. Mok en prof. B.T. Tervoort voor de hulp die ik bij het schrijven van dit levensbericht van hen heb ontvangen.

Voornaamste geschriften

Tennyson en de Iersche sage, in Van Alle Tijden, 1917, p.198-207.

Het Platonisch denken bij P.C. Boutens. Poging tot verklaring van Boutens' wijsgerig dichten. Maastricht 1925. (Bundeling van artikelen verschenen in *Studiën. Tijdschrift voor Godsdienst, Wetenschap en Letteren*, 102, 1924.)

- Over ideoplastiek. Iets omtrent den stand onzer hedendaagse kunst*, in *Studiën*, 103, 1925, p.33-53.
- De Sirkel*, in *Studiën*, 103, 1925, p.299-305.
- Karel van den Oever*, in *Studiën*, 104, 1925, p.74.
- De ziel van Ierland*, in *Studiën*, 104, 1925, p.441-445.
- De tocht van Henri Bruning*, in *Studiën*, 105, 1926, p.151-153.
- Het innerlijke leven*, in *Studiën*, 107, 1927, p.82-84.
- Gerben Colmjon, Kalderionen*, in *Studiën*, 107, 1927, p.332.
- Dr. F.H. Fischer, Historie en cultuur van het Nederlandsche volk*, in *Studiën*, 107, 1927, p.410-412.
- Over den grondslag van literaire critiek en literaire wetenschappen*, in *Studiën*, 108, 1927, p.3-36.
- De kinkhoorn, Verzen van A.J.M. van Moorsel*, in *Studiën*, 109, 1928, p.171-172.
- Jan J. Zeldenthuis, Brekende wolken*, in *Studiën*, 109, 1928, p.172.
- Dr. Theo Rutten, Felix Timmermans*, in *Studiën*, 110, 1928, p.235.
- Gerard Brom, Hollandsche schilders en schrijvers van de vorige eeuw*, in *Studiën*, 111, 1929, p.79-80.
- Willem Nieuwenhuis, Chesterton*, in *Studiën*, 111, 1929, p.170.
- Kops over Dante's Goddelijke Comedie*, in *Studiën*, 111, 1929, p.170.
- Helman's Hart zonder land*, in *Boekenschouw. Geïllustreerd Letterkundig Maandschrift*, 23, 1929-1930, p.230-234.
- Nieuwe uitgaven van De Gemeenschap*, in *Boekenschouw*, 26, 1932-1933, p.33-37.
- De harp van Sint Franciscus*, in *Boekenschouw*, 26, 1932-1933, p.200-202.
- Enkele notities bij de syntakties-stylistische methode*, in *De Nieuwe Taalgids. Tijdschrift voor Neerlandici*, 27, 1933, p.165-178 en 212-222.
- De theorie der grammatica en de didactiek*, in *Paedagogische Studiën. Maandblad voor Onderwijs en Opvoeding*, 15, 1934, p.449-464.
- Het woord. Een studie omtrent de grondslag van taal en taalgebruik*. Nijmegen 1935 (herdruk 1967).
- Bij het 'Derde stuk' van de Zeventiende-eeuwse syntaxis*, in *De Nieuwe Taalgids*, 31, 1937, p.33-39.
- Het handelingskarakter van het woord*, in *De Nieuwe Taalgids*, 31, 1937, p.308-321.
- Over essentiële en toevallige grammaticaregels*. Groningen 1939.
- Over het personale aspect in het taalgebruik*, in *Bundel opstellen van oud-leerlingen, Aangeboden aan prof. dr. C.G.N. de Vooy*, Groningen 1940, p.283-310.
- Over een nieuwe methode van doofstommenspreekonderwijs*, in *Jaarverslag van het Instituut voor Doofstommen te St. Michielsgestel*, 1943, p.5-7.
- Wat is algemene taalwetenschap?*. Groningen 1947.
- De taal: haar wetten en haar wezen*, in *ENSIE (Eerste Nederlandsche Systematisch Ingerichte Encyclopaedie)*, 11, 1947, p.37-45.
- What is general linguistics?*, in *Lingua. International Review of General Linguistics*, 1, 1948, p.8-24.
- Morfologie, Phonologie, Semantiek, Syntaxis, Taal*, in *W. Banning e.a., Encyclopaedisch handboek van het moderne denken*, Arnhem 1950.

Stutterheims Inleiding tot de taalphilosophie, in Museum. Tijdschrift voor filologie en geschiedenis, 56, 1951, p.5-6.

Taal als verkeersmiddel, in A.J. Westerman Holstijn e.a., *Menselijke verstandhoudingsmiddelen*, 's-Gravenhage 1952, p.76-85.

Feature analysis and linguistic interpretation, in *For Roman Jakobson*, 's-Gravenhage 1956, p.418-422.

Taalwetenschap, in ENSIE, XI (supplement), 1959, p.57-61.

Grondslagen en methoden der syntaxis: het kryptanalytisch formalisme, samenvatting in Handelingen van het 26e Nederlandse Filologencongres, Groningen 1960, p.62-63. (In extenso in *Verzamelde studies*.)

Verzamelde studies over hedendaagse problemen der taalwetenschap. Zwolle 1961 (vijfde druk 1969).

Mogelijkheden en grenzen van de machinale vertaling gezien vanuit linguïstisch standpunt, in A.B. Frielink e.a., *Automatisering en taalkunde*, Amsterdam 1961, p.16-23.

Principles and methods of syntax: cryptanalytical formalism, in *Lingua*, 10, 1961, p.1-17.

Meaning and introspection, in *Lingua*, 11, 1962, p.333-339.

Grondbeginselen der hedendaagse taalwetenschap, in A.J.B.N. Reichling e.a., *Taalonderzoek in onze tijd*, 's-Gravenhage 1962, p.6-15.

Das Problem der Bedeutung in der Sprachwissenschaft, in *Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft*, 19, 1963, p.5-14.

Fundamentals of syntax, in *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists*, 's-Gravenhage 1964, p.166-171. (Met E.M. Uhlenbeck.)

De natuurlijke taal, radiorede in het kader van Studium Generale i.s.m. de Academische Radio Omroep 1966, VPRO tekst 3447.

Wat wel in Van Dale staat, in *Onze Taal*, 39, 1970, p.59-61.

Jan Roelink

Amsterdam 9 maart 1910 - Hellendoorn 25 november 1986

Met het overlijden van Jan Roelink is een historicus heengegaan van een geheel eigen signatuur.

Jan Roelink werd geboren in een gereformeerd calvinistisch gezin, dat in maatschappelijk opzicht tot de toenmalige ambachtelijke middenstand behoorde; zijn vader was namelijk huisschilder. Nadat hij de ULO doorlopen had ging Roelink naar de christelijke kweekschool voor onderwijzers te Amsterdam. In 1928 slaagde hij voor het eindexamen en in 1929 werd hij onderwijzer. Als zodanig is hij tot 1944 werkzaam geweest aan scholen voor LO en ULO, achtereenvolgens te Bedum, Giessendam en Amsterdam. Al die jaren had hij een volledige dagbetrokking, zodat hij alleen in de avonden de vrije beschikking over zijn tijd had. Van stonde aan wist hij waarmee hij die avonden wilde vullen. Reeds tijdens zijn kweekschooljaren had hij zijn hart verpand aan de geschiedenis. Hij nam zich voor een wetenschappelijk gevormd historicus te worden. Na ter afsluiting van zijn kweekschoolexamen de hoofdkte behaald te hebben, ging hij zich prepareren voor het staatsexamen alpha. In 1934 slaagde hij daarvoor, waarna hij zich hetzelfde jaar liet inschrijven aan de Vrije Universiteit als student in de geschiedenis.

Het is goed op deze plaats in het kort aandacht te schenken aan Roelinks kwaliteiten als onderwijzer. Onderwijzen zat hem weliswaar in het bloed, maar omdat hij dat zo goed mogelijk wilde doen ging hij de opleiding volgen van de toenmalige Vereniging ter Bevordering van de Pedagogie, die hem in 1936 haar diploma kon uitreiken. Dat hij inventief was in het bedenken van goede onderwijsmethoden blijkt wel uit het volgende. Om bij zijn jonge leerlingen belangstelling voor geschiedenis te wekken, schreef hij twee jongensboekjes over historische onderwerpen: *In dienst van de erfprins* en *Onder de vlag van Piet Hein*; beide geschreven in de hem eigen verteltrant en tegelijkertijd vakkundig volkomen verantwoord.

Naderhand legde de studie aan de VU volledig beslag op zijn vrije tijd. De hoogleraren H.A. van Schelven en A. Goslinga hebben grote invloed op hem gehad. Van Schelven maakte hem vertrouwd met de eerste periode van de Opstand. Voor deze periode is Roelink zich altijd blijven interesseren, hetgeen mede samenhang met zijn interesse voor de kerkelijke en godsdienstige aspecten van de geschiedenis. Wat Goslinga voor Roelink

heeft betekend, heeft hij als volgt tot uitdrukking gebracht in het voorwoord van zijn proefschrift: 'De wetenschappelijke acribie, die ook voor een kleine bronnenpublicatie zoo noodig is, dank ik voor een groot deel aan uw colleges en colloquia.' Wanneer men met Van Dale onder acribie wil verstaan 'uiterste nauwkeurigheid, vooral met betrekking tot filologische werkzaamheden', dan is Roelink in deze zin inderdaad een 'acribist' geweest. Maar hij was het ook in de bredere zin van het woord. Al zijn publicaties kenmerken zich door een hoge mate van nauwkeurigheid van taal en stijl. Een illustratie hiervan is zijn omschrijving van het begrip 'taal'. Taal, zo heeft hij het eens geformuleerd, is een uiting van mentaliteit van de menselijke geest, waarin het gevoel, het denken en de wil tot uitdrukking kunnen worden gebracht. Vandaar dan ook dat hij voortdurend wikte en woog welke woorden hij moest gebruiken. Dit was een andere vorm van acribie dan die hij van zijn promotor had geleerd.

Het jaar 1940 was in tweeërlei opzicht een belangrijk jaar voor Roelink. Hij deed zijn candidaatsexamen en hij trad in het huwelijk met Aartje Prins. Uit dit huwelijk werden twee dochters geboren, in 1941 en in 1946. De oudste zou pedagogie gaan studeren en de jongste medicijnen.

Ondanks de moeilijkheden die de bezettingsjaren ook voor de universitaire studie met zich brachten, slaagde Roelink er in reeds in 1944 zijn doctoraal examen te doen. Vervolgens wilde hij zijn academische studie afsluiten met een doctoraat. Dat was echter geen eenvoudige opgave in de laatste fase van de bezetting. Omdat zowel de buitenlandse als de binnenlandse archieven niet of nauwelijks bereikbaar waren, moest hij zijn eerste plan - het schrijven van een biografie over de staatsman Leoninus - opgeven. Van Schelven heeft hem toen gewezen op de mogelijkheid de reeds door Bakhuizen van den Brink verzamelde brieven van Leoninus uit te geven. Aan deze suggestie heeft Roelink noodgedwongen wel gevolg moeten geven met als resultaat, dat hij reeds in 1946 gepromoveerd is op een proefschrift over *Een honderdtal brieven uit de correspondentie van Elbertus Leoninus*.

Intussen was Roelink in 1944 geschiedenisleraar geworden bij het VHMO en dat is hij gebleven tot 1961.

Voorts maakte hij in 1944 zijn entree bij de VU. Hij werd toen namelijk benoemd tot docent voor de didactiek bij de sectie geschiedenis. In deze functie is hij werkzaam geweest tot 1963, terwijl hij van 1958 tot 1961 eenzelfde docentschap heeft vervuld bij de Universiteit van Amsterdam.

Als didactiekdocent is Roelink door zijn studenten altijd hoog gewaar-

deerd, ook al eiste hij veel van hen. Zij hadden respect voor zijn deskundigheid en voor de wijze waarop hij hen benaderde, zodat er een sfeer van wederzijdse genegenheid ontstond. Pas in 1964 heeft hij deze functie neergelegd. Eveneens in 1949 werd Roelink benoemd tot docent en studieleider aan de avondopleiding voor de MO-akte geschiedenis bij de aan de VU verbonden Vrije Leergangen. Ook voor dit type van lerarenopleiding had hij bij wijze van spreken alles in huis, en hij heeft er zich dan ook met vreugde aan gewijd. Bovendien toonde hij over bestuurlijke kwaliteiten te beschikken blijkens zijn benoeming in 1956 tot rector van de Vrije Leergangen. Dit rectoraat heeft hij vervuld tot 1961, maar hij is tot 1969 docent bij de opleiding gebleven.

Het jaar 1961 betekende een keerpunt in het verloop van Roelinks carrière. De sectie geschiedenis van de faculteit der letteren had behoefte aan uitbreiding van haar wetenschappelijke staf vanwege de sterke groei van de aantallen studenten. Roelink kreeg daarom een aanstelling als hoofdambtenaar A, hetgeen een einde maakte aan zijn leraarsloopbaan. Deze functie heeft Roelink slechts een betrekkelijk korte tijd vervuld. In 1964 besloot de faculteit der letteren namelijk een leerstoel in te stellen voor de Middeleeuwse geschiedenis der Nederlanden. Voor de bekleding ervan viel het oog op Roelink, maar omdat deze zich tot dan toe hoofdzakelijk bezig had gehouden met de geschiedenis van overgang van de Middeleeuwen naar de nieuwe geschiedenis werd hij benoemd tot lector om hem in die functie de gelegenheid te bieden zich verder in te werken in de mediaevistiek. In 1964 aanvaardde hij het lectoraat met het uitspreken van een openbare les over *Geschiedenis als ambacht*, waarin hij zijn visie op de wetenschappelijke beoefening der geschiedenis weergaf.

Deze 'inwerkperiode' heeft vijf jaar geduurd. In 1969 werd Roelink benoemd tot hoogleraar met als leeropdracht wederom de Middeleeuwse geschiedenis der Nederlanden, waaraan nu het onderwijs in de hulpwetenschappen werd toegevoegd. Op 23 mei 1969 aanvaardde hij het ordinariaat met het uitspreken van een oratie over *Beeld en werkelijkheid ten aanzien van Geert Groote*.

Reeds in 1975 heeft Roelink vanwege zijn leeftijd het hoogleraarschap moeten neerleggen. Hij deed dat met een afscheidsoratie over *Enkele aspecten van maatschappijbeschouwing en christendom in het West-Europa van de elfde eeuw*.

Na zijn emeritaat is Roelink bepaald niet in ruste gaan leven. Hij heeft zich nog met twee totaal van elkaar verschillende onderwerpen bezig ge-

houden. In de nieuwe AGN publiceerde hij in 1980 nog een hoofdstuk over *Religiegeschiedenis 1480-1781* en voorts beschreef hij nog de geschiedenis van de Vereniging voor Wetenschappelijk Onderwijs op Gereformeerde Grondslag onder de titel *Een blinkend spoor* (1979). Zijn emeritaatsjaren kunnen dan ook zonder enige restrictie als een otium cum dignitate beschouwd worden.

Roelink heeft de geschiedenis altijd stijlvol en met respect, en, waar nodig, met een kritische inslag benaderd. Wellicht omdat hij zich veel heeft bezig gehouden met de kerkelijke en religieuze aspecten van de geschiedenis heeft hij uitdrukkelijk gestipuleerd dat de historicus tot taak heeft uitsluitend de menselijke geschiedenis na te speuren, en niet de goddelijke. Deze laatste blijft een geheim, hoewel hij erkende, dat de menselijke geschiedenis eveneens haar geheimen heeft. Met historici als Tenhaeff en Fruin deelde Roelink de opvatting, dat de geschiedbeoefening een 'eeuwig ontoereikende interpretatie' van de geschiedenis is. Voorts was hij het met Fruin eens, dat er van de geschiedenis slechts één waarheid is, maar dat deze als ideaal moet worden beschouwd, en derhalve niet van deze wereld is. Die eeuwige ontoereikendheid is niet alleen het gevolg van de gebrekkigheid van het bronnenmateriaal. Meer dan eens heeft Roelink verwezen naar de opvatting van Max Marc Bloch, dat de geschiedeniswetenschap weliswaar 'une science en marche' is, maar toch nog steeds in de kinderkamer vertoefde. Naast dit alles heeft Roelink nog op een heel andere oorzaak van de ontoereikendheid van de geschiedbeoefening gewezen. Deze is volgens hem gelegen in de gevarieerdheid der menselijke samenleving en in de differentiatie van de motieven en oorzaken van menselijk handelen. Daarin zijn motieven en schijnmotieven zo sterk met elkaar verweven dat het dikwijls onmogelijk is een juiste interpretatie eruit te distilleren. Gezien deze opvattingen spreekt het bijna vanzelf dat Roelink weinig waardering kon opbrengen voor de wijze waarop sociologisch georiënteerde historici zich met de geschiedbeoefening bezig hielden.

Roelinks publicaties zijn hoofdzakelijk gewijd aan de kerkelijke en religieuze aspecten van de samenleving. In de loop der jaren heeft hij een steeds scherper inzicht gekregen in de aard van godsdienstige conflicten en de factoren die daarop invloed hebben gehad. Dat blijkt duidelijk uit zijn laatste publicatie op dit terrein *Religiegeschiedenis 1480-1781* (1980). De tragedie van die tijd was, aldus Roelink, dat de tegenstellingen tussen protestanten en katholieken zozeer werden geaccentueerd, dat het nageslacht de godsdienstoorlogen gemakkelijk als een totale breuk kon gaan zien. Maar,

zo redeneerde Roelink verder, reformatie is niet identiek met protestantisme, want reformatie als zodanig is inhaerent aan het begrip kerk. Ook de katholieken kenden de eis tot reformatie 'in capite et membris', en ook zij discussieerden voortdurend over dogmatiek en theologie. Beide richtingen hebben altijd het verlangen gehad naar een vast geloof, naar zuiverheid in een wereld van onzuiverheid en onzekerheid. Dat het desalniettemin is misgelopen schreef Roelink toe aan psychische factoren als bij voorbeeld bewustzijnsvernaauwing. Uit de wijze waarop hij dit ingewikkelde onderwerp hier heeft behandeld blijkt, dat Roelink een gerijpt historicus was geworden.

Een symptoom van de ontwikkeling die Roelink als historicus heeft doorgemaakt is te zien in de oratie bij zijn afscheid in 1975. De keuze van het onderwerp *Enkele aspecten van maatschappijbeschouwing en christendom in het West-Europa van de elfde eeuw* wekt bevreemding, wanneer men zich herinnert hoe Roelink vroeger kritiek had op de beoefenaren van maatschappijgeschiedenis. Maar Roelink was inmiddels tot het inzicht gekomen, dat het niet gerechtvaardigd was vooraf de maatschappijbeschouwing van het terrein der wetenschappen te bannen, en wilde haar het voordeel van de twijfel geven.

Ter afronding van de beeldvorming van Roelink als historicus is het dienstig tenslotte de aandacht te richten op zijn publicaties over de Vrije Universiteit en over de Vereniging van Wetenschappelijk Onderwijs op Gereformeerde Grondslag, in de tijd van Abraham Kuyper de 'moeder en voedstervrouwe' van de VU genoemd. De VU had de liefde van de Vereniging dringend nodig, omdat zij niet kon bestaan en zich ontwikkelen zonder de financiële steun van de leden der Vereniging. Daarom mocht volgens de directeuren het gedenkboek dat is uitgegeven bij het vijfenzeventig-jarig bestaan van de VU geen geleerd boek zijn, alleen bestemd voor bibliotheken en studeerkamers, maar moest het een uitgave worden die in de huiskamer en in de boekenkast van vele verenigingen een plaats kon vinden. Gezien deze opzet is het begrijpelijk dat Roelink, met zijn didactische kwaliteiten en zijn affiniteit tot zowel de VU als de Vereniging, werd aangezocht om dit gedenkboek te schrijven. Het verscheen onder de titel *Vijfenzeventig jaar Vrije Universiteit 1880-1955*.

In de winter van 1970-1971 heeft de afdeling landelijke organisatie (het bureau van de Vereniging) een aantal docenten in de gelegenheid gesteld iets te vertellen over de ontwikkeling van hun vak. Deze voordrachten

werden gebundeld in *VU-visies op mens en maatschappij*. Hierin is ook de voordracht van Roelink opgenomen over *De VU van 1880 tot 1976*, waarin hij, op grond van zijn in wetenschappelijke publicaties gehanteerde criteria, aantoonde dat de VU in 1976 niet dezelfde mocht en kon zijn als die in 1880.

In 1979 verscheen Roelinks laatste grote boek op dit gebied, te weten *Een blinkend spoor 1879-1979*. Hierin gaf hij - een kleine - tweehonderd bladzijden lang een beeld van de geschiedenis van de Vereniging voor Wetenschappelijk Onderwijs op Gereformeerde Grondslag. Als een goed didacticus begon hij zijn proloog met een definitie van moderne geschiedenisdidactiek. Ten eerst dient de schrijver 'Mut zur Lücke' te hebben. Vervolgens moet de beschrijving exemplarisch zijn. En tenslotte: goed geschiedenisonderwijs moet thematisch zijn, dat wil zeggen, dat het orde schept in de chaos van feiten en personen door ze rond bepaalde thema's te groeperen. De proloog sluit af met de mededeling dat het boek bedoeld is voor een groot publiek, en niet allereerst voor historici. Daarom is het populair geschreven en daarom ook heeft Roelink geen bronnen vermeld, noch een notenapparaat toegevoegd. Desondanks is het een grondig boek geworden, geschreven met de hem eigen zorgvuldigheid in taal en stijl. Omdat zijns inziens ook een populair geschreven werk controleerbaar moet zijn, heeft hij bij de archivaris van de VU een handschrift met bronvermelding en noten gedeponereerd. Aan het slot van het boek keert hij nog eenmaal terug naar zijn visie op de geschiedenis. De geschiedbeoefening, aldus Roelink, houdt zich bezig met de menselijke geschiedenis, omdat de goddelijke geschiedenis een geheim is. Maar toch kan voor iemand die in Gods leiding in de geschiedenis gelooft, het historisch verschijnsel soms een teken worden van Gods gaan door de geschiedenis. 'We mogen,' zo besluit Roelink, 'in Gods leiding ook in mensenwerk van een eeuw geschiedenis gelóven, maar in kaart brengen kunnen we die niet. Het blijft misschien bij een vage voetafdruk in opgewaaid zand.' En dat is dan een 'blinkend spoor'.

Medio 1981 kreeg Roelink een attaque, die hem geheel verlamde en die tevens zijn spraakvermogen aantastte. Zijn denken bleef gelukkig helder. In deze moeilijke laatste periode van zijn leven heeft zijn vrouw hem op een bewonderenswaardige wijze verzorgd en begeleid. Op 25 februari 1986 is hij in zijn woonplaats Hellendoorn begraven.

W.J. WIERINGA

Voornaamste geschriften

Een honderdtal brieven uit de correspondentie van Elbertinus Leoninus. Nijkerk 1946.

Reformatrische stromingen in het Noorden. In *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, deel IV. Utrecht/Antwerpen 1952.

Het Calvinisme, ibidem.

Kerk en staat in conflict. Assen 1960.

Geschiedenis als ambacht. Groningen 1964.

De moderne devotie. Kampen z.j.

De Nederlandse opstand een klassestrijd? In *Kritisch kwintet. Historische opstellen.* Amsterdam 1969.

Beeld en werkelijkheid ten aanzien van Geert Groote. Kampen 1969.

Enkele aspecten van maatschappijbeschouwing en Christendom in het West-Europa van de elfde eeuw. Amsterdam 1975.

Religiegeschiedenis 1480-1781. In *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, deel V. Bussum 1980.

Artikelen over onderwerpen uit de geschiedenis van de zestiende eeuw. In *Historische Winkler Prins Encyclopedie.* Amsterdam/Brussel 1957-1959.

Zestig leesstukken ten dienste van het onderwijs in de vaderlandse geschiedenis. Nijkerk 1949.

Voorts nog circa tachtig bijdragen in verschillende periodieken. Een aparte categorie vormen onderscheiden publicaties over de geschiedenis van de Vrije Universiteit waarvan de belangrijkste hier worden vermeld:

Vijfenzeventig jaar Vrije Universiteit 1880-1955. Kampen 1955.

De VU van 1880 in 1971. In *VU-visies op mens en maatschappij.* Aalten z.j.

Een blinkend spoor. Beeld van een eeuw geschiedenis der Vereniging voor Wetenschappelijk Onderwijs op Gereformeerde Grondslag 1879-1979. Kampen 1979.

Ger Schmook

Antwerpen 17 augustus 1898 - Antwerpen 5 juli 1985

Ger Schmook werd te Antwerpen geboren. Wie hem heeft gekend weet dat het moeilijk anders had gekund. Zijn hele leven is hij sinjoor geweest en gebleven, een heer in 'een stad van heren' - zoals die andere grote stads- en tijdgenoot van hem, Marnix Gijsen, het treffend heeft uitgedrukt -: in handel en wandel, in taalkundige uitdrukkingsmiddelen en eigenaardigheden, in de behandeling van zijn historische en literair-kritische onderwerpen, ja zelfs in de loyale en boven iedere aarzeling verheven verbondenheid en dienende trouw als leidend ambtenaar van zijn stad.

Toch wijst zijn vreemd aandoende naam naar elders, in de richting van het Deense eiland Bornholm, en naar zeevaarders uit Mecklenburg en Schleswig-Holstein, waarvan er een, de grootvader, bij toeval in Antwerpen huwde. Over zijn vader Edward is eveneens betrekkelijk weinig bekend. Na een degelijke opleiding trad deze te Antwerpen op in café-chantants, werd cafébaas, en eindigde als nachtwaker. Een materiële neergang, die wellicht gepaard is gegaan met echtelijke moeilijkheden.

In zijn memoires *Stap voor stap langs kronkelwegen* (1976) weidt Ger Schmook hier niet over uit. Wel blijkt dat de zorg voor zijn opvoeding hoofdzakelijk op zijn moeder, Wilhelmina Schmook-Verbeeck drukte, ook waar zij om den brode verhinderd werd hem dagelijks op te passen. Gelukkig kon de jonge Schmook bij zijn grootouders Verbeeck terecht, die hem in hun drukke en gastvrije woning huisvestten. Daar voedde hij op zolder, met de lectuur van encyclopedieën en kunstboeken, en van Nederlandse en vertaalde literatuur zijn leeshonger. Deze lectuur heeft hem als jonge en vinnig-wakkere knaap de geest geopend en hem bevattelijk gemaakt voor de problemen van de toekomst. Verder ontdekte hij er op de piano de muziek van Wagner en via de grammofoon Mozart. Sedertdien vormde concert- en operabezoek, naast een levenslang onderhouden passie voor het toneel, zijn geliefkoosde vrijetijdsbesteding. Hij sloeg ook verwoed aan het verzamelen van documentatie en ontwikkelde zo spelenderwijs een uitgesproken talent voor orde, voor rangschikking en adequate beschrijving, die hem later in zijn literair museum goed van pas zouden komen.

Nog belangrijker was het vrijzinnige klimaat, dat hij in dit middenstandsgezin onderging. Daarbij kwam de vanzelfsprekende vlaamsgezind-

heid, die zich niet openlijk op politiek gebied manifesteerde, maar gericht was op het culturele, in de geest van het cultuurflamingantisme van De Raet en Vermeylen: eerst zichzelf zo goed mogelijk vormen om dan deze kennis over te dragen op het volk. Bij de jonge Schmook uitte zich dat in het bijwonen van de Liederavonden voor het Volk, in zijn actief deelnemen aan het toneel, het bijwonen van lezingen in liberale en socialistische verenigingen, en vanaf 1913 in een toetreden tot de pas opgerichte Vereniging voor Beschaafde Nederlandse Uitspraak. Zijn grootnederlands cultuurbesef werd versterkt door zijn aansluiten bij de Volkshogeschool van het Algemeen Nederlands Verbond en het aanleren van de liederen uit de bundel van Cours. Omtrent die tijd kreeg zijn normaalschoolleraar Frans van Cuyck invloed op zijn lectuur. Deze zou zijn oog scherpen voor de problemen van het boek, de illustratie en de boekhandel. Veel later zouden daaruit een aantal opmerkelijke opstellen over het kinder- en jeugdboek, het poppenspel, over decoratieve elementen in gebouwen en een grote betrokkenheid bij de organisatie van het boek- en bibliotheekwezen ontstaan.

Het was de tijd dat hij de lagere school aan de Oudaen verliet (1913); het was ook de tijd dat hij - veertien jaar oud - in een buurmeisje zijn latere vrouw vond, en de tijd van zijn eerste schuchtere proza- en poëzieprobeersels. Hij is niet op die weg voortgegaan. Wel sprak hij - net als zijn meisje - sedert 1913 principieel een zo goed mogelijk Nederlands en volgde met grote beslistheid de spelling Kolléwijn.

Het lag in de lijn der dingen dat hij zich op de stedelijke normaalschool van zijn geboortestad voorbereidde op het onderwijzersambt. Een universitaire opleiding behoorde in die tijd en in zijn milieu niet tot de mogelijkheden. Zijn toekomstige echtgenote had dezelfde beroepskeuze gemaakt. Adeline Terneus was even klein, even beweeglijk, even gevat en verstandig als hij - maar wel kritischer en gereserveerder ingesteld. Schmook was spontaner in zijn reacties en had uiteindelijk meer vertrouwen in het menselijk ras dan zij. Zij zouden door de jaren heen in ijzersterke liefde, kameraadschap en werkgemeenschap verbonden blijven. Wat zijn vrouw voor hem aan opzoekings- en kopieerwerk heeft verricht, en als kritische lezeres van zijn ontwerp-teksten heeft gedaan, dient hier uitdrukkelijk te worden gememoreerd. Wat ze vooral in de laatste jaren van zijn bestaan heeft betekend, toen zijn ogen steeds slechter gingen zien en hem het lezen en typen, later ook het schrijven beletten, valt eenvoudig niet te zeggen. Zij was - ook letterlijk toen - het licht van zijn ogen.

Tijdens zijn normalistentijd (1913-1917), die nagenoeg samenviel met de Eerste Wereldoorlog in de 'bezette stad' - om met Van Ostaijen te spreken - stelde Schmook als Vlaming een daad, die hem na 1918 de weg naar een betrekking in het stedelijk onderwijs of naar een universiteit definitief afsloot: hij tekende een loyaleitsverklaring met de vernederlandsing van de Gentse universiteit in 1916. Hij weigerde deze handtekening na 1918 in te trekken, omdat hij van het principiële recht van een volk op wetenschappelijk onderricht op alle niveaus in de moedertaal overtuigd bleef. Veel later, in 1976, heeft Gent hem als dank hiervoor, en voor zijn onverdroten werk voor de volksontwikkeling en de volksverheffing, een eredoctoraat toegekend. In 1968 had Schmook reeds in Amsterdam, onder impuls van Garnt Stuiveling, het doctoraat honoris causa mogen ontvangen.

Schmooks loopbaan was gevarieerd en succesrijk. Door toedoen van zijn aanstaande schoonvader trad hij in 1919 als bibliothecaris in dienst van de Algemene Diamantwerkersbond. Naast het bestellen, beschrijven en verwerken van boeken en tijdschriften zag Schmook het als zijn taak de leden van de bond voorlichting te geven over de jongste ontwikkelingen op maatschappelijk gebied, en hen te steunen in de strijd voor een beter en gewaarborgd bestaan. Hij voerde gesprekken van man tot man - iets waarin hij uitmuntte -, hij hield lezingen en causerieën en hij schreef gelegenheidsartikelen in de pers. In 1937 werd hij in stadsdienst geroepen: eerst als conservator van het Museum van de Vlaamse Letterkunde (het latere AMVC), vanaf 1945 ook in de Stadsbibliotheek. Zijn talenten heeft hij steeds gebruikt met een sociale dimensie: als licht in de duisternis voorgaan, de weg wijzen, emanciperen.

Aan het AMVC zou hij het leeuwendeel van zijn energie en zijn werkkraft besteden. Niet alleen wijdde hij zich aan de uitbouw en de uitbreiding van 'zijn' instelling, maakte haar bekend door het hele land, maar waar nodig verdedigde hij haar ook tegen derden. Daarnaast zwoegde hij voor de interne organisatie en probeerde hij, tevergeefs, de aanzwellende stroom van aanwinsten in een hyperverfijnd systeem te vangen en het beschrijven ervan bij te houden. Wat hij intussen uit de stukken haalde deed hij bij wijze van vrijetijdsbesteding, en hoe nuttig heeft hij met zijn uren gewoekerd.

Hoe verscheiden van aard en hoe talrijk en uitvoerig zijn letterkundige studies ook zijn, zijn maatschappelijk optreden en weldra ook zijn invloed en impact op de jongeren dienen hier voorop en centraal te worden gesteld. Hoeveel vergaderingen, commissies, discussies en jury's hij heeft

bijgewoond en later heeft voorgezeten, hoeveel verplaatsingen hij zich tot op hoge leeftijd - lang na het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd in 1963 - hiervoor heeft getroost, hoeveel geduld, tact, doorzicht en psychologische kennis hij hiervoor heeft gebruikt valt niet met gewone maat te meten.

Vanaf 1916-1917, toen de Eerste Wereldoorlog en de cultuurnood hem 'een geweten had geschopt' - om met Boon te spreken - en hem blijvend tot anti-militarist en pacifist hadden gevormd, is hij tot enkele maanden voor zijn dood onvermoeibaar op die weg voortgegaan: de lijst van zijn lezingen, causerieën, schriftelijke bijdragen en boeken is lang. Als mijlpaal staan daar sedert 1915 zijn stukken in het normalistentijdschrift *Jonge Tijd*, en, in het jaar van zijn overlijden, *Peter Benoits onrust* en *Hendrik Conscience c.s. schrijven aan Zijne Majesteit Leopold 10.10.1846; samenstelling van een konfliktossier: aanleiding tot het herdenken van een vertroebeld verleden*. Een enigmatische titel trouwens, opgesteld volgens een denkpatroon en een schrijftrant waar vele lezers wel eens moeite mee hadden: een schrijven in tussenzinnen, waarbij in een hoofdzin een gedachte werd geponeerd om dan prompt door allerlei inlassingen, uitweidingen en toevoegsels te worden gerelativeerd, genuanceerd, of als hypothese te worden gesteld.

Ook als gastheer in zijn smaakvolle, moderne, door architect Van Steenberghe gebouwde kleine woning in de Volhardingstraat - nomen est omen! - muntte hij uit in het stellen van vragen en het plaatsen van vraagtekens, het overwegen van mogelijkheden en het opperen van hypothesen. Oningewijden dachten hierbij ongetwijfeld aan een soort spel van zijn beweeglijke geest. Heel wat kwam echter door zijn grote vertrouwdheid met en ingelezenheid in het rijkste literair- en cultuurdepot van het land, zijn AMVC, waarvan hij wel niet de stichter was, maar dat hij voor een belangrijk deel heeft geordend, georganiseerd, gesystematiseerd en toegankelijk gehouden voor de bezoeker.

In 1938 benoemd tot conservator, zou hij na 1945 bij de op pensioenstelling van Baekelmans ook directeur van de Stedelijke Bibliotheken en directeur van de Technische Leergangen voor het Bibliotheekwezen worden. In 1947 werd hij een gezaghebbend en zeer actief lid van de Academie, daarna voorzitter van de Hoge Raad voor Bibliotheken en voorzitter van de Kulturele Raad voor Vlaanderen na 1959.

Bekijken we zijn markantste publikaties, dan dienen beslist zijn opstellen over Conscience en diens *Leeuw van Vlaanderen* te worden vermeld, zijn Multatulistudies en *Al moeite om niet?*, een ongewoon boek waarin Goet-

hals-Vercruysse, Moyson, Van Langendonck en Zielens geprofileerd worden, en hij met nadruk zijn ideeën over 'Brieven bewaren, brieven publiceren' naar voren schuift. Tony Bergmann en 'ce pauvre Zetternam' zouden hem nog een eind verder op zijn levensweg begeleiden: in 1978 en 1982 wijdde hij er uitvoerige essays aan. Ook voor groepsvorming en cenakels had hij aandacht: bijvoorbeeld voor De Distel te Brussel, bakermat van Van Nu en Straks, en voor De Toekomst, Het Heilig Verbond te Antwerpen, om dan nog over de vele literaire en artistieke genootschapjes, ontstaan in de Antwerpse bohème en de cafécultuur van de romantiek te zwijgen.

Hij benaderde historische figuren als mede-mensen en trachtte ze van binnen uit te begrijpen. In het adres dat de Academie hem in 1972 naar aanleiding van zijn vijfentwintig-jarige aanwezigheid overhandigde, wordt dit omschreven als: 'betrouwbare wegen heeft hij gebaad doorheen het bijwijlen woekerend onkruid en het struikgewas van de 19de-eeuwse Vlaamse letterkunde. Oudere en jongere vorzers heeft hij er menig voorbeeld van gegeven dat, bij het wetenschappelijk onderzoek van literaire werkstukken, het niet enkel erop aankomt esthetische waarden na te jagen. Steeds, naar zijn opvatting, dient de lijdende en strijdende méns - die door middel van dicht en proza zijn sociale presentie manifesteert - tactvol en met respect bejegend te worden.'

Het gros van zijn wetenschappelijk werk heeft Schmook vanaf 1947 in de Academie gepresteerd en gepubliceerd: zes boeken en zeventienveertig artikelen getuigen ervan. Behoudens de reeds boven geciteerde namen betreft het vooral Jan van Beers jr., Arthur Cornette, Jan Baptist David, Johan Alfried de Laet, Rosalie en Virginie Loveling, Frans Hendrik Mertens, Pol de Mont, Jacques Perk, Frans Rens, Jan van Rijswijck jr., Max Rooses, Marten Rudelsheim, Ferdinand Augustijn Snellaert, August Vermeylen, Willem Jozef Vertommen, Michiel van der Voort, Julius Vuylsteke en Jan Frans Willems.

Zijn leeshonger heeft hij tot op hoge leeftijd behouden, zijn schrijfvermogen en schrijfdrift eveneens. Zonder werken leefde hij maar half, of zelfs niet eens. Een dag zonder schrijven betekende voor hem een weggegooide dag. En er was nog zoveel, dat hij meende te moeten doen: vanuit een strijdbaar en intellectueel humanisme en socialisme bijvoorbeeld waarschuwen tegen de wereldpolitiek van de hoge heren, tegen de verdeling in machtsblokken, tegen het fijnmalen van het individu in de molen van economische en kapitalistische axioma's.

Voor een man voor wie lectuur en schrijven een levensbehoefte waren, betekende het verlies van het zicht een diepe afgrond, het dal van duisternis zelf. Dit ervoer hij nog pijnlijker bij het verlies in september 1984 van zijn enige zoon, Ger Schmook jr. Terwijl hij steeds wou terugkijken en van historische figuren psychologische portretten tekenen, werd dat door zijn falende ogen verhinderd. Hij heeft toen een periode van diepe wanhoop en verbittering doorgemaakt: zelfs het beluisteren van muziek vermocht hem niet te troosten. Alleen de inzet van zijn kleine grote vrouw, die hem stimuleerde tot dicteren en hem onvermoeibaar zijn teksten telkens en telkens weer ter correctie voorlas, heeft hem in de laatste maanden - tot het onverwachte einde - troost gebracht en gesterkt. Zij verdient het daarom ten volle, ook waar zij zo korte tijd na hem, in januari 1986, is heengegaan, met haar man in een adem te worden genoemd.

Mijn eigen kennismaking met Ger Schmook moet van 1961 dateren, zodat ik mij bijna een kwart eeuw in zijn warme en blijvende vriendschap heb kunnen verheugen. Lang voorheen kende ik hem trouwens al uit zijn geschriften, die de Vlaamse negentiende eeuw haarfijn en grondig uitplozen en als gezaghebbend in de academische wereld golden. Ik dacht toen dat het lezen van iemands werk de beste manier was om iemand te leren kennen. Maar de lectuur van de stukken van Schmook bleek slechts als een gelukkige aanloop te hebben gewerkt. De persoon Schmook was nog veel gevarieerder, genuanceerder, rijker en beslagener dan in zijn werk tot uiting kwam. Hij bezat de zeer zeldzame gave te kunnen luisteren, en vooral zich te kunnen inleven in de problematiek en het (wel eens afwijkend) standpunt van de jongere, soepel te zijn in zijn meedenken, begrip op te brengen voor de gewijzigde levensomstandigheden van een andere generatie, voor het veranderde levensgevoel ook - zonder zijn eigen principes prijs te geven - en zeer genuanceerd en diplomatisch de dialoog aan te vatten en te stimuleren: een jong hart, en een vriend op wie men in alle omstandigheden kon rekenen!

Zo jong en soepel was zijn geest gebleven, zo weinig ijdel en gesteld op eerbetoon, dat hij in 1975 vrijwillig aan het werkend lidmaatschap van de Academie kon verzaken en plaats maken voor een jongere. Beide pijlers samen: zijn onmeetbaar verdienstelijk pionierswerk in onze negentiende-eeuwse volkse, artistieke en literair-culturele geschiedschrijving én zijn warme en boeiende persoonlijkheid maken zijn unieke en onvervangbare waarde uit. Vlaanderen mag hem niet vergeten, maar mag wel hopen tot in lengte van dagen zulke taaie en belangeloze werkers te krijgen.

Het leven en het culturele landschap in Vlaanderen zijn na zijn verscheiden - en dit van zijn onwaardeerbare echtgenote - leger en armer geworden.

Gent

ADA DEPREZ

Voornaamste geschriften

Een partiële opgave van zijn publikaties is te vinden in *Ger Schmook LX!*, in *Bibliotheekgids*, 34, 1958, 3; in *Eresaluut aan Ger Schmook*, in *Bibliotheekkunde*, 36, 1986; in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 44, 1955, 3; in de *Jaarboeken* ende *Verslagen en Mededelingen* van de Koninklijke Akademie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde en in de *Mededelingen* van de Vereniging van Vlaamse Letterkundigen.

Een vrij volledige opgave in kaartvorm van de hand van mevrouw Schmook bevindt zich in het AMVC te Antwerpen.

Bernardus Hendrikus Stolte **Magelang 25 oktober 1912 - Ubbergen-Beek 19 juni 1985**

In de vroege ochtend van woensdag 19 juni 1985 overleed op tweeënzeventig-jarige leeftijd in het verpleegtehuis Kalorama te Beek bij Nijmegen prof. dr. B.H. Stolte, emeritus hoogleraar in de geschiedenis en staatsinstellingen der Grieken en Romeinen aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Als classicus en 'oud'historicus was hij vooral befaamd in de wereld van de Nederlandse protohistorie en de provinciaal-Romeinse oudheidkunde.

Bernardus Hendrikus (Ben) Stolte werd op 25 oktober 1912 geboren in een hotel te Magelang (Midden-Java), als vierde kind en derde zoon van Bernardus Hendrikus Stolte (Haarlemmerliede 10-2-1882 - Amsterdam 26-4-1944) en Susanna Maria van der Vossen (Haarlem 16-6-1883 - Tilburg 8-1-1953). Het gezin woonde in die tijd in Temanggoeng, maar was toen de vierde telg op komst was, wegens de minder goede gezondheidstoestand van de moeder tijdelijk verhuisd naar het circa twintig kilometer zuidelijker gelegen Magelang.

De vader had op de Bisschoppelijke Kweekschool in Beverwijk de hoofdakte gehaald. Na onderwijzer te zijn geweest in Amsterdam en Den Haag, kon hij een betere betrekking krijgen in Nederlands Oost-Indië. Tegen het einde van 1910 reisde het toen nog uit vijf personen bestaande gezin per trein en boot naar Magelang. Enige maanden daarna werd de pater familias hoofd van een Hollands-Inlandse (lagere) school in Temanggoeng. Vijf jaar later kreeg hij in Solo een kratonschool te leiden van de Soesoehoenan van Soerakarta.

Wegens de Eerste Wereldoorlog kon het gezin pas in 1919 met verlof gaan naar Nederland; een periode van twee en een half jaar werd achtereenvolgens doorgebracht in Zandvoort en Haarlem. In 1926 keerde moeder Stolte - te zamen met het inmiddels tot zes aangegroeide kindertal - definitief terug naar het vaderland, vooral in verband met de verdere studies van de kinderen. Haar man, die intussen leraar wiskunde was geworden aan een muloschool in Semarang, volgde eerst in 1928, waarna de familie uiteindelijk kwam te wonen op het adres Rijnstraat 107 te Amsterdam.

Bernard H. Stolte jr. had in de voorafgaande jaren op niet minder dan vier lagere scholen gezeten, achtereenvolgens in Solo, Zandvoort, Haar-

lem en Semarang. In 1926 was hij begonnen met een studie aan de HBS in Semarang; deze werd voortgezet in Leiden, en ten slotte behaalde hij op 24 juni 1930 met een uitstekende puntenlijst het eindexamen HBS op het St.-Ignatiuscollege aan de Hobbemakade te Amsterdam.

Als abiturient wilde hij daarna een begin maken met een universitaire studie Frans. In die tijd was daarvoor echter nog een gymnasiale opleiding noodzakelijk. Om zijn plan alsnog te kunnen verwezenlijken volgde Ben Stolte direct na zijn eindexamen een soort stoomcursus Latijn en Grieks onder leiding van Frits Diercks, derdejaars student klassieken aan de Universiteit van Amsterdam. Reeds na één jaar slaagde hij (op 26 augustus 1931) voor het staatsexamen gymnasium alpha te 's-Gravenhage. Ogenblikkelijk daarna begon hij Frans te studeren aan de Amsterdamse gemeentelijke universiteit. Maar reeds na drie maanden zwaaide hij om naar de klassieke letteren; zijn korte, maar intensieve gymnasiale opleiding had kennelijk diepe indruk op hem gemaakt. Op 7 december 1934 legde hij met succes het kandidaatsexamen af, en op 4 februari 1937 werd hem de doctoraalbul uitgereikt.

Tijdens zijn universitaire studie - onder leiding van de hoogleraren D. Cohen, J. De Decker, A.W. de Groot en W.E.J. Kuiper - moet Ben Stolte bijzondere interesse hebben gekregen voor de antieke geografie, en vooral voor de geografie en geschiedenis van ons land in de Romeinse tijd. Nadat hij zijn doctoraalexamen had gedaan, bleef hij - het was toen niet gemakkelijk een betrekking als leraar te krijgen - nog ruim een jaar in het ouderlijk huis wonen en studeerde hij onder andere Gotisch. In die periode voltooide hij ook zijn eerste wetenschappelijke artikel, zijn bekende verhandeling over *De Romeinsche wegen in het land der Bataven en de Tabula Peutingeriana*, die verschenen is in de aflevering van september 1938 van het Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap. Met deze bijdrage greep de schrijver in in de strijd welke in die jaren in het TKNAG woedde tussen de generaal-majoor van het KNIL b.d. F. Kroon en de geografen H. Hettema en dr. J. Schoo. Ook nu nog is dit artikel boeiende lectuur. In een aantrekkelijke, karakteristieke stijl brengt een begaafde classicus, die terdege op de hoogte is van de uitgebreide literatuur betreffende de Tabula Peutingeriana, hierin zijn visie op de problematiek naar voren, waarbij hij er in de eerste plaats op wijst dat het niet gaat om het kleine gedeelte van de Tabula, dat ons land weergeeft, uit het geheel te lichten en afzonderlijk te beschouwen' en dat het noodzakelijk is ook andere ons ter beschikking staande antieke bronnen erbij te be-

trekken. Op het einde van zijn artikel erkent de auteur dat zijn reconstructie vrijwel geheel gelijk is 'aan die van Prof. Byvanck in den Geschiedkundigen Atlas; ik had kunnen volstaan met daarheen te verwijzen.' In plaats daarvan heeft hij waardevol werk verricht door een uitvoerige en goed gefundeerde weerlegging te publiceren van een aantal bij zijn opponenten voorkomende misvattingen. Hij is er overigens 'van overtuigd, dat veel, al te veel, nog hypothese is.' Zijn hypothesen zijn zeker niet alle in latere jaren bevestigd of overeind gebleven, maar ze geven wel blijk van filologisch vernuft en grote inventiviteit.

Intussen was Ben Stolte per 1 september 1938 benoemd tot leraar klassieke letteren en oude geschiedenis aan het St.-Norbertuslyceum te Roosendaal. Aanvankelijk leidde hij daar een vrijgezellenbestaan. Hij werkte er niet alleen voor de school maar ook - onder leiding van prof. dr. D. Cohen - aan zijn dissertatie. Toen hij in september 1944 de herfstvakantie had doorgebracht in het ouderlijk huis, kon hij na de bevrijding van zuidelijk Nederland niet meer naar Roosendaal terugkeren. In de hongerwinter verbleef hij thuis te Amsterdam; hij had daar de speciale zorg voor de petroleumlamp, maakte stroop uit suikerbieten en kookte roggebrood au bain-marie.

Na de oorlog ging hij zo spoedig mogelijk weer naar Roosendaal. In de zomervakantie van 1946 leerde hij tijdens een vrolijke fietstocht door Nederland Adri(ana) W. Ph. M. van de Ven kennen, geboren te Delfzijl en toentertijd directrice van de R.-K. Leeszaal aan de Witmakersstraat te Maastricht. Slechts weinige maanden later werd de grondslag gelegd voor een bestendige verbinding (Maastricht 27-12-1946/Heerlen 9-4-1947) en een veeljarig, gelukkig huwelijksleven, dat gezegend werd met een tweetal zonen, van wie de oudste wederom een B.H. Stolte werd. In de Roosendaalse periode was het gezin woonachtig in het huis Parklaan 121. Daar voltooide Ben Stolte zijn aan de Cosmographie van de Anonymus Ravennas gewijde dissertatie, waarna hij op 8 maart 1949 promoveerde tot doctor in de letteren en wijsbegeerte aan de Universiteit van Amsterdam. Het proefschrift, dat betrekking heeft op 'een van de minst bekende en meest gesmade werken die de Oudheid ons heeft nagelaten', is in de jaren 1949-1951 in tal van recensies zeer gunstig besproken en geroemd als een bijzondere wetenschappelijke prestatie.

De schrijver van dit levensbericht - die van 1949 tot in 1966 werkzaam is geweest bij de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort, in de afdeling provinciaal-Romeinse archeologie - heeft zeer

waarschijnlijk in 1952 voor het eerst een brief naar Ben Stolte gestuurd. Die had vermoedelijk betrekking op een recensie van mijn hand, gewijd aan de tweede druk van H. Hettema, *De Nederlandse wateren en plaatsen in de Romeinse tijd* ('s-Gravenhage 1951), waarvan B.H. Stolte jr. de eerste druk had besproken in 1939. Pas in april 1956 leerden wij elkaar persoonlijk kennen tijdens het filologencongres in Amsterdam. Uit ons eerste schriftelijke contact is een stroom van brieven voortgekomen, die handelen over alles en nog wat, maar vooral over Romeins Nederland. Een collectie van honderdtien door Ben Stolte geschreven brieven op blocnotevellen in kwarto of octavo is nog in mijn bezit; ze dateren van 16 maart 1954 tot en met 18 maart 1966. Kort daarna werden wij beiden benoemd tot gewoon hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, wat de nodige verhuizingen met zich meebracht en een definitief einde betekende van onze levendige correspondentie. Bens brieven bevatten het verslag van een voortdurende worsteling met de wetenschap, reacties op recente archeologische vondsten, commentaren op nieuwe publikaties, filologische invallen en capriolen ter oplossing van problemen, verhalen van ontdekkingsreizen in het domein van de oude geschiedenis en de vaderlandse archeologie. Ze vormen tevens de neerslag van een vriendschap, gebaseerd op een hartstochtelijke belangstelling voor de geschiedenis van Nederland in de Romeinse tijd. Opvallend in zijn brieven is de zeer oude spelling waarin ze - althans aanvankelijk - geschreven zijn, dit in tegenstelling tot de levendige en soms bepaald jeugdig aandoende stijl die men erin kan aantreffen. Pas in september 1958 moderniseerde hij zijn spelling enigszins, vermoedelijk onder de druk van hem voortdurend betuttelende tijdschriftredacties.

Na zijn promotie kwam er, vanaf 1953, in Roosendaal een stroom van artikelen op gang. De schrijver trachtte door te blijven publiceren boven het alledaagse leraarschap uit te komen. 'Tijd, tijd, tijd. Het is soms hopeloos. Er is zoveel interessants te doen en waar is de tijd ervoor' (15-5-1958). 'Hoe het allemaal klaar moet komen weet ik niet. De school is een hoogst onaangename en onwelkome onderbreking van de vakantie. Ik heb zo weinig tijd om er zo veel in te doen' (20-9-1960). 'Ik ben intussen met liefst vier (eigenlijk vijf) artikelen bezig en schiet maar niet op' (11-3-1965). In de vrije tijd, vooral onder de vakanties werd iedere gelegenheid aangegrepen om de Koninklijke Bibliotheek en de universiteitsbibliotheken in Amsterdam of Leiden te bezoeken. In noodsituaties ging er uit Roosendaal een verzoek om hulp naar Amersfoort. 'Ik heb soms het gevoel, dat er dingen

zijn gepubliceerd, waar ik zelfs geen vermoeden van heb, en zou de lacunes willen vullen' (20-1-1959).

'Intusschen stijgt ook ik op de maatschappelijke ladder' (28-11-1957). In november 1957 werd hij secretaris van de plaatselijke Oudheidkundige Kring De Ghulden Roos. Van 1958 tot aan zijn benoeming te Nijmegen in 1966 was hij redacteur van het gelijknamige tijdschrift en publiceerde hij daarin tal van artikelen, waarmee de classicus Stolte bewees dat hij ook grote en vruchtbare belangstelling had voor de geschiedenis van West-Brabant, in het bijzonder van Roosendaal en omgeving.

Na het verschijnen van zijn artikel *Deusone [Diessen] in regione Francorum* (1957) werd hij door de legendarische pastoor van Alphen (N.-Br.) W.J.C. Binck (1882-1971), de bezielende stichter, promotor en beschermheer van Brabants Heem en voorzitter van de Commissie voor Oudheidkundig Bodemonderzoek van Brabants Heem, uitgenodigd om lid te worden van die commissie en een eerste vergadering bij te wonen op 2 december 1957 in de pastorie te Alphen. 'Aan die vergadering zou ik graag een klein landelijk souper willen verbinden met brood, haas en faisant.' Op de dag na die vergadering stuurde het nieuwe commissielid een verslag van een 'genoegelijke avond' naar Amersfoort. 'Het etentje was voortreffelijk. We zouden ons ongeschikt kunnen hebben gegeten aan haas en fazant, en de rest was bijpassend.' Tot het einde van zijn leven is Ben Stolte als niet-archeoloog een trouw lid gebleven van deze merkwaardige commissie, die in 1965 overging naar het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, en in 1977 getransformeerd werd tot bestuur van de Archeologische Sectie van dat genootschap.

In juni 1959 werd dr. B.H. Stolte benoemd tot lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Daarop volgde met ingang van 1 september van datzelfde jaar een aanstelling - naast zijn leraarschap in Roosendaal - als docent in de Oude Geschiedenis bij de Katholieke Leergangen te Tilburg, aanvankelijk voor de opleiding Geschiedenis MO in Utrecht; later gaf hij onderwijs voor dergelijke cursussen te Tilburg, Roermond en Sittard.

Nadat hij per 15 augustus 1966 benoemd was tot gewoon hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Nijmegen kwam er vanzelfsprekend een einde aan zijn leraarschap in Roosendaal (al betekende dat niet dat hij aanstonds ophield met het schrijven van bijdragen voor De Ghulden Roos), maar zijn activiteiten ten behoeve van de Tilburgse Leergangen werden onverminderd voortgezet. In Nijmegen bezette hij als eerste een afzonder-

lijke leerstoel voor de geschiedenis en staatsinstellingen der Grieken en Romeinen; tot de leeropdracht van zijn voorganger, prof. dr. F.J.M. de Waele, hadden tevens de klassieke archeologie en het Nieuwgrieks behoord.

Op 27 januari 1967 aanvaardde de nieuwe hoogleraar officieel zijn ambt met het uitspreken van een rede, getiteld: *Sine ira et studio*. Daarin werd een boeiend pleidooi geleverd ten gunste van een geschiedbeschouwing die dwars door de persoonlijke opvattingen van de historici heen een zo objectief mogelijk beeld geeft van de werkelijkheid in het verleden. 'Wie kan met volle overtuiging zeggen, dat hij 'sine ira et studio' heden en verleden overziet? Wie betrapt er, als hij nauwlettend en koel zijn eigen uitingen nagaat, niet zichzelf herhaaldelijk op, dat hij, - onbewust -, toestanden van het zelf doorleefde heden heeft geprojecteerd in het verleden of met maten van het heden het verleden heeft gemeten.' Het uitgangspunt van de oratie was de bekende belofte van Tacitus (*Annales* I, 1) om de geschiedenis van het Julisch-Claudische huis te verhalen 'zonder enige partijdigheid, waarvoor ik niet de minste reden heb.' De spreker maakte van de gelegenheid gebruik om een beeld te schetsen van Tacitus als 'het slachtoffer van de vooroordelen van de zeer exclusivistische stand, waartoe hij behoorde en voor welke hij schreef, de senatorenstand. Tacitus, om het minder vriendelijk te zeggen, was een snob en schreef voor snobs. Zijn stijl draagt daarvan de duidelijke sporen.' Ben Stolte stond wel bijzonder kritisch tegenover Tacitus, 'den grootsten Latijnschen prozaschrijver.' Een enkele keer drukte hij zich ten opzichte van hem heel onvriendelijk uit: 'Soms kan ik Tacitus niet zien. Wat is het toch een onhebbelijke taalbederver. Dat mag je als classicus natuurlijk niet zeggen, maar mijn hemel, waarom kan de man niet gewoon doen en eens een poosje ophouden het Latijn te verkrachten door er aan te wringen en te trekken. Het is natuurlijk meesterlijk, wat hij er mee bereikt, maar het is eigenlijk barbaars en in wezen snobistisch [...]. Sorry voor deze uitbarsting' (11-5-1964).

Enige maanden na de officiële ambtsaanvaarding kwam er, op 13 juli 1967, een einde aan de vele reizen van Roosendaal naar Nijmegen en terug, toen de familie Stolte verhuisde naar een bungalow in een rustige omgeving, nummer 7 aan de Prinses Margrietlaan te Berg en Dal.

Daarmee leek voor Ben Stolte eindelijk een tijdperk te zijn aangebroken van meer mogelijkheden voor het verwezenlijken van wetenschappelijke idealen in de nog voor hem liggende jaren van universitaire activiteit op het gebied van onderwijs en onderzoek. Maar reeds in 1968 deden zich bij

hem de eerste tekenen voor van de slopende ziekte van Parkinson, waaraan hij uiteindelijk, zeventien jaar later, zou bezwijken. In het St.-Radboudziekenhuis kwam hij onder behandeling van de neuroloog prof. dr. J.J.G. Prick (1909-1978). De medische specialist en zijn patiënt raakten zeer bevriend en hebben samen - tot aan de invoering van de schoolonderzoeken - menige reis gemaakt als gecommiteerden bij het eindexamen gymnasium, waarbij de classicus vanzelfsprekend optrad als voorzitter van de examencommissie, maar daarbij nauwlettend werd bewaakt door zijn lijfarts.

Buitenstaanders hebben van de zieke maar heel weinig over zijn ziekte gehoord. Het was een handicap die hem langzamerhand in zijn mogelijkheden beperkte, om ten slotte te leiden tot een algehele lichamelijke aftakeling. De verschijnselen waren duidelijk en werden steeds zorgwekkender, maar de patiënt sprak er niet over; hij klaagde nooit en wenste zoveel en zo lang mogelijk zijn gewone gang te gaan, onder meer om zijn wetenschappelijke plannen te kunnen verwezenlijken. Onverstoorbaar was hij van juli 1968 tot in de zomer van 1978 lid van de redactieraad van *Lampas*, tijdschrift voor Nederlandse classicus, en van 1970 tot en met 1979 redactielid van het *Tijdschrift voor Geschiedenis*.

Toen de ziekte verergerde, zag hij zich gedwongen - mede onder druk van geneesheer Prick - successievelijk ontslag te nemen uit zijn functie als docent van de Katholieke Leergangen in Tilburg (1-1-1978) en als hoogleraar te Nijmegen (1-9-1978). Een van de cadeaus die hij op 3 november 1978, tijdens een afscheidsreceptie in het Erasmusgebouw van de Katholieke Universiteit kreeg aangeboden, was een fraaie antoninianus van de Gallische tegenkeizer Postumus (259-268) met op de keerzijde een afbeelding van Hercules Deusoniensis, treffend zinnebeeld en verwijzing naar een historisch-archeologisch probleem waardoor Ben Stolte zijn hele wetenschappelijke leven geboeid is geweest.

Vijf keer werd hij ter observatie opgenomen in de Neurokliniek aan de Reinier Postlaan. Even zovele keren ging er een door de patiënt zelf zorgvuldig ingepakte tas vol met boeken mee; daartoe behoorde steeds de geografie van Ptolemaeus. Maar ook in het ziekenhuis had hij te lijden onder een gebrek aan boeken. In de zomer van 1984 ontsnapte hij uit de kliniek, schuifelde ongemerkt de bibliotheekzaal op de zevende verdieping van het Erasmusgebouw binnen, en werd daar tegen sluitingstijd opgesloten. Toen het etenstijd was, werd de patiënt vermist, maar hij moest eerst door een werkster worden ontdekt en bevrijd, alvorens hij doodgemoedereerd

naar zijn ziekenhuiskamer kon terugkeren.

Zijn meest geliefde verblijf was zijn huis. Daar kon hij naar hartelust werken in zijn studeerkamer en in de tuin. Daar kon hij, voortdurend liefdevol en krachtadig ter zijde gestaan door zijn echtgenote, intens genieten van zijn gezin, zijn kinderen en kleinkinderen. Vandaar ook konden tochten worden ondernomen, onder andere naar het zwembad De Veldschuur in Malden, naar de universiteitsbibliotheek en de leeszaal Klassieken, en naar de vergaderingen van de Archeologische Sectie van het Noordbrabants Genootschap. Zijn huis was ook het uitgangspunt van talloze wandelingen, waarbij hij zich nog heel lang met een opvallende snelheid placht voort bewegen, voortdurende erop bedacht zijn conditie zo goed mogelijk op peil te houden.

Uiteindelijk werd hij te zeer hulpbehoevend en vormde hij een te zware belasting voor Adri. Thuis kon hij niet langer meer verzorgd worden en daarom werd hij op 4 juni 1985 - te zamen met een tas vol boeken - overgebracht naar het verpleegtehuis Kalorama. Ruim veertien dagen later ging hij, gesterkt door het viaticum, over naar een hoger leven.

Met Ben Stolte is een in brede kring geliefd mens van ons heen gegaan. Hij was een eminent classicus en historicus, en een begaafd en geroutineerd docent met hart voor zijn leerlingen. Bij gelegenheid trad hij graag op als spreker en hij betreunde het zeer dat hem dit in latere jaren onmogelijk werd gemaakt, toen zijn stemvolume door de ziekte steeds meer verzwakte. Menigeen heeft zich er over verbaasd dat hij in het openbaar altijd zonder tekst sprak; hooguit was hij dan gewapend met wat aantekeningen. Hij had een fenomenaal geheugen en was uitzonderlijk belezen. Bij zijn afcheid van de Leergangen in Tilburg merkte hij op dat hij zichzelf in essentie lui vond. Daarmee kan hij moeilijk iets anders bedoeld hebben dan dat hij zich niet onnodig druk wenste te maken. Hij was een vrij gesloten, in het algemeen heel rustig en zachtmoedig mens, die zich niet opdrong en beslist geen neiging had om overspannen te raken. Thuis placht hij doorgaans in liggende houding te studeren. Valse eerzucht en machtsdrift waren hem vreemd. Tijdens een gesprek of in een vergadering was hij gewoon te zwijgen als hij geen wezenlijke bijdrage kon leveren, maar dat betekende geenszins dat hij niet geïnteresseerd was. Hij was zich bovendien voortdurend bewust van zijn beperktheid. Anderzijds was hij steeds bereid met enthousiasme en hartelijkheid behulpzaam te zijn wanneer er een beroep gedaan werd op zijn ervaring, zijn kennis en zijn kunde. Hij

was een principieel man, die niet met zijn overtuiging wenste te marchanderen, maar gewoonlijk toonde hij zich tolerant ten aanzien van opvattingen die van de zijne afweken, en was hij bereid tot loyale samenwerking.

Nu en dan kon hij heftig worden, vooral als hij uiting gaf aan zijn afkeer van bepaalde ontwikkelingen in de Katholieke Kerk of in het onderwijs, of ten aanzien van tegenstanders in de wetenschap. 'Soms explodeer ik. Dat lucht dan even op' (19-12-1957). De weinigen die zo'n ontploffing hebben meegemaakt, zullen dit nooit vergeten. Tijdens een 'bezetting' van het Erasmusgebouw, toen hij college gaf voor doctoraalstudenten, kreeg de reeds ernstig zieke hoogleraar Oude Geschiedenis onvermoede krachten; hij greep toen een binnengedrongen 'student' persoonlijk in de kraag en zette hem onverwijld buiten de deur.

'Auctor abit operis, sed tamen exstat opus.' In zijn inaugurele rede heeft Ben Stolte duidelijk aangegeven wat hij als zijn speciale werkgebied beschouwde:

'Buitenstaanders menen, dat ons terrein geheel is afgegraasd en dat er weinig nieuws meer valt te beleven. Niets is minder waar. Voor ieder die wil lezen, echt nauwkeurig lezen, zijn zelfs in de meest gebruikte auteurs nieuwe gegevens te ontdekken. En er zijn nog zoveel verwaarloosde schrijvers. Daaronder zijn er, die litterair niet erg belangrijk zijn en daardoor niet erg aantrekkelijk. Maar laten wij dankbaar zijn ook voor wat vervelende schrijvers ons vertellen. Als zij het niet hadden gedaan, wisten wij weer minder en het zou weer moeilijker zijn ons een waar beeld van de Oudheid te vormen in al haar schakeringen, de waarheid te benaderen.'

In de loop van de jaren heeft de auteur van deze regels zich ontwikkeld tot de grote Nederlandse autoriteit op het gebied van de bronnen der Romeinse geschiedenis, geografie en toponymie van Noordwest-Europa. Hij beschouwde zichzelf allerminst als een archeoloog. De archeologie was voor hem een hulpwetenschap van de geschiedenis, waarvoor hij een onbegrensde belangstelling had; bijzonder graag maakte hij in zijn studies gebruik van epigrafische en numismatische vondsten. Primair was hij een klassiek filoloog, die de historische teksten grondig kende en voortdurend gekweld werd door blijken van onbelesenheid bij anderen. 'Soms vraag ik me af: ben ik nou gek of zijn zij het? Is het misschien de schoolfrik, die gewend is de capriolen der leerlingen argwanend te bekijken? Het wordt zo eentonig telkens weer te moeten constateren, dat deze of gene de teksten slordig of slecht of helemaal niet heeft gelezen' (21-2-1962).

In tal van artikelen heeft Ben Stolte zich een strijdbaar en scherpzinnig

filoloog en historicus getoond, die met grote nuchterheid en gezonde fantasie belangrijk werk heeft verricht voor een beter begrip van antieke historische en geografische gegevens. Meer dan wie dan ook was hij zich bewust van gevaar, wanneer men ten aanzien van bijvoorbeeld de Tabula Peutingeriana, de Anonymus Ravennas en Ptolemaeus te zeer of uitsluitend op details let, 'zonder zich ook maar in de verste verte om de *rest* te bekommeren' (11-9-1957).

Nadat de archivaris en historicus A. Delahaye (1915-1987) in oktober 1955 een begin had gemaakt met een lange reeks van schokkende publikaties en voordrachten, waarin hij op min of meer luidruchtige wijze aandacht opeiste voor zijn - zeer vreemde en volstrekt onaanvaardbare - opvattingen over de Romeinse en vroegmiddeleeuwse geschiedenis van Nederland en Noord-Frankrijk, was Ben Stolte, vanuit 'Romeins' standpunt gezien, de aangewezen persoon om hem van repliek te dienen. Drie keer, in 1958, 1963 en 1966, heeft hij zich op afdoende wijze van die taak gekweten. Toen bleek dat Delahaye de argumenten van zijn geduchte tegenstander volledig verzweeg en weigerde er serieus op in te gaan, heeft hij er ten slotte teleurgesteld het zwijgen toegedaan. Nog één keer deed zich een gelegenheid voor om wetenschappelijk af te rekenen. Op 28 januari 1980 had Kleio, de studievereniging van geschiedenisstudenten aan de Universiteit van Amsterdam, in de Oudemanhuispoort een forum belegd: A. Delahaye contra vier professoren, onder wie B.H. Stolte. Deze krachtmeting, in een stampvolle zaal, liep om verscheidene redenen uit op een jammerlijk fiasco, en in één opzicht zelfs op een anticlimax. Van een debat was geen sprake en toen spreker Stolte geruime tijd op zeldzaam felle wijze het woord voerde, bleek zijn stem - als gevolg van zijn ziekte - volstrekt geluidloos te zijn. Na afloop van zijn in akelige stilte aanhoord betoog sprong een Nijmegenaar op het podium om hem zijn tekst te vragen. Dat was een vergissing; weer stond er niets op papier.

'Verba volant, scripta manent', maar men moet het betreuren dat bijna alle publikaties van Ben Stolte in het Nederlands zijn verschenen, en vaak bovendien in moeilijk toegankelijke tijdschriften. Zoals bekend 'Neerlandica non leguntur', althans buiten de grenzen van ons land. Des te verheugender is het dat de - postuum verschenen - verhandeling *Die religiösen Verhältnisse in Niedergermanien* gepubliceerd is in het standaardwerk *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*. In dit uitvoerige artikel, waaraan de schrijver tijdens zijn ziekte jarenlang heeft gewerkt, ontmoet men een klassiek filoloog die het epigrafische materiaal uit Germania Inferior, voor

zover dat betrekking heeft op de religie, op uiterst consciëntieuze en degelijke wijze bewerkt en tot een synthese verwerkt heeft. Deze bijdrage bevat bovendien een overzicht van tal van door de schrijver reeds elders gepubliceerde opvattingen en is bijzonder rijk aan originele waarnemingen en verrassende taalkundige opmerkingen.

Helaas zijn vele artikelen, die zich nog in statu nascendi bevinden in zijn nalatenschap, onvoltooid gebleven. Hiertoe behoort ook een historische geografie van de Nederlanden, die eveneens bestemd was voor de ANRW.

Als classicus en historicus, die vele jaren lang - meestal op afstand - een grote actieve belangstelling aan de dag heeft gelegd voor de archeologische bedrijvigheid in Nederland, was Ben Stolte een bescheiden, zeldzame persoonlijkheid, die met een zeer kritisch oog per artikel of brief en tijdens voordrachten en gesprekken trefzekere opmerkingen wist te maken waaraan men zich moeilijk kon onttrekken. Zijn dood is ook in wetenschappelijk opzicht een ernstig gemis, zeker in een periode van New Archaeology of wat daar voor door moet gaan.

Op zaterdag 22 juni 1985 is in de kerk van Onze Lieve Vrouw van het H. Hart te Berg en Dal zijn uitvaart gevierd tijdens een H. Mis met Gregoriaanse zang, die de overledene zo dierbaar was. Daarna hebben we afscheid van hem genomen op de r.-k. begraafplaats in Berg en Dal.

De afwezigheid van Ben Stolte is voortdurend waarneembaar voor allen in wier midden hij heeft geleefd en gewerkt. Wij blijven hem gedenken in eerbied en dankbaarheid.

‘Vivat ut aeternum et XPI gratetur amore.’

J.E. BOGAERS

Voornaamste geschriften

De Romeinsche wegen in het land der Bataven en de Tabula Peutingeriana, in Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, 2de reeks, 5, 1938, p.700-716.

De Fossa Corbulonis, in Tijdschrift voor Geschiedenis, 58, 1943, p.216-223; 60, 1947, p.243-244.

De Cosmographie van den Anonymus Ravennas. Een studie over de bronnen van boek II-V. Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1949.

Apud Toxiandriam locum, in Tijdschrift voor Geschiedenis, 66, 1953, p.131-132.

Hercules in Noord-Brabant. Verering te Ruimel(?) en Diessen, in Brabantia, 3, 1954, p.50-53.

De datering van de Anonymus Ravennas, in Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, 73, 1956, p.260.

De oudste naam van Heerlen, in *De Maasgouw*, 76, 1957, p.67-70 (vgl. P.L.M. Tummers, *Coriovallum of coriovalium?*, in *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam*, 41, 1965, p.82-89).

Deusone in regione Francorum, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 70, 1957, p.76-86.

De magister equitum Theodosius, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 70, 1957, p.231-238.

De getalsterkte der Salische Franken, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 17, 1957, p.489-493.

Germaans contra Keltisch in Oud-België, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 17, 1957, p.497-500.

De oudste bewoners van West Brabant, in *Jaarboek De Ghulden Roos*, 18, 1958, p.24-28.

De plaatsnaam Nigropullo, in *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, 8, 1957-1958, p.76-78.

Nijmegen is tóch Noviomagus [lees: *Noviomagus*], AO-reeks, 724, Amsterdam 1958.

De zuidelijke weg van de Tabula Peutingeriana door het land der Bataven, in *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, 9, 1959, p.57-67.

Brabant in de Romeinse tijd, in *Kultuurhistorische Verkenningen in de Kempen*, II, Oisterwijk 1961, p.9-29.

De gegevens der antieke schrijvers over de Franken en hun interpretatie, in *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam*, 37, 1961, p.1-30.

Demystificatie van het mysterie van de Keizer Karel-stad, in *Numaga*, 10, 1963, p.9-21.

De Nederlandse plaatsnamen uit de Romeinse tijd, in *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam*, 39, 1963, p.83-100.

De Nederlandse waternamen uit de Romeinse tijd, in *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam*, 40, 1964, p.53-68.

Het probleem van de Saksen, in *Annalen van het Thijmgenootschap*, 53, 1965, p.12-25.

Overbodige vraagstukken in de historische geografie van Nederland, in *Numaga*, 13, 1966, p.11-18.

Driemaal Noviomagus, in *Numaga*, 13, 1966, p.233-235.

Ptolemy's description of the coast of France, Belgium and Holland from the Seine to the Ems, in *Proceedings of the Eighth International Congress of Onomastic Sciences*, 's-Gravenhage/Parijs 1966, p.513-520.

Sine ira et studio, (inaugurele rede) Nijmegen 1967.

Nog eens Nigropullo, in *Taal en Tongval*, 21, 1969, p.224-227.

Persoonsnamen in inscripties, in *Naamkunde*, 2, 1970, p.100-109.

De dood van keizer Gordianus III en de onbetrouwbaarheid van de Res Gestae Divi Saporis, in *Lampas*, 2, 1970, p.377-384.

The Death of the Emperor Gordian III and the Reliability of the Res Gestae Divi Saporis, in *Acta of the Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy* (Cambridge 1967), Oxford 1971, p.385-386.

The Roman Emperor Valerian and Sapor I, King of Persia, in *Rivista Storica dell'Antichità*, 1, 1971, p.157-162.

Pro Othone, in Tijdschrift voor Geschiedenis, 85, 1972, p.489-494.

A note on Ammianus Marcellinus xxx 7, 8, in Archeologie en Historie. Opgedragen aan H. Brunsting bij zijn zeventigste verjaardag, Bussum 1973, p.153-155.

Tacitus on Nero and Otho, in Ancient Society, 4, 1973, p.177-190.

Een Romeinse inscriptie uit Noord-Brabant?, in Brabantse Oudheden. Opgedragen aan Gerrit Beex bij zijn 65ste verjaardag, Eindhoven 1977, p.149-152.

Die religiösen Verhältnisse in Niedergermanien, in Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, II, 18, 1, Berlin/New York 1986, p.591-671.

Verder tal van bijdragen in *Woordenboek der oudheid*, afl.2, 1966-afl.12, 1980; *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, 1976; *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, 2. Auflage, Band 4, 1980-Band 5, 1984.

Artikelen over historische onderwerpen van lokale en regionale aard in Jaarboek De Ghulden Roos, 1958-1968.

Boekbesprekingen onder meer in Tijdschrift voor Geschiedenis, 1939-1980; Bulletin Antieke Beschaving, 1969; Gnomon, 1972.

B.H. Stolte heeft verder meegewerkt aan: N.H.C. van Loenen e.a., *Tirocinium Latinum*. Bussum 1955¹-Houten 1986¹⁸, met het bijbehorende Hulpboekje; G.F. Diercks e.a., *Latijnse triptiek, aanvullende en afsluitende grammatica bij Tirocinium Latinum*, I *Vormleer*, II *Syntaxis*, III *Vocabularium*. Hilversum/Antwerpen 1964 (I, Bussum/Maaseik 1971³; II, Bussum 1969³; III, Bussum 1970²).

Benjamin Aäron Sijes

Amsterdam 12 januari 1908 - Amsterdam 12 juli 1981

Ben Sijes, geschiedschrijver van de Nederlandse arbeidersklasse, in het bijzonder in de jaren van onderdrukking en verzet, groeide op in een Amsterdams joods arbeidersgezin. Het woonde in het gedeelte van de Nieuwe Kerkstraat gelegen tussen Amstel en Weesperstraat. Zelf herinnert Sijes aan het rijmpje over de 'dubbele ophaalbrug, mager koppelteken, dat 't Joods kwartier verbindt aan 't Christendeel der stad.' Inderdaad werd de Nieuwe Kerkstraat die bij de Magere Brug begint ook wel Joden-Kerkstraat genoemd. Rond de Eerste Wereldoorlog woonden hier in hoofdzaak joodse arbeiders en kleine neringdoenden, die er met een kar sinaasappelen of bloemen op uit trokken om de kost te verdienen. Zij hadden het zo krap dat zij geregelde klanten waren bij de lommerd in de directe omgeving. Dat gold ook voor de vader van Ben Sijes, die sigarenmaker van zijn vak was, maar ook wel in tijden van slapte als bootwerker in de haven werkte, en tenslotte achter een broodkar liep. De Nieuwe Kerkstraat deed in die jaren van zich spreken vanwege zijn vechtersbazen. Door de armoede liepen de spanningen zo hoog op dat deze zich in gewelddadigheden ontladden. Als de politie dan ten tonele verscheen keerde de bevolking zich eensgezind tegen de agenten. Sijes herinnert zich een klein drukkerijtje 'waar wel eens werd gestaakt. Als er dan onderkruipers waren, hing de hele buurt uit het raam. 'Vuile maffers' riepen ze dan. De mensen moesten onder politiebewaking naar hun werk.'¹ De ruzies tussen de dicht opeen wonende gezinnen waren talrijk maar ook de pogingen van de burens om deze te beslechten. 'Dan werden er soms 'taartjes' gehaald om de ruziemakende partijen te verzoenen en te verzoeten. Het was een van de vele uitingen van de solidariteit, de onderlinge verbondenheid van deze bevolking.'² Men trok er ook wel zondags op uit: een dagje naar het Gooi of met een boot die de visvereniging huurde de Amstel op. Vissen zou Ben Sijes zijn leven lang blijven doen, vooral als de gruwelen die hij later als geschiedschrijver moest herbeleven hem te machtig werden.

Bij het uitbreken van de oorlog in augustus 1914 werd Bens vader onder de wapenen geroepen. Hij deed in het leger dienst als kanonnier. Bens moeder trok met Ben en zijn zusje tijdelijk bij haar ouders in. Het huis stelde ze ter beschikking van uit Antwerpen gevluchte familieleden. Zijn grootvader Pais, een diamantbewerker, was een streng gelovig man en de

kleine Ben en zijn zusje moesten mee naar de synagoge. In zijn herinnering golden er veel verboden: 'bij het eten, bij het liefhebben, bij het haten, bij alles.'³ Het is moeilijk na te gaan wat de invloed van de joodse orthodoxie op zijn latere leven is geweest. Het is verleidelijk zijn marxistische leerstellingheid of misschien nog meer de strenge morele normen die hij aanlegde, hiermee in verband te brengen. Zelf zei hij zijn inspiratie niet te putten uit het joodse geloof, wel later mede uit zijn jood-zijn.⁴

Hoewel Ben Sijes in het Portugees-Joodse geloof werd grootgebracht drong zijn moeder er bij zijn vader op aan hem mee te nemen naar socialistische vergaderingen in Handwerkers Vriendenkring, of in het grote gebouw van de diamantbeurs. 'Laat 'm maar zien, hoe dat gaat.' Hij herinnert zich daarvan dat op een gegeven moment iedereen overeind rees en staande begon te juichen. Dat was voor Troelstra. Maar ook dat de een de ander voor verrader schold, en dat er gevochten werd. Ordewachten werkten degenen die het podium bestormden er weer hardhandig af. In rauwe kreten uitte de meerderheid zijn woede over de verpesters der eenheid. Nadat, zoals Ben Sijes later begreep, de reformisten de revolutionairen de deur hadden uitgewerkt kwamen de emoties niet direct tot bedaren. Als de spreker zich nog niet verstaanbaar kon maken, was er wel iemand die begon te zingen 'Op ten strijde, makkers.' Dan keerde de rust terug. Ben Sijes was toen een lagere schoolkind en begreep er niet veel van, maar in zijn bedstee droomde hij van een mooie, verre wereld en van de prachtige wolkengevaarten die Van Eeden in *De kleine Johannes* beschreef.⁵

Toen de lagere school achter de rug was deden zijn ouders alles wat ze konden om hem verder te laten leren. Kantoorwerk stond bij de handarbeiders hoog aangeschreven. Hij doorliep de vijfjarige Openbare Handelsschool. Zijn moeder deed thuiswerk om bij te verdienen. Zij naaide knoopsgaten in militaire uniformjassen. Ben moest de jassen halen en brengen ergens op de Nieuwendijk. Acht tot tien jassen tegelijk, dat was een hele vracht. In die tijd gingen medeleerlingen golfen of tennissen. De klassentegenstellingen ervoer hij aan den lijve. Later zei hij: 'Ik heb nog steeds geen affiniteit met rijke mensen. Ik spreek ze wel natuurlijk, maar ik voel ze niet.'⁶ In de middelbare schooljaren kwam hij voor het eerst met anti-semitisme in aanraking. Het meisje waar hij verliefd op was en mee ging wandelen, kwam bij een verkeersongeluk om het leven. Bij haar graf zei een familielid tegen hem: 'Wat doe jij hier, joden horen hier niet thuis.' Tegen het einde van zijn leven gaf hij als commentaar: 'Gelukkig heb ik de grofheden van één bepaalde niet-jood nooit veralgemeend.'⁷

In zijn middelbare schooltijd was hij al socialist en gaf scholing. Zijn keuze voor het socialisme noemt hij vanzelfsprekend, want: 'Ik kwam uit een poel van armoede.'⁸ Verschillende keren zal hij later zeggen: 'Armoede leert dromen.' Sijes liet het niet bij alleen maar een vaag verlangen naar een nieuwe wereld, hoe intens ook. Kennis stond hoog aangeschreven. Lezen en nog eens lezen. Een honger naar kennis die tot het einde van zijn leven onverzadigd is gebleven. Boeken over de Franse Revolutie en natuurlijk *Das Kapital* van Marx. Zijn leraar Engels, dr. G.A. Dudok raadde de klas aan zijn dissertatie *Sir Thomas More and his life* te lezen. Ben nam dit boek inderdaad ter hand, maar vond het te moeilijk. Tenslotte las hij *Utopia* in een Nederlandse vertaling en vervolgens *Thomas More, Een treurspel in verzen* van Henriëtte Roland Holst en haar boek *De revolutionaire massa-actie*.⁹ Van haar treurspel was hij diep onder de indruk, haar studie over de massa-staking zou hem later helpen tot een andere opvatting van het socialisme te komen.

Na de middelbare school was het zijn wens oogarts te worden, maar met een OHS-diploma was dat niet mogelijk. Na bij een bank gewerkt te hebben besloot hij alsnog te gaan studeren. Wat wel kon met zijn OHS-diploma en waar de regering, vanwege de behoefte aan bestuursambtenaren, beurzen voor beschikbaar stelde, was Indologie. Na enige jaren staakte Sijes de studie. De gedachte om koloniaal ambtenaar te worden zal hem zijn gaan tegenstaan. Bovendien was hij met Indonesische nationalisten in aanraking gekomen. Sijes vervulde trouw zijn dienstplicht en bracht het tot eerste luitenant bij de cavalerie.¹⁰ Ook deed hij aan boksen, worstelen en schermen.

In 1926 - hij was toen achttien jaar - sloot Sijes zich aan bij de SDAP en SDSC (Sociaal-Democratische Studentenclubs). Hij schuwde het gewone dagelijkse partijwerk niet, nam deel aan straatdiscussies, hield vijf-minuten-speeches op verkiezingswagens, gaf en kreeg scholing. Ook in de SDSC voelde hij zich thuis. De leden waren 'idealistische jongens uit de arbeidersklasse en de gezeten burgerij. Standverschil kenden we niet. Socialisme was het bindende element.'¹¹ Zijn marxisme was dat van de SDAP. Het droeg het stempel van Karl Kautsky. Dit veronderstelde een strenge wetmatigheid die aan de natuurlijke en maatschappelijke processen ten grondslag lag. De SDAP-leden, Ben Sijes niet uitgezonderd, geloofden dat de uitkomst van de geschiedenis het socialisme zou zijn. Naarmate de wereldcrisis zich echter vanaf 1930 duidelijker aftekende en dieper ingreep in het leven van de werkende bevolking, ging Sijes twifelen,

niet zozeer aan het orthodoxe marxisme maar wel aan de juistheid van de door de SDAP-leiding uitgestippelde weg. En hij niet alleen. Er vormde zich een oppositie die in 1932 buiten de SDAP kwam te staan en een eigen extreem linkse partij stichtte.¹² Sijes verliet wel de SDAP maar sloot zich bij deze OSP niet aan. Hij brak veel radicaler met de sociaal-democratie. Zijn leidsman daarbij was Anton Pannekoek, wiens geschriften hem al veel langer boeiden. Daarbij ging het niet zozeer om een andere interpretatie van de marxistische theorie, maar om een fundamenteel andere politieke strategie.¹³ Steeds radicaler wees Pannekoek na 1920 niet alleen de parlementaire democratie en de vakorganisatie af, maar ook een revolutionaire partij. De leiderscultus, het manipuleren van mensen, inherent aan het partij-wezen verwierp Pannekoek en stelde daarvoor in de plaats het zichzelf bewust worden van de noodzaak het kapitalisme te overwinnen en het zichzelf organiseren van de arbeidersklasse. Pannekoek sprak zich uit voor een radencommunisme. In 1926 had Henk Canne Meijer de Groep van Internationale Communisten gesticht. Toen Ben Sijes in 1933 of 1934 tot deze GIC toetrad waren er volgens hem niet meer dan een tiental actieve leden, maar dezen waren allen theoretisch uitstekend geschoold. Sijes beschouwde Canne Meijer als de belangrijkste theoreticus naast Pannekoek. Eveneens in 1926 was de Duitse radencommunist Jan Appel naar Amsterdam verhuisd. Appel werkte nauw met Canne Meijer samen. Beiden oefenden een grote invloed uit op Sijes.¹⁴ Zij hielden zich vooral bezig met de wijze waarop de communistische maatschappij ingericht zou moeten worden, uitgaande van de gedachte dat de arbeiders volledig dienden te beschikken over hun arbeidskracht, de produktie en distributie. Canne Meijer sprak over de GIC als een kleine groep die zich diende te beperken tot het bekendmaken van haar inzichten en niet tot taak had de actie te organiseren.¹⁵ Wel werd tussen 1936 en 1940 vooral bij stempellokalen gecolporteed met het blad Proletenstemmen. Ben Sijes zette zich volledig in voor het GIC en nam aan het praktisch werk deel. Tot eigen historisch en theoretisch werk zou hij pas na de oorlog komen. De kost verdiende hij onder meer met het bijhouden van de boeken van kleine neringdoenden.

In 1938 trouwde hij met Greetje van der Hulst. Zij was niet-joods. Sijes beleed een proletarisch internationalisme dat weinig nadruk legde op landsaard of jood-zijn. In het licht van de komende socialistische wereldcultuur verloren deze zaken in zijn ogen aan betekenis.

De bezettingsjaren veranderden niet alleen op slag zijn bestaan, maar op den duur ook zijn inzichten, en wel ingrijpend. Op 14 mei 1940 trokken

Sijes en zijn vrouw de deur van hun woning achter zich dicht om bij vrienden de nacht door te brengen. Zij zouden er niet meer terugkeren. Tijdens de Februari-staking in 1941 werkte Sijes korte tijd als elektrisch lasser bij de werf Verschure en Co. in Amsterdam-Noord langs het IJ.¹⁶ Over het begin van de actie bij dit bedrijf schreef hij later in *De Februari-staking*: 'Bij Verschure's Machinefabriek, waar een groot deel der arbeiders reeds op het voorterrein verzameld was, stapte een oude sociaal-democratische arbeider resoluut naar de prikklok en stempelde zijn kaart af. Anderen volgden hem.'¹⁷ Daarna dook Sijes onder. Eerst bij een zelf illegaal levende Duitse politieke vluchteling die betrokken was geweest bij de Hamburgse opstand in 1918, en later bij Jan de Boot, die hij van Verschure kende.¹⁸ Over zijn politieke activiteit in deze jaren is weinig bekend. De leden van de GIC hebben misschien ieder op hun eigen wijze een bijdrage aan het verzet geleverd, maar de groep als geheel ontplooidde geen activiteit in de vorm van een eigen blad. Nadat het Marx-Lenin-Luxemburg-Front, de verzetsgroep onder leiding van Sneevliet, was opgerold, en alleen Stan Poppe sr. van de leiding in engere zin dit overleefde, ontstonden in de zomer van 1942 twee nieuwe groeperingen: één die als meer rechtstreekse erfgenaam van de Sneevlietlijn kan gelden en één onder leiding van Poppe, die het blad Spartacus uitgaf en de radencommunistische weg insloeg. Volgens Poppe had de massavakorganisatie afgedaan en moesten revolutionairen zich uitsluitend richten op de vorming van arbeiderscomité's.¹⁹ Leden van de GIC gingen meewerken aan Spartacus en in de tweede helft van 1944 sloot de GIC zich als groep bij de Communistenbond Spartacus aan. Ook Sijes was hierbij.

Naast de politiek ging Sijes zich tevens meer actief bezig houden met de geschiedenis. Bij het uitbreken van de oorlog was hij bezig - in opdracht van prof. N.W. Posthumus - met een catalogus over de arbeidersraden in Duitsland rond de Eerste Wereldoorlog.²⁰ Posthumus, zelf socialist en historicus, had in 1935 het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis gesticht en was na de oorlog de initiatiefnemer voor de oprichting van het Instituut voor Oorlogsdocumentatie. Hij betrok Sijes bij zijn plannen, en deze hielp een gebouw zoeken voor de huisvesting van oorlogsdocumentatie en was actief bij het in beslag nemen van Duitse bibliotheken en archieven. De keuze voor de leider van het nieuwe instituut viel uiteindelijk op Lou de Jong. Ben Sijes, Lou de Jong en Jacques Presser zouden ieder op hun wijze voor een groot publiek de geschiedenis van onderdrukking en verzet schrijven. Alle drie waren ze socialist, alle drie Amsterdam-

mer en alle drie van arme joodse komaf. Sijes was de enige van de drie die geen professioneel historicus was, maar wel de leerschool van het marxisme doorlopen had. Daardoor was hij zowel grondig vertrouwd met de economische wetten van het kapitalisme als met het collectieve verzet hiertegen. Een prima propadeuse.²¹ Alvorens nader in te gaan op zijn historische werk dat hij in de jaren 1945-1978 heeft verricht in dienst van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie en ook nog daarna, is het voor een juist begrip noodzakelijk twee punten aan te stippen. Door de verschrikkingen van de oorlog kreeg het jood-zijn voor Sijes een andere betekenis. Wel bleef hij zeggen 'Ik ben alleen maar jood, omdat ik tot jood werd gebombardeerd en niet omdat ik een joodse moeder heb.' Zijn ouders en zuster zijn omgekomen in een vernietigingskamp. Ook zei hij: 'Ik voel een lotsverbondenheid met Israël in deze voor joden soms vijandige wereld.' Natuurlijk maakte deze solidariteit met Israël hem niet politiek blind. De verwevenheid van kerk en staat wees hij af. 'Vanzelfsprekend moet er een oplossing gevonden worden voor het nationale probleem van de Palestijnen.' Daarbij dacht hij aan een Palestijnse staat naast Israël, maar niet in plaats van Israël. De totale politieke afhankelijkheid van Amerika stond hem niet aan, omdat Israël daardoor te weinig politieke initiatieven kon ontwikkelen.²² Zionisme strookte niet met zijn raden-communistische internationalisme. Na de oorlog bleef hij het nu legaal geworden blad Spartacus trouw, en hij was er aanvankelijk ook actief voor. In 1950 traden Canne Meijer en hij echter uit de Spartacus-groep. Hun politieke activiteit vond te weinig weerklank. De radencommunistische geschriften bleven onverkocht, zelfs die van Pannekoek. De stakingsbeweging verliep in de jaren vijftig. In verband met de aard van Sijes geschiedschrijving is het van belang vast te stellen dat hij zijn hele leven toch aan de radencommunistische gedachte is blijven vasthouden, al liep het anders dan hij verwacht had: 'Ik heb het tot heden gewoon verkeerd gezien... Er is een geest van tevredenheid gekomen, Vroeger dachten we dat het kapitalisme aan een innerlijke tegenstrijdigheid kapot zou gaan. Dat het een onleefbare maatschappij zou opleveren met crises en oorlogen, een ongelooflijke haat, een geweldige klassenstrijd die het maatschappelijke leven volkomen zou verlammen.' Na de oorlog bleven de massastakingen echter uit. Het kapitalisme herstelde zich en zag kans de arbeidersklasse te laten meeprofiteren. 'Op het moment zie ik het niet. De arbeidersklasse speelt nauwelijks een rol. De inzet is gering. Actie wordt overgelaten aan de organisatie.'²³ En dat laatste is nu net het tegendeel van wat het radencommunisme beoogde.

De loop die de maatschappelijke ontwikkeling nam, maakte dat Sijes de politiek voornamelijk nog zou bedrijven in de vorm van een nauwgezette en wetenschappelijk verantwoorde geschiedschrijving. Ook in ander opzicht veranderde zijn bestaan. Na jaren een zwervend illegaal leven geleid te hebben, kwam er nu een tijd van rust. Sijes en zijn vrouw vestigden zich in de Zacharias Jansenstraat, aan de buitenkant van Amsterdam-Oost gelegen, waar de achtertuin overging in weilanden en kwekerijen, en tenslotte in Frankendaal. Hier werden in 1949 en 1950 hun beide zoons geboren.

Het eerste historisch onderzoek van Sijes gold de Februari-staking. Al tijdens de oorlog had Posthumus hem gevraagd dit te doen. Omdat Sijes zelf had meegestaakt kende hij de actie als het ware van binnen uit. Zijn indruk was aanvankelijk dat het om een spontane massa-staking had gegaan. Bij de reconstructie ervan stonden hem in het begin behalve politierapporten niet veel schriftelijke bronnen ter beschikking. Dit dwong hem een nieuwe weg in te slaan. In honderden gesprekken met de betrokkenen legde hij vast wat in de herinnering voortleefde. De neerslag hiervan in de interviews verwerkte hij kritisch. Hij toetste de verkregen gegevens onderling, en kwam tot de conclusie dat het geen spontaan gebeuren is geweest, maar het werk van de illegale CPN. Maanden en maanden van voorbereiding zijn aan de staking voorafgegaan. Steeds weer opnieuw hebben communisten levensgevaarlijke risico's genomen om de arbeiders tot verzet aan te sporen. De staking zelf kwam ook maar moeizaam op gang. Sijes geeft een levendig beeld van de urenlange taaie strijd die de communisten op allerlei punten moesten voeren om een begin te krijgen, en van de wijze waarop zij later op de dag weer overal verschenen waar de staking dreigde af te brokkelen, om er opnieuw hun schouders onder te zetten. De communisten waren hiertoe in staat omdat ze over een grote en voldoende vertakte organisatie beschikten. Sijes zelf had het als fel tegenstander van de CPN moeilijk met deze uitkomst van zijn onderzoek. Om toch iets te redden van de idee van een spontane massa-staking geeft hij de CPN wel de eer de staking geproclameerd te hebben maar 'Verder reikten de krachten van deze partij niet: noch op het karakter, noch op de omvang der staking oefende zij invloed uit.'²⁴ Deze conclusie staat wat haaks op de resultaten van zijn eigen onderzoek, waar hij met grote accuratesse en zonder zich door zijn eigen vooronderstellingen van de wijs te laten brengen, verslag van doet. Het duurde lang voordat het onderzoek als boek verscheen. Eerst toetste Sijes de verkregen gegevens nog aan de in 1951 beschikbaar gekomen Duitse archieven. Toen het boek tenslotte in 1954 uitkwam was de

Koude Oorlog al in volle hevigheid gaande. Anti-communistisch Nederland was uitermate ongelukkig met de doorslaggevende rol die de communisten volgens dit boek gespeeld hadden. Men behield zich met het beeld van een steeds kleiner wordende vonk en een steeds groter kruitvat. De CPN heeft het boek niet als propaganda gebruikt, maar daarentegen Sijes en het RIOD bestreden. In 1950 had de partij elke medewerking aan het historisch onderzoek van deze instelling geweigerd. Nog eerder waren belangrijke communistische leiders niet bereid geweest zich door Sijes te laten interviewen, en dit heeft zeker enige afbreuk gedaan aan het onderzoek.²⁵

In *Mondelinge geschiedenis*, een beschouwing over Oral History uit 1983, noemt Ton Wagemakers Sijes terecht een pionier op dit terrein.²⁶ Bovendien heeft Sijes zich grondig rekenschap gegeven van de methodologische problemen die zich hierbij voordoen. Zowel van de wijze waarop herinneringen gekleurd en selectief van aard zijn als van de wijze waarop de normatieve vooronderstellingen van de historicus het interview beïnvloeden, gaf hij zich grondig rekenschap, zoals blijkt uit zijn lezing uit 1963 *Over enkele grondslagen van het interview en zijn betekenis als historische bron*.²⁷ Het is jammer dat hij zijn inzichten en bevindingen niet in een uitvoeriger publikatie heeft vastgelegd.

De bijdrage van Sijes aan het onderzoek van P.J. Bouman naar *De April-Mei-stakingen van 1943* in Twente, dat in 1950 gepubliceerd werd, steunde eveneens op een groot aantal interviews. Hoezeer Sijes zich in de daardoor opgeroepen emoties kon verplaatsen blijkt uit zijn uitspraak: 'Ik wilde in Twente een aantal vrouwen spreken van gefusilleerde mannen. De eerste twee met wie ik sprak huilden van ellende. Ze waren gebroken. Ik voelde dat ik de geschiedenis niet zou verrijken door ermee door te gaan. Ik ga geen wonden openrijten, als dat historisch niet van belang is.'²⁸

Sijes wekte graag de indruk dat het hem niet om emoties maar om het analyseren van waarneembaar collectief handelen ging, en het effect daarvan, als hij aan het interviewen was. Niettemin loofde hij Presser die er in *Ondergang* 'in geslaagd is de geschiedenis van het verdriet van de Joden in Nederland te beschrijven en aan ons over te brengen. En het is lang niet iedere historicus gegeven dat te kunnen'.²⁹ Toch spreekt de ene uitspraak de andere niet tegen, daarvoor is het métier van historicus te gecompliceerd. Zijn samenwerking met Bouman zal niet eenvoudig zijn geweest. Sijes was een man van principes en daar week hij niet vanaf, ook niet als historicus. Bouman, een verzoener van alle sociale tegenstellingen, was in

het algemeen een fel tegenstander van stakingen. In het geval van zijn onderzoek naar de April-Mei-stakingen wilde hij dan ook in de eerste plaats een bijdrage leveren tot 'onze kennis omtrent de streek- en volkskarakters in Nederland.'³⁰ Geen wonder dat Sijes er niets voor voelde zijn bijdrage in Boumans boek geïntegreerd te zien. Zijn weergave van de staking in Twente werd een aparte bijlage van honderd pagina's. Met de arbeidersbeweging in Twente zou Sijes zich nog verder bezig houden, en ook de tweede maal niet zonder moeilijkheden. De Leidse universiteit deed een sociologisch onderzoek naar de textiel-moeheid in Twente, dat wil zeggen naar de onvoldoende bereidheid bij de Twentenaren om werk te zoeken in de textielnijverheid. Sijes kreeg tot taak dit probleem in historisch perspectief te plaatsen, en onderzocht daartoe het verloop van de grote Twentse textielstaking in 1931-1932. In 1956 was zijn rapport gereed, maar pas in 1979 kwam het tot publikatie.³¹ Sijes had gebruik mogen maken van het werkgeversarchief en vond daarin gegevens over de wijze waarop de RK-Vakorganisatie St. Lambertus de staking had helpen breken. Om St. Lambertus niet in verlegenheid te brengen gaf de secretaris van de werkgeversorganisatie geen toestemming tot publicatie. Maar Sijes oefende liever geduld dan iets aan zijn beroepseer af te doen.

Behalve met onderzoek naar stakingen bestudeerde Sijes ook het lot van de arbeidersklasse in oorlogstijd. Hiervan getuigt *De razzia van Rotterdam 10-11 november 1944* dat in 1951 is gepubliceerd. Ditmaal een niet controversieel geschrift.

Na een jarenlang intensief archiefonderzoek, aangevuld met een beperkt aantal interviews, verscheen in 1966 het magnum opus van Ben Sijes *De arbeidsinzet. De gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland, 1940-1945*. Het bijzondere is niet dat Sijes bronnen als overheidsarchieven en ambtelijke rapporten op bewondering afdwingende wijze heeft weten te bewerken, maar de wijze waarop hij zijn thema boven een al te gemakkelijk veroordelende geschiedenis heeft weten uit te tillen. Hier laat Sijes goed zien wat marxisme voor hem impliceert: ten eerste niet moraliseren, maar proberen te verklaren waarom het zo gegaan is; niet de staf breken over ambtenaren die het vanzelfsprekend vonden dat Nederlandse arbeiders in Duitsland gingen werken, maar de vraag stellen hoe het kwam dat zij dit vonden. Ten tweede niet puur een verhaal vertellen, maar analytisch te werk gaan.³² Zijn boek opent met de zin: 'Arbeidslaven vormden van oudsher de buit van overwinnende legers.' Wat er in die duizenden jaren ook veranderd is: 'vreemde arbeidskracht bleef een begerenswaardig bezit

als bron van extra verrijking.' Sijes gaat terug tot de jaren dertig, toen de christelijk-liberale overheid werklozen dwong in Hitler-Duitsland te gaan werken. Politieke bezwaren van de werklozen hiertegen telden niet, want zij gingen naar Duitsland om te werken en niet om politiek te bedrijven. Een ambtenaren-apparaat dat zich in vredestijd deze gedachtengang eigen had gemaakt, had er in de bezettingstijd geen moeite mee hieraan vast te houden. Sijes licht het functioneren van de overheidsbureaucratie door en laat daarbij het verzet van de lagere organen tegen de gedwongen tewerkstelling in 1943 niet onvermeld. Tegelijk schrijft hij de geschiedenis van de arbeidersklasse, van leef- en werkomstandigheden in Duitsland van Nederlandse arbeidskrachten. Door de feiten zo zakelijk mogelijk samen te vatten, spaart hij geen enkele autoriteit. Zijn roem als sociaal-historicus heeft hij hier definitief mee gevestigd.

Intussen was Sijes als onderzoeker op nog een ander terrein actief geworden. In 1960 kreeg Oorlogsdocumentatie uit Israël de vraag voorgelegd of men beschikte over informatie die van belang kon zijn bij de berechting van de oorlogsmisdadiger Eichmann. Sijes leek de aangewezen persoon om de benodigde gegevens op te sporen en een rapport te schrijven. Aanvankelijk voelde hij hier niet veel voor. Zijn interesse gold de naamloze massa van onderdrukten en ontrenten, niet het individu, en zeker niet dat van een onderdrukker. Met zijn gezin ging hij op vakantie, en onder het vissen dacht hij na over de vraag hoe hij zo'n zaak zou kunnen aanpakken. Pas toen hij een duidelijke opzet in zijn hoofd had, zei hij ja en ging aan het werk. Uiteraard tilde hij het individuele geval op het niveau der kapitalistische maatschappij als geheel en stelde zich in het bijzonder de vraag 'hoe sluimerende maatschappelijke krachten, materieel zowel als psychisch, tot ongekende verwoestingen konden leiden - zowel bij de slachtoffers als bij de bedrivers zelf.' Figuren als Eichmann 'waren gehoorzame dienaren in vredestijd, maar een in hen sluimerende bezetenheid brak los toen zij als gehoorzame dienaren in oorlogstijd mochten doen wat zij altijd zo graag hadden gewild.'³³ Als mens ging het er Sijes natuurlijk ook om dat er recht gesproken werd in naam van de miljoenen die vermoord waren. Want hoewel een fel tegenstander van de doodstraf, voor welke criminelen ook, vond hij misdaden tegen de mensheid terecht van een andere orde.

In 1963 werd Rajakowitsch in Oostenrijk gearresteerd. Weer schreef Sijes een rapport. In de Weense rechtszaal ging hij de confrontatie aan met Rajakowitsch, die in Nederland de deportatie van joden had voorbereid

en, zolang Zopf met vakantie was, had geleid. 'Het werd een geruchtmakend proces dat dagelijks door pers en radio werd verslagen. De oorzaak hiervan was, dat het proces ten gunste van Rajakowitsch dreigde te verlopen. Met de herinnering aan de vele geseponeerde klachten tegen nazimisdadigers en een aantal vrijspraken, verzocht Sijes de rechter of hij als getuige-deskundige mocht worden gehoord. Dit werd toegestaan. Sijes gaf daarop een zeer gedetailleerde uiteenzetting van Rajakowitsch' aandeel in de deportatie en plundering van Joden. Deze uiteenzetting werd door zooveel feitenmateriaal gesteund dat de schuld van Rajakowitsch onomstotelijk vast kwam te staan. Sijes had als het ware de functie van openbare aanklager overgenomen.³⁴ In 1965 werd Rajakowitsch tot tweeënhal jaar veroordeeld, en een half jaar later vrijgelaten. Toch was het voor Oostenrijkse begrippen een overwinning van de anti-fascisten. Het proces leidde tot een diepe vriendschap met Simon Wiesenthal, leeftijdsgenoot, en onvermoeid jager op oorlogsmisdadigers. Ook met de vervolging van Harster, Mengele en Slottke heeft Sijes bemoeienis gehad. In 1974 verscheen zijn zorgvuldig gedocumenteerde boek *Studies over jodenvervolging*. Het werken hieraan greep hem dermate aan dat zijn oude veerkracht en onuitputtelijke energie en werkdrijf er door werden aangetast.

Maar het baanbrekend werk van deze eigenzinnige autodidact begon nu erkenning te krijgen. In 1968 kreeg Sijes de Henriëtte Roland Holst-prijs voor *De arbeidsinzet*. De jury, bestaande uit Frits de Jong, Lucas van der Land en J.P. Kruyt, stelde in haar motivering vast dat Sijes 'met vrucht gearbeid heeft naar de beste traditie der sociale geschiedschrijving waar het betreft de weergave van arbeidsvoorwaarden in de industrieel-kapitalistische maatschappij. Dit is een traditie waarin Henriëtte Roland Holst haar plaats heeft.' Sijes die uit principe geen enkele 'koninklijke' onderscheiding ambieerde, was met deze prijs bijzonder gelukkig. Met Henriëtte Roland Holst voelde hij zich van jongs af zeer verbonden. Naast haar reeds genoemde onderzoek naar massa-staking had *Kapitaal en arbeid* hem zeer geïnspireerd. Wel had hij het er moeilijk mee gehad toen zij in de jaren dertig duidelijk de weg naar religie was ingeslagen: 'Wij zaten toen net in een periode dat we wilden knokken en dan kom je niet zo ver met die godsdienst, althans wij niet.'³⁵ In 1970 verleende de Universiteit van Amsterdam hem een eredoctoraat. In hetzelfde jaar benoemde de Rijksuniversiteit in Leiden hem op de wisselleerstoel die de naam van prof. dr. Rudolph Cleveringa draagt. Sijes kreeg als leeropdracht 'maatschappelijke structuren en politieke stromingen in de twintigste eeuw'. Op 26 november 1970

hield hij zijn oratie, getiteld *Enkele marxistische opvattingen betreffende de verovering van de politieke macht in de laatste zeventig jaar*. Hierin maakte hij de balans op van zijn politieke leven en formuleerde nogmaals zijn radencommunistische credo. Daarbij zette hij zich fel af tegen het bolsjewisme, trotskisme en maoïsme. Sijes plaatste zich aan de zijde van Rosa Luxemburg in haar controverse met Lenin over de zelfstandige en creatieve rol van de massa in het revolutionaire proces. Maar hij moest vaststellen dat een verdere uitbouw van het radencommunisme na de jaren dertig niet meer had plaats gevonden, ook niet door de studentenactivisten van de jaren zestig. Hij confronteerde zijn opvattingen met die van hen. Wel waren ze anti-parlementair en anti-autoritair, althans mensen als de gebroeders Cohn-Bendit, maar zij konden hun ongeduld niet bedwingen en lokten met hun provocaties geweld uit in de hoop de massa te mobiliseren. Dit had voor Sijes iets kunstmatigs. Het verzet moet uit de massa zelf voortkomen, na een lang bewustwordings- en rijpingsproces, en kan niet op een willekeurig moment van buitenaf opgeroepen worden. Sijes verweet de gebroeders Cohn-Bendit het manipuleren met mensen op grote schaal, en dat was nu juist wat hij zo verfoeide in het Leninisme. Als troost gaf hij de jongeren mee dat 'de mensheid slechts enkele duizenden jaren bestaat en de snelle groei van natuurwetenschap en techniek hoogstens twee eeuwen. De mens is nog jong en groot zijn zijn tekorten.'

De oratie was in de eerste plaats een eerbetoon aan zijn leermeester Pannekoek. Aanvankelijk was hij van plan diens brieven uit te geven. Toen dit moeilijk uitvoerbaar bleek besloot hij de memoires van Pannekoek, voorzien van een inleiding en annotaties, te publiceren. Pas na zijn dood, en met hulp van anderen zou dit boek in 1982 verschijnen.³⁶

Na drie jaar de Cleveringastoel bezet te hebben was Sijes nog één jaar buitengewoon hoogleraar in Leiden, met een soortgelijke leeropdracht. In de jaren daarna kreeg hij veel te verwerken. In 1977 overleed heel plotseling Greetje, zijn vrouw en levenslange kameraad, die hem in alles tot steun was geweest. In 1979 kwam te laat zijn prostaat-carcinoom aan het licht. Hij leed veel pijn, maar zijn politieke en wetenschappelijke activiteiten zette hij zo lang voort als hem dit mogelijk was. De laatste jaren woonde hij bij zijn vriendin Lien van Beverwijk.

Hij werkte verder aan zijn onderzoek naar de vervolging van de zigeuners in Nederland tijdens de Duitse bezetting. Vanaf de jaren zestig waren Nico Rost, Lau Mazirel, Jan Rogier en Ben Sijes zich bezig gaan houden met dit vergeten hoofdstuk uit de geschiedenis.³⁷ Toen Sijes zag dat

zijn krachten tekortschoten om het door hem verzamelde bronnenmateriaal te verwerken riep hij de medewerking in van M.C. Brands, hoogleraar in de geschiedenis. Deze vond vijf doctoraal-studenten bereid ieder een deel van het materiaal tot een scriptie te verwerken. Sijes vatte deze weer samen en schreef de definitieve tekst.³⁸ Hij stelde vast dat de vervolging van zigeuners niet alleen een gruwelijk gebeuren uit een ver verleden was, maar dat daar in het politieke heden in Nederland nog geen einde aan was gekomen. De laatste zin van zijn boek luidt: 'In onze hedendaagse maatschappij zijn wij met betrekking tot de bijzondere categorie woonwagenbewoners qua wetgeving en mentaliteit niet veel verder gekomen dan datgene wat de Duitsers ons in het Besluit van juni '44 hebben nagelaten.' De topambtenaren die voor het culturele minderheden-beleid van het ministerie van WVC verantwoordelijk waren reageerden met een perscommuniqué, waarin zij spraken van een klap in hun gezicht. Tenslotte besloot minister Til Gardeniers-Berendsen met Sijes te gaan praten. Sijes nam echter geen woord van het geschrevene terug en evenmin kwam het tot een intrekking van het communiqué. Kort voor zijn dood, in 1981, nam Sijes nog aan een actie deel. Jan Rogier zegt hiervan: 'Zigeuners werden in afwachting van hun uitwijzing in leegstaande huizen van bewaring opgesloten tot rechters dat aan de staatssecretaris verboden. Er werd fel geprotesteerd en Ben Sijes heeft met zijn verzwakte lichaam in januari nog aan dit protest deelgenomen. Hij heeft toen zelfs nog voor de radio gesproken.'³⁹

Een half jaar later overleed Ben Sijes. Zijn werk en betekenis kunnen we het beste samenvatten in zijn eigen woorden: 'Maar één ding trachten we levend te houden, namelijk het feit dat er altijd mensen bereid zijn zich voor anderen in te zetten tegen onderdrukking en terreur, die ook onder gevaarlijke omstandigheden de waarheid op papier zullen zetten, niet voor geld of eerbetoon te koop zijn en vanuit hun opvatting over gerechtigheid tot het uiterste willen gaan.'⁴⁰

GER HARMSSEN

Voornaamste geschriften

Hiervoor verwijs ik naar de biografie van Ben Sijes van de hand van R. Roegholt, die in 1988 zal verschijnen.

Eindnoten:

- 1 Interview door Cees Veltman in Hervormd Nederland 26-2-1977; Interview door Frits Groeneveld in NRC 18-2-1978.
- 2 Ben Sijes, *Ik vergat nog iets te vertellen*, Amsterdam 1978, p.11.
- 3 Interview/Veltman.
- 4 Tegenover elkaar: 'Om nu te zeggen dat het jodendom als godsdienst me geïnspireerd heeft tot iets, nee' (Interview/Veltman); 'Dat orthodoxe jodendom heeft op mij een geweldige invloed gehad' (Interview/Groeneveld).
- 5 Sijes, 1978, p. 16; Interview/Veltman.
- 6 Interview Veltman; 'ik heb altijd grote affiniteit gevoeld met de wereld van de joodse mensen, niet van de rijke joden maar van de sinaasappeljoden' (Interview/Groeneveld).
- 7 Interview/Veltman; Interview/Nico van Hees, hvv 25-10-1969.
- 8 Een wat overtrokken uitspraak. Sijes ziet zijn eigen komaf en levensloop in het licht van het arbeiderisme van het orthodoxe marxisme. Het zal wel zo geweest zijn dat de inkomsten van zijn ouders sterk wisselden. En er zullen zeker momenten van extreme armoede geweest zijn. Dat hij de middelbare school kon doorlopen relativeert de 'poel van armoede' enigszins.
- 9 Sijes, 1978, p.67.
- 10 Necrologie door Henk Kolb in Haarlems Dagblad 18-7-1981.
- 11 Interview/Van Hees.
- 12 De Onafhankelijke Socialistische Partij, onder leiding van J. de Kadet, P.J. Schmidt, S. Tas, e.a.
- 13 Sijes zal zich later wanneer hij zich opnieuw verdiept in Pannekoek erover verbazen hoezeer deze een kautskiaan gebleven is. Sijes bleef, na met het joodse geloof gebroken te hebben, zijn leven lang een overtuigd atheïst. Hij was lid van en sprak voor De Dageraad. Het lag dan ook geheel in zijn lijn als vrijdenker om samen met H. Daudt een kritisch onderzoek in te stellen naar de storm van verontwaardiging die de derde uitzending van het VARA-TV-programma *Zo is het* wekte vanwege de vergelijking tussen de TV-antenne en het heilige kruis. (*Beeldreligie*. Amsterdam 1966). Gelijk Pannekoek voelde Sijes zich thuis bij de Duitse dialectische filosoof Joseph Dietzgen. Het dikke boek *Die logischen Mangel des engeren Marxismus* van de grote verdediger van Dietzgen, Ernst Untermann, mocht hij graag uit de kast halen.
- 14 Sijes schreef van beiden een korte biografie in G. Mergner (red.), *Gruppe Internationale Kommunisten Hollands*, Hamburg 1971, p.209-211.
- 15 Canne Meijer in A. Pannekoek, *Partij, raden, revolutie* (samengesteld door J. Kloosterman), Amsterdam 1970, p.189.
- 16 Het ligt voor de hand dat Sijes - en hij liet zich ook enkele malen in die geest uit - verwachtte gezien de uitwerking van oorlog en bezetting, dat arbeiders zonder tussenkomst van linkse partijen en vakorganisaties rechtstreeks in de bedrijven zelf in verzet zouden komen. Hij wilde zich op de werkplek met hen verbinden door zelf voor het handarbeidersbestaan te kiezen.
- 17 *De Februari-staking 25-26 februari 1941*, Den Haag 1954, p.121.
- 18 Necrologie/Kolb; Interview (anoniem) in NRC 1-10-1969.
- 19 Wim Bot, *Generaals zonder troepen. Het Comité van Revolutionaire Marxisten zomer 1942-mei 1945*, Amsterdam 1986, p.14. Hoewel deze studie eigenlijk alleen over het CRM gaat, bevat het ook enkele gegevens over Spartacus waar ik dankbaar gebruik van maak. Het CRM had overigens geen goed woord over voor Spartacus en verweet deze groep 'passiviteit, hulpeloosheid en dilettaantisme' (p.59). Waar het natuurlijk om ging was dat Spartacus het leiding geven aan en het voeren van actie afwees. Dit moesten de arbeiders zelf doen.
- 20 Interview/Groeneveld; Necrologie door Jan Rogier in Vrij Nederland 25-7-1981.
- 21 Jan Rogier ziet het RIOD als een geslaagde symbiose van het particuliere streven van Posthumus en Sijes naar een kritische doorlichting van het oorlogsgebeuren zonder welke autoriteit ook te sparen én het 'staatsstreven naar een rijksdepôt van archieven en documenten waarvoor Lou de Jong de meest geschikte man was.' Achteraf valt te constateren dat de directeur de vrijheid

- van geschiedschrijving, ook de zijne, tegen vele aanslagen van hogerhand of van welke kant ook heeft weten te handhaven.
- 22 Interview/Veltman.
  - 23 Interview/Veltman.
  - 24 *De Februari-staking*, 1954, p. 186.
  - 25 In mijn opstel *De Februari-staking ontrafeld en verbeeld*, in Ger Harmsen, *Nederlands kommunisme. Gebundelde opstellen*, Nijmegen 1982, p. 185-227, ga ik uitvoerig op dit probleem in. De lastercampagne van De Waarheid ging door tot in de jaren zeventig en ook daarna is van enige excuses geen sprake geweest. Vgl. (Jaap Wolff), *De waarheid over de Februari-staking*. B.A. Sijes *vervalst de geschiedenis*. Amsterdam 1954 (uitgave CPN).
  - 26 Zie M. Du Bois-Reymond en T. Wagemakers (red.), *Mondelinge geschiedenis. Over theorie en praktijk van het gebruik van mondelinge bronnen*, Amsterdam 1983, p.29.
  - 27 Afgedrukt in het stencil *De waarde van de moderne publiciteitsmedia voor de documentatie van het jongste verleden en het heden*, Symposium te Nijmegen, 16-18 mei 1963, p.18-41.
  - 28 Interview/Groeneveld.
  - 29 Interview door W.L. Brugsma en I. Meijer in HP 23 en 29-12-1970.
  - 30 P.J. Bouman, *De April-Mei-stakingen van 1943*, Den Haag 1950, p.9. Vgl. p.47: Volgens Bouman mag 'voor de Twentse bevolking wel enige homogeniteit in aard en aanleg worden vastgesteld: een neiging tot materialisme, geslotenheid, plichtsbesef met een ietwat fatalistische inslag, vredelievendheid, vasthoudendheid en doorzettingswil, meegaandheid, echter slechts tot een bepaalde grens (met een plotselinge omslag naar koppig verzet), rechtvaardigheid en solidariteit.' Er is weinig verbeeldingskracht nodig om zich te kunnen voorstellen dat Bouman en Sijes niet zo'n gelukkige combinatie vormden bij het schrijven van sociale geschiedenis.
  - 31 B.A. Sijes, *Het conflict in de Twents-Achterhoekse textielindustrie, 1931-1932*, in *Textielhistorische Bijdragen* nr.21, 1979, p.3-34.
  - 32 Hij deed graag wat spottend over de vertellende geschiedschrijving. 'Daar kan je eindeloos mee doorgaan, daar komt geen eind aan.' Het ging hem er om uitgaande van zijn marxistische vooronderstellingen vragen te stellen en deze aan de beschikbare feiten te toetsen. Van andere historici zei hij: zij zoeken wel, maar onderzoeken niets.
  - 33 Sijes, 1978, p. 73.
  - 34 Simon Speijer, *Ter nagedachtenis: over het werk van prof. dr. B.A. Sijes*, in *Veertigjaar na '45. Visies op het hedendaagse antisemitisme*, Amsterdam 1985, p.269-270. Deze bundel is een uitgave van de Stichting Bestrijding Antisemitisme (STIBA). Kort na de oprichting in 1980 werd Sijes de eerste adviseur van STIBA.
  - 35 Interview door Martin Ruyter in *De Volkskrant* 16-11-1968.
  - 36 Anton Pannekoek, *Herinneringen uit de arbeidersbeweging. Sterrekundige herinneringen*. Met bijdragen van B.A. Sijes en E.P.J. van den Heuvel. Samengesteld en verzorgd door B.A. Sijes, J.M. Welcker en J.R. van der Leeuw. Amsterdam 1982.
  - 37 Nico Rost, *Ook vele tienduizenden zigeuners werden vermoord*, in *Buiten de Perken* nr. 56, 31-8-1965, p. 1-5.
  - 38 B.A. Sijes (in samenwerking met Th. de Graaf, A. Kloosterman, J.F.A. van Loenen, G.J. van Setten, A.L. Visser), *Vervolging van zigeuners in Nederland 1940-1945*. Den Haag 1979.
  - 39 *Necrologie/Rogier*.
  - 40 Sijes, 1978, p.70.

Jan den Tex

Amsterdam 8 mei 1899 - Leusden 25 november 1984

Toen Jan den Tex in 1899 in Amsterdam geboren werd had hij in die stad heel wat familie wonen. Zijn ouders waren Gideon Mari, directeur van de Surinaamse Bank, en Anna Maria Boissevain. Zij waren neef en nicht, beiden kinderen van directeuren van grote scheepvaartmaatschappijen: de Koninklijke Nederlandse Stoombootmaatschappij en de Maatschappij Nederland. In tegenstelling tot zijn ouders groeide Jan niet op in een groot gezin. Een eerder geboren broertje was na enkele weken overleden en na Jan kwamen er geen kinderen meer. Maar er woonden ruim dertig neven en nichten in Amsterdam, aan de grachten of in de toen nieuwe Vondelparkbuurt, en zij zorgden voor het nodige vertier. Met hen en hun nakomelingen bleef Jan tot zijn dood een sterke band voelen en onderhouden. Toch was hij een wat eenzellige jongen die niet van kinderpartijtjes hield en liever in een hoekje ging zitten lezen dan mee te doen met de spelletjes. Op school - de toen zeer moderne Hagedoornschool - kreeg hij uitstekende cijfers, behalve voor gymnastiek. Zijn ouders, die vonden dat hij te veel met zijn neus in de boeken zat, trachtten daar wat aan te doen. Toen hij nog klein was moest hij elke dag drie maal met een hoepel het plantsoen om in de Van Eeghenstraat, waar zij woonden. Later probeerden zij hem paardrijden, schaatsen, zwemmen en schermen bij te brengen, maar het werd allemaal niets. Alleen wandelen deed hij graag, tot op hoge leeftijd.

Op die Hagedoornschool werd Frans onderwezen, maar volgens Jans moeder onvoldoende. Zij nodigde daarom vijf jongens uit voor een wekelijkse koffiemaaltijd, waar Frans de voertaal was en elk woord Nederlands één cent kostte. Als er genoeg in de pot was gebeurde er iets feestelijks van het geld. Verder kreeg Jan vioolles en bereikte een vrij behoorlijk peil, zodat hij mee mocht musiceren in het gezin van de musicus Julius Röntgen, met wiens zoon Johannes hij bevriend was. Maar toen hij bleef struikelen over vlugge loopjes in een presto van Haydn werd hem gezegd dat hij maar niet meer moest komen. Het was een van de naarste momenten van zijn leven, vertelde hij later. Zijn vriendschap met Johannes leed eronder, maar niet de viool. Toen hij in 1924 in Parijs verbleef speelde hij mee in een orkestje ten huize van Georges Duhamel, zij het in de bescheiden rol van een van de altviolen.

In zijn gymnasiumtijd speelde hij graag toneel en hij was lid van de lite-

raire gymnasiastenvereniging. Toen deze vereniging *De vogels* van Aristophanes zou gaan opvoeren wist Jan te bereiken dat Alphons Diepenbrock er de muziek voor schreef. Diepenbrock kende hij goed, omdat die hem toen klaar maakte voor het staatsexamen gymnasium bèta, nadat zijn vader hem van school had genomen om hem een klas over te laten slaan. Voor dat besluit is Jan hem zijn leven lang dankbaar gebleven, niet omdat hij er een jaar door 'won', maar omdat Diepenbrocks lessen hem veel meer gaven dan de school ooit had kunnen bieden. Voorgoed was toen zijn liefde gewekt voor de klassieke cultuur en vooral voor de filosofie.

In de zomer van 1916 deed hij staatsexamen, waarna hij in Amsterdam rechten ging studeren. Hij werd lid van het corps, kwam in het dispuutgezelschap Unica en werd tot zijn verwondering in 1920 gekozen tot rector van de ISSA. Verwondering, omdat hij niet erg hechtte aan corpstradities en zich eerder als dissident beschouwde. Hij had niet veel op met het kroegleven en had ook bezwaren tegen een aantal groentijdgebruiken. Hij kon er goed inkomen dat sommigen zich doodongelukkig in het corps voelden, zoals bijvoorbeeld Menno ter Braak, die hij, zoals hij in zijn herinneringen vertelt, daarom aanraadde af te zien van het lidmaatschap van het corps met zijn ouderwetse tradities. Zelf kon hij er wel tegen, waarschijnlijk omdat hij adrem was en verbaal nogal weerbaar. De verkiezingen voor de volgende senaat wist hij te beïnvloeden door de vrouwelijke corpsleden aan te sporen mee te komen kiezen, met het gevolg dat de kroegpartij in die nieuwe senaat niet de meerderheid kreeg. Van zijn ambivalente gevoelens tegenover het corps getuigen vijf sonnetten die hij bij zijn afscheid schreef. Een eindigt met de woorden: 'Adieu mijn Corps! U hoonen was genieten!'¹

Voordat hij rector werd had hij zijn militaire dienstplicht vervuld, waarbij hij zich nog onhandiger voordeed dan hij al was, zodat hij tot zijn vreugde niet in aanmerking kwam voor een officiersopleiding. Dat zou niet stroken met zijn pacifistische opvattingen en hem bovendien nog langer van de studie afhouden. Na zijn doctoraal begon hij aan een proefschrift over de verhouding tussen ultramontanisme en tolerantie, waarvoor hij in Parijs onderzoek moest doen. Hij bleef ongeveer een jaar in die stad, had er een interessante tijd, maar schoot niet op met datgene waarvoor hij gekomen was. Na verloop van tijd werd het hem duidelijk dat hij een verkeerd onderwerp gekozen had. Hij keerde terug naar Nederland en promoveerde in 1926 te Leiden op *Locke en Spinoza over de tolerantie*.

Zijn ouders waren inmiddels overleden - zijn moeder in 1924, zijn va-

der al eind 1916, na een lange ziekte. In dat jaar - het jaar van zijn eindexamen en de lessen van Diepenbrock - heeft hij veel gesprekken met zijn zieke vader gehad, waardoor zij elkaar veel nader zijn gekomen. Eén vaderlijke raad bleef Jan zijn hele leven bij: 'Jan, je hebt veel goeds in je, maar laat het niet verkwamen.' Het ongebruikelijke woord 'verkwamen' verhinderde niet dat de zoon de raad begreep: hij moest zich niet door beuzelingen laten afhouden van serieus werk en leven. Maar wie veel talenten heeft kan soms moeilijk kiezen; het heeft daarom vrij lang geduurd voor Jan den Tex zich op één onderwerp ging concentreren.

Hij had van zijn ouders voldoende geërfd om onbekommerd te leven. Zijn dagen werden gevuld met verenigingswerk - voor de Alliance française, Natuurmonumenten en de Hollandsche Molen. Hij genoot van de contacten met de Franse sprekers, hij genoot ook van de tochten langs de molens. Maar eigenlijk was dat toch niet genoeg. Hij dacht erover in de politiek te gaan en sloot zich aan bij de Vrijheidsbond, meer uit familietraditie dan uit overtuiging. De Liberalen stelden hem al gauw teleur, zowel omdat zij niet altijd handelden volgens hun principes, als vanwege hun naar Jans mening te grote klassebewustzijn. Na de oorlog zou hij lid worden van de PVDA, om ten slotte bij de PSP te belanden.

Aan dit nog weinig doelgerichte leven kwam in het begin van 1931 een eind, doordat hij gearresteerd werd op grond van zijn contacten met minderjarige jongens. In het daaropvolgende proces werd hij tot twee jaar veroordeeld. Met één slag verloor hij al zijn vroegere bezigheden, en kreeg de toekomst een ander gezicht. Het was een schok, maar tegelijk een opluchting, zoals uit zijn in gevangenschap geschreven brieven blijkt, want er was nu een eind gekomen aan het jarenlang geheim houden van zijn anders gerichte sexuele geaardheid. De brieven schreef hij aan zijn tante Helena Boissevain, die samen met Hein Boeken Thucydides vertaald had en nu bezig was met een Platoovertaling. Ze zond haar concepten aan Den Tex, die er graag zijn mening over gaf. Ook maakte hij plannen voor het schrijven van een jongensboek, spelend in de tijd van Xenophons *Tocht van de tienduizend*. Uiteindelijk ging hij in de loop van 1933 met een studieopdracht van professor A.W. Byvanck naar Griekenland. Hij vestigde zich te Athene, waar hij zich bekwaamde tot archeoloog. Hij had er veel wetenschappelijke contacten en hield graag voordrachten voor studenten en andere belangstellenden. In 1938 trad hij in het huwelijk met Klára Weisz, een joodse vrouw uit Boedapest, die hij op een reis in Parijs had leren kennen.

Toen de oorlog uitbrak stelde hij zich ter beschikking van de Britse ambassade, waar zijn kennis van het Nieuw Grieks en andere talen hem in staat stelde uit de kranten rapporten samen te stellen die van belang konden zijn voor de oorlogvoering. Op grond daarvan mocht hij in 1941 met de Britten mee evacueren, samen met zijn vrouw, die nog steeds het gevoel heeft dat ze hieraan haar leven te danken heeft. Ze verbleven gedurende de oorlog verder in Kairo, waar Den Tex bij de Britse Intelligence werkte, voornamelijk bij de censuur van de correspondentie van krijgsgevangenen. Zijn scherpe oog voor daarin verborgen informatie werd zeer gewaardeerd.

Na afloop van de oorlog konden ze Kairo niet meteen verlaten. Den Tex bezocht daarom vaak de bibliotheek, waar hij tot de ontdekking kwam dat er geen behoorlijke levensbeschrijving van Oldenbarnevelt bestond. Hij besloot daar zelf wat aan te doen, maar het bleef bij een eerste aanzet: lezen en het maken van een chronologisch geordend kaartsysteem. Den Tex nam een functie aan in Rode Kruisverband bij de Control Commission in het door Groot Britannië bezette deel van Duitsland. Toen daaraan een eind kwam vestigde hij zich in 1948 in Nederland.

De Den Tex'en woonden eerst in 's-Graveland, maar zij betrokken in 1951 een huisje dat ze in Leusden hadden laten bouwen. Daar is Jan den Tex tot het einde van zijn leven blijven wonen. Hij was van 1955 tot 1958 het enige PVDAlid van de gemeenteraad van Leusden. Verder werd hij lid, later bestuurslid van de Internationale School van Wijsbegeerte in Amersfoort. Maar deze bezigheden hielden hem niet af van zijn eigenlijke werk: het schrijven van een biografie van Oldenbarnevelt. Dat was geen geringe zaak: het leven beschrijven van een man die een leidende functie vervulde in de Republiek der Verenigde Provinciën in zeer kritieke decennia van haar bestaan, die een rol speelde in de burgerwisten tijdens het twaalfjarig bestand en die tenslotte het slachtoffer werd van... ja, van wat? Een gerechtelijke moord? Naijver? Zijn eigen eerzucht? Juist de uiteenlopende standpunten die er bestonden over het proces tegen deze man, en de rollen van de daarbij betrokken personen moeten voor Den Tex een stimulans zijn geweest om zich met deze figuur bezig te houden. Toevallig kan de keuze niet geweest zijn. Behalve dat het onderwerp een uitdaging was, voelde hij zich ook tot de persoon van Oldenbarnevelt aangetrokken. Hij meende in hem eigenschappen van zichzelf te herkennen, zowel goede als slechte. Hij kon bijvoorbeeld zeggen: 'Oldenbarnevelt was ijdel... dat ben ik ook.' Welke betekenis Den Tex gaf aan het woord 'ijdel' is niet duidelijk.

Misschien bedoelde hij ermee dat Oldenbarnevelt zeer gevoelig was voor erkenning door de buitenwereld van door hem geleverde prestaties, en voelde hij in zichzelf eveneens een ambitie om die erkenning te bereiken. Een ambitie om alles wat hij ondernam goed en grondig te doen. Deze houding heeft zeker bijgedragen tot het welslagen van zijn levenswerk. Het schrijven van een biografie waarin zoveel personen voorkomen, was eigenlijk een kolfje naar zijn hand. Niet alleen had hij reeds als dertienjarige een grote belangstelling aan de dag gelegd voor levensbeschrijvingen van beroemde personen, van wie hij zelfs een kaartstelsel had samengesteld, maar hij interesseerde zich ook in het algemeen voor mensen met hun goede en slechte eigenschappen en had een uitstekend geheugen voor details uit hun levensloop. Op latere leeftijd kon hij uitgebreid en boeiend vertellen over mensen die hij gekend had. Hij deed dat met een zekere afstandelijkheid, dat wil zeggen zonder morele verontwaardiging, eerder met een soort geamuseerde verbazing over wat mensen toch allemaal kon bezielen. In zijn biografie van Oldenbarnevelt geeft hij echter tevens blijk van zijn vermogen om de grote lijn aan te houden, een vermogen dat hij ook had tijdens het onderzoek in de vele archieven dat hij moest verrichten, waarbij hij moest zorgen niet te verdrinken in details. Maar waar nodig trachtte hij toch altijd de juiste toedracht van een zaak te achterhalen. Uitspraken van Oldenbarnevelt toetste hij zoveel mogelijk op hun waarheidsgehalte, daar hij zich heel goed bewust was dat wat een politicus in het openbaar zegt kan dienen om iets anders te verhullen. De eigenlijke biografie belastte hij niet teveel met het resultaat van die onderzoekingen; het merendeel kwam als 'excursus' terecht in deel IV van zijn werk, enkele zijn afzonderlijk gepubliceerd.

De erkenning kwam al snel na het verschijnen van de eerste twee delen, die in 1960 en 1962 het licht zagen. Den Tex was nu bekend geworden onder historici. Er ging haast geen congres voorbij of hij was onder het gehoor en hij wist meestal een prikkelende vraag te bedenken om de discussie op gang te brengen. Hij werd gevraagd om voordrachten te houden over facetten uit zijn werk en voldeed graag aan die verzoeken. Hij kon die lezingen goed opbouwen; ze waren helder en goed geformuleerd. In 1964 werd hem de Dr. C.J. Wijnaendts Franckenprijs voor biografie en cultuurgeschiedenis toegekend. Intussen werkte hij aan het derde deel, dat in 1966 verscheen. Daarmee was het levensverhaal van Oldenbarnevelt voltooid. Maar er volgden nog twee delen, met documentatie, excursen en een uitvoerig register, met het samenstellen waarvan hij opnieuw een aan-

tal jaren bezig bleef. De Universiteit van Utrecht verleende hem in 1971 het eredoctoraat, een onderscheiding die hem bijzonder veel genoegen heeft gedaan. Bij promoties en andere universitaire bijeenkomsten kon men hem sindsdien zien stralen met de cappa om zijn schouders. In 1972 was het vijfde en laatste deel - het register - gereed en kon hij gaan genieten van een welverdiende rust.

Maar daar kwam weinig van. Om de overgang van hard werken naar niets doen wat soepeler te laten verlopen was hij al enige jaren eerder begonnen aan een nieuwe studie, die naar hij hoopte in 1972 zou uitkomen. Het onderwerp was de Franse bezetting in de jaren 1672-1674, maar dan vooral van de Franse kant gezien. In Frankrijk was hij daarover interessante correspondentie tegengekomen. Het voltooien van dat werk nam veel meer tijd in beslag dan hij aanvankelijk gedacht had. Het is mogelijk dat zijn werktempo wat langzamer was geworden met het klimmen der jaren. Maar de voornaamste reden waarom dit boek zo lang op zich heeft laten wachten was wel het feit dat hij inmiddels een andere taak op zich had genomen, die gedurende een negental jaren veel beslag op zijn tijd heeft gelegd. Hem was gevraagd Europese cultuur en geschiedenis te doceren aan studenten van de Universiteit van Syracuse in de staat New York, die voor 'European studies' een jaar in Europa verbleven. Het kostte hem twee dagen per week, plus de nodige voorbereiding. Maar hij genoot ervan. Iets uitleggen aan een aandachtig gehoor deed hij graag. Bovendien werd hij nogal vrij gelaten in de keuze van zijn onderwerpen. Op een gegeven moment echter stopte de universiteit met het zenden van studenten en namen de lessen een einde. Den Tex kon toen zijn boek over de Franse bezetting voltooien, dat in 1982 uitkwam met de titel *Onder vreemde heren*. Het heeft hem enige moeite gekost er de laatste hand aan te leggen, omdat zijn gezichtsvermogen achteruitging en zijn krachten afnamen, maar gelukkig heeft hij het nog kunnen beleven dat het gedrukt werd.

Toen hij niet meer kon lezen is Den Tex begonnen met het vastleggen van zijn herinneringen, die hij op een band insprak.² Verder hield hij zich bezig met het beluisteren van ingesproken kranten en tijdschriften, want hij hield belangstelling voor wat er om hem heen gebeurde. Maar in november 1984 kwam er een einde aan dit werkzame leven. De zoon van Gideon Mari den Tex had de opdracht van zijn vader goed vervuld: hij had zijn talenten niet laten 'verkwamen'.

E.P. DE BOOY

Voornaamste geschriften

Locke en Spinoza over de tolerantie. Amsterdam 1926.

Strijd voor een molen. Verschenen als nummer 10 van de reeks Avontuur en Techniek. Amsterdam/Antwerpen z.j. (herdruk 1975).

De onhandelbare democratie, in *De Nieuwe Stem*, 5, 1950, p. 195-203.

Het huis van Oldenbarnevelt in de Spuistraat, in *Jaarboek Die Haghe*, 1953, p. 156-157.

Le procès d'Oldenbarnevelt (1618-1619) fut-il un meurtre judiciaire?, in *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 22, 1954, p. 137-168.

Une ambassade hollandaise en Anjou sous Henri IV, in *Anjou Histoires*, 246, 1954, p. 147-164.

Oldenbarnevelts studententijd in Duitsland, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 70, 1957, p. 49-61.

Nederlandse studenten in Padua, in *Mededelingen Nederlands Historisch Instituut Rome*, 3, x, 1959.

Oldenbarnevelt in zijn verhouding tot Willem van Oranje, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 73, 1960, p. 175-184.

Oldenbarnevelt. Vijf delen, Haarlem 1960-1972.

Oldenbarnevelt. Cambridge University Press 1973. (Bewerking door Jan den Tex; vertaling in het Engels door R.B. Powell.)

Johan van Oldenbarnevelt. 's-Gravenhage 1980. (Bewerking van de delen I-III door Jan den Tex en Ali Ton.)

Een ballon doorgeprikt. Polemieek met J.J. Poelhekke over diens verhandeling *Het verraad der pistoletten?*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 89, 1976, p.50-59.

Tromp en Luxembourg in 1672, in *Mededelingen Nederlandse Vereniging van Zeegeschiedenis*, 31, 1975, p. 53-55

Jan Boissevain (1836-1904), in *Biografisch Woordenboek van Nederland*, 1, 1979, p.65-67.

Levensbericht van mr. B. van 't Hoff, in *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden*, 1979-1980, p. 33-41.

Onder vreemde heren. De republiek der Nederlanden 1672-1674. Zutphen 1982.

Eindnoten:

- 1 De vijf sonnetten zijn toen niet gepubliceerd, maar verschenen pas in de Amsterdamse Studentenalmanak voor het Jaar 1980.
- 2 Een bewerking van de hand van Ali Ton is verschenen in kleine particuliere oplaag onder de titel *Herinneringen. Jan den Tex aan het woord*. Twee delen, 1985, 1986.

Juryadviezen en toespraken

Henriette Roland Holst-prijs 1987

Advies van de commissie van voordracht

Twintig jaar geleden was J.H. Donner, schaker en literator, een onbreekbare man, die geen controversieel standpunt uit de weg ging.

Hij omschreef de koninklijke familie als een verzameling 'wereldvreemde zonderlingen', hij pleitte voor het dempen der Amsterdamse grachten, vrouwen bevond hij 'op ieder gebied superieur aan de man' (behalve als het het nobele schaakspel betrof) en zijn duizend dollar omvattende Italiaanse schaakprijs schonk hij aan de Vietcong, in de hoop 'dat ze er een machinegeweer voor aanschaffen en dat op de Amerikanen richten.'

Inmiddels heeft hij een hersenbloeding gekregen, die hem goeddeels aan het openbare leven heeft onttrokken. Hij is sedertdien honderd procent invalide. Het enige, zegt hij, dat nog bevredigend functioneert is 'mijn geheugen en mijn denken... wat niet altijd een voordeel is.'

Het is een der superieure formuleringen, ontleend aan zijn wekelijkse rubriek in NRC Handelsblad, waaruit een aantal bijdragen in 1986 is gebundeld in zijn boekje *Na mijn dood geschreven*. Zijn rubriek behelst de kortste column van de wereld. Vandaar dat wij ons in het korte bestek van een juryrapport de luxe kunnen veroorloven een van zijn rubrieken integraal te citeren:

'Voor een man in mijn omstandigheden is er geen beter gezelschap dan een aantrekkelijke, intelligente vrouw, die niet te jong is. Renate Rubinstein is zulk goed gezelschap. Bovendien rijdt zij ook in een rolstoel, wat altijd een band geeft.

'In haar jongste boek doet zij mij de eer aan mij te noemen. Zij koketteert met Reagan, zoals ik met Stalin, schrijft zij. (Waar haalt de lieverd het vandaan?)

'Mijn verschrikkelijke ergernis over de Amerikaanse raketten kan zij niet delen. Terwijl ik in '79 - het heette toen nog 'modernisering' - iedereen waarschuwde zich niet voor de gek te laten houden, moest zij zo nodig Jeroen Brouwers zoenen.

'Zij ergert zich liever aan de Russen en vooral aan het IKV met Mient Jan Faber. Maar zij is uitstekend gezelschap.'

Het is een willekeurige stijlproeve van proza van opmerkelijke originaliteit en ongeëvenaarde geestkracht. Met instemming citeren wij Max Pam,

die in Vrij Nederland van 8 februari 1986 gewaagde van 'meesterlijke stukjes, die in hun eenvoud vaak navrant zijn,' 'unieke stukjes, omdat nog niet eerder een zo verregaande invaliditeit van binnenuit werd beschreven.'

Dat J.H. Donner bij deze wordt voorgedragen voor de Henriette Roland Holst-prijs 1987 ligt echter niet aan zijn fysieke toestand, maar aan het feit, dat hij zich, vanaf zijn ziekbed, heeft ontpopt als een der opmerkelijkste schrijvers van Nederland.

Nooit, zo placht hij openhartig te beweren, heeft hij tegen zijn verlies gekund. 'Verliezen is heel erg. Als ik verlies laat ik niets merken, maar God hoort me brommen' (Het Parool, 7 januari 1967). In diezelfde periode vocht hij een prestigieuze tweekamp uit met zijn collega-schaakgrootmeester Hans Ree. Hij verloor. 'Nadat ik de laatste partij tegen Ree geheel beheerst had opgegeven en in de beste Angelsaksische traditie mijn tegenstander waardig de hand had gedrukt, rende ik naar huis waar ik mij brullend op mijn bed wierp en de dekens hoog over mijn gezicht trok.'

Twee decennia later was J.H. Donner weer in een dergelijke tweekamp verwickeld, die tegen dood en algehele fysieke afhankelijkheid. Dit duel zou hij op punten winnen.

Het is om deze kwaliteiten dat de Commissie, in sympathie en bewondering voor de schrijver en de mens, unaniem adviseert J.H. Donner met de Henriette Roland Holst-prijs 1987 te gradueren.

Theun de Vries (voorzitter), Martin van Amerongen, Peter van Zonneveld

Henriette Roland Holst-prijs 1987**Dankwoord door J.H. Donner****Uitgesproken door mevrouw Mr. M. Donner-Coeterier**

Op schaaktoernooien vindt na afloop de prijsuitreiking plaats. De vierkante enveloppen met inhoud worden dan met een vriendelijk woord uitgedeeld.

Commentaar wordt er niet op prijs gesteld en ook niet verwacht. Zo is het beter.

Omdat mijn man moeilijk verstaanbaar is, heeft hij mij gevraagd dit voor te lezen. Hij maakt het overigens goed en doet u allen de hartelijke groeten.

De leden van de jury bedankt hij voor de hem aangedane eer, waarmee hij zeer in zijn nopjes is.

Speciaal U, Theun de Vries. Uw niet aflatende belangstelling voor Nederland en de Nederlanders is hem een lichtend voorbeeld en hij neemt zich voor een goed leerling van U te zijn, bij zijn eigen studie van dit misschien wel meest merkwaardige volk op aarde.

Zegt hij.

Ik dank u voor uw aandacht.

Noten

Dit dankwoord werd uitgesproken in het Klein Auditorium van het Academieggebouw te Leiden op 13 juni 1987.

Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs 1986
Dankwoord door August Willemsen
Prolegomena tot een nieuwe communicatietheorie

Het gebrek aan klassieke muziek, bruinbrood en mensen is - zo omschreef ik op 4 mei 1967 in een brief aan iemand die mogelijk een van de aanwezigen is hier - de grootste nood van mijn bestaan in Brazilië. Vandaag zag ik de kans schoon die drie gemissen te zamen en in een keer op te heffen: bruinbrood is er straks misschien niet, maar daarvoor kunt u drank en hapjes invullen; mensen heb ik getracht in getale te verzamelen (en dat is me, zo te zien, gelukt); en de klassieke muziek hebt u gehoord, waarmee ik erg blij ben. Want bedenkt u wel dat wij, sprekers, makkelijk praten hebben (de een iets makkelijker dan de ander), maar dat het echt moeilijke werk is gedaan door die twee mooie roeien in black and white, die ik daarvoor zeer veel dank zeg. Dank zeg ik ook aan de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde voor het mij toekennen van de Van der Hoogt-prijs 1986, waardoor dit alles mogelijk werd; ik dank de jury die de Maatschappij daartoe in haar rapport heeft geadviseerd; ik dank de aanwezigen voor hun aanwezigheid; en ik dank Adriaan van Dis voor zijn gesproken brief, die mij zeer persoonlijk in de oren klonk. Dit alles bij elkaar vormt werkelijk een zo weldadige massage van het ego dat ik mij haast waan in een soort Yab-Yum van de geest.

Maar nu. Na dit veelbelovende begin neemt mijn dankwoord al meteen een eigenaardige wending. Althans, ik kan het niet anders dan eigenaardig noemen wanneer de beprijsde zelf begint met bezwaren te maken tegen zijn beprijzing. Toch kan ik niet anders verder dan met een maar. Ik heb de prijs in dank aanvaard, *maar* ik voel mij, door de toekenning, en door mijn aanvaarding ervan, in een lastig parket gemanoevreerd: moet een man van vijftig nog aangemoedigd worden? De uitgever van het boek, Theo Sontrop, van de Arbeiderspers, antwoordde op die vraag spontaan: 'Nee. Maar de uitgever wel.' Dat wil ik graag geloven, maar daar gaat het mij niet om. Stomverbaasd was ik toen, na de verschijning van de *Braziliaanse brieven*, vrienden en vreemden mij vroegen: 'En, wanneer verschijnt je volgende boek?' Ik antwoordde meestal iets als: 'Over dit boek heb ik zeventien jaar gedaan; kom over zeventien jaar maar eens terug.' Maar dan nog: deze brieven zijn een weerslag van zeventien jaar leven, en ik kan schrijven en schrijven wat ik wil, maar die tijd van leven kan ik niet

overdoen. En deze prijs komt nu als een aanmoediging om dat wel te doen. Ik bedoel: iemand die een mooie roman, of verhalen, of gedichten schrijft, zo iemand kun je een buidel met munten voorhouden en zeggen: 'Dat heb je kranig gedaan zeg, schrijf nog eens wat,' want in principe is het mogelijk opnieuw voor de dag te komen met een roman, met verhalen, met gedichten. Maar brieven als deze schrijft men één keer. Ik kan nooit meer voor het eerst in een land aankomen, om er een tijd te leven, zelfs niet daar waar ik nog nooit geweest ben. Het land kan nieuw zijn, de ervaring niet. Een ontwikkeling van zeventien jaar, een omgang met een land van zeventien jaar - dat doe je geen twee keer. En al zou ik het willen en kunnen en doen, dan is er dit allergrootste verschil en deze allergrootste onmogelijkheid: ik zal niet dezelfde leeftijd hebben. Dus, jury, wat te doen (om de laatste woorden van uw rapport te citeren) 'opdat ik het hier niet bij zal laten'?

Ik moet bekennen dat ik mij dat al had afgevraagd voor ik van die prijs had gehoord. Mijn antwoord 'Kom over zeventien jaar maar eens terug,' betekende voor mezelf: 'Natuurlijk komt er geen tweede boek.' Maar gaandeweg, door die vraag, steeds opnieuw gesteld, door reacties, vaak heel persoonlijke, van bekenden en onbekenden, door het feit dat de uitgever erin slaagde het boek te verkopen, door het feit dat het nog steeds niet bij antiquariaat Kok in de Oude Hoogstraat ligt, waar vrijwel het hele Privé-domein in drie stapels staat opgetast (hetgeen aanleiding geeft tot de veronderstelling dat zelfs recensenten het willen houden) - door dat alles kwam er een gevoel bij. (Voordat ik op dat gevoel inga moet ik bekennen dat het boek er wel gelegen heeft, ongeveer twee weken lang, en dat ik niet degene ben die het er weggekocht heeft - dat wilde ik wel even duidelijk maken.) Er kwam dus een gevoel bij: niet alleen kon ik kennelijk aardig schrijven, maar blijkbaar kon ik iets schrijven waarmee ik tamelijk veel mensen een genoegen deed - en mezelf en passant ook, want dat moet je nooit nalaten als het even kan. Dat gevoel was nieuw. Ik noemde het waardering, of erkenning. En van dat gevoel is, voor mij, deze prijs de bevestiging. En daarin schuilt ook de aanmoediging. Zoals gezegd, een boek als dit kan geen tweede keer geschreven worden, maar er valt te broeden (daarover straks) op andere wijzen om 'het hier niet bij te laten'.

Wie meent dat ik mij hiermee vernuftig uit het lastige parket heb gemanoevreerd waar de prijs mij in gemanoevreerd had, heeft het mis. Er ontbreekt nog iets. Er ontbreekt, naar mijn gevoel, een verbreding van het specifieke (zojuist beschreven) naar het algemene. Ik heb wel, bij andere gelegenheden, gezegd: de brieven heb ik geschreven, het boek heb ik ge-

maakt. Bij dat maken heb ik van alles uitgehaald dat de aard van een egodocument eigenlijk verbiedt. Zo waren er in werkelijkheid tientallen adressanten, waaronder Paul, maar in het boek heten ze allemaal Paul. Ik heb episodes van het ene jaar naar het andere jaar overgeheveld als dat beter uitkwam. Ik heb geschrikt, gebloemleesd, geknipt, geplakt en gelogen. Dus doende had ik sterk de gewaarwording dat ik een bezigheid bedreef die me vagelijk bekend voorkwam: vertalen. Ik vertaalde mijn brieven in een boek. Die andere, echte, in boekvorm verschenen vertalingen, gingen vergezeld van - en daar is nogal eens op gevit door mensen die zo weinig vertrouwen in hun eigen oordeel hadden dat ze dachten dat hun werd voorgezegd wat ze ervan moesten vinden - gingen vergezeld van een introducerend en interpreterend essay als nawoord (nooit een voorwoord, dus voorgezegd werd er niet). Zo'n nawoord ontbreekt bij de *Braziliaanse brieven*, en het komt nu.

Het is me ingegeven door: enerzijds de behoefte om wat ik zei over de onherhaalbaarheid van een boek als dit wetenschappelijk te onderbouwen; anderzijds door de reactie van lezers die me lieten weten dat ze zich persoonlijk aangeschreven voelden, alsof zij de geadresseerden waren. *Aangeschreven*, schrijven *aan* - ik kreeg (het was meen ik onder de douche) het idee de literaire genres, waaronder de brief, en hun eventuele herhaalbaarheid of onherhaalbaarheid, in verband te brengen met, te toetsen aan, te classificeren aan de hand van voorzetsels. De schrijver zet de lezer tenslotte iets *voor*, dus zo vreemd is die gedachte niet. Hij schrijft vanuit een persoonlijk motief, laten we zeggen uit zichzelf, aan iets of iemand, aan lezers, of het er nu honderd zijn, zoals Stendhal dacht, of vijf, zoals Machado de Assis voorspelde, of geen enkele, zoals velen overkomt. Of hij schrijft voor het hele nageslacht, want megalomaan zijn wij pennevoerders allemaal. En hij schrijft, een paar ongelukkige uitzonderingen daargelaten, ook *over* iets. Ziedaar de drie voorzetsels: *aan, uit, over*.

Mij beperkend tot het proza, ging ik wetenschappelijk te werk. Ik maakte drie kolommen onder de respectieve voorzetsels, en zette kruisjes bij dat voorzetsel dat het meest geprononceerde kenmerk was van de diverse genres. Ik zeg met nadruk het meest geprononceerde kenmerk, want elk literair werk verenigt natuurlijk alle drie de voorzetsels in zich, maar er is verschil in zwaartepunt. Nemen wij de realistisch/naturalistische roman uit de vorige eeuw, dan blijkt die hierin overeen te stemmen met andere romanvormen als de taalkundig experimentele roman, de nouveau roman, de op één hoop gegooiden Revisor-romans, dat het voorzetsel *over*-

heerst. Natuurlijk (nog één keer, en de laatste), ze zijn gericht *aan* een lezer, komen *uit* een schrijver, maar die lezer mag liefst niet worden aangesproken en de schrijver heeft als ideaal uit het boek te blijven, zodat *over* overblijft als zwaartepunt. Dit aanspreken van de lezer (een aan-kruisje dus) is nu juist weer een kenmerk van de pre-realistische roman (ik denk aan Fielding, Sterne, Diderot; Stendhal had het nog een beetje, Balzac al niet meer), en het werd later weer opgevat door iemand als de Braziliaan Machado de Assis. Schrijvers als dezen hebben dus twee kruisjes: een aanen een over-kruisje. Drie kruisjes hebben zelfs schrijvers van bekentenisromans (Rousseau, Svevo) en van autobiografische literatuur in het algemeen, ofschoon daar uit en over samenvallen (men schrijft over datgene waarvanuit men schrijft: zichzelf), zodat uit en over in feite een zogeheten tweelingkruisje vormen. Dit is het verschil met de echte driekruisjesromans, bij voorbeeld die welke de vorm van een gesproken monoloog hebben (*La chute* van Camus, of de reusachtige roman *Grande sertão: veredas* van de Braziliaan João Guimarães Rosa) en de lange tijd zeer populaire roman in briefvorm (hoe logisch dat is zal straks blijken).

Niet veel anders dan bij de roman ligt het met het korte verhaal, hoewel dat, misschien door zijn anekdotische aard, iets meer overhelt naar over: ik noem bij voorbeeld Tsjechov, Maupassant. De namen trouwens dienen reeds als voorbeeld (dit waarschijnlijk ten overvloede) dat mijn kruissysteem geen enkel kwalitatief oordeel inhoudt - Tolstojs *De dood van Iwan Iljitsj* is een puur over-verhaal, maar dan wel over ons allemaal, of u het leuk vindt of niet. Typische tweelingkruisjesverhalen (uit-over) zijn die van erkend autobiografische schrijvers als Maarten 't Hart en, nog sterker, Maarten Biesheuvel, die ons zijn hele geestes-, gezins- en huisdierenleven voor-zet.

Het meest hypocriete genre is het dagboek. Het aan-aspect lijkt het minst aanwezig, maar dat is schijn. Velen onder ons hebben waarschijnlijk wel eens, in jongere jaren, een dagboek bijgehouden waarin zinsneden als 'Niemand zal deze regels ooit lezen.' Vervolgens laten we het spiraalschrift in de huiskamer slingeren om een gezinsontwrichtende ruzie te ontketenen wanneer blijkt dat vader of moeder erin geneusd heeft (zonder veel te lezen overigens, vanwege het afzichtelijke handschrift). Zo gaat het ook met literaire dagboeken: ze worden vroeg of laat altijd gepubliceerd. Maar toch: het is bij uitstek een genre over. Léautaud leutert jaren lang over het gedonder op de Mercure, of het gedonder met vrouwen, of liefst beide in combinatie (over-kruisje); Hans Warren over het gedonder met zichzelf

(tweelingkruisje). Het is dus een crypto-aan-, essentieel uit-over-genre.

De meest uitgesproken aan-genres zijn, ietwat verrassend misschien, het essay, en, minder verrassend, de brief.

Het zijn ook de genres met de meeste kruisjes. Een zeer wetenschappelijk essay, uitgaande van strikte principes (structuralisme, close-reading) krijgt natuurlijk alleen een over-kruisje. De auteur cijfert zichzelf weliswaar niet helemaal weg (hij wil laten zien hoe knap hij is), en hij wil dat laten zien aan een paar collega's, maar die wisten dat al, dus uit en aan zijn zogeheten zwakke kruisjes (ik had nog vergeten dit onderscheid te maken tussen sterke en zwakke kruisjes). Niettemin, het kan voorkomen dat zo een collega het ergens niet mee eens is en in het openbaar (bij voorbeeld in tijdschrift, ingezonden brief of cultureel supplement) gaat twifelen aan de knapheid van de ander. De ander (dezelfde eigenlijk, ik bedoel de eerste collega) reageert daarop door de ander (de tweede dus) voor rotte vis uit te maken, en dan worden we geconfronteerd met een sub-genre polemieek. Hierbij zien we een interessante kruisverschuiving. Het over-aspect wordt meer en meer uit het oog verloren, om plaats te maken voor aan, terwijl uit, vanwege de erbij betrokken emoties, die hoger opblazen naarmate ze van lager allooi zijn, zich ook sterk profileert. Het is echter de vraag of we hier nog wel te maken hebben met literatuur en niet met, bij voorbeeld, folklore. Ten slotte is er nog een ander soort essay, vaak denigrerend impressionistisch genoemd, maar meestal wel leesbaar, dank zij het feit dat het een sterk uit-kruisje heeft. Daarnaast gaat het (dat is de definitie van het essay) over iets, en het aan-aspect zit hier vooral in het gebruikte medium: snel geproduceerde, bij uitstek aan de lezer gerichte media als kranten en tijdschriften.

Bij al deze genres is sprake van een, twee, en slechts in uitzonderlijke gevallen van drie kruisjes. De brief is het enige echte driekruisjes-genre (en dus ook, zojuist genoemd, de briefroman). Dit aspect is al zeer vroeg aanwezig. Men denke aan de brieven der apostelen. Zij schreven vanuit een sterke geloofsovertuiging, over dat geloof, aan ongelovigen. Heel duidelijk, heel eenvoudig. Hierbij valt sterk de verwantschap op met het gesproken woord (de preek), en zo moeten we de brief ook zien: als een geschreven gesprek, als de geschreven helft van een dialoog (die boven het gesproken gesprek dit voordeel heeft dat hij minder vaak over niets gaat). Vooral in de achttiende eeuw, toen men nog geen telefoon had maar nog wel personeel, konden in het bijzonder de dames zich uitleven in uit een subtiële sensibele geschreven brieven over letterlijk alles, aan gelijkgestemde

vriendinnen. In later tijd bleek een zekere kruisvervaging te kunnen optreden, zoals bij Gerard Reve, wiens ogenschijnlijk sterke uit- en over-kruis in wezen een tweelingkruisje is, terwijl het aan-aspect, altijd al iets zwakker, in het latere werk meer en meer de indruk wekt een soort voorwendsel te zijn voor oneigenlijke doeleinden.

Zeer oud in de geschiedenis van het genre brief is de reisbrief. Aanvankelijk een puur over-aan-genre (reiziger doet verslag van zijn bevindingen aan de mensen thuis). Maar reeds in de brief van Pero Vaz de Caminha, die op 1 mei 1500 koning Manuel I van Portugal kond deed van de ontdekking van het Land van het Ware Kruis (ik kan het ook niet helpen: men noemde Terra da Vera Cruz het land dat later Brazilië zou heten, omdat er brazilshout werd gevonden - die naam komt van het Portugese brasa, wat vuurgloed betekent, want het is een vuurrode houtsoort -, wat dus wil zeggen dat de religieuze naamgeving werd vervangen door een economische naamgeving, enfin, dit terzijde, maar zo steekt u nog eens wat op), is een duidelijk persoonlijk accent van geestdrift en bewondering te lezen. Met de Romantiek nam dit uit-aspect hand over hand toe, tot op het larmoyante af, wat (ik moet het bekennen) hier en daar nog een late nawerking heeft in mijn *Braziliaanse brieven* - goed dat we daaraan toekomen, want er moet een eind gemaakt worden aan dit verhaal.

Met die *Braziliaanse brieven* is iets bijzonders aan de hand. Over het uiten aan-aspect zal geen twijfel bestaan, maar waar gaan ze eigenlijk over? Van de critici hebben enkelen het gelezen als een boek over Brazilië (en mij een Eurocentrisch standpunt verweten). Ik geef toe dat het boek op sommige plaatsen gaat over Brazilië, en dat ik in Europa geboren en getogen ben. De opmerking is dus juist. Anderen zagen er een Bildungsroman in, wat zou kunnen betekenen dat het over mijzelf gaat (een uit-kruisje dus). Ook dat is juist. Maar het meest hebben diegenen gelijk die het noch als het een noch als het ander, maar als een combinatie van beide hebben gelezen: als een boek over de confrontatie, door zeventien jaar heen, met een andere cultuur, in dit geval, misschien toevallig, de Braziliaanse.

En daar zit het bijzondere, want hiermee scoren de *Braziliaanse brieven* een totaal van vier kruisjes (aan, uit, en twee bij over), en hiermee lijkt dan ook de voorlopige conclusie van dit (ik geeft toe, zeer onvolledige) onderzoek te moeten luiden: hoe meer kruisjes, hoe onherhaalbaarder het boek. Ik ben erg blij en dank de jury en de directie van Frascati dat zij mij de gelegenheid hebben willen geven deze stelling hier statistisch te bewijzen, anders zou mijn eerder gedane bewering hieromtrent weer zo impressionistisch zijn gebleven.

Ik kom, nu echt tot slot, terug (er gaat voor de ware wetenschapper niets boven een circulaire structuur) op dat broeden van het begin, het broeden 'op andere wijzen om het hier niet bij te laten.' Ik kan daar wel maar wil er hier en nu niet meer over zeggen dan dat het broedsel vermoedelijk in een driekruisjesnest zal liggen. Moge dit dienen tot geruststelling van de jury, want ook die mag ondertussen wel worden aangemoedigd.

Hoog het glas!

Noten

Dit dankwoord werd uitgesproken in theater Frascati te Amsterdam op 29 november 1986.

Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs 1987

Advies van de commissie voor schone letteren

De dichtbundel *Toverdraad van dagverdrijf* van Rogi Wieg was in 1986 een opvallend debuut in het rijke, maar vaak wat eenvormige landschap van de Nederlandse poëzie - een poëzie waarin soms de vormbeheersing belangrijker lijkt dan persoonlijkheid en bewogenheid.

De gedichten van Wieg wijken af van deze hoofdstroom door hun persoonlijke toon, hun manier van de lezer direct deelgenoot maken van de gemoedsbewegingen van de dichter, hun vertrouwen in het bijzondere van de poëzie - een vertrouwen dat zo ongewoon is geworden dat het bij eerste kennismaking naïef aandoet. De zwaarmoedige levensvisie die in de gedichten van Wieg wordt verwoord lijkt in tegenspraak met die naïviteit, maar is in feite de keerzijde van dezelfde romantische instelling:

Ik heb geen vrienden. Een nevelige dag
van afval en zoetige klanken op water,
kom niet dichterbij. Hoofdpijn is wat ik voorzag
in je ogen, vriend. Het is werkelijk later

dan je denkt en je lichaam is al onverdicht.
Dat we thee drinken in de rust van de morgen
zegt niets. Niets zegt ook dat ik licht
met je wandel, de stad in je ooghoek verborgen.

Het geciteerde fragment geeft een voorbeeld van het bijzondere, haast onnederlandse taalgebruik van Wieg, dat zeker verband houdt met zijn Hongaarse afkomst; dat taalgebruik levert verrassende kennismakingen op met de mogelijkheden van de Nederlandse taal. Het 'dagverdrijf' uit de titel van de bundel is er nog een voorbeeld van, 'onderhuid' in het gelijknamige gedicht een ander. Maar interessanter dan deze eigen woordvormingen zijn de verfrissende verschuivingen in betekenis die zijn omgang met de taal oplevert, bijvoorbeeld in het gedicht *Om iets te weten van de toekomst*, dat eindigt met de regel 'De taal is met verdenking uitgebreid' - een prachtige aanduiding van het verlies van eenduidigheid dat een voorwaarde is voor poëzie en voor volwassen worden.

Om iets te weten van de toekomst

Als jongeman is er veel tevredenheid
over wat ik ben. Mijn toverdraad
van dagverdrijf waarin ik nooit vermijd
om iets te zijn wat zinvol lijkt, laat

mij nog niet alleen. Ik luister meer
dan ik nog spreek, maar dat uit moeheid
voor de taal, die ik zo langzaamaan verleer.
Mijn woordgebruik is schraal, op tijd onvoorbereid.

En later leer ik anders spreken,
anders; mijn leven
wordt zo in de tijd vergeleken.

Er is dan sprake van een slechte bezigheid,
of van uiteindelijke dingen.
De taal is met verdenking uitgebreid.

Het risico van Wiegs bewogen omgang met de taal is, dat het gedicht bij hem soms te klein lijkt voor wat hij wil zeggen, waardoor zijn taalgebruik iets stamelends krijgt - of zoals een van de juryleden het formuleerde: 'Wat hij te zeggen heeft is soms te veel voor woorden.' Hier en daar leidt dat ook wel tot slordigheden in de taal, bijvoorbeeld in het gebruik van 'haar' bij onzijdige woorden ('... het land dat in haar vormen / gewelddadig is.'). Maar die had een zorgzame redactiehand wellicht moeten wegnemen.

Metrum en rijm zijn hulpmiddelen waar Rogi Wieg zich van bedient, maar waar hij zich evenmin door laat inperken als door vastliggende betekenissen. Voortdurend doorbreekt hij wat Vroman eens 'dat verdomd godderige van een volmaakt gedicht' heeft genoemd.

Het zal uit de bovenstaande citaten al duidelijk zijn geworden dat Wieg zeer gepreoccupeerd is met de taal. Een woordenboek noemt hij ergens 'een alfabet van wonderen'; 'Er is te weinig taal in mij om zaken te omschrijven' lijkt te suggereren dat hij het Nederlands als een nieuwe taal moet verkennen; '... een moedertaal [die] zich afsluit van mijn dagverdrijf', schrijft hij op een andere plaats. Toch leidt deze aandacht voor het materiaal van de poëzie niet tot hermetische gedichten; daarvoor is Wieg te veel op de lezer gericht.

Voor mij is de vorm aanvaardbaar, de machine die ontwaakt
in de ochtend, het geruis van eerste bladeren

na een lang seizoen van schraalte. Ook het geruis
van de machine zelf, want het werk van staal is tastbaar
en passend.

Maar voor de inhoud is er de oogopslag,
op zoek naar verschrikking in het lichaam en buiten
in de mistige dorpen, in het zeewater,
in de schelp en in het hart van de jongheid.

...

Vorm is mijn huid, de schouderbladen en de krijsende
tederheid.

Zelfs binnen de taal zou het soms beter zijn om te zeggen
wat ik ben, ronduit, ondramatisch. Zeggen dat ik ervan houd
te leven met mijzelf achter de schrijftafel, ondanks alles.

Dit, gedeeltelijk geciteerde, laatste gedicht van de bundel lijkt het poëtisch credo
van Wieg te verwoorden. Een 'programma' dat uitzicht biedt op de toekomst, die
Wieg in een ander gedicht aanduidt als '... een leven / dat volgemaakt moet worden
met gedachten.'

De commissie is eensgezind van mening dat Rogi Wieg met zijn bundel
Toverdraad van dagverdrijf de aanmoediging door middel van de Van der Hoogt-prijs
ten volle verdient.

A. van Dis (voorzitter), W.G. van Maanen, W. van Toorn, E. van Vliet

**Gedenksteen voor Conrad Busken Huet
Parijs 107 Rue de l'Université
11 juni 1986**

Toespraak door Joël Lainé lid van de gemeenteraad van Parijs

La cérémonie qui nous réunit aujourd'hui est particulièrement agréable à un élu parisien car elle traduit la constance de l'amitié qui, au-delà de leur capitale respective unit nos deux pays. Devant son Excellence Monsieur Vegelin van Claerbergen dont la présence rehausse l'éclat de cette cérémonie, je suis heureux de porter, au nom de Monsieur le Maire de Paris, un nouveau témoignage de ce sentiment d'amitié.

Il s'exprime au demeurant sous le plus aimable signe puisque c'est celui de la littérature, domaine où nos deux pays se sont bien souvent rencontrés. Et le nom de Busken Huet dont nous commémorons ce matin la mémoire s'inscrit tout naturellement dans cette communauté d'art et de culture qui les a réunis au cours de leur histoire respective.

C'est à Paris, semble-t-il, que cet écrivain semble avoir trouvé l'environnement propice à l'expression de ses idées dans un climat de liberté que, dès son plus jeune âge, il a voulu totale. Nul n'eut plus que lui le goût de l'indépendance - pasteur protestant de l'Église Wallonne de Hollande, il se dégagea de ses liens sacerdotaux dès qu'il se sentit en désaccord avec les exigences de sa mission apostolique - écrivain consacré après le retentissant succès de ses lettres sur la Bible, journaliste renommé, il n'hésita pas à quitter son pays pour Java où il fonda un journal qu'il devait continuer à diriger de Paris où il décida de se fixer pour y passer les dernières années de sa vie.

Ce choix n'était en fait que l'aboutissement d'une lente maturation. Il nourrissait pour la langue et la culture françaises une dilection qui l'avait conduit à de nombreux séjours dans notre pays. Depuis toujours, les écrivains français avaient été ses auteurs préférés et c'est vers la critique littéraire qu'il se tourna pour mieux les approcher.

Si la littérature est la conscience de la vie, la critique est la conscience de la littérature. Elle ne peut donc se borner à constater et à classer, elle doit jouer le rôle d'un phare et quelquefois celui d'un moteur. Intercesseur des oeuvres auprès du public, il lui appartient de les découvrir, d'en dénoncer les taches ou d'en révéler les beautés.

Busken Huet fut pleinement fidèle à cette triple exigence. Lecteur infatigable, il passa les romans et les essais les plus marquants de son temps au crible de son ironie et de sa perspicacité. Par sa fécondité, on l'a parfois comparé à Sainte-Beuve dont il fit d'ailleurs le portrait littéraire dans un essai très élogieux - mais Sainte-Beuve plus distant, moins soucieux de l'anecdote qui, s'il ne fut pas toujours infaillible - certaines de ses critiques ne sont pas exemptes d'un étrange aveuglement -, sut conserver intact son désir de connaître et d'admirer.

Ce besoin d'admirer, il le marqua également à l'égard de son pays d'origine dont, malgré son éloignement physique il resta toujours très proche. C'est à cette exigence que nous devons ce qui furent sans doute ses chefs d'oeuvre, *Le pays de Rubens* et *Le pays de Rembrandt*; ces deux géants de la peinture hollandaise furent pour lui une source d'inspiration lointaine et pénétrante.

Dans la maison devant laquelle nous sommes aujourd'hui réunis, Busken Huet demeura très exactement un an. Il y vécut au 4ème étage et y mourut la plume à la main. Renan, Taine, Sully-Prudhomme s'y sont croisés et, grâce à eux, grâce à lui, cet immeuble fut, le temps de quelques saisons un des hauts lieux culturels de notre capitale.

Le Conseil de Paris ne pouvait que s'associer au dernier hommage rendu à la mémoire de Busken Huet dont le nom, inscrit dans la pierre, perpétuera le souvenir.

Toespraak door Mr. M. Vegelin van Claerbergen Nederlands ambassadeur te Parijs

La venue de Conrad Busken Huet à Paris a toute l'apparence d'un retour aux sources. Après la révocation de l'Édit de Nantes en effet, un certain Gédéon Huet avait, comme bon nombre de Huguenots, obtenu du roi et de son ministre un sauf conduit pour aller s'établir aux Pays-Bas. Ces émigrés se sont unis au sein d'une église qu'ils appelèrent l'Église wallonne. Ils parlaient toujours le français et continuaient à s'intéresser à la France. C'est à La Haye que naît en 1826 un descendant de Gédéon, Conrad Busken (additif en mémoire d'une grand'mère) Huet. À l'instar de la plupart de ses aïeux il devient prédicateur de l'Église wallonne. Afin de parfaire encore sa connaissance de la langue française, il fait de nombreux voyages dans son lointain pays d'origine. Le premier date de 1848. Il y reviendra souvent. Depuis toujours les écrivains français avaient été ses auteurs préfé-

rés. Il allait enfin pouvoir les rencontrer en personne. Après qu'il eût tourné le dos à l'église et entrepris une carrière de journaliste et de critique, la littérature française est demeurée son principal centre d'intérêt: Vinet, Sainte-Beuve, Michelet, Musset, Voltaire, Murger, About. À Sainte-Beuve notamment, il consacre un essai élogieux. Le portrait de ce maître acquiert tout naturellement les traits d'un auto-portrait. Même lorsque ses activités professionnelles le mènent jusqu'aux Indes néerlandaises, la parution d'oeuvres nouvelles ou le décès d'un écrivain français continuent de susciter ses commentaires.

Cependant, revenu définitivement à Paris en 1876, il se sent comme un pèlerin à la Mecque. Lire les journaux parisiens à Paris: rien n'égale ce plaisir-là! Il se sent redevenir étudiant! Sa préférence pour la France croît dans la même mesure et au même rythme que son pessimisme vis-à-vis de la Hollande. Toutefois la France et les Pays-Bas partagent ses griefs: un déclin de la courtoisie, un parler devenant plus grossier parse que influencé davantage par le peuple. Il pensait néanmoins que l'esprit français résisterait mieux que le néerlandais. C'est ainsi qu'il a espéré, en vain, l'introduction du français comme seconde langue aux Pays-Bas, pour faciliter sa réunion avec la Belgique. En un jour comme celui-ci, où nous mettons à l'honneur ce grand critique néerlandais, il n'est pas nécessaire pour autant d'ignorer que son esprit perspicace, ironique, rationnel n'était pas infaillible.

Il n'a jamais accepté Flaubert de grand coeur, il mentionne Zola mais ne l'adopte point, trop tôt il considère le naturalisme comme étant du passé, il n'a pas même vu Baudelaire. Malgré ces lacunes qui se sont révélées par la suite, c'est pourtant en sa qualité de médiateur de la littérature française que le lecteur néerlandais lui est hautement redevable.

Aux Pays-Bas son oeuvre est entré dans la domaine du bibliophilie, une réédition complète est du domaine de l'utopie, sa lisibilité diminue à vue d'oeil. On dirait que les écrivains tombent dans la désuétude avant les peintres. Il n'est pas pour autant tombé dans l'oubli. L'inauguration d'une plaque commémorative fait partie des nombreuses initiatives prises pour ranimer l'intérêt autour de Conrad Busken Huet. Elle se veut en même temps un témoignage de reconnaissance envers la ville de Paris qui l'a hébergé dix ans durant, lui a procuré une seconde jeunesse et une sépulture.

Huygens-herdenking

's-Gravenhage 28 maart 1987

Een heer van stand?

Over de plaats van Constantijn Huygens in de zeventiende-eeuwse samenleving

Door Dr. S. Groenveld

'Aen mijnen Heere, Mijnen Heere Constantijn Hujghens, Ridder, Heere van Zujlichem, Raedsheere ende Geheimschrijver zijner Hooghejt.' Zo adresseerde Pieter Corneliszoon Hooft op 6 september 1640 een brief aan Huygens. En hij ondertekende met 'Uwer Edel Gestrenger Onderdaenste, ootmoedighste dienaer.'¹ De argeloze lezer krijgt hier de indruk, te maken te hebben met een nederig man, schrijvend aan een aanmerkelijk hoger adellijk heer. Is die indruk juist; was Huygens een edelman, in status uitstekend boven de burger Hooft? Streefde hij ook een levensstijl na die met die status in overeenstemming was?

In de zeventiende eeuw speelden kwesties van hiërarchie en voorrang een wezenlijke rol. De samenleving was verdeeld in standen en klassen die, hoe verschillend van aard ze ook waren, deels op elkaar aansloten, deels elkaar overlaptten. De leden der standen onderscheidden zich door formele en sociale kenmerken. Zij beschikten over privileges - uitzonderingen op de algemene rechtsorde -, zij hadden een eigen levenswijze ontwikkeld en een sociaal prestige verworven. Ondanks onderlinge tegenstellingen bestond er tussen hen een sterk groepsbesef, dat naar buiten toe gemakkelijk tot afsluiting leidde. Veel opener waren de klassen. Hierin kwamen mensen samen op grond van hun plaats in het arbeidsproces. Hoewel ook onder deze mensen een saamhorigheidsgevoel groeide, bleef bij hen de deur open voor overstappers uit een andere klasse.²

Terwijl er vele klassen bestonden kende de zeventiende-eeuwse Republiek maar twee standen: de adel en de burgerij. De geestelijkheid, traditioneel de eerste stand, kwam er niet meer voor. De adel was de plattelandselite, die zich kenmerkte door haar grondbezit en door bestuurlijke en juridische rechten, de laatste ook in streken waar de grond in andermans eigendom was. De edelen beschikten over een of meer adellijke behuizingen, en meermalen over een huis in een naburige stad. De burgerij was het totaal van stedelingen die in het bezit waren van burgerrecht - een recht waaraan behalve voordelen ook zwaarwegende plichten verbonden

waren. De burger moest bijvoorbeeld, daartoe geroepen, onbezoldigd deelnemen aan het stadsbestuur. Doordat alleen vermogenden in staat waren deze taak te vervullen, waren de bestuursfuncties in handen gekomen van een elite. Deze plukte ook vrijwel uitsluitend de vruchten, aan het burgerrecht verbonden. Zij leefde in aanzienlijke behuizingen, en trachtte haar aanzien nog te verhogen door de aankoop van gronden en rechten, van titels en soms een tweede huis buiten de stad.³ Van lagere burgers werd de status veeleer bepaald door hun klasse. Echter: adellijk waren de burgerpatriciërs niet: adelsverheffingen kwamen in de Nederlandse Republiek niet voor.⁴

Hoewel de leden van enkele klassen in rijkdom en leefwijze de edelen en burgers soms benaderden, soms zelfs overtroffen, misten zij toch het aanzien dat aan een stand verbonden was. Wel hadden sommigen van hen directe relaties met edelen of aanzienlijke burgers. Zij verkregen die onder andere via de steeds belangrijker wordende cliëntele - een systeem van informele contacten tussen meestal een hoger geplaatst heer en mensen van lager rang, waarbij tegenover verlening van functies en gunsten door de eerste aanhankelijkheid en daadwerkelijke steun van de laatsten werden gesteld.⁵

Een aantal specifieke trekken van deze Noord-Nederlandse sociale structuur was ontstaan in de wordingsjaren van de Republiek der Zeven Provinciën. De ontwikkeling van de strijd tegen Filips II had Willem van Oranje in de jaren na 1580 genoodzaakt, zich op Holland en Zeeland terug te trekken. De Oranjes en de aanverwante Nassaus zouden het enige hoogadellijke geslacht in de Republiek zijn, maar bezaten er geen eigen vorstelijke waardigheid. In prins Willems kielzog waren ook de Staten-Generaal met hun functionarissen naar het Noorden gereisd. De Algemene Staten vestigden zich ten slotte, evenals de Oranjes, in Den Haag, waar zij vanaf 1593 dagelijks bijeenkwamen. Alleen de leden van de adel en stadspatriciaten der zeven gewesten zouden in de toekomst de zetels in de generaliteitscolleges bezetten.

Tot de functionarissen die meegetrokken waren naar het Noorden behoorden nogal wat leden van families, die Oranje en de generaliteitsorganen in bezoldigde functies hadden gediend: de Doubleths en Van Kinschots, Panhuysens en Hesselsen, Aerssens en Casembroots bijvoorbeeld.⁶ Onder hen was ook de Brabander Christiaan Huygens, die tot 1584 secretaris van Oranje was, en daarna van de Raad van State. Adellijk waren deze families niet; dit geldt ook voor Christiaan Huygens.⁷ Met

uitzondering van Aerssen zouden ze dat ook niet worden.⁸ Daaraan kon ook Constantijn Huygens, Christiaens zoon, niets veranderen. Noch door de verwerving van een aantal heerlijkheden, waaronder Zuilichem in de Bommelerwaard, kwam Constantijn de adelstand binnen, noch door zijn verheffing tot niet erfelijk Engels knight, in 1622, waaraan hij zijn titel ridder dankte, of door de begiftiging, in 1633, met de Franse orde van St. Michel. Evenmin vonden deze functionarissen veel aansluiting bij het burgerlijk patriciaat. Er gingen meestal generaties overheen voordat een van hen via een huwelijk met een regentendochter in een stadsbestuur verscheen.⁹ Dit betekende dat zij zelden burgerrecht verwierven - ook niet van het ambacht Den Haag, omdat zij rechtstreeks onder de jurisdictie van het Hof van Holland vielen. Dit betekende bovendien, dat zij niet konden doordringen tot het lidmaatschap van de Statencolleges en tot voor regenten gereserveerde ambten, zoals dat van ambassadeur.¹⁰

Dus moesten de nieuwkomers in Den Haag wel uitzien naar een andere loopbaan. Zij vonden die in dezelfde sfeer, waarin zij al werkzaam geweest waren: de bezoldigde ambtenarij. Daarin sloten zij aan bij de reeds bestaande, kleine ambtenarengroep in dienst van de Staten van Holland. Hun carrières vertonen een vast patroon: door een regelmatige overstap van de Staten van Holland naar Oranje, of van de Staten-Generaal naar een der rekenkamers vond verbetering van positie plaats. De loopbaan van Constantijn Huygens blinkt in dit verband uit door rust: na enkele jaren van incidentele dienst bij de generaliteit werd hij in 1625 secretaris van Oranje en in 1630 lid van de prinselijke raad - functies waarvan hij de eerste tot 1650 en de tweede tot zijn dood toe bekleedde.¹¹ Bovendien onderhielden de leden van deze ambtenarenfamilies veelvuldig onderling contact en zochten zij hun huwelijkspartners bij voorkeur in deze zelfde kring. Ook Huygens was met een aantal van hen verzwagerd.¹² En evenals hun collega's in het buitenland waren zij voortdurend bezig om de survivance, de opvolging door verwanten in het ambt, al tijdens hun leven te regelen - een vorm van dynasticisme die overal in Europa bij overheden tegenstand ondervond, uit vrees voor een te grote ambtenarenmacht. Daarmee kreeg ook Constantijn Huygens te maken. Bij pogingen zijn oudste zoon te laten opvolgen, stuitte hij onder meer op déze grond, meermalen op een 'neen' van Amalia van Solms, de echtgenote van stadhouder Frederik Hendrik. Het zou duren tot 1672 voordat Constantijn junior, toen drieënveertig jaar oud, tot secretaris van Oranje werd benoemd. Volwaardig lid van de Nassause Domeinraad zou de zoon nooit worden.¹³

Overigens nam Huygens binnen de kring van hoge ambtenaren met slechts enkele anderen een heel speciale positie in. Zijn arbeid in de naaste omgeving van de Oranjes, te zamen met zijn onmiskenbare bekwaamheid en ijver, gaven hem een vaste en gewaardeerde plaats in de prinselijke entourage. Huygens behoorde, met andere woorden, tientallen jaren tot de Oranjecliëntele. Voor allerlei mensen in binnen- en buitenland was hij de toegang tot de prins. De glans, die volgens velen afstraalde van het stadhouderslijk huis, gaf hem dus extra aanzien.

De nabijheid van het hof en het dynastiek streven der ambtenaren misten hun uitwerking niet op de levensstijl van sommigen van hen. De redelijke salarissen en vooral de flinke emolumenten, aan de ambten verbonden, boden bovendien een stevige materiële onderbouwing daarvoor. Constantijn Huygens vertelde over zijn vader dat deze, nadat hij 'met de grootste aandacht aan het hof had geobserveerd, wat voor jongelieden van stand de goede manieren waren, verder blijkbaar het besluit had opgevat daarmee in zijn eigen huis en met zijn eigen kinderen een proef te nemen.'¹⁴ Het ging vader Huygens niet om een nieuw pedagogisch experiment. Wél ontwikkelde hij zijn eigen onderwijsmethoden voor zijn twee zonen, maar het doel daarvan was gangbaar in Europa, zeker daar waar een hofcultuur bestond: een toekomstig leven als honnête homme.

Het beeld van deze honnête homme - niet te verwarren met zijn twintigste-eeuwse naamgenoot bij Ter Braak en Du Perron - werd vanaf de late zestiende eeuw gemodelleerd naar de cortegiano, de hoveling zoals die in 1528 was beschreven door Baldassare Castiglione. Hij was een aanzienlijk man, door zijn geboorte voorbestemd voor de dienst aan het 'ghemeene best'. Hem werden verstandelijke kwaliteiten bijgebracht, waardoor hij niet alleen zijn vorst de juiste adviezen zou kunnen geven, maar hij zich ook met inzicht en esprit kon mengen in alle zaken die aan het hof aan de orde zouden komen. Sommige schrijvers over honnêteté legden slechts de nadruk op het aanleren van kennis van louter wereldlijke aard, anderen hechtten daarnaast aan de beoefening van geloofswaarden en deugd. Terzelfdertijd diende de honnête homme een goede lichaamshouding te hebben en zich elegant te bewegen. De laatste eigenschappen waren een restant van de kwaliteiten die voorheen bovenal van de ridder werden verwacht; geleidelijkaan werden zij nu door de eis van een grotere mate van geletterdheid naar het tweede plan gedrongen. Op geen enkel van deze terreinen behoorde de honnête homme specialist te zijn; hij was een dilettant, wiens universaliteit een ieder moest verbazen.¹⁵ Zijn slagen bezorg-

de hem de eer bekend te blijven bij het nageslacht.

Samen met enkele huisleraren nam vader Huygens de voor zijn zonen vereiste scholing ter hand. Later zou Constantijn de vaderlijke methoden voor zijn kinderen overnemen; hij kon daarbij gebruik maken van zijn goed gevulde bibliotheek, waarin een aantal belangrijke werken over de honnête homme stonden.¹⁶ Bij de parallel lopende geestelijke en lichamelijke opvoeding dienden nut en aangenaamheid te worden nagestreefd.¹⁷ Het aangename van sommige lichamelijke inspanningen was voor Constantijn niet altijd even duidelijk. Voor zwemmen bijvoorbeeld had hij weinig aanleg, maar het nut ervan begreep hij wel. Nuttig achtte hij ook de paardrijkunst en het schermen, terwijl hij plezier had in schaatsen en tot op zekere hoogte in dansen, ondanks bezwaren van predikantenzijde.¹⁸ Het resultaat was in ieder geval, dat hij nog op hoge leeftijd rechtop van lijf en leden was.¹⁹

Maar vader Christiaan en zoon Constantijn zelf hechtten meer waarde aan de geestelijke kwaliteiten van de honnête homme. Deze moest ten minste twee moderne talen beheersen, actief muziek beoefenen, kunstkenner zijn en inzicht hebben in de beginselen van de wiskunde.²⁰ Constantijn zelf werd tweetalig - Nederlands en Frans - opgevoed en leerde daar nog vier moderne en beide klassieke talen bij. De laatste waren behalve voor de kennis van de antieke wereld nodig voor een betere beheersing van de moedertaal. Evenals andere aanstaande hovelingen verwierf hij zijn actieve talenkennis onder andere door reeds als klein kind gedichtjes te schrijven, in alle talen die hij leerde. Ook bespeelde hij al op jeugdige leeftijd muziekinstrumenten: de viola da gamba en de luit, maar geen viool, fluit of trompet - want die waren beneden de waardigheid van een honnête homme.²¹ Verder kreeg hij tekenles, niet alleen om op reis in snelle lijnen bezienswaardigheden voor het geheugen vast te leggen, maar ook om op grond van eigen praktische ervaring een gefundeerd oordeel over kunstwerken te formuleren. Alleen zijn wiskundeschooling was beperkt: tot mathematische theorie en rekenkunde, nuttig voor het krijgshandwerk. Het geheel werd ingebed in een godsdienstige vorming op calvinistische leest, die onder meer werd gekenmerkt door vaderlijke analyses van de zondagse predikaties.²²

Anders dan anderen bleef Constantijn echter niet stilstaan bij de leerstof. Actief en veelvuldig beoefende hij de dichtkunst, zeker ook in de moedertaal. Op de moedertaal kwam juist in zijn dagen een zware nadruk te liggen, onder andere om een betere relatie tussen regeerder en onder-

daan te bereiken, en om medeburgers lering te bieden.

Hij is een spiegel-ruyt die elck sijn selven toont;
Een weerschijn aller verw; een viller van Gewoont,

schreef Huygens dan ook van zijn evenbeeld, de 'print-schrijver';

Sijn opper oogh-merck is profijtelick vermaeck;
D'een treck'er voetsel af, een ander niet dan smaeck.²³

Steeds trachtte hij in zijn verzen holle woorden te vermijden, er gevatheid of diepgang in te leggen. Ook al ontkwam hij niet altijd aan moralistische praat, flauwheid of gekunsteld taalgebruik, toch droeg hij met zijn werk nadrukkelijk bij tot de ontwikkeling zowel van het Nederlands als cultuurtaal als van de Nederlandse cultuur zelf.²⁴

Ook zijn muzikale kwaliteiten bracht Huygens tot verdere ontplooiing. Begiftigd als hij was met een absoluut gehoor, kón hij niet anders, bekende hij:

Daer stond voor op mijn hoofd, all inde wiegh, geschreven,
Ick soude speel-sieck zijn.

Nog drie instrumenten leerde hij bespelen, en zelf componeerde hij dáárvor èn voor de zang, ruim achthonderd eigen werken. Voor musiceren zocht hij steeds tijd:

... ick sie geen' tijd te kort,
Daer Veel, of Keel, of luijt, of fluijt versleten wordt.²⁵

Zelfs kwam in de jaren dertig elke vrijdag een collegium musicum te zijnen huize bijeen.²⁶ En evenals op het gebied van de dichtkunst toonde Huygens ook op muzikaal terrein oog te hebben voor het nieuwe. De oude meerstemmigheid, te vinden in de muziek van Jan Pieterszoon Sweelinck en een generatie later onder anderen van Anthoni van Noordt, werd in Italië en Frankrijk verdrongen door de monodie. Daarbij werd één hoofdmelodie ondersteund en opgekleurd door een basso-continuo, meest van snaar- of toetsinstrumenten. Het was Huygens die in de Republiek als pleitbezorger van de nieuwe richting optrad, deze niet alleen voor huiskamer of concertzaal propagerend, maar ook voor de gemeentezang in de calvinistische kerken.²⁷

Een groot tekenaar werd hij intussen niet, ook al bleef hij niet zonder aanleg schetsen, een beetje schilderen en boetseren. Waarschijnlijk was de

aanleg van zijn zoons op dit gebied groter, zeker die van Constantijn junior.²⁸ Van meer betekenis was zijn rol als stimulator van beeldende kunstenaars. Zichzelf niet ten onrechte als kunstkenner beschouwend, had Huygens duidelijk waardering voor het realisme, dat in de eerste decennien der eeuw het maniërisme verdrong.²⁹ Het is zijn verdienste dat hij het genie van Rembrandt ontdekte. Hij introduceerde de jonge schilder bij Frederik Hendrik en Amalia, die aan zijn oordeel duidelijk waarde toekenden en Rembrandt een reeks opdrachten gaven. Eigen maecenaat van enige omvang bedreef Huygens echter niet.³⁰

Nauw bij de schilderkunst sloot zijn belangstelling voor de bouwkunst aan, en ook hier frappeert weer zijn aandacht voor het nieuwe. Nauwkeurig observeerde hij moderne gebouwen in het buitenland en bestudeerde hij tal van boeken over architectuur, gebaseerd op de klassieke schrijver Vitruvius. Uitgaande daarvan ontwierp hij zelf zijn woonhuis aan het Haagse Plein: het eerste product van klassicistische bouw in de Republiek dat tot allerlei navolging aanzette, een zeldzaam niet-adellijk pand bovendien waarin voor de heer en vrouw des huizes ieder een appartement was gereserveerd.³¹ Dat zijn buitenhuis Hofwijck van veel eenvoudiger architectuur was - dat was een trek die het gemeen had met vele tweede huizen van heren uit verstedelijkte agglomeraties.³²

Ten slotte werd Constantijn geïntrigeerd door de opmars van de wiskunde. Daaronder vatte men in zijn jaren niet alleen mathematische theorie, maar ook de praktische toepassingen ervan, op het gebied van de optica, de geometrie, de astronomie onder andere. Vader Huygens had zich daarmee weinig bezig gehouden. Maar Constantijn, gefascineerd door de snelle ontwikkelingen op dit terrein, trachtte alsnog een opvoedingsachterstand in te halen. Weer speelde het nut een voorname rol voor hem. Met instemming las hij Francis Bacons beklemtoning van de inductieve, proefondervindelijke methode, met bewondering nam hij kennis van de praktisch zeer bruikbare uitvindingen van Cornelis Drebbel, vervolgens van de optische proeven van René Descartes, en later van die van Anthonie van Leeuwenhoek. Evenals voor zijn eigen geniale zoon Christiaan trad hij voor Leeuwenhoek als stimulator op. Dat deed hij trouwens ook voor de uitgave van Descartes' geruchtmakende, theoretische *Discours de la Méthode* van 1637. Overigens betekende dit niet, dat hij de natuurwetenschappers in al hun onderzoeken kon begrijpen. En evenmin dat hij voorzag, hoezeer verdere ontwikkelingen op dit terrein wel moesten leiden tot een directe confrontatie met het bijbelwoord.³³

Veel van dit alles kwam Huygens van pas bij zijn ambtsvervulling. Zijn talenkennis was hem steeds van nut als prinselijk briefschrijver en onderhandelaar. Van zijn inzicht in beeldende kunsten profiteerden de Oranjes herhaaldelijk bij de aankleding van hun paleizen. Door zijn voorliefde voor de muziek werd hij niet alleen adviseur van Johan Maurits van Nassau voor de inrichting van diens concertzaal in het Mauritshuis, maar ook van de Staten van Holland bij de beoordeling van composities van Anthoni van Noordt. En zijn contacten met vele groten van kunst, wetenschap en politiek maakten hem tot een steeds vroegtijdig en goed geïnformeerd functionaris.

Maar het cultiveren van al deze kennis en vaardigheden, en van de bijbehorende uiterlijkheden kon niet plaatsvinden tijdens de ambtsuitoefening. Het vulde Huygens' leven in zijn schaarse vrije tijd. Hij kon dat nu eenmaal niet laten en meende bovendien, dat ook vrije tijd nuttig besteed behoorde te worden, ten bate van ambt en eer.³⁴ Het resultaat was, dat hij door menigeen toch als specialist werd beschouwd, hoewel dat, zoals gezegd, de honnête homme niet paste. Vandaar dat Huygens zich steeds weer meende te moeten rechtvaardigen door op al zijn werk het stempel 'vrijtjidswerk' te drukken. Zijn eerste dichtbundel heette *Otia*, ledige uren, zijn volgende *Momenta desultoria*, ogenblikken van verstrooiing. Zijn uitgegeven composities noemde hij het werk van een 'occupatus', een man met een drukke baan; en een manuscript over de bouw van zijn huis kwam maar langzaam tot stand, schreef hij, wegens 'les divertissements de mes charges.'³⁵ 'Mijn geringe kwaliteiten als dichter passen, dunkt mij, precies bij een honest homme,' betoogde hij dan ook tegenover de theoloog André Rivet, niet zonder valse bescheidenheid.³⁶ Iedereen diende in zijn levensstijl die van de aristocratische dilettant te herkennen.

Keren wij nog even terug naar ons uitgangspunt, de brief van Hooft aan Huygens van september 1640. Die brief was niet gericht aan een edelman of een burgerpatriciër: Huygens wás geen heer van stand. Zijn sociale status werd bepaald doordat hij behoorde tot de ambtenarenklasse, en daarbinnen vooral tot de cliëntele van Oranje. Hooft, de Amsterdamse aristocraat, was maatschappelijk gezien de hoogste van beiden; zijn nederigheid in de brief was slechts een product van typisch zeventiende-eeuwse beleefdheid. Consequenter dan anderen paste Huygens zijn leefpatroon bij zijn status aan. Daarbij brachten zijn bijzondere talenten op de gebieden van kunsten en wetenschap hem, in ambtsvervulling en persoonlijk leven te zamen, tot prestaties van hoog niveau. Tegelijk maakte zijn natuurlijk

gevoel voor het nieuwe, en voor het bestendige daarin, hem tot stimulator van de voortgang der Nederlandse cultuur. Zo werd hij wat hij door zijn hele levensstijl aangaf te willen zijn: de perfectie van de Nederlandse honnête homme. Hij was ijdel genoeg om te betogen - of mogelijk zichzelf aan te praten - dat zijn eigenschappen wezenlijker waren dan zelfs het deel uitmaken van de hoogste sociale laag, de adel:

Den Adel, wel verdient, is hooghelick te loven,
Maer, hoe men 't noemen will, het is een menschen gunst.
Geleertheit, wel beploeght, komt evenwel van boven,
En, of de mensche sweet, den Hemel schenckt de kunst.
Het sceel bestaet daer in, dat met syn' Gulde Brieven
Een Koningh op een' dagh veel dusenden gerieven
En soo veel Boeren eel met een woord maken kan,
Maer all' de Coninghen, wanneer sy 't ondernamen,
Van soo veel Boeren stoff met all' haer' krachten t'samen,
In dusend daghen tyds niet een' geleerden Mann.³⁷

Eindnoten:

- 1 H.W. van Tricht (ed.), *De briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft*, Culemborg 1976-1979, deel III, p.297.
- 2 J.A.A. van Doorn en C.J. Lammers, *Moderne sociologie. Systematiek en analyse*, Utrecht/Antwerpen 1969¹⁰, p.167-176; G. Kuiper Hzn., *Gestalten en getijden in de sociale werkelijkheid. Een oriëntering*, Amsterdam/Brussel 1969⁸, p.76-85.
- 3 Een uitwerking hiervan vindt men onder andere in S. Groenveld en H.L. Ph. Leeuwenberg, *De bruid in de schuit. De consolidatie van de Republiek, 1609-1650*, Zutphen 1985, p.170-192.
- 4 H.F.K. van Nierop, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw*, Dieren 1984, p.43.
- 5 R. Mousnier, *Les XVIIe et XVIIIe siècles*, Parijs 1967, p.115-117, 181-183; K.W. Swart, *Sale of offices in the 17th century*, Utrecht 1980², p.70-78.
- 6 J.G. Smit, *De ambtenaren van de centrale overheidsorganen der Republiek in het begin van de zeventiende eeuw*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 90, 1977, p.378-390; J.W. Zondervan, *Montens, Panhuysen en Vosbergen. Verwante vertrouwelingen van Prins Maurits*, in *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie*, 1985, p.122-146. Vgl. Th. van Riemsdijk, *De griffie van Hare Hoog Mogenden. 's-Gravenhage 1885 en Raad van State 450 jaar*. 2 Dln. 's-Gravenhage 1981-1983.
- 7 J. Smit, *De grootmeester van woord- en snarenspeel. Het leven van Constantijn Huygens*, 's-Gravenhage 1980, p.255, 275; H.A. Hofman, *Constantijn Huygens (1596-1687). Een christelijk-humanistisch bourgeois-gentilhomme in dienst van het Oranjehuis*, Utrecht 1983, p. 19-20; L. Strenght, *Constanter. Het leven van Constantijn Huygens*. Amsterdam 1987.
- 8 François Aerssen werd in 1618, tijdens de wetsverzetten in Holland, door prins Maurits aan de Hollandse ridderschap toegevoegd te zamen met de heer van Marquette, om de stemverhouding in dit lichaam te doen omslaan ten gunste van Oranje en zijn medestanders.
- 9 Smit, *Ambtenaren*, p.387.
- 10 Over verschillende typen ambten: O. de Vries, *Geschapen tot een ieders nut. Een verkennend onderzoek naar de Noordnederlandse ambtenaar in de tijd van het Ancien Regime*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 90, 1977, p.328-249; J. Heringa, *De eer en hoogheid van de staat. Over de plaats der Verenigde Nederlanden in het diplomatieke leven van de zeventiende eeuw*. Groningen 1961.
- 11 Over zijn carrière: Hofman, *Huygens*; S. Groenveld, *In dienst van Oranje; Constanter. Leven en werk van Constantijn Huygens (1596-1687)*, Catalogus, Zwolle 1987, p.6-8. Aan de daar veronderstelde mogelijkheden, waarom Huygens uiteindelijk geen diplomatieke carrière koos, moet men de onbereikbaarheid van de ambassadeursfuncties voor niet-regenten toevoegen. Daarnaast ook, en vooral, de wens van vader Huygens dat Constantijn secretaris zou worden. Vgl. S. Groenveld, *Een out ende getrouw dienaar, beyde van den staet ende welstant in t' huys*

- van Oragnen. *Constantijn Huygens (1596-1687), Een hoog Haags ambtenaar*, in *Holland. Regionaal-historisch tijdschrift*, 20, 1988, p.3-22.
- 12 Smit, *Ambtenaren*, p.387-388; H.E. van Gelder, *Ikongrafie van Constantijn Huygens en de zijnen*. 's-Gravenhage 1957.
  - 13 D.J. Roorda, *Constantijn Huygens de zoon en zijn ambt*, in *Rond Prins en Patriciaat. Verspreide opstellen*, Weesp 1984, p.94-116.
  - 14 A.H. Kan, *De jeugd van Constantijn Huygens door hemzelf beschreven*, Rotterdam/Antwerpen 1946, p.30.
  - 15 M. Magendie, *La politesse mondaine et les théories de l'honnêteté, en France, au XVIIe siècle, de 1600 à 1660*. 2 Dln. Parijs z.j.; A. Frank-Van Westrienen, *De groote tour. Tekening van de educatiereis der Nederlanders in de zeventiende eeuw*, Amsterdam 1983, p.28-48; Heringa, *Eer*, p.49-56; J. Heringa, *François Fagel. Portret van een honnête homme*, Zutphen 1982, p.43-51.
  - 16 W.P. van Stockum jr. (ed.), *Catalogus der bibliotheek van Constantijn Huygens verkocht op de Groote Zaal van het Hof te 's-Gravenhage 1688*. 's-Gravenhage 1903. P. Brachin, *Constantijn Huygens als huisvader*, in *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1958-1959*, p.13-43. Vgl. R. Kelso, *The doctrine of the English gentleman in the sixteenth century. With an bibliographical list of treatises on the gentleman and related subjects published in Europe to 1625*. Urbana (Ill.) 1929; idem, *Doctrine for the lady of the renaissance*. Urbana (Ill.) 1956. Huygens bezat een Franse vertaling van Castigliones boek. Zie Van Stockum, *Catalogus, Libri miscellanei* in 8°, nr.35: *Le parfait courtois*. (Met dank aan A.M. Th. Leerintveld.)
  - 17 Kan, *Jeugd*, p.25, 50, 64, 87, 88, 106, 117, 118. Vgl. Lodewijk Huygens, *The English journal 1651-1652*, (ed. A.G.H. Bachrach en R.G. Collmer), Leiden 1982, p.3-7 en passim.
  - 18 Kan, *Jeugd*, p.22-23, 49-53, 107-110; A. Loosjes, *Het leven van Constantijn Huygens in gemeenzamen dichttrant, voor zijne kinderen, door hem zelven beschreven*, Haarlem 1821, p.17-21.
  - 19 J.A. Worp (ed.), *De briefwisseling van Constantijn Huygens*, 6 Dln., 's-Gravenhage 1911-1918, deel VI, p.386-387, (21 maart 1677), Huygens aan Willem III, vertellend hoe hij meer dan vier uur achtereen heeft meegelopen achter de baar van Michiel Adriaenszoon de Ruyter bij diens begrafenis, terwijl meer dan vijftig mensen bij hem kwamen klagen over vermoeidheid.
  - 20 Frank, *De groote tour*, p.38-40. Vgl. Philips van Marnix van St. Aldegonde, *De institutione principum, ac nobilium puerorum, libellus utilissimus*, Franeker 1615, p.38-39; Kan, *Jeugd*, p.46-47.
  - 21 Marnix, *De institutione*, p.41. Vgl. Kan, *Jeugd*, p.23, waar Huygens alleen de viola da gamba meldt als instrument dat 'voor personen van stand en van goede geboorte niet onbetamelijk is te bespelen.' Vgl. F. Noske, *Huygens de musicus. Enkele aspecten*, in A. Th. van Deursen, E.K. Grootes en P.E.L. Verkuyl (ed.), *Veelzijdigheid als levensvorm. Facetten van Constantijn Huygens' leven en werk*, Deventer 1987, p.130-131.
  - 22 Kan, *Jeugd*, p.56-57; F.L. Zwaan, *Huygens geen contraremonstrant?*, in *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 100, 1984, p.213-226.
  - 23 J.A. Worp (ed.), *De gedichten van Constantijn Huygens*, 9 Dln., Groningen 1892-1899, deel II, p.20-21: *Characterista oft een print-schrijver*, vss.1-2 en 9-10.
  - 24 Kan, *Jeugd*, p.36-39, 112-113; Worp (ed.), *Gedichten*, deel IV, p.83-119: *Ooghentroost*, p.116-117, vss.915-944. Vgl. P.C. Hoofts opmerkingen over het nut van geschriften in de moedertaal voor regeerders, in S. Groenveld, *Hooft als historieschrijver. Twee studies*, Weesp 1981, p.23-25.
  - 25 Worp (ed.), *Gedichten*, deel IV, p.110: *Ooghen-troost*, vss.734-735 en 739-740. Vgl. L. Strengholt, *Constantijn Huygens' authentiek dichterschap*, in *Ons Erfdeel*, 30, 1987, p.20.
  - 26 J.A. Worp, *De jeugd van Christiaan Huygens, volgens een handschrift van zijn vader*, in *Oud-Holland*, 31, 1913, p.220; A.R.E. de Heer en A. Eyffinger, *De jongelingsjaren van de kinderen van Christiaan en Constantijn Huygens*, in A. Eyffinger (ed.), *Huygens herdacht*, 's-Gravenhage 1987, p.123.
  - 27 W.J.A. Jonckbloet en J.P.N. Land, *Musique et musiciens au XVIIe e siècle. Correspondance et oeuvre musicales de Constantin Huygens*. Leiden 1882; F. Kossmann, *Huygens en de muziek*, in *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 77, 1959-1960, p.1-16; S. Groenveld en J.B. den Hertog, *Twee musici, twee stromingen. Een boek-octrooi voor Anthoni van Noordt en een advies van Constantijn Huygens, 1659*, in Van Deurssen, Grootes en Verkuyl (ed.), *Veelzijdigheid*, p.109-128.
  - 28 Kan, *Jeugd*, p.65-89; Loosjes, *Leven*, p.22-24; J.F. Heijbroek (ed.), *Met Huygens op reis. Tekeningen en dagboeknotities van Constantijn Huygens jr. (1628-1697), secretaris van stadhouder-koning Willem III*. Zutphen 1983.
  - 29 Kan, *Jeugd*, p.70. Over zijn deskundigheid is op het laatst van de negentiende eeuw een discussie ontbrand tussen de Huygenskenners A.S. Kok, J.A. Worp en H.J. Eymael. Latere opmerkingen hieromtrent van H.E. van Gelder, *Constantijn Huygens en Rembrandt*, in *Oud-Holland*, 74, 1959, p.174-179, geven een positief beeld van Huygens' oordeel.

- 30 In zijn bezit was een aantal gekregen schilderijen en werk van deels mindere meesters dat naar het schijnt door hemzelf was aangekocht.
- 31 G. Kamphuis, *Constantijn Huygens, bouwheer of bouwmeester?*, in *Oud-Holland*, 77, 1962, p.151-180; Th. H. Lunsingh Scheurleer, *Beeldhouwwerk in Huygens' Haagsehuis*, ibidem, p.181-205.
- 32 R. van Luttervelt, *De buitenplaatsen aan de Vecht*, Lochem 1970², p.73-156.
- 33 W. Ploeg, *Constantijn Huygens en de natuurwetenschappen*. Rotterdam 1934; I. Matthey, *De betekenis van de natuur en de natuurwetenschappen voor Constantijn Huygens*, in H. Bots (ed.), *Constantijn Huygens. Zijn plaats in geleerd Europa*, Amsterdam 1973, p.334-459; Kan, *Jeugd*, p.103-105, 114-116, 132-134; Loosjes, *Leven*, p.15, 24-26, 71-84; K. van Berkel, *Isaac Beeckman (1588-1637) en de mechanisering van het wereldbeeld*, Amsterdam 1983, p.258-290.
- 34 Kan, *Jeugd*, p.71: Huygens verweet hier de graveur Jacques de Gheyn III, zijn vrije tijd in ledigheid door te brengen in plaats van zich verder in zijn beroep te bekwamen. Vgl. Worp (ed.), *Gedichten*, deel v, p.158; ook deel iv, p.110: *Ooghen-troost*, vs.737: 'Maer ingeboren aerd gaet allen dwang te boven' (Huygens' aandrang tot bezigzijn in zijn vrije tijd.)
- 35 Kamphuis, *Huygens*, p.154.
- 36 Worp (ed.), *Briefwisseling*, deel III, p.300, (22 juni 1642), Huygens aan Rivet: 'La qualité de mauvais poete m'a toujours semblé des plus compatibles avec celle d'honest homme.' (Met dank aan A. van Strien.)
- 37 Worp (ed.), *Gedichten*, deel v, p.159.

Een dichter van klasse **door Dr. L. Strengolt**

Wie maakt eigenlijk uit of een dichter het niveau heeft waardoor hij aanspraak mag maken op de karakteristiek die als titel van deze rede dient? Het is de culturele gemeenschap waarbinnen zich de oordeelsvorming voltrekt. Daarbij zijn er allerlei smaakmakers in bedrijf. Maar die werken niet in een luchtledig. Ze hebben te rekenen met bestaande normen en conventies, en die lijken - zo benadrukt men in onze tijd graag - het resultaat van de historische ontwikkeling. Goed - maar hoe komt het dan, vraag ik, dat bepaalde gedichten het altijd weer doen? Zijn er dan misschien toch ook normen die zich onttrekken aan menselijke bewerking en die gelden in weerwil van onze theorieën?

Op de vraag waar ik mee begon durf ik geen antwoord te geven. Wel meen ik, dat het niet de wetenschap is die dicteert of een dichter de moeite waard is of het vergeten waard. De werkelijkheid van de cultuur gaat in beginsel aan de wetenschappelijke benadering vooraf en is er derhalve niet, of pas in tweede instantie, afhankelijk van. De literatuurwetenschap mag achteraf proberen uit te leggen waarom de poëzie van de ene dichter een grote lezerskring in verrukking vermag te brengen, terwijl de gedrukte

gedichten van een ander het moeten stellen met de nederige functie van pakpapier.

Het is waar, gedichten van meer dan drie eeuwen geleden behoeven enige inleiding. Als mij thans de eer te beurt valt de poëzie van Constantijn Huygens bij u te introduceren, ben ik evenwel liever niet de deskundige, die 'bewijst', maar eenvoudig een enthousiaste lezer, die mogelijk wat meer dan anderen vertrouwd is geraakt met het werk van deze dichter, en die trachten wil zijn plezier in dat werk over te dragen. De literatuurhistoricus moet niet alleen wetenschap bedrijven, maar ook de kostbare erfenis van het culturele verleden levend helpen houden.

Voor een juist begrip is het goed te herinneren aan de omstandigheid, dat poëzie voor Huygens en zijn tijdgenoten niet, op de romantische wijze, eruptie van innerlijk gevoel is, maar kunstige vormgeving van waardevolle en nuttige - niet per se oorspronkelijke - gedachten, opvattingen en ervaringen. Wat Huygens betreft gaat het voorts om een sterk geconcentreerde manier van uitdrukken, die de bedoeling heeft de lezer te verrassen. Evenwicht dus tussen het verworvene en het eigene.

Al in zijn eigen tijd is Huygens het verwijt van onverstaanbaarheid gemaakt. Hij moest lachen, zei hij, om dat bezwaar. Hij wijst zelf in zijn gedicht *Dagh-werck* stilistische duisterheid - de 'obscuritas' - als ondeugd in poëzie van de hand. Wanneer hij niettemin moeilijk is, hebben we blijkbaar te doen met obscuritas zoals die in de poëtica van de renaissance wel is gedefinieerd als een wijze van zeggen die intellectuele concentratie van de lezer vergt, maar met dit effect dat de zaak die aan de orde is, na het nemen van de barrière des te scherper in het bewustzijn is binnengedrongen. Obscuritas in deze zin is niet het tegendeel van een heldere stijl, - ze is er veeleer een bijzondere vorm van.

De 'moeilijke' dichter die wij herdenken heeft echter een hartgrondige hekel aan het 'lamme, laffe lijm / Van den dagelixen Rijm'.¹ Dat is nou echt Huygens. Pittige gedachten vormen datgene wat een dichter door middel van het rijm aan elkaar hecht. Dat brengt ons op een boosaardigheidje van de dichter, gericht tot een imaginaire confrater, wiens gedichten wat wij zouden noemen 'lege hulzen' zijn: 'Uw dichten heet ik Lijm, met Lijm aan Lijm gelijmd'.²

Huygens durft heel persoonlijke en alledaagse thema's aan. 'Niet uit bed kunnen komen' bijvoorbeeld. Zijn behandeling van zo'n thema is bovendien opmerkelijk individualiserend. De dichter kiest zijn gezichtspunt met een overrompelende directheid in de situatie: 'Wat soud ick op doen?'

Leed en ongemack gaen lijden?' Daarmee is het moment zelf opgeroepen. Overigens is ook dit gedicht geen emotionele eruptie, maar een flitsende karakteristiek van een bij zichzelf waargenomen verschijnsel, en wel door middel van een 'conchetto', de vondst van een pakkend beeld, het poëtisch kernmoment van het gedicht. Dat is hier het beeld van het bed als de veilige moederschoot voor het ongeboren kind. Deze voorstelling maakt ook de puntige afsluiting mogelijk. Een menselijke situatie in een feilloos beeld vastgelegd.

Bedzucht

Wat soud ick op doen? Leed en ongemack gaen lijden?
 Sien wat mij niet en kan verbet'ren noch verblijden,
 En hooren wat mij spijt, en riecken wat mij quelt?
 Neen 't nestje daer ick ligh is min noch meer gestelt
 Als daer ick twee mael drij en noch drij maenden in lagh,
 Eer dat ick schreijend aen den tepel van de min lagh,
 Ick ligh warm, ick ligh dicht, en stillekens, en sacht.
 Moet ick eens alle daegh ter wereld zijn gebracht,
 Ter wereld daer 'tsoo raest, als of ick inde baeren
 Gestort wierd uyt de koy? Ey, beddeken, uw baeren
 En komt mij niet te pas: 'ten waer de scherpe pijn
 Die honger heet, ick wouw wel ongeboren zijn.³

Er wordt wel eens beweerd, dat jongeren lui zijn, en traag in hun begrip voor de cultuur van vroeger eeuwen. Maar ik heb onder mijn studenten voor de thematiek van dit gedicht juist altijd veel begrip mogen bespeuren.

Huygens is een meester in het genre van het epigram. Hij heeft alleen al in het Nederlands meer dan drieduizend puntdichten op papier gezet, over alle denkbare onderwerpen. Er zijn er natuurlijk die ons nauwelijks iets meer zeggen, hetzij doordat de thematiek ons vreemd geworden is, hetzij doordat het woordspel gezocht of flauw moet heten. Maar er zijn er ook die doel treffen.

Voor ik een paar voorbeelden geef nog dit. In de jaren dertig en veertig hebben historici als Huizinga, Presser en mevrouw Roldanus aan Huygens de echte humor ontzegd. Hij was te ernstig en hij was niet ernstig genoeg; hij kon de dingen van de zichtbare wereld niet relativieren.⁴ Er zou eens een onderzoek gedaan moeten worden naar de wisselingen in de opvattingen omtrent 'humor'. Ik heb er elders op gewezen: juist het vaste geloof in de dingen van het eeuwige leven verschaft een man als Huygens

de kans, het betrekkelijke van al het ondermaanse in te zien.⁵ Ergens las ik dat voor humor taalgevoel vereist is, alsmede ontwikkeling, een lenige geest, en vooral distantie: 'een soort speelse beschouwelijkheid.'⁶ Welnu, als er iemand aan deze voorwaarden lijkt te voldoen is het Huygens wel.

Een staaltje is misschien het volgende puntdicht, waarin verteld wordt over Jan, die met zijn onnozele praat geen sterveling aan het lachen kan krijgen.

Lach om lach

Ian spreekt soo slechten goed in sulcken mallen spraeck,
 Dat het geen' mensch en kan doen lacchen van vermaeck.
 In 'tende lacht hij self, gelyck als self verwonderd
 Van syn' bevallickheit: dan lacchen wij in 'thondert,
 En hij lacht dat hij ons aen 'tlacchen heeft gebracht;
 En wij en lacchen maer om dat hij selver lacht.⁷

Is Huygens alleen meer een grappenmaker? Geenszins. Hij heeft de gave ernstig en speels tegelijk te kunnen zijn. Satire derhalve? Dat ook. In de voordracht zult u er straks enige proefjes van horen. Maar ook: zedelijke en religieuze ernst. Neem zo'n gedicht als dat waarin hij zich tot zijn knappe zoon richt, tot Christiaan, die het slingeruurwerk uitvond, een mechaniek dat op een slingerend schip onverstoort verder loopt. In Huygens kenmerkende paradoxale stijl: 'onbeweegelijk bewegen'. Als jouw vinding, zegt de dichter tot zijn zoon, die standvastigheid - de constantia - vertoont op een woelige zee, wat past jou dan wel niet met de uitzonderlijke gaven die de Geest van God je heeft toebedeeld. Het zou betreurenswaardig zijn als het produkt de maker zou overtreffen. Het is of er in Huygens' woorden enige zorg doorklinkt over het geestelijk evenwicht van zijn geniale Christiaan. Maar zijn bekommernis heeft het speelse dichterlijk vernuft niet uitgerangeerd.

Aen mijnen Soon op sijn' Uer-werck

Soon, die, door Gods beleid, de kloecke vinder zijt
 Van deser gangen onbeweegelick bewegen,
 Hoe 'swerelds slingeren u gaen mogh', mé of tegen,
 Hebt haer' eenparichheit voor oogen t'aller tijd.
 Hebt ghij het swacke werck, in 'tschudden van de baeren,
 Tot ongevoel gebracht van alles wat het lijdt,
 Gedenckt, wat u toe staet in alle wedervaren,

Die door des Heeren Geest vol Redens krachten zijt.
Stelt vond en Vinder, Geest en Raderen te samen;
't Waer jammer dat het Werck den Meester zou beschamen.⁸

Ernst en spel tegelijk. Dat is Huygens. Een onuitputtelijke taal-acrobatiek, die in staat is de kern van de dingen open te leggen in een trefzekere formulering. Daarbij het christelijk geloof als de eigenlijke kracht van zijn leven, en dat niet alleen in de zin van een welgefundeerde levens- en wereldbeschouwing (dat ook), maar vooral van een hoogstpersoonlijk - en samen met anderen beleden - Godsvertrouwen. De calvinistische christen horen we in het volgende gedicht belijden wie Christus voor hem is.

Biecht en troost

Ick ben geboren in het quaed,
Quaed dat ick noch niet naer en laet,
Hoe wel het mijn gemoed verstaet,
Maer dat van quaed tot erger slaet,
Daer vleesch en wereld nae mij staet,
Met haer betreckelick* gelaet,
En daer de Duyvel om mij gaet
Tot alle mogelicke schaed.
In dese kommerlicke staet
En ben ick doch niet buyten raed,
Daer komt mij eene hulp te baet
Daer ick mij eenigh op verlaet,
Mijn Rechter is mijn Advocaet.⁹

In de bondigheid van zo'n manier van zeggen komen geloof en esprit bij elkaar. De persoonlijke thematiek is tevens als algemeen menselijk herkenbaar. Wanneer we de combinatie van christelijke ernst met speelsheid van geest in het vizier krijgen, hebben we zicht op het wezen van de mens Constantijn Huygens en op de essentie van zijn dichterschap.

Eindnoten:

- 1 *Dagh-werck*, r.1323-1324, cf. F.L. Zwaan, *Dagh-werck van Constantijn Huygens*, Assen 1973, p. 125 en 255-256.
- 2 *Aen Claes dichter*, gedateerd 24 november 1672; zie *De gedichten van Constantijn Huygens, naar zijn handschrift uitgegeven door Dr. J.A. Worp*, Arnhem z.j., deel VIII, p.87.
- 3 *De gedichten*, (ed. Worp), deel VI, p.78-79; het gedicht is gedateerd 26 november 1656 en geschreven op Hofwijck; in de voorlaatste versregel heeft het handschrift 'malle' in plaats van 'scherpe'; de laatste variant is genomen uit de editie der *Koren-bloemen*, Amsterdam 1672, deel II, p.277.
- 4 Vgl. A. Th. van Deursen, *Cultuurgeschiedenis bij Huizinga en in de oude Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, in *Theoretische Geschiedenis*, 13, 1986, 2, p.203-205.
- 5 L. Strengholt, *Constantijn Huygens' authentiek dichterschap*, in *Ons Erfdeel*, 30, 1987, 1, p.24-25.
- 6 H.H. Polzer, in *Grote Winkler Prins Encyclopedie*⁸, Amsterdam 1981, deel XI, p.392.
- 7 *De gedichten*, (ed. Worp), deel V, p.298; het epigram is gedateerd 30 januari 1656.
- 8 *Aen hem self* (d.w.z. Aan Christiaan Huygens), gedateerd Londen 9/19 augustus 1671; *De gedichten*, (ed. Worp), deel VIII, p.40.

* aantrekkelijk

9 *De gedichten*, (ed. Worp), deel v, p.143; het gedicht is met een groot aantal andere geschreven op 16 november 1654 op Hofwijck.

Verslagen en bijlagen

Verslag van de jaarvergadering te Leiden 13 juni 1987

Orde der werkzaamheden

1. Opening door de voorzitter, dr. H.L. Wesseling. Mededelingen.
2. Verslag van de staat der Maatschappij en haar belangrijkste lotgevallen en handelingen gedurende het jaar 1986-1987.
3. Verslag van de Noordelijke Afdeling over het jaar 1986-1987.
4. Verslag aangaande Zuid-Afrika over het jaar 1986.
5. Verslag van de bibliothecaris over het jaar 1986.
6. Het beheer der gelden. 1. Rekening en verantwoording van de penningmeester over het jaar 1986 (zie bijlage I). 2. Verslag van de kascommissie. 3. Financieel beleid van het bestuur voor de jaren 1987 en 1988. 4. Vaststelling van de contributie voor het maatschappelijk jaar 1987-1988.
7. Verslag van de Commissie voor geschied- en oudheidkunde over het jaar 1986-1987.
8. Verslag van de Commissie voor taal- en letterkunde over het jaar 1986-1987.
9. Verslag van de Werkgroep negentiende eeuw over het jaar 1986-1987.
10. Verslag van de Werkgroep Indisch-Nederlandse letterkunde over het jaar 1986-1987.
11. Stemming over de toekenning van de Lucy B. en C.W. van der Hoogtprijs.
12. Mededeling over de toekenning van de Henriette Roland Holst-prijs.
13. Bekendmaking van de uitslag der stemming over de te benoemen leden.
14. Verkiezing van bestuursleden.
15. Benoeming van een erelid.
16. Verkiezing voorzitter uit de leden van het bestuur.
17. Benoeming van leden in vaste commissies.
18. Gelegenheid tot het stellen van vragen.
Lopend buffet in De Doelen, Rapenburg 2.
19. Uitreiking van de Henriette Roland Holst-prijs.
20. Drie lezingen over het Nederlands in het buitenland.
21. Sluiting.

1. Verslag van de jaarvergadering van de Maatschappij

Op zaterdag 13 juni is de jaarvergadering gehouden in het Academiegebouw, Rapenburg 73 te Leiden. Er was een vijftigtal leden aanwezig. Na zijn welkomstwoord hield de voorzitter een rede die elders in dit Jaarboek staat afgedrukt. Vervolgens deelde hij mede dat het bestuur op grond van de machtiging die de jaarvergadering van 1986 heeft verleend, artikel 2 van het huishoudelijk reglement heeft gewijzigd en wel zodanig dat er volgens dit artikel maximaal vijftientig leden per jaar door het bestuur kunnen worden benoemd. De voorzitter bracht daarna de zeer geslaagde Huygensviering in herinnering en dankte het Comité Constantijn Huygens-herdenking 1987 voor het vele werk dat er is verzet om tot dit resultaat te komen. Ten slotte herdacht hij de leden die gedurende het afgelopen verenigingsjaar de Maatschappij door de dood zijn ontvallen: de Hertog van Baena, dr. G.H. Blanken, M. Buisman, mw. L. van Eijsselsteijn, dr. H. Gerlach, dr. D. Grosheide, W.E. Hegman, dr. D. Hillenius, dr. mr. H. Houwens Post, dr. H.G. Hubbeling, F.P. Huygens, dr. F. Ketner, mw. J. Landheer, mr. W.F. Lichtenauer, dr. R.A.J. van Lier, dr. J. Linthorst Homan, mr. A. Pitlo, mw. dr. M.M. Prinsen, dr. A.J.B.N. Reichling, dr. J. Roelink, dr. E. Rombauts, dr. W.A.P. Smit, F.C. Wieder, mr. G.C. van der Willigen. In het bijzonder memoreerde hij het heengaan van dr. G. Borgers, oud-voorzitter van de Maatschappij en van mr. J.R. de Groot, die vierentwintig jaar bibliothecaris is geweest. De vergadering nam vervolgens een korte stilte in acht.

Het verslag van de staat der Maatschappij (2), het verslag van de Noordelijke Afdeling (3) en het verslag van de vertegenwoordiger in Zuid-Afrika (4) werden zonder discussie aanvaard. Het verslag van de bibliothecaris (5) werd eveneens zonder discussie goedgekeurd.

Bij het punt beheer der gelden (6) deelt de penningmeester mee dat met de toename van de activiteiten in de laatste jaren ook de uitgaven zijn toegenomen. De stijging van de subsidie vangt de tekorten niet op. De Commissie van advies voor de financiën zal enige voorstellen doen om tot een gezondere financiële situatie te komen. Vervolgens leest de secretaris het verslag van de kascommissie voor. De vergadering dechargeert daarop het bestuur. De voorzitter dankt de heren J.J.M. van Gent en R. Visser, die dit jaar de kascommissie vormden, alsmede de administrateur van de Maatschappij, de heer D. Braggaar. Het financieel beleid van het bestuur voor de jaren 1987 en 1988 geeft de vergadering geen aanleiding tot commen-

taar. Tenslotte stemt de vergadering in met het voorstel van de voorzitter de contributie (fl 55,-) ongewijzigd te laten.

De verslagen van de Commissie voor geschied- en oudheidkunde (7), van de Commissie voor taal- en letterkunde (8), van de Werkgroep negentiende eeuw (9) en van de Werkgroep Indisch-Nederlandse letterkunde (10) worden voor kennisgeving aangenomen.

De vergadering volgt het advies van de Commissie voor schone letteren (11) de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs 1987 toe te kennen aan de dichter Rogi Wieg voor zijn bundel *Toverdraad van dagverdrijf*. De heer Sivirsky spreekt zijn genoegen uit over het feit dat hiermee een dichter van Hongaarse origine wordt bekroond en wijst op de culturele betrekkingen tussen Nederland en Hongarije, die onder andere thans tot uitdrukking komen in de Hongaarse Culturele Maand. Hij biedt de voorzitter enkele boekwerken aan. De voorzitter spreekt zijn erkentelijkheid uit en dankt vervolgens de Commissie voor haar werkzaamheden.

De voorzitter doet mededeling van het besluit van het bestuur de Henriette Roland Holst-prijs 1987 toe te kennen aan J.H. Donner. (12) Hij dankt de Commissie van voordracht, bestaande uit de heren dr. Theun de Vries (voorzitter), M. van Amerongen en P.A.W. van Zonneveld.

De Commissie voor de stemopneming bestond dit jaar uit de heren J.J.M. van Gent en L.L. van Maris. De laatste leest het ondertekende protocol (13) voor waaruit blijkt dat er 259 geldige stemformulieren zijn ingeleverd, waardoor de kiesdeler op 51, 8 wordt gebracht. Het aantal gekozenen bedraagt 35. Mevrouw Esther de Koning maakt vervolgens de namen van de gekozenen in alfabetische volgorde bekend. Het zijn: J. Biezen, dr. W. Blockmans, dr. J.L. Blussé van Oud Alblas, dr. G. Booij, dr. J. Brugman, R.A. Cornets de Groot, dr. C.A. Davids, dr. A.M.M. Dekker, dr. H. Ester, E. Francken, dr. G. Groenhuis, dr. J.D.F. van Halsema, dr. A. Hamilton, M. van Hattum, S.S. Hesselink, dr. H. Hulshof, dr. J. Lechner, N.M.A. ter Linden, R.C.J. van Maanen, dr. H. Niebaum, dr. J.D. Noordam, N. Scheepmaker, dr. G.H. ter Schegget, mr. T.N. Schelhaas, C.A.J. Thomassen, P. Valkema Blouw, mw. W.B. de Vries-Schenkeveld, W. Wilmink, A.T. Zuiderent, J.L. Israel, mw. dr. H.M. Roos, dr. A.J.M. van Seggelen, dr. M. de Smedt, P.F. Vincent, dr. J. van Weringh.

In aansluiting hierop deelt de stemcommissie mee dat in het bestuur met grote meerderheid de a-kandidaten (14) zijn gekozen, te weten mw. dr. M.B. Smits-Veldt en dr. R. Th. van der Paardt. De voorzitter heet hen welkom en dankt de aftredende bestuursleden voor het vele werk dat

zij voor de Maatschappij hebben verricht. Adriaan van Dis heeft zich met name ingezet als vertegenwoordiger van de schone letteren. De prijsuitreikingen die hij als voorzitter van de gelijknamige Commissie heeft georganiseerd zullen velen zich nog met plezier herinneren. In de bestuursvergaderingen getuigden zijn ideeën vaak van een grote originaliteit. H. Duits heeft zich onlangs bijzonder onderscheiden als secretaris van het Comité Constantijn Huygens-herdenking 1987. De voorzitter vestigt er de aandacht op dat hij vóór zijn bestuurslidmaatschap van de Maatschappij ook al nauw betrokken is geweest bij het organiseren van de Hooft-herdenking. De vergadering ondersteunt de woorden van de voorzitter met een welgemeend applaus.

De vergadering maakt vervolgens het bestuursvoorstel (15) bekend om oud-penningmeester, oud-voorzitter en oud-secretaris R. Visser te benoemen tot erelid. Dr. R. Th. van der Paardt spreekt de laudatio uit, die elders in dit Jaarboek staat afgedrukt. Een warm en lang aanhoudend applaus maakt duidelijk dat de vergadering enthousiast instemt met het voorstel en de heer Visser wordt derhalve benoemd tot erelid.

De voorzitter stelt punt 16 van de agenda aan de orde en stelt namens het bestuur voor dr. H. Heestermans tot voorzitter te benoemen. Bij acclamatie gaat de vergadering met dit voorstel accoord. De ondervoorzitter, de heer Van Zonneveld, vraagt vervolgens het woord en dankt de heer Wesseling voor de bijzondere wijze waarop hij de afgelopen drie jaar het voorzitterschap van de Maatschappij heeft vervuld. Het was een genoegen onder zijn leiding te vergaderen, enerzijds doordat hij steeds blijk gaf van een scherp oordeel en de grote lijn nooit uit het oog verloor, anderzijds door zijn gevoel voor humor en zijn vermogen tot relativeren. De vergadering stemt van harte met deze woorden in.

Onder punt 17 van de agenda wordt bekend gemaakt dat blijkens de stembiljetten dr. W. Backhuys is benoemd tot lid van de Commissie voor geschied- en oudheidkunde en dr. V.A. February tot lid van de Commissie voor Zuid-Afrika.

In de rondvraag (18) spreekt de heer Kortenhorst er zijn teleurstelling over uit dat de Maatschappij geen rol heeft gespeeld in de Multatuli-herdenking. De voorzitter antwoordt dat er al een groot aantal activiteiten gepland was ter herdenking van Multatuli. Bovendien is de Maatschappij beperkt in haar financiële middelen. Daarom heeft het bestuur gemeend zich te moeten richten op de herdenking van Huygens, waarvoor elders nog geen plannen bestonden. De heer Van Zonneveld deelt in aansluiting

daarop mee dat de Werkgroep negentiende eeuw aan het eind van 1987 een klein symposium zal wijden aan Multatuli.

De heer Reeser vraagt naar de stand van zaken met betrekking tot de Contactcommissie voor België. De heer Van Vliet antwoordt dat de zaak zijn voortdurende aandacht heeft. Er wordt naar gestreefd om tot een Belgische Afdeling te komen.

Het openbare gedeelte vindt 's middags plaats in het Klein Auditorium van het Academiegebouw. De Henriette Roland Holst-prijs, toegekend aan J.H. Donner, wordt in verband met de gezondheidstoestand van de laureaat in ontvangst genomen door mevrouw Donner. De heer P.A.W. van Zonneveld, lid van de Commissie van voordracht, leest het rapport van de Commissie voor, dat elders in dit Jaarboek is afgedrukt. Voorzitter Wesseling reikt vervolgens de prijs uit en mevrouw Donner leest een door haar man geschreven dankwoord voor, dat eveneens elders in dit Jaarboek is opgenomen.

De lezingen zijn dit jaar gewijd aan het Nederlands in het buitenland. Onder voorzitterschap van dr. H. Heestermans wordt geluisterd naar en gediscussieerd met G.A.T. Koefoed (Nederlands in Suriname), dr. P.C. Paardekooper (Nederlands in Zuid-Afrika) en dr. J.W. de Vries (Nederlands in Indonesië). De teksten van de voordrachten zijn alle in dit Jaarboek opgenomen.

Na een vaak zeer geanimeerde discussie dankt de voorzitter met name de sprekers voor hun bijdragen en sluit de vergadering.

Rectificatie

In het Jaarboek 1984-1985 zijn enige storende fouten blijven staan in de tekst van de rede die dr. C.F.P. Stutterheim hield ter gelegenheid van het jubileum van het Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde:

p. 183, r. 11: 'niets te herzien' moet zijn: 'niets herzien';

p. 186, r. 7: 'in hoger mate Nederlands' moet zijn: 'in hoger mate hedendaags Nederlands';

p. 186, r. 13: 'stuk' moet zijn: 'stukje';

p. 187, r. 35: 'correcter' moet zijn: 'concreter';

p. 190, r. 26: 'Als een visioen' moet zijn: 'Als in een visioen';

p. 190, r. 29: 'je hoort nooit' moet zijn: 'je hoort hem nooit';

p. 192, r. 3: 'aanschouwd' moet zijn: 'aangeschouwd'.

In het Jaarboek 1985-1986, p. 190, r. 9, dient te vervallen de naam van Ch. E. van Blommestein, die ten onrechte op deze plaats is opgenomen.

2. Verslag van de staat der Maatschappij en haar voornaamste lotgevallen en handelingen gedurende het jaar 1986-1987

In dit maatschappelijk jaar heeft het ledenaantal de duizend ruim overschreden. Ongeveer zestig nieuwe leden mochten wij begroeten, deels benoemd door de ledenvergadering van juni 1986, deels door het bestuur nadien. Helaas ontvielen ons vierentwintig leden door overlijden. Slechts een gering aantal leden heeft bedankt voor het lidmaatschap.

Gedurende het verslagjaar werd het bestuur gevormd door dr. H.L. Wesseling (voorzitter), P.A.W. van Zonneveld (ondervoorzitter), dr. L.L. van Maris (secretaris), dr. P.J. van Swigchem (penningmeester), J.J.M. van Gent (bibliothecaris), mw. dr. F. Balk-Smit Duyzentkunst, dr. A. Th. van Deursen, A. van Dis, H. Duits, dr. H. Heestermans en mr. E. van Vliet. Vertegenwoordiger van de Noordelijke Afdeling was dr. F. Akkerman.

Op 11 juni 1986 werd in Parijs een gedenksteen onthuld ter ere van Conrad Busken Huet. De steen is aangebracht boven de ingang van het pand 107, rue de l'Université, waar Busken Huet op 1 mei 1886 is overleden. Aan de onthulling is een lange tijd van voorbereiding vooraf gegaan. De Maatschappij heeft daarbij veel steun ondervonden van de Nederlandse Ambassade, van de vereniging France-Hollande en van het stadsbestuur van Parijs. De na veel overleg gekozen dag bleek uiteindelijk enkele onvoorziene gebreken te vertonen. Parijs werd juist op de elfde juni getroffen door een algehele staking van het bus- en metroverkeer, terwijl er vrijwel de gehele dag een druilerige regen op de stad neerviel. Desondanks waren er ongeveer vijftig belangstellenden bij de plechtigheid aanwezig, van wie zeker meer dan de helft Nederlanders. Na een kort welkomstwoord van de voorzitter van de Maatschappij werd het woord gevoerd door de heer Joël Lainé, lid van de Parijse gemeenteraad, namens de burgemeester, en door mr. M. Vegelin van Claerbergen, de Nederlandse ambassadeur te Parijs. Vervolgens gingen de vertegenwoordiger van de burgemeester en de ambassadeur gezamenlijk tot de onthulling over. Na afloop kon de Maatschappij, dank zij de gastvrijheid van het Institut Néerlandais, een cocktail aanbieden.¹

Het lag aanvankelijk in de bedoeling gedurende het verslagjaar ook de gevelsteen ter ere van Bosboom-Toussaint in Alkmaar te onthullen. Doordat de restauratie van het betreffende huis vertraagd is, moest deze ge-

beurtenis uitgesteld worden tot het najaar van 1987.

Zoals in het verslag over 1985-1986 al werd gemeld, heeft mw. dr. W. Nienaber-Luitingh, die jarenlang de Maatschappij in Zuid-Afrika heeft vertegenwoordigd, besloten haar functie neer te leggen. In overleg met mw. Nienaber heeft het bestuur in september 1986 dr. H.W.F. Jonckheere als haar opvolger aangewezen. Dr. Jonckheere heeft zijn benoeming inmiddels aanvaard.

Een werkgroep van literaire uitgevers heeft het plan opgevat een serie Nederlandse Klassieken uit te geven en de uitgegeven werken ook voortdurend beschikbaar te houden. De groep denkt daarbij aan een honderdtal teksten, uit te brengen binnen een periode van twintig jaar. Voor deze uitgave wordt bij de overheid subsidie aangevraagd. Men wil de Maatschappij graag bij de voorbereidingen betrekken. Het bestuur heeft daarom een contactcommissie benoemd, bestaande uit dr. H. Heestermans, dr. F.P. van Oostrom, dr. R. Th. van der Paardt, mw. dr. M.A. Schenkeveld-van der Dussen en P.A.W. van Zonneveld. De commissie zal in eerste instantie onderzoeken of, en zo ja, op welke wijze de Maatschappij haar medewerking aan dit plan kan verlenen.

De nog zittende leden van de Commissie van advies voor de financiën, Th. H. Lunsingh Scheurleer (voorzitter) en M.D. Frank hebben de wens te kennen gegeven hun functie neer te leggen. Onder dankzegging voor de bewezen diensten heeft het bestuur deze ontslagaanvraag aanvaard. In september 1986 zijn vervolgens tot leden van de Commissie van advies voor de financiën benoemd: dr. H.G. Advokaat (voorzitter), dr. J.J. Klant en mr. R.P. Mees.

Op 29 november 1986 werd in theater Frascati te Amsterdam de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs uitgereikt aan August Willemsen voor zijn boek *Braziliaanse brieven*. De voorzitter van de Commissie voor schone letteren, Adriaan van Dis, hield een boeiende voordracht over het verschijnsel brief. Vervolgens overhandigde de voorzitter van de Maatschappij de prijs, bestaande uit oorkonde, penning en enveloppe. De laureaat sprak ten slotte een dankwoord uit. De bijeenkomst werd opgeluisterd door Ans Lievense en Noortje Hulskamp, die een vioolsonate van Brahms ten gehore brachten.²

Op 12 december 1986 werd in de Pieterskerk te Leiden door mr. H. Drion de vijftiende Huizinga-lezing gehouden. De lezing, getiteld *Elite-problemen*, is inmiddels door uitgeverij Bert Bakker gepubliceerd. Zoals bekend wordt de lezing georganiseerd door NRC Handelsblad, de

Leidse faculteit der letteren en de Maatschappij.

Op 9 december werd voor notaris Loenhoud te Leiden de acte verleden waarin de op 7 juni 1986 goedgekeurde nieuwe versie van de Wet is vastgelegd. Zowel het bestuur als de notaris hebben alle teksten grondig gecontroleerd en met elkaar vergeleken. Waar nodig is gebruik gemaakt van de machtiging nog kleine wijzigingen aan te brengen. Het bestuur hoopt binnen afzienbare tijd de nieuwe versie van de Wet met bijlagen en reglementen aan de leden beschikbaar te kunnen stellen. Op voorstel van de Commissie voor de publikaties is mw. M. Stapert-Eggen, onder supervisie van dr. E. Braches, belast met het persklaar maken van het Jaarboek 1985-1986. De adreslijst, die volgens de Wet 'op gezette tijden' wordt uitgegeven, is voor het laatst verschenen in februari 1986. Het bestuur heeft in het verslagjaar geen lijst uitgebracht, maar is voornemens de volgende adreslijst in ieder geval in de loop van het komend maatschappelijk jaar uit te geven.

Op 24 maart 1987 organiseerde de Maatschappij, in samenwerking met de vakgroep Talen en Culturen van Latijns Amerika van de Leidse universiteit, een bijeenkomst ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van Dolf Verspoor. De jubilaris hield een voordracht in het Academiegebouw te Leiden, waarna er gelegenheid bestond hem geluk te wensen.

In maart 1987 werd de driehonderdste sterfdag van Constantijn Huygens herdacht. In 1985 was door de Maatschappij ingesteld het Comité Constantijn Huygens-herdenking 1987, dat tijdens de herdenking als volgt was samengesteld: H. Duits (secretaris), dr. S. Groenveld, J.J. de Groot, L.P. Grijp, A.M. Th. Leerintveld, dr. M.A. Schenkeveld-van der Dussen, dr. L. Strengholt (voorzitter) en R. Visser (penningmeester). De laatste is de opvolger van de diep betreurde dr. G. Borgers, die als lid en penningmeester deel uitmaakte van het Comité en in de periode van voorbereiding is overleden. De Huygens-herdenking kreeg ruime aandacht door de emissie van een bijzondere aan Huygens gewijde frankeerzegel van 75 cent. De eerste exemplaren van deze zegel werden op 10 maart 1987 aangeboden aan de voorzitter van het Comité. Op 26 en 27 maart werd vervolgens in Den Haag een congres gehouden, waarvoor veel belangstelling bestond. De lezingen waren van hoog niveau en onder de deelnemers heerste een enthousiaste stemming. Op vrijdag 27 maart werd's avonds de aan Huygens gewijde tentoonstelling in het Museon geopend. De opening werd verricht door de burgemeester van 's-Gravenhage. Tijdens de openingsbijeenkomst werd het woord gevoerd door onder andere dr. L.

Strengholt en kon men enkele composities van Huygens en tijdgenoten beluisteren. Na afloop bestond er gelegenheid de tentoonstelling te bezichtigen en nog enige tijd bijeen te zijn onder het genot van door het gemeentebestuur van Den Haag aangeboden spijzen en dranken. De tentoonstelling was van 21 juni tot en met 13 september ook nog te zien in Paleis Het Loo. In de Koninklijke Bibliotheek was eveneens een aan Huygens gewijde tentoonstelling ingericht. Beide tentoonstellingen werden door een publikatie begeleid.

Op 28 maart 1987 werd in de Kloosterkerk aan het Lange Voorhout de plechtige herdenkingsbijeenkomst gehouden. In aanwezigheid van Hare Majesteit de Koningin, minister-president Lubbers, minister Brinkman van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, en vele andere genodigden, opende de voorzitter van de Maatschappij de bijeenkomst. Daarna werd het woord gevoerd door minister Brinkman, dr. S.

Groenveld en dr. L. Strengholt.³ De bijeenkomst werd muzikaal opgeluisterd door de Camerata Trajectina, die composities van Constantijn Huygens en Jacob van Eyck ten gehore bracht en door orgelspel van Gerrit Akkerhuis. De voordrachtskunstenares Anita Poolman declameerde een aantal teksten van Huygens. Aan het eind van de bijeenkomst bood de voorzitter Hare Majesteit vier boeken aan, te weten de beide tentoonstellingscatalogi, de door dr. L. Strengholt aan Huygens gewijde biografie *Constanter* en de bij Sub Rosa te Deventer verschenen wetenschappelijke bundel *Veelzijdigheid als levensvorm. Facetten van Constantijn Huygens' leven en werk*. Na afloop was er nog geruime tijd gelegenheid elkaar in de kerk te ontmoeten. Het is zonder twijfel te danken aan de grote inspanningen van het herdenkingscomité dat de viering zo succesrijk is geweest. Lange tijd heeft het Comité in onzekerheid verkeerd of er voldoende financiële middelen beschikbaar zouden komen om de viering doorgang te doen vinden, maar men is er ten slotte toch in geslaagd zich van voldoende steun te verzekeren. Het stemt tot vreugde dat de herdenking in ieder opzicht zo uitstekend is verlopen. De laatste grote activiteit van de Maatschappij in het verslagjaar was daarmee tevens een hoogtepunt.

Eindnoten:

- 1 De toespraken van Joël Lainé en mr. M. Vegelin van Claerbergen zijn opgenomen in dit Jaarboek in de rubriek Juryadviezen en Toespraken.
- 2 Het juryadvies voor de Lucy B. en C.W. van der Hoogt-prijs 1986 is opgenomen in het Jaarboek 1985-1986, p. 183-185. Het dankwoord van August Willemsen, *Prolegomena tot een nieuwe communicatietheorie* is in dit Jaarboek opgenomen in de rubriek Juryadviezen en Toespraken.
- 3 De tekst van de voordrachten van dr. S. Groenveld en dr. L. Strengholt zijn in dit Jaarboek opgenomen in de rubriek Juryadviezen en Toespraken.

3. Verslag van de noordelijke afdeling over het jaar 1986-1987

De Noordelijke Afdeling belegde in het verenigingsjaar 1986-1987 vier gewone maandvergaderingen en één jaarvergadering. Bovendien werd met Financiële steun van de Maatschappij te Leiden en van de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit te Groningen een openbare studiedag gewijd aan het Tijdschrift Podium. Van deze 'Podiumdag' (27 maart 1987) zal te zijner tijd elders verslag gedaan worden.

Sprekers en onderwerpen waren:

29 oktober 1986: dr. F.R. Ankersmit: Historische representatie.

26 november 1986: dr. J.U. Terpstra: De vrouw met de vlinder. Een symbolisch motief bij Theodor Storm, Achim von Arnim en Wilhelm Jensen.

14 januari 1987: mw. dr. A. Feitsma: Uitwendige Friese taalgeschiedenis in Europees perspectief.

18 februari 1987: dr. C.A.J. Hoppenbrouwers: Tussen dialect en algemene taal.

18 maart 1987: dr. F.C.J. Ketelaar: De scheiding van politie en justitie in Groningen in de jaren 1803-1819.

De maandelijkse vergaderingen werden bezocht door gemiddeld 12 leden en introducés. Het totale aantal leden bedraagt thans 107.

Het bestuur bestond uit: J.M.J. Sicking (voorzitter), dr. F. Akkerman (secretaris), dr. H.K. s'Jacob (penningmeester), dr. O. Vries (assessor).

Aldus opgemaakt op 22 april 1987.

F. Akkerman, secretaris

4. Verslag aangaande Zuid-Afrika over het jaar 1986

Een heel aantal Zuidafrikaanse leden van de Maatschappij hebben zich op diverse wijzen onderscheiden op literair en academisch vlak. De bekende dichter E. van Heerden publiceerde een nieuwe dichtbundel *Die swart skip*, terwijl de dichter T.T. Cloete voor zijn alom geprezen *Allotroop* in 1986 de Hofmeyrprijs en de CNA-prijs ontving. Laatstgenoemde werd ook vereerd door zijn eigen universiteit (Potchefstroom) die hem - thans emeritus professor - de graad van Doctor Litterarum HC toekende. Van de hand van W.A. de Klerk verscheen in 1986 *As die reier noord vlieg. Kronieke van Onder-Drostberg* (Kaapstad). Dr. C.F.J. Muller publiceerde de historische

roman *Die hangende berg* (Kaapstad) en ontving de Prestigetoekenning van de Federasie van Afrikaanse Kulturvereniging voor zijn werk op geschiedkundig gebied. Hij werd benoemd als buitengewoon professor in de geschiedenis aan de Universiteit van Suid-Afrika. Prof. P. van Warmelo heeft thans in samenwerking met M.L. Hewett, de laatste hand gelegd aan een uitgave van J. Voorda's manuscript *Dictata ad differentias iuris Romani en iuris hodierni*, maar hij zoekt nog sponsoren - hopelijk vooral in Nederland - voor deze dure publicatie, die wellicht een twintigtal banden zal omvatten. Dr. F.A. van Jaarsveld werd benoemd tot ereprofessor in het departement van geschiedenis van de Universiteit van Pretoria. Hij houdt zich thans bezig met een studie over geschiedenisbewustzijn en groepsidentiteit in een plurale samenleving en bezoekt met dit doel instituten in West-Duitsland. Dr. E.C. Britz publiceerde twee geannoteerde uitgaven van Nederlandse romans: W.F. Hermans, *De tranen der acacia's* en G. Reve, *De avonden*. Beide verschenen in de reeks Literatuur Van Die Lae Lande (Kaapstad). Ondergetekende is mw. W. Nienaber-Luitingh opgevolgd al vertegenwoordiger van de Maatschappij in Zuid-Afrika. Hij publiceerde twee brochures met commentaar bij *Koning van Katoren* van Jan Terlouw en *Moderne Vlaamse kortverhale* (Kaapstad).

W.F. Jonckheere

5. Verslag van de bibliothecaris over het jaar 1986

Collectievorming

Gedrukte werken. In het verslagjaar zijn in totaal 1109 aanwinsten geregistreerd (556 in 1985). In dit aantal zijn begrepen: nieuwe werken 930 (400), antiquarisch verworven werken 39 (13), geschenken (inclusief ruil) 140 (137) en nieuwe abonnementen o (6).

Schenken: Bezige Bij, Amsterdam; R. Breugelmans, Leiden; De Clauwaert, Korbeek; Drukkerij Groen, Leiden; Frans Halsmuseum, Haarlem; Gemeente Leiden; Gemeente Nijkerk; Gemeentearchief, Alkmaar; Gemeentearchief, Arnhem; Genootschap Gerrit Achterberg; Germanisches National Museum, Nürnberg; J. van Groningen, Leiden; P. van Hal, Leiden; A. Hollebeek, Leiden; In den Bonnefant, Banholt; G.J. Johannes; N. van der Keur, Leiden; De Kler bv, Leiden; Koninklijke Bibliotheek, Den Haag; Kooyker bv, Leiden; B. Kuyper; Mikado Pers, Den Haag; Museum 't Coopmanshûs, Franeker; Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, Den Haag; J. Noordegraaf, Alphen aan den Rijn; Nijgh en Van Ditmar, Den Haag; J. Ploeger, Pretoria; H. Reeser,

Amsterdam; Sjaalmanpers, Utrecht; Stichting Drukwerk in de Marge, Utrecht; Stichting Koninklijk Paleis, Amsterdam; Stichting Streekarchief Eiland IJsselmonde; M. Stol; L. Thiebaut, De Pinte; Uitgeverij De Meulder, Bovenkarspel; Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht; Universiteitsbibliotheek, Amsterdam; Universiteitsbibliotheek, Groningen; Universiteitsbibliotheek, Leiden; Universiteitsbibliotheek, Nijmegen; Universiteitsbibliotheek, Utrecht; K. Winkler, Amsterdam; Zetcentrale, Meppel.

Handschriften. Het aantal aanwinsten bedroeg in 1986: 10 (in 1985: 2) en wel aankopen 8 (in 1985: 1), schenkingen 2 (1). De aanwinsten zijn de volgende:

Ltk.2171 Verzamelhandschrift aangelegd door Dionysius Pauli te Amsterdam (?), met Latijnse, Nederlandse en Duitse spreuken. Met contemporaine index. Ca. 1660.

Ltk.2172 Rhijnvis Feith, *De opwekking van Lazarus*. Hs. gedateerd 5-121810. Samengebonden met een exemplaar van de eerste druk (Haarlem 1811).

Ltk.2173 Toneelspelen en andere dichtstukken van de Koninklijke Maatschappij van Rhetorica te Veurne, vooral van de hand van zijn dichtmeester Jan de Grootte. Een bundel in quarto, bewaard in een perkamenten omslag. 1822-1843.

Ltk.2174 Album Amicorum van Sixtus Brunsveld, 1653-1656. Aan de Maatschappij overgedragen door dr. A.G.H. Bachrach te Oegstgeest.

Ltk.2175 Brieven van verschillende herkomst.

N.B. In verband met de vorderingen van de catalogisering van brieven in het kader van de Centrale Catalogus Brieven bleek het gewenst de verzameling brieven en andere verworven stukken van geringe omvang gevormd onder de signatuur Ltk.1004 af te sluiten en twee onderscheiden nieuwe nummers te openen, te weten Ltk.2175 en Ltk.2180.

Ltk.2176. Verzameling brieven, briefkaarten, enzovoort met betrekking tot de huldiging van A.L.G. Bosboom-Toussaint bij haar zeventigste verjaardag in 1882. Eén omslag.

Ltk.2177 Verzameling brieven, enzovoort van en aan S.J. van den Bergh. 1814-1868. Eén omslag.

Ltk.2178 Jacob van Maerlant, *Scolastica of Rijmbijbel*.

Fragmenten, waarop gedeeltelijk bewaard de verzen 17.653-856. Elf snippers van verschillend formaat, behorend tot één blad van een vermoedelijk ca. 34 cm. hoog handschrift van de *Rijmbijbel* in drie kolommen. Midden

veertiende eeuw. Geschenk van de heer M. Goetinck te Brugge.

Ltk.2179 Jacob van Maerlant, *Spieghel historiael*. Fragment, omvattend 1, 7, c. 59, 34-c. 65, 196. Een blad van een handschrift van de *Spieghel historiael* in vier kolommen, bij J. Deschamps, *Middel nederlandse handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken* (tweede druk, 1972) nr. 30a. Holland, ca. 1400. Literatuur: J.A.A.M. Biemans, in *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 99, 1983, p.5-7.

Ltk.2180 Losse gedichten van verschillende herkomst.

Zie N.B. bij Ltk.2175.

Uit de collectie-Stuiveling werden nog enige losse brieven van Willem de Clerq, Isaac da Costa, P.A. de Genestet en Carel Vosmaer gekocht, die zijn opgenomen in Ltk.2175. Uit dezelfde verzameling werden enkele gedichten, enzovoort verworven van Frans de Haar (op Poot), Lucretia Wilhelmina van Merken, Hubert Corneliszoon Poot en A.C.W. Staring. Deze zijn opgenomen in Ltk.2180, welke signatuur gereserveerd is voor losse stukken van verschillende herkomst, anders dan brieven.

Gebruik van collecties

Gedrukte werken. Het aantal uitleningen bedroeg sedert de ingebruikname van het nieuwe gebouw aan de Witte Singel volgens opgave van het geautomatiseerde uitleensysteem per 31-12-1986: 23.452.

N.B. Het in het verslag van de bibliothecaris over 1985 genoemde (hoge) cijfer 18.592 werd in de jaarvergadering nader verklaard: vroeger werd alleen als uitlening genoteerd het uitlenen buiten het gebouw van de bibliotheek, thans ook het gebruik in de studiezalen. Hoewel deze wijze van registratie onverkort gehandhaafd zal blijven, blijkt dat over 1985 van een onjuiste peildatum is uitgegaan, terwijl bovendien het aantal uitleningen over 1984 (4961) door het uitleensysteem meegeteld werd. Na herberekening is het realistischer voor 1985 het aantal uitleningen te stellen op 11.688, hetgeen er op neer komt, dat in 1986 het aantal uitleningen 11.564 bedroeg.

Handschriften.

In de verslagperiode werden 16 (8) handschriften uitgeleend, waarvan in totaal 14 ten behoeve van tentoonstellingen in het Rijksmuseum het Catharijnenconvent te Utrecht, in de Zeeuwse Bibliotheek te Middelburg, in het Rijksmuseum Meermannano Westreenianum en in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, beide te 's-Gravenhage. Van 77 handschriften werden reproducties beschikbaar gesteld. (1985:194).

Beheer van de bibliotheek.

Zoals uit de cijfers blijkt kon na een korte stagnatie bij de wisseling van de wacht in 1985 in 1986 de collectievorming weer met energie worden aangepakt.

Vermeld dient te worden, dat in de loop van het jaar een werkgroep van de UB een voorstel heeft ingediend om een aantal jaargangen van tijdschriften van de Maatschappij in het open magazijn van de UB te plaatsen. Voorzover de bruikleenovereenkomst tussen de Maatschappij en de Universiteit dit toelaat, zal in 1987 overplaatsing van een aantal tijdschriften inderdaad plaatsvinden.

6. Verslag van de kascommissie, belast met het nazien van de jaarstukken 1986 van de penningmeester (zie bijlage I)

In de op 16 maart 1987 gehouden werkvergadering van de Maatschappij zijn - overeenkomstig artikel 31 lid 9 van de Wet - het bestuurslid J.J.M. van Gent en het gewone lid R. Visser benoemd tot leden van de in vornoemd artikel bedoelde commissie. Zij hebben rekening en verantwoording van de penningmeester, toegelicht door D. Braggaar, steekproefsgewijze gecontroleerd. De commissieleden verklaren dat zij op alle onderdelen bevredigende antwoorden verkregen en dat zij vol lof zijn over de zorgvuldige wijze waarop de heer Braggaar onder verantwoordelijkheid van de penningmeester de omvangrijke boekhouding van de Maatschappij verzorgt. Zij stellen voor aan de vergadering het bestuur te dechargeren voor zijn beherende taak in het boekjaar 1986.

J.J.M. van Gent, gecommitteerd bestuurslid; R. Visser, gecommitteerd lid buiten het bestuur

7. Verslag van de commissie voor geschied- en oudheidkunde over het jaar 1986-1987

Leden van de commissie waren de dames dr. C.W. Fock en dr. M.E.H.N. Mout, alsmede de heren dr. H. Baudet, dr. J. van den Berg, dr. J.C.H. Blom, dr. D.E.H. de Boer, dr. W.C. Braat, dr. J.R. Bruijn, dr. A.E. Cohen (secretaris), dr. C. Fasseur, mr. R. Feenstra, dr. S. Groenveld, dr. J.P. Gumbert, dr. H.J. de Jonge, dr. J.A.F. de Jongste, dr. J. Th. Lindblad, dr. P.F.J. Obbema, dr. G.H.M. Posthumus Meyjes (voorzitter), en dr. I. Schöffer.

Dr. C.C. de Bruin trad na een langdurig lidmaatschap uit de commissie;

de heren De Jongste en Lindblad werden tot lid benoemd; de heer Fasseur trad opnieuw tot de commissie toe.

De Commissie vergaderde op 15 oktober en 19 november 1986 en op 28 januari, 25 februari en 25 maart 1987.

In oktober lichtte de heer Blom de overgang van V.P.R.O. naar Vpro toe. Een maand later onderzocht de heer Groenveld in hoeverre de mate van censuur door statencolleges in de zeventiende-eeuwse Republiek der Verenigde Nederlanden de kwalificatie Mekka der schrijvers gedoogde. Vervolgens leidde de heer Blom een discussie in over het verschil in de fasering van de deportatie van de Joden uit Nederland, België en Frankrijk. De januarivergadering was geheel gewijd aan de voordracht van de heer Posthumus Meyjes over het door hem terug gevonden tractaat *Meletius* van Hugo de Groot. In februari sprak de heer Bruijn over carrière en levenservaringen van de Katwijkse scheepskapitein Maarten Schaap, vooral tijdens de Bataafse en Franse periode. De laatste voordracht hield de heer Obbema over een curieuze godsdienstige tekst uit het vijftiende eeuwse Deventer. De heren Braat en Schöffers deden vervolgens korte mededelingen.

In alle vergaderingen vond een uitgebreide discussie plaats.

8. Verslag van de commissie voor taal- en letterkunde over het jaar 1986-1987

De Commissie had in de verslagperiode de volgende samenstelling: dr. M.C. van den Toorn (voorzitter), dr. G.R.W. Dibbets (secretaris), dr. H. Heestermans, dr. P.F.J. Obbema, dr. F.P. van Oostrom, dr. A. Sassen, mw. dr. M.H. Schenkeveld, mw. dr. M.A. Schenkeveld-van der Dussen, dr. P.G.J. van Sterkenburg, dr. L. Strengholt, dr. J. Taeldeman, dr. P.E.L. Verkuyl, dr. G.C. Zielemans.

De Commissie voerde de redactie over het Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. Als redactie-secretaris trad dr. G.C. Zielemans op. Van jaargang 102 verschenen de afleveringen 3 en 4, van jaargang 103 de afleveringen 1 en 2.

De Commissie vergaderde maandelijks te Leiden, gewoonlijk in de vergaderzaal van de Universiteitsbibliotheek. Tijdens deze bijeenkomsten werden de volgende voordrachten gehouden:

17 september 1986: dr. P.F.J. Obbema, Enkele aspecten van het lezen bij de moderne devoten;

22 oktober 1986: dr. M.C. van den Toorn, Vormen van commerciële naamgeving;

- 19 november 1986: dr. G.C. Zieleman, Tijd-elementen in de *Renout van Montalbaen*;
 17 december 1986: dr. H. Heestermans, De zeven functies van 'het' woordenboek;
 21 januari 1987: dr. P.G.J. van Sterkenburg, Een identiek auteurschap van *Lantsloot en Moriaen?*;
 18 februari 1987: dr. P.E.L. Verkuyl, Huygens' *Naeniae* 1-41; enkele aantekeningen bij manuscript, tekst en vertaling;
 18 maart 1987: dr. G.R.W. Dibbets, De *Twe-spraack* bespiegeld;
 15 april 1987: dr. L. Strengholt, Vondels *Spore aeen den heer Hooft, tot voltrekking sijner aengevange Nederlantsche Historie*;
 20 mei 1987: dr. F.P. van Oostrom, 'Alleronbehoorlijkst vervelend'? *De kronieken van Heraut van Beieren*.

9. Verslag van de werkgroep negentiende eeuw over het jaar 1986-1987

De Werkgroep had op 1 april 1987 542 leden.

Op 28 november 1986 werd in Teylers Museum te Haarlem het tienjarig bestaan van de Werkgroep gevierd. Tot dat tijdstip werd het bestuur gevormd door: dr. A.G.H. Anbeek van der Meijden (voorzitter), Henk Eijssens (penningmeester), dr. L. Simons en Peter van Zonneveld (secretaris). Bij deze gelegenheid droeg dr. Anbeek het voorzitterschap over aan dr. W. van den Berg. Bovendien werd G.J. Hooykaas tot bestuurslid benoemd.

Het tienjarig bestaan van de Werkgroep leek een goede gelegenheid om stil te staan bij wat er het afgelopen decennium in de verschillende disciplines was gebeurd. Daartoe werd - eveneens in Teylers Museum - op vrijdag 28 en zaterdag 29 november een symposium over dit thema gehouden. De nadruk lag daarbij op nieuwe ontwikkelingen: nieuwe methoden, invalshoeken en aandachtsgebieden. Bovendien werd aandacht besteed aan de desiderata op ieder vakgebied. Op vrijdagmiddag ging het symposium onder leiding van dr. Van den Berg van start. Mevrouw dr. M.H. Schenkeveld sprak over de literatuurgeschiedenis, Wies van Leeuwen over de architectuurgeschiedenis, dr. H.L. Wesseling over de geschiedenis van de Westeuropese expansie en dr. R.T. Griffiths over de economische geschiedenis.

Na dit viertal lezingen overhandigde de nieuwe voorzitter van de Werkgroep aan de voorzitter van de Maatschappij het eerste exemplaar van de

verzamelbundel *Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw*, die door de redactie, bestaande uit W. van den Berg en Peter van Zonneveld, speciaal ter gelegenheid van de tiende verjaardag was samengesteld. Dr. Van den Berg sprak zijn waardering uit over de wijze waarop de Maatschappij de Werkgroep steeds had gesteund, zonder zich inhoudelijk met een en ander te bemoeien, en dr. Wesseling verheugde zich over de vele activiteiten die de Werkgroep in de achterliggende periode had ontplooid. Hierop volgde een feestelijke receptie, die tot omstreeks zes uur voortduurde. 's Avonds verzamelde het gezelschap zich opnieuw in de aula van het museum, nu om zich door de voorzitter te laten informeren over de orale cultuur in de negentiende eeuw. De acteurs Jérôme Reehuis en Henk van Ulsen beproefden hierna hun krachten op negentiende-eeuwse teksten; de eerste was zeer overtuigend met zijn vertolking van Bilderdijks *Afscheid*, de *Ode aan den Rijn* van Borger en *Het haantje van de toren* door De Genestet, terwijl de tweede op indringende wijze onder meer een preek van Haverschmidt vertolkte.

Op zaterdag werd het symposium onder leiding van Peter van Zonneveld voortgezet. Dr. J.C.H. Blom sprak over de politieke geschiedenis, Jan Jaap Heij over de kunstgeschiedenis, dr. J. Lucassen over de sociale geschiedenis en dr. J.A. Bornewasser over de kerkgeschiedenis. Na de lunch dankte mevrouw dr. Schenkeveld de redactie van het documentatieblad voor haar tienjarige arbeid. Hierna behandelde dr. W. Th. M. Frijhoff de mentaliteits- en cultuurgeschiedenis, Tineke van Loosbroek de vrouwengeschiedenis, dr. H.A.M. Snelders de geschiedenis der natuurwetenschappen en dr. M.J. van Lieburg de geschiedenis van medicijnen en gezondheidszorg. De resultaten van dit symposium, dat door velen als het meest geslaagde tot nu toe werd beschouwd, zullen in de volgende jaargang van het documentatieblad gepubliceerd worden.

Van het tijdschrift *De Negentiende Eeuw* verschenen vier afleveringen, waaronder een speciale symposiumaflevering over seksualiteit en moraal in Nederland in de periode 1800-1850. De redactie bestond uit: Henk Eijssens, Thera de Graaf, Jan Jaap Heij, Marja Keijser, Nop Maas, Marita Mathijssen en Peter van Zonneveld.

10. Verslag van de Werkgroep Indisch-Nederlandse letterkunde over het jaar 1986-1987

Vanaf 7 juni 1986 maakt de in september 1985 opgerichte Werkgroep Indisch-Nederlandse letterkunde deel uit van de Maatschappij. Het bestuur

van de Werkgroep, dat tevens de redactie vormt van het documentatieblad *Indische Letteren*, bestaat uit: Peter van Zonneveld (voorzitter), Reggie Baay (secretaris), Joop van den Berg, Frits Jaquet, Rob Nieuwenhuys en Gerard Termorshuizen.

Op 10 oktober vond in Leiden een lezingenmiddag plaats, waarbij Robert-Henk Zuidinga het woord voerde over Soewarsih Djojopoespito, E. du Perron en de roman *Buiten het gareel*, terwijl Rob Nieuwenhuys, A. Teeuw, Gerard Termorshuizen en Liesbeth ten Houten de presentatie van de herdruk van *Buiten het gareel* verzorgden. Na de pauze sprak Dorothée Buur over het 'Indische' element in de Nederlandse jeugdliteratuur.

Op 23 januari 1987 vond in Leiden opnieuw een lezingenmiddag plaats, nu gewijd aan het werk van H.J. Friedericy. Joop van den Berg hield onder de titel *Van de eerste tot de laatste etappe* een inleidende beschouwing, waarna Roger Tol sprak over Friedericy als controleur van Gowa, in het bijzonder als rapporteur. Bert Herben belichtte tenslotte de rol die de ethnische politiek in Friedericy's werk speelt.

Beide bijeenkomsten werden bezocht door meer dan honderd leden en belangstellenden, die voor een goede sfeer en een levendige discussie zorgden.

Op 1 april 1987 telde de Werkgroep 634 leden. De eerste jaargang van het documentatieblad is met vier afleveringen inmiddels voltooid, terwijl in maart bovendien een speciaal Friedericy-nummer verscheen.

Bijlage I Rekening en verantwoording over 1986

A. Algemene rekening

ONTVANGSTEN

	1986	1985
Contributie 1986/1987	fl 41.602,50	fl 43.262,50
Contributie voorgaande jaren	9.705,72	8.998,68
Subsidie Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen	85.000,-	80.000,-
Subsidie Rijksuniversiteit Leiden	40.000,-	36.000,-
Opbrengst verkoop eigen uitgaven	1.063,41	1.004,78
Rente van effecten, bankrente	501,37	3.405,57
Subsidie Huygens-herdenking	70.000,-	25.000,-
	---	---
	fl 247.873,-	fl 197.671,53

UITGAVEN

A. <i>Kosten van beheer</i>	fl 24.724,32	fl 20.258,01
1. Bureaukosten secretaris en administratie		
2. Honorarium administrateur	5.500,-	4.400,-
3. Kosten Noordelijke Afdeling	1.300,-	1.300,-
4. Kosten bestuursvergaderingen	792,95	1.972,30
B. <i>Kosten vergaderingen</i>	fl 2.936,74	fl 3.771,05
1. Convocatie en lokaalhuur		
2. Honorarium administrateur	1.000,-	-,
3. Promotie en publiciteit	15.714,74	6.116,33

<i>c. Kosten jaarvergadering</i>		fl 12.540,41	fl 8.748,25
<i>D. Kosten bibliotheek</i>		fl 4.000,-	fl 3.969,-
1. Honorarium bibliothecaris			
2. Aankoop boeken en tijdschriften		59.298,67	46.529,38
3. Bijdrage verwervingsfonds		1.000,-	1.000,-
<i>E. Kosten jaarboek en publikaties</i>	fl 36.285,84		
Kosten jaarboek 1984/1985			
Uit voorziening	5.000,-	fl 31.285,84	fl 35.606,60

Typografische verzorging		4.641,-	2.356,20

Kosten redactie Tijdschrift	1.512,75	858,88
Ledenlijst	3.841,70	4.043,93
Commissie voor de publikaties	1.311,20	2.659,20
Nieuw Letterkundig Magazijn	10.315,09	10.428,36
Leidse reeks fl 15.000,- negentiende eeuw		
Uit voorziening 7.000,-	fl 8.000,-	-, -

<i>F. Kosten commissies en werkgroepen</i>	fl 2.098,72	fl 3.717,90
Symposiumnummers Werkgroep negentiende eeuw	-, -	10.000,-
<i>G. Prijs voor Meesterschap</i>	fl 800,-	fl 800,-
<i>H. Onvoorzien, diversen</i>	fl 1.144,-	fl 1.973,23
<i>I. Kosten Huygens-herdenking</i>	44.357,69	7.670,70
Reserve nog te betalen	25.642,31	17.329,30
	---	---
Totaal	fl 263.758,13	fl 195.418,62
Totaal der ontvangsten	fl 247.873,-	
Totaal der uitgaven	263.758,13	

Tekort	fl 15.885,13	

B. Vermogensoverzicht

	1 jan. 1987	1 jan. 1986
<i>Effekten</i>	fl 1.000,-	fl 990,-
fl 1.000,- 6,5% BNG 1967 1		
fl 4.000,- 7% BNG 1966	4.040,-	5.050,-

(fl 1.000,- losbaar)

Saldi bij Amro-bank en Postbank	66.299,69	66.742,51
	---	---
Vermogen vóór voorzieningen	fl 71.339,69	fl 72.782,51
<i>Voorzieningen</i>		
Prijs voor Meesterschap	fl 1.600,-	fl 800,-
Prijs voor Literaire Kritiek	1.830,79	1.830,79
Reserve jaarboek 1985/1986	33.000,-	38.000,-
Reserve register Tijdschrift	-, -	7.000.-
Nog te betalen Huygens-herdenking	42.971,61	17.329,30
	---	---
Vermogen ná voorzieningen	fl 8.063,71	fl 7.822,42
	(neg)	(pos)

<i>Samenhang tussen de hierboven vermelde vermogens</i>	fl 7.822,42
Vermogen 1 januari 1986	
Tekort gewone rekening	15.885,13

Vermogen 1 januari 1987 (negatief)	fl 8.062,71

Vermogensoverzicht der afzonderlijk beheerde fondsen

A. Verwervingsfonds bibliotheek

Saldo bank 1 januari 1986		fl 43.884,91
Reservering ten laste algemene rekening		1.000,-
Losbaar fl 1000,- 8% Gas Unie		1.000,-
Rente kapitaal		4.245,50
Bankrente		1.107,66

		51.238,07
Kosten	fl 132,29	
Aankoop handschrift	7.500,-	fl 7.632,29
	---	---
Saldo bank 1 januari 1987		fl 43.605,78
fl 9.600,- 3% Inschrijving Grootboek		5.472,-
fl 36.600,- 2,5% Inschrijving Grootboek		18.300,-
Obligaties		28.100,-

Vermogen 1 januari 1987		fl 95.477,78

B. Lucy B. en C.W. van der Hoogt-fonds

Saldo bank 1 januari 1986	fl 1.898,45
Losbaar: fl 1.000,- 4,25% Friesch-Gron. Hyp.	1.000,-
fl 1.000,- 6,5 % Gas Unie	1.000,-
fl 1.000,- 10,5% Nederland	1.000,-
Verkocht fl 1.000,- 9% Conv. Ver. Mach. Fabr.	1.140,-
Rente kapitaal	1.674,75
Bankrente	28,14
	---
	fl 7.741,34

Kosten		fl 159,73	
Penningkosten		846,25	
Oorkonde		600,-	
Prijs: A. Willemsen	fl 5.000,-		
Uit Algemeen Prijzenfonds	4.000,-	fl 1.000,-	fl 2.605,98
	---	---	---
Saldo bank 1 januari 1987			fl 5.135,36
fl 13.900,- 3% Inschrijving Grootboek			7.923,-
Obligaties			10.439,-

Vermogen 1 januari 1987			fl 23.497,36

C. Dr. C.J. Wijnaendts Francken-fonds

Saldo bank 1 januari 1986	fl 1.071,91
Losbaar fl 1.000,- 6% Nederland	1.000,-
Rente kapitaal	472,50
Bankrente	11,91
	---
	fl 2.556,32
Kosten	26,74

Saldo bank 1 januari 1987	fl 2.529,58
fl 11.500,- 2,5% Inschrijving Grootboek	5.750,-
Obligaties	1.990,-

Vermogen 1 januari 1987	fl 10.269,58

D. Algemeen prijzenfonds

Saldi bank 1 januari 1986		fl 144.185,18
Royalty-aftrek De Haan		21,04
Rente		7.232,20
		---
		fl 151.438,42
Toeslag Van der Hoogt-prijs 1985	fl 2.000,-	
Toeslag Van der Hoogt-prijs 1986	4.000,-	
Toeslag H. de Beaufort-prijs	2.000,-	fl 8.000,-
	---	---
Saldi bank 1 januari 1987		fl 143.438,42

E. Henriëtte de Beaufort-prijs

Saldo bank 1 januari 1986		fl 22.500,-
Rente		1.150,-
		---
		fl 23.650,-
Prijs H. Werkman	fl 3.000,-	
Uit Algemeen Prijzenfonds	2.000,-	fl 1.000,-
	---	---
Saldo bank 1 januari 1987		fl 22.650,-

Bijlage II Besturen en commissies in het verenigingsjaar 1986-1987

Algemeen bestuur

Voorzitter: dr. H.L. Wesseling

Ondervoorzitter: P.A.W. van Zonneveld

Secretaris: dr. L.L. van Maris

Penningmeester: dr. P.J. van Swigchem

Bibliothecaris: J.J.M. van Gent

Leden: mw. dr. F. Balk-Smit Duyzentkunst, dr. A. Th. van Deursen, A. van Dis, H. Duits, dr. H. Heestermans, mr. E. van Vliet, dr. F. Akkerman (vertegenwoordiger Noordelijke Afdeling)

Secretariaat: Bibliotheek der Rijksuniversiteit Postbus 9501 2300 RA Leiden

Bestuur van de noordelijke afdeling

Voorzitter: J.M.J. Sicking

Secretaris: dr. F. Akkerman, Slauerhofflaan 1, 9752 HA Haren

Penningmeester: dr. H.K. s'Jacob

Assessor: dr. O. Vries

Contactcommissie voor België

Secretaris: vacant

Leden: vacant

Vertegenwoordiger in Zuid-Afrika

dr. W.F. Jonckheere, Jesmondweg 28, SA-3201 Pietermaritzburg

Commissie voor Zuid-Afrika

Secretaris: vacant

Leden: A. van Dis, P. Korthuys, jhr. dr. P.J. van Winter

Commissie voor geschied- en oudheidkunde

Voorzitter: dr. G.H.M. Posthumus Meyjes

Secretaris: dr. A.E. Cohen, Van Brouchovenlaan 4, 2343 HD Oegstgeest

Leden: mw. dr. C.W. Fock, mw. dr. M.E.H.N. Mout, dr. H. Baudet,

dr. J. van

den Berg, dr. J.C.H. Blom, dr. D.E.H. de Boer, dr. W.C. Braat, dr. C.C. de Bruin,
dr. J.R. Bruijn, dr. mr. C. Fasseur, mr. R. Feenstra, dr. S. Groenveld, dr. J.P.
Gumbert, dr. H.J. de Jonge, dr. J.A.F. de Jongste, dr. J. Th. Lindblad, dr. P.F.J.
Obbema, dr. I. Schöffner

Commissie voor taal- en letterkunde

Voorzitter: dr. M.C. van den Toorn

Secretaris: dr. G.R.W. Dibbets, Vinkenlaan 3, 6581 CJ Malden

Leden: mw. dr. M.H. Schenkeveld, mw. dr. M.A. Schenkeveld-van der Dussen,
dr. H. Heestermans, dr. P.F.J. Obbema, dr. F.P. van Oostrom, dr. A. Sassen, dr.
P.G.J. van Sterkenburg, dr. J. Taeldeman, dr. P.E.L. Verkuyl, dr. G.C. Zieleman

Commissie voor schone letteren

Voorzitter: A. van Dis

Secretaris: mr. E. van Vliet, Stephaniestraat 24, B-2000 Antwerpen

Leden: W.G. van Maanen, W. van Toorn

Commissie voor de bibliotheek

Voorzitter: dr. J. Gerritsen

Leden: dr. E. Braches, J.J.M. van Gent, dr. J.P. Gumbert

Commissie van advies voor de financiën

Voorzitter: dr. J.J. Klant

Leden: dr. H.G. Advokaat, mr. R.P. Mees

Commissie voor de publikaties

Voorzitter a.i.: mr. W.R.H. Koops

Secretaris: mw. G. Th. M. van den Dool, p/a Bibliotheek der Rijksuniversiteit,
Postbus 9501 2300 RA Leiden

Leden: mw. C.W. Fock, dr. E. Braches, P.A.W. van Zonneveld

Werkgroep negentiende eeuw

Voorzitter: dr. A.G.H. Anbeek van der Meijden

Secretaris: P.A.W. van Zonneveld, Joh. Verhulststraat 208, 1075 HE Amsterdam
Penningmeester: H.J. Eijssens
Lid: dr. L. Simons

Werkgroep Indisch-Nederlandse letterkunde

Voorzitter: P.A.W. van Zonneveld

Secretaris/penningmeester: R. Baay, Praam 27, 2377 BW Oude Wetering

Leden: J. van den Berg, F. Jaquet, dr. R. Nieuwenhuys, G.P.A. Termorshuizen

Dit Jaarboek is samengesteld onder redactie van de Commissie voor de publikaties.
Met de dagelijkse zorg voor de uitgave werd de secretaris van de Commissie belast.

Drukbezorger was mw. M. Stapert-Eggen

Het correspondentie-adres van de Commissie voor de publikaties luidt:

Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Postbus 9501, 2300 RA Leiden Typografische
verzorging P. Waterland Druk Tulp, Zwolle